

Владимир Басариа

АҔСҤХӘЕИҚӘАҤӘЕИ АЖӘҠАНҤЛАШЕИ

Ароман

АҔхәынҥшәкәҥыжырта
Акәа

Басариа, В.К.

Б 29 **Апстхәеикәтәеи ажәфәнтәлашеи.** Ароман.
Апхәынтшәкәтыжырта. Ака, 2015. – 336 д.

ББК 84(5А6х) 6-44

© Апхәынтшәкәтыжырта, 2015
© Басариа, В. К., 2015

Ароман «Апстхәеикәтәеи ажәфәнтәлашеи» акынза ароманкәа хәа тсыжыхьан. Урт рахьтә асовет аамтә иазкугы ыкоуп, акурорттә бзазара аазырқшуагы ыкоуп, егырт сфымтәкәа рахьтә ирацәоуп аповесткәа, ажәабжькәа, адраматә фымтәкәа. Урт рахьтә ирацәоуп аибашьра иазкны акьыңхь зсырбахьоу, еиуеиңшым ажанркәа рыла иду.

Хыхь зызбахә схәаз апшьбатәи сроман зфит шыкәс-кәак уажәаңхьа. Актәи ахәтә аамтәс иаанарқшуеит Апсны ақыртүа фашизм анакәлаз аены инаркны аибашьра еилгаанзатәи ахтысқәа, афбатәи ахәтә иаанарқшуеит аибашьра анеилга аены инаркны Ахьыңшымра анхауз аенынзатәи аамтәкәа.

Аибашьрафәтәи ахтысқәа сара ибзианы излаздыруа – урт аамтәкәа раан Гәдоутә ақалақь акны еиқәаз «Аибашьра аарқшразы атоурыхтә центр» сахьалахәыз ала ауп. Лассы-лассы апозициахь сныкәон, хаибашьцәеи сареи аицәажәарақәа маңымкәаны ихаман, аибашьра иазкыз астатиакәа рыла акьыңхь акны сцәырйуан.

Автор

*Аңсны ашәартә иантәгылаз
абцаршытыхла изыхчаз зегъы
ирыхъызнызфолоит*

АКТӘИ АХӘТӘ

Аҕены август мза алагамтәзтәи амра кашуан. Атдла аб-
гъыц җнаршәоит анырхәотәи аамтә ыкан. Шәбат Лашарба
иаашеи уажәи рыбжәара маиказатцәи шәкәык кны рыџ-
неихагыла абартцафәи дтәан. Шытыбжык уахазомызт, ама-
ла, лассы-лассы ичабра аатыганы ихафәи, ихәда аларбаны,
абартца ахырчага алаанда инхишыуан. Ихцәи еикәатцәа
еилачкәа ишәкәи инапкәа руак инарккны егыи ала иши-
ашаз хыхь инапхәаихәалон. Амра цахәцахә жәџаниа-
тцәара тьблауа агәыцә аҕынза ианхала, абартца атцаш-
ра иаҕәытхәан, ашәахәа уаркалеикәа аџнхыб уахь ина-
нашытуамызт. Зегъ акоуп абартца ишшыц ишын.

Цака аматцуртә даадәылтын, адәи дныкәлеит иан
Машькәала. Уигыи ашоура даргәамтцуан, апхынтәи хала-
таҕак лхарцан, инышытахәазома ухәаратәи.

– Уф, гәышыа, амра наскыашәа инталандаз, пша- шә-
шәыкгыи аҕаанахарын, хапсы ааиваагарын, – лычкәын
иахартә даацәажәеит.

– Сан, амшын гәхәабгозар, абыржәаанытәкәиепш
шыыбжәагәазын ишыбымуаз бганы амшын бтасымтцози, –
ишәкәи дызхатәаз астал гәежә хәычы иныкәйтцеит Шәбат.

Игәалакара бзиан, дҕапхаҕаччон. Издыруада атцарахыи
ицара ахәааигәахоз деигәыргъозтгыи, мамзаргыи ачап-
шыара икәмыршәакәаны иаб иахымидоз азы агәахәара

имазтгыи? Аха еихаракгыи, дзыпхьоз ашәкәи романызтгыи
ақәыпшратә мцабзк изцәырнагазар? Дгыланы даалеи-џеит
амшын ахь дыпшуа. Изкәынхоз ахәаҕынтәи ахара амшын
дхыпшылон, илапшхәаа цкәа иахъзынамызоз аҕынтә зта-
тәеикәышышыны акәын уи шибоз.

Ичабрала еитәх ихафәи гәежә апхзы ныкәирбеит. Ус-
гыи иапшыыз изамџакәа ашоурагыи нарыцхраан, дҕыка-
пшыааза даакарцеит. Иҕанааитцих, ижәџахыркәа цацаза,
арпыс назаазаны дылбеит иан.

– Нан, амшын аталарагыи суртцарц угәи итоукыма
Акәака ухы анурха? Зны уцара уалгеишь, нас амшын ата-
ларахыгыи сугалап.

Шәбат икыта Зышкыт абжәаратәи ашкол даналга, ау-
ниверситет дталарц дцеит Акәака. Дантала, атцара иала-
гаанза хәа шәыкәгәартәк иманы аџныка дааны дыкан.

– Сан, – ихәеит нас, – шыыбжыхәа хәа акыр мазеиума?

– Уааи, нан, абыста кнысхит, – наиаталкит иан аматцур-
тахь днеиуа.

Шәбат аматцуртә иаҕгаз акрыфарта данааџнала, иан
абыста асаанкәа ранцара дахәаҕызынтәи деитанаиацәа-
жәеит:

– Ашәкәкәа уерутаҕеитеи, упсы ааушыар, атцара шәа-
налагалак урт рыпхәара уахымызари.

– Апхәара мыцхәи калазом, сан.

Машькәала абыста ачуан излаҕылгаз лымхабыста азы
нахылыршеит.

– Зынзаск уарпысхазазшәа збо салагеит, Шәбат, усту-
дентхеиҕтеи! – агәыргәа лҕыкәыхәхә лычкәын днаиҕап-
шит Машькәала.

– Сан, сымшкәа леишытагыланы ицоит, – ихәеит иара, –
изыпхәатәу рацәоуп, арахь сцаразын аамтә мацуп.

– Хадунеи ыканатцы амшкәа зегъи урхаанхааит, Анцәа
симыхәои, – дааматанеиит Машькәала.

Шьабат дназа-аазаны изхяхъан азы «Гьаргьалашь, уаа-ишь, унеишь!» хэа изфитлон иабггы дизгэдуны.

Иагьтабыргны, мшызхэ изхэуеит хэа изырхэон агэы-лацэаггы, уи иешьюишьтуаз збоз.

– Уааи, нан, астал ахь, ухэы сырхиеит! – лхэеит ан лыбжыы тымгацэакэаны.

Ус лказшьан ан. Ега еилахара лымазарггы, дтакьатасуа, зеггы дрыхьзарц лэазылкуа, мамзарггы, лыбжыы лхацаланы акы даргэамтца дубазомызт. Арахь уцшыр, лускэа зеггы лыкэманшэалаханы, зеггы ртыцкэа ркны еилфаца ишыкоу убон.

– Гьаргьалашь дмаазаци? – дцаант Шьабат, акрыфарахь дымнеизакэаны, даанацшы-аацшшэа.

– Уи икарулрахьынтэи дмаац, – наиаталкит.

– Нас, Гьаргьалашь хэизымцшзои? – макьана ихэы ахь днеиуамызт Шьабат.

– Мамоу, нан, уара шыбжхьа уфар еигьуп, – нас даахэмарын: – ушэкэка цшыми, мшэан! – бла хаала днеифацшит.

– Дынзырхазеи, мшэан, саб, ашыжьыггы даадгыланы калггы имкитеи? – хьаас икаитцеит.

– Уа ааигэа инхо ифыза акарул бырг Шыыма Шэлымба изгаб даарышьтын, рфыцаггы рхэы стииит ашыжь, цытрак сызнеиуам хэа ааицхаит.

– Даанзырхоз хэа акггы ааимыцхазеи азгаб лфала?

– Фыца асасцэа рзаант, лхэеит, ирыхьчо аихаматэахэ-кэа ирыхэацшуеит, лхэеит. Акэантэи аргылащцэа аараны икан, убарт роуп хэа ауп сгэы ишааного.

– Саб ауадафра дакэшэеит, сара усггы атцарахыы сшэышьтит, имала ауастацэа даарыдхалашт. Акырггы иадхалоит, ачаи фабрика аргылар мариоума? Атцарахыы сцаанза сара иаарымыздалап акарулра, – ихэан, ихэы аш-ка днеит.

Ацхын мышкэа каууа имфасны шықасныкэара амфэа икэын, аха урт рныкэашэа мыццакуазшэа акэын ишибоз. Шьабат итахын ирласны амшкэа цаны ауниверситет ахь ицара аамта ааирц. Машькэала лакэын амшкэа лассы имиасларц зтахыз. Лычкэын атцарахыы ицара ааигэахо ианалага, данаахэыцлак, лахьеикэтцарак аалхацон, дара акытафы иааныжыны атцарахыы дахьцоз шакэыз лдыруан уи кэзтцаз, аха гэыргьароуп хэа илыцхьазахьан, ус шакэызггы аалгэалашэалон. Атцыс лымпыцыпрааны имцакэаны иааины лнапсыргэытца инантэалазшэа лбон лычкэын данааизхэыцлак, ауниверситет дышталоз даазхэыцны, лгэалаггы налыхкьа ицон.

* * *

Шьабат зны-зынла хьаак игэы иныцалалон, ускан дзыл-газ ашкол ахь дхьацшуан. «Анасыц насфэаприт шысхэоз, инасхыцпрааны ицеит. Ус рыхьлозар калап сыкэлацэа, аха зеггы ауракэху. Икоуп иаарфаччо абзиабара цсраченынза насыц цшзаны иззынхо. Аха сара исхыцпрааит».

Шьабат ахаблатэи алагартатэ школ акынтэи дааны ахэбатэи акласс акны дантэа, иареи лареи скамк акны аидтэалара рыкэшэеит, Назира захьзыз рфыза згаб хэычык дкымфафылза, дыцшзаза.

Ишнеи-шнеиуаз, ицегггы ианфэидас, абжьаратэи ашкол алгарахь инеиуа ианалага, аифызара ду рыбжьалеит.

– Назира! – ихэан Шьабат, ацстазаара агэахэара ихэфы ианыцшуа, даалыдгылеит абжьаратэи ашкол алгаразы апышэаракэа ирылагаанза.

– Аа, сзырфэуеит, Шьабат! – наиаталкит ларггы, аифызаратэ гэытбаара лныцшуа. «Шьабат дфыза бзианы дхамоуп, иарпысрафы днеирц уамак игым», – лгэы иаатылхэалон лассы-лассы.

– Абжьаратәи ашкол халгоит, иахьа иҳамоу атцыхә-тәантәи аңышәароуп... нас? – зтаарала дналзыпшит.

Арт гылан ашкол аштаҕы зееитцхәаны, ажәдан хыла итцызссоз, зшыапгәашьақәа унапы рыкәымшо ишәпаз аңьтла ду амтан. Рацәак цуамызт амрагы аеыөеитцыхны, иаашапшапны ажәдан инкыдлеижьтеи.

Ашәахәақәа амахә тәырпсарақәа инарыбжьыпшыны рееишьтапсо Назиреи Шьабати рыбақәа реынархырпсалеит. Шьабат изамәа ттәаақәа ихаҕы гьежь цыөцыөуа икартон. Икыдырффала аәада иқәхәаз ихахәи, атцыхә-тәантәи аамтақәа рзы иеоушътны, иоуреи итбаареи рыла иеаныҳареик, уаҕы назак дгылоуп изуҳәарын.

Шьабат иеинаалашьа аҕны уажәраанза идлымбала-цкәаны ҕыцны илбаз амни ихахәы аәада иахьықәиҳәаз ауп. Ихаҕагы Назира ҕыцс уажәы илыдибалоз ыҕан. Дан-хәычыз иқымфафылза иҕаз лхахәы, уажәы иахьынзатаху ицалааит хәа иоушътны илыман, лхахәда ианазааигәаха иҕырхәыцаа иғалхәеит, лыжәахыр инықәсуан. Убас иахьыҕаз убасқак лхаҕы еитанакит, ааигәаны дыздыруаз-гы Назира лоумашь амзаҕеипш игылоу хәа иаатғылон. Лзамәа тытәраақәа ирғапсоз ашәахәақәа еилыбзаауа икартон. Лзара еихытаруа, лшыапы шшәырқәа зышыхәа лаҕәыз шыататәы еиқәарақәак ҕыцза ирышьан.

– Абжьаратәи ашкол халгоит, ааи, иахьа иҳамоу атцыхә-тәантәи аңышәароуп, – иажәақәа ааиталхәеит ларгы, мацк инартауланы даахәыцны.

– «Настәи» ауп исаҳарц истаху, – дналзыпшит. – Сара избоит сызтаара бшархәыцызгы, – нацитдеит.

– Шьабат, сара аказы суацәажәрц стахуп.

– Сзырөуеит, Назира.

– Мап, Шьабат. Уажәы хөызцәа зеггы ааихьеит. Аа, азәгы иxy хәқәкны дахьаауа, аңышәарахь хнеирагы лассы иҕалоит. Нас, нас, аеазны... – лажәа ааңылтәеит.

Шьабат иааиуаз иахь днапшит, аха иқьышә мацк иааир-тәизшәагы анылба, «абри есқьынагы дшигәампхо ины-пшуеит, арахь гәацәыхьажәак еибырхәоггы смаҳацт» аал-гәахәт.

Уи даауан дыҕкәа-ҕкәо, зда псыхәа амам акы дашьтаз-шәа. Данырзааигәаха, цәымыгра-цәытаччарак ааирпшит. Убри убасқак пшра цәгыак инаҕеит, илақәа аңарцалыкь рхызшәа иңатңаҕуа реырзеиқәкуамызт. Дахьныкәозгы дшаҕьшаҕьон. Ихцәы еилажәжәан, рыба илақәа иртаңсон. Амала уажәааигәа, аңышәарақәа ианрылагоз иаб изааи-хәаз амаҕәа – аиқәеи акьаҕи еиқәтцаны иахьышәыз, аҕама аҕы аипш итарны ауанташьта иеиқәа ианыпшуан.

– Акрухәарц утахызма, Цьыкәтан? – Назира уи днаи-зыпшит.

Цьыкәтан хәа иархәон класск аҕны еицтәаз зеггы. Азәы убри ааиҕыткәаны ианихьзитца, зеггы иаашьтырцаан, «Цьыкәтан, Цьыкәтан!» – хәа иааилалеит, зыпхәыс Кьацә лыхьызитцаз, зеггы Кьацә хәа лархәон еипш. Ускан иара, ҕазны еипшымкәаны дҕаңшыхеит. Цьыкәтан зихьзыртцаз ибҕа аарцьыкәшәа дахьныкәоз азы ауп.

Уажәы убратәкәа иаатыркәаны илымхәар амуаз Нази-ра, аха илхәеит цәымгра-цәытаччарак иааирпшыз ихаҕы ҳарамрак ахьаннатцаз лгәы иаатцаххны. Ихьзытәкәа Танас акәын. Шаҕа ихьзы бзиоузеи, шаҕагы еилыхха иҕоузеи! Аха атцыхәтәантәи аамтақәа рзы уи ала иңхьоз артәәцәа затәык ракәын.

– Чына, Чына, – ихәан Танас, иөнацәкьарак ркьакьаны Шьабат иблақәа инархикшалошәа ааҕаитдеит. Нас Назира лахь:

– Бара Чына бахьидгылоу азы ауп ҕеырчча зыҕастцаз, – ихәеит.

– Избан, Танас? – лхәеит уажәы, ихьз чыда мхәазакәаны.

– Дышбыхэацшуа бымбои.

– Уаала, Ыыкэтан, акласс ахь, ацэцэабжыи геит, ацыхэ-тэантэи апышэара хтиип, – ижэаа инапы ныкэйтцеит Шьабат, иихэаз ацтэа мхэакэаны.

Назира дырзымпшзакэаны апышэарақэа иахьрыла-гозтэи акласс ахь лфыналхеит.

«Ыыкэтан мыжда даасыцрызаауам, Шьабат дахьи-бо ихы ааихыцуеит, уии сареи абзиабара хабжыоуп хэа дыкэаап, рыцха» даахэыцит Назира.

– Ари ссыза иоуп, ханхэыцкээзтэи сыхьз игэалашэоит, ускантэи хэхэмаршыақэагыи кэйтцеит, бымбои, Назира, ускантэи ихшыо уажэыгыи имоуп, – налхыигзеит Шьабат дыгехырччо, имахэар аанкыланы.

Шьабат иихэаз ацкы изеилымкаазакэаны, «абри дзымгэазеи, мшэан, исхэаз азы?» хэа дыцшуан Танас.

Назира даахьахэын:

– Уахэы шеилажэжэоу апышэарахь унарышьтзом арцаоцэа, – Танас днеизхьацшит даанымгылазакэаны.

Шьабат Танас даауишьтын:

– Уахэы цхьахэа, – ихэан, ицыба аххэа аатыганы инаииркит.

* * *

Иацхьака инеиуаз атыцхацэа кэыцшцэа афыца иеырхымгзакэаны, днытгыла-аатгыло днеиуан Шьабат. Танаси иареи ашкол ашта илеицтыцит ацыхэтантэи апышэара ашьтахь, досу рымцақэа рахьгыи инеицырцит. Шьабат игэалакэаара бзиан, апышэара ашьтахь рнап-хгафы иааизганы данрацэажэоз. Иааизызгаз итахын арт иара напхгара ззиуаз акласс иалгаз уажэшьта рхы ахь-дырхоз аилкаара.

– Нас? – хэа ауп иажэа дшалагаз уи.

– Нас? Нас? Нас?.. – иааиларыцсеит даргыи, рыбақэа еихаччо, ргэалакэаарақэа шытыцны, ыымт-цсымшьт гэыг-рақэак инархьыцшны.

Оыцызатэык роуп зэаанызкылаз. Азэы – Танас Ахэаш-ба иакэын, егыи – Шьушыка Мсыр-цха. Танас ихахэы инацэ-кьарақэа рыла еицэилеижэжэахьан. Акы данаргэамцуаз ус идырлон, ихафгыи лассы еицакуан, илақэа цатцатуан, ишыапкэа еихас-еихасуан цыарак дгылазар. Шьушыка, ес-нагы еицш, рцыхэахьшэа лфы зыла итэызшэа лееихарцсны дгылан ыымт-цсымшьт. Аха уахьыналфэацшуаз, абри хэыцра шэкы деимаркма хэа лхы-лфы иаанухуан. Дара, Шьабати Назиреи ахьейдгылаз ахь акэын дахьцшуаз. Та-нас ацыгэқэа анеишьтоу ацгэабақэа цэқэырчны, еиз-гэааны рылақэа цымцымца ианеифэацшуа аицш, илақэа ырцымцымны Шьабат дизыцшуан. Назира дахьлывагы-лаз ицранатоз амца икьоуқадха ихафы икэланы дабы-луан. Шьабат уртқэа зегыи гэейтон, аха иара усгыи акы ааинирцшуамызт, гэынхэцыстала ччацшык изцэырыгон, рхьаакэагыи усс икырц итахзамызт. Избанзар, иара игэы итцхоз зынзаск даеазэын. Уи лкны лажэахэ ахьызымхэацыз даргэатеиуеижытеи ианбыкэыз, аха зцацха изаамыртуаз чамаданк игэы итатэахны иман.

Уажэы иахьейлагылаз анапхгафы и-нас-и, дара р-нас-кэеи рышьтахь анапхгафы иажэа инацитцеит: – «Нас» зысхэо шэымбои, абжыаратэи ашкол шэалгеит, шэарца-рацэахеит, шэтыцхацэахеит. Уи сара избоит зееитазкыз шэейлахэашьақэа рылагыи.

– Хамца хароуп! Хгэыгтрақэагыи харазоуп! – иааила-рыцсеит еихык-ейтыкны.

Иаргыи даргыи анапейнкьара иалагеит. Нас инеицыр-цит, уаха акгыи иаламцэажэазакэаны.

Абарткәа рышьтахь ауп Шьабат ифызцәа атыпхацәа қәыпшцәа афыңа ахънеиуаз дмыццакзакәаны рышьтахь-
ка даннеиуаз. Уажәы Назира Амзыц-пха исалхәарц илтаху
закәзыеишь, лымфа ҕаңароуп, аха сара акы салхәарц
сара сымфала даауеит хәа дхәыцуан, илыңыз, Шьушка
Мсыр-ипха, Назира даалыцрытны лымфәкатәи амфәхь
лымфәхытрагы дахыццакуан. Дук мыртыкәаны, уи аам-
тагы ааит. Шьушка лфыз длыцрытны лымфәхь дыцца-
кит, аха рышьтахька Шьабат дшаауаз шылбазгы, даҕааиз-
хәмпшзакәаны, ашәарыцацәа идырхаз ақәсаб еипш
дпырзаны абардра ләаваршә дцеит.

Шьабат ишьаҕақәа ааиргәгәеит, Назира даатгыланы
дшизыпшыз аниба.

– Назира, сара сшаауаз анылба, дырхазшәа ауп дышцаз
Шьушка, дзыцәшәаз сара сакәушь? – даахәмарны даа-
лыдгылеит.

Назира даапышәырччеит:

– Мап, Шьабат, уара дуцәымшәазеит, дуцәыпхашьейт.

Шьабат уи ааңьейшьейт:

– Класск аҕы хәицтәамзаргы, школк аҕны ацара
еицахтцон, иахьоума дансцәыпхашьо?

– Иахьа лымкаала дуцәыпхашьейт, ухахәы афада иқә-
хәаны ианылба.

Шьабат даатгыланы иахәы инапы налишьейт:

– Икалап аңышәарақәа ханрылго азы исзаархәаз сима-
тәақәагы дырцәыпхашьазар! – иматәа ҕыцқәагы днары-
ха-аарыхеит хәмаршақә.

Нас еицны рҕынархеит.

– Хәхәмарит, аха, Назира, ак сабхәарц бтахын, сыбзы-
зырәуеит, – рышы-рышы неикәтцо рҕанынарха, даат-
гылеит Шьабат.

– Шьабат, – лхәеит Назира, – уаазырфы. Уареи сареи
аифызцәа хәа ххы хшьоит, иахьарнахыс уара уқаҕариа
сакәзааит.

Ари ажәа дпыцза дыннакылеит Шьабат. Ишааңьейшьаз
фашьомызт, хәыцыртакгы дынтанагалазшәа дкалеит.

– Бысзеилкаауам, Назира, ааи, барей сареи хәифыз-
цәоуп, хшеифызцәоуггы хәанхоит, аха ақаҕариара бы-
лоуп хәа ськазамызт, – дыхәмаршәа дцәажәон, аха илхәаз
змааназ аилкаара дахыццакуан.

– Сара ақаҕариара сьлшазом, саманшәалазам хәа
ласхәеит лара лхатагы, аха сажәа илымхәаңынза исызнага
лхәеит, убри насызгоит, Шьабат.

Уажәы абри еипш аниаха, зегь рапхьазагы ихы иаа-
ташәаз Шьарифа Аирым-пха лоуп. Ари азгаб, уажәы зтып-
хара итагылоу, далкааны димазижьтей акраатцуан, илапш
Шьарифа илзиҕәымгошәа ибо далагахьан. Уи мазан зегь
рзы. Ифызцәа-ипызцәа азәы илымхәа аҕынза инеимгацызт.
«Сбыхәапшзом, аха бызбоит, ҕыстзом, аха сбацәажәоит», –
ихәон есымша гәаныла лара лааигәа дангылоз.

Ашкол ралгара шықәсык ада аннымха, апхынтәи апс-
шьарақәа раан шәҕәыбҕыцк лзимфыр ада псыхәа имам-
шәа инарбеит ицәанырра. Ифны илоуртәгы икаитцеит
абасгы антцаны: «Шьарифа, гәаныла быхьз анысхәо сгәы
тзызаауеит, убриакара игәаҕны исызхәазом. Бара быхьз
амра акацчара исзафызгоуп, сгәатца арпхошәа збоит! Қыад
хәычык иантцаны, сбыхәоит, ацкы сзаати! Шьабат Лашарба!»

Абас ифижьтей еихагы гәтынчрак имоузо далагеит
Шьабат. «Атак сьлымтар сьзлалҕапшырзеи ацара хана-
лагалак?» – дхәыцуан ихы данаатаҕьежылак. Усқан акы
итахушәа, ңара дцаны дымфасуашәа, лара дахьынхоз
ааигәа-сигәа дниас-ааиасуан, машәыршәа ма сналхьып-
шуазар хәа игәы итакны. Аха, ус акгы зыҕамлеит, дхьагәгәа
афныка даалар акәхеит.

Ҷенак зны дманшәалахеит. Назира даадгылан, агәашә аҕынтәи изҕылтит. Данаалпыла:

– Аказы сүхәоит, мап сцәумкын, ҳәызцәа зеггы сара срыхъзом, уатцәтәи сымширазы зеггы шәнасыңхәоит, Шьарифа Аирымбеи ани Ҷыкәтәни пшааны исызраҳәа, – лхәеит.

Зназы деигәыргәеит, нас иааицәымыгҕхеит Шьарифа лахь ацара ахыкәшәаз, аха икаитдоз, изхәаз лаҳаҕыр азы дымцар амуит. Шьабат шиакәыз анылба Шьарифа, днеицылеит. Дыззааиз анлеихәаггы, дамеигәыргәызшәа ибеит, лылахь еитцыхмызт. Иихәаз хәаны данындәыкәла, еицарсаны иказ заа илыҳхәаз, лчабра илаҳәаны изаалгаз абггыц хәычы наиркны, ашырхәа аҳныка даахынхәит.

Шьабат длеилууа даакалеит, игәы атра интыца-ааты-цеит. Агәыргәараггы ус канамцалои. Игәы нтгәыргәаа-уа ашта дынткәеит. Зака итаххазеи иара убратцәкә даатгыланы, илыркыз абггыц хәычы иану ацәахәақәа днарыпхәр абас: «Шьабат, сарггы хәыцыртас усымоуп, аңсшьара мшқәа рышьтахь ашкол аҕны хаибабап». Уа-ҳа анымзарггы мап ихәомызт Шьабат, иара абри ахәоу затцәггы изхон, лажәақәа хааза игәы инықәларц азы. Акыр днаскәаны данаахьаңш, Шьарифараа рыҳны да-хьымпшуа дцахьан. Убасқан ауп даагыланы дыццакы-ццакуа имкәытцакыз ақьаад еицарса анааирт. Ацәахәа-қәаггы днарыпхәеит: «Ухъз схәалон сазыгәдуны, ҳызак иаҳасаб ала, аха уажәы ухъзцәкәаггы сцәымыгҕхеит уб-ггыц хәычы санапхәа. Аңхынтәи ҳаңсшьарақәа сгәыр-гәтцәа ишысхызгоз, хәылқазык сәызцәа рҕынтәи сгәы тыптраауа сахьааиз, сценцъыр иавтауцахьаз убггыц са-напхәа, сгәалаказараггы бжысит. Ҫызак иаҳасаб ала зны иуасхәахьан сгәы зызцо дышсымоу. Убри ашьтахь абас сзуфоп хәа сыкамызт. Иургәааз Шьарифа!»

Убасқан акәтәкәоуп игәы атың итамгыло, акраамта ианымеихсыггыз. Ажәаткәа хызатцәуп ззырхәатцәкәо изы-калазшәа ибеит, дытцәфанны дадырсызшәа дгылан пыт-рак. Иааидимхәыцлазггы икоузеи, азәы лыбзиабара да-пыфларц дахьалагаз инаркны. Аха уртқәа зеггы рышьтахь, дтыггаза, итацәу ауалыр аипш, даакалеит. «Ааи, Шьарифа-ггы сара дсықәлоуп, илтаху, дзыкәгәыгуа азәы длоухьеит. Уи дицәхьатцраны дшыкам ала агәра слыргеит. Сара уажәы стацәза сгылоуп. Итацәны ицаз амш қсит рхәоит, итацәыз сара саамта анбасхыцри?» Сышзатцәу сцалап, сани саби-ггы ус ртахызар акәхап, наҕ-наҕггы уцара уазхәыцла хәа сархәалоит, ипкыш-пкышза лағырзы цәыкәбарқәак игәы интаңсазшәа ибеит.

«Уқьагъариа сакәзааит» хәа аниалхәа Назира, иал-хәарц илтахыз иара даара дшахыццакыз лбеит, аха ақә-ғымткәаны, лажәа аанылкылон. Иара, уажәшьта Назира лхазы дшимацәажәоз дырны, ҕааитит:

– Ихәа, Назира, ажәа сзаазыцхаз илхәаз, – абри ани-хәозггы, цъара дыццакуазшәа акәын дшылҕаңшуаз. «Ах, Шьарифа лакәындаз!» – игәы иаатихәааит.

– Азғаб бзиа, аҕаацәа бзиа! Зака рыла уеикәшәо уды-руандаз, Шьабат, атцараҕны дхәыдам, лыхшыф царуп. Лаб Ақәа атцара дтеитцарц итахуп, лазыкатцара иафуп ишын-таацәоу, – даатгылеит Назира.

– Исахәеи дызустоу? Бааласы, Назира! – даангылеит Шьабат Назира иалхәашаз дахыццакуа.

– Уаала, уаала, узаангылазеи? «Б» класс аҕны итәаз аң-хәызба бзиа, абыржәы уаңхәака хшааиуаз инасыдкәаны, иццакны ицаз Шьушыка Мсыр-пҕа лоуп сызфәу.

– Нас, нас, илхәеи? – иҕынеихоит, ихәыцрақәаггы бла-кәа-блакәо инаишьталоит.

– Ушылтаху лхәеит, саргы ацарахы срыштыуеит саби сани, лхәеит, иахынзеитаху сизыпшуеит. Уамашәа дыс-гәапхоит, сыпсы аатшәаанза иара изын скалоит, лхәеит.

Шьабат уи апхәызба лыхъз анылхәа нахыс, мац-мац ихафә аеиетанакуа иалагахъан. Икалап шынтә-хынтә-гы ипшшәахәы ипсахзар. Бзиа узбоит хәа пхәызбак даайдтаалап хәа дыкамызт. Насгы, уи аены ауп ихахәы пхәахәаны аматәа ґыцгы анишәитцаз, сарпысуп хәа иахы ґәаанагарак мааицызт уажәраанза. Иара ус, қәыпшык иахасабала акәын бзиа иибоз Шьарифагы дшыналызхәыцуаз, антдамта хәыцгы шыналитәхъаз. Хәарада, абзиабаратә цәанырра ари уажәтәи иқәра ақынгы ишцәырцуаз дацәашәазомызт, ус иагыкаланы иқан иара иқын. Аха иахъанза ихафә иааимгацызт абзиабара ашәтахъ апхәысаагара калароуп хәа.

«Сара пхәыс даазгарц сыхәтану? Насгы уи цсраенынза сара сзы дкалону?» – игәы иаатихәааит иара. Иапхәака имәагы днаныпшылеит, итбаатыцәза иибаз ицара аццара амәаду затәык ауп.

Уажәы Шьушька Мсыр-пқа инылтаз ажәа мап шацәикуаз ипшшәахәқәа рыпсахралагы илдырит Назира, аха ачхара зегы иреихәзоу иааироуп рымхәои катцаны дзырәуан. Иара, аґынамазара иоуз анышә нақәипсазшәа инцәытатәахны даацәажәеит:

– Шьушька пхәызба бзиоуп, лабгы цқәа дыбдырузаргы калоит, дмалырхәәуп, ипқа дырқынцыцны димоуп, цшрей-сахъалеи даәцамзаргы, шәцатәы-шәатәыла ләызцәа дрылукаауеит. Сара иахъоуп матәа ґыцла сәа-неиласхәаз. Лара илышәашәалоу азәы дылбап-длаҳап. Сара макъана ахәса рахъ ус сымам, схы итоу атцара мацара ауп. Саталымтааит, аха дыспырхагамхааит.

Атыхәтәантәи иажәа «дыспырхагамхааит» анихәоз, иара ус шитахымызгы, дақәымчәаны иамхахәеит, ихафгы мацәысеимкәараны ґәынамазarak шнықәлаз ааиныпшит. Назира, ицәажәашәеи ипшшәи рыла, ари аус акгы шалымтуаз дацәымәашәо илбеит.

– Еилыскааит, еилыскааит, абзиала! – лхәан, даахынхәны лыәныка дааццакит.

Шьушька Мсыр-пқа дхәыцаахысгы днавагыла-аавагыло акәын дшаауаз ләызцәа рқны. Ма цшрей-сахъалеи дреицәазшәа ахылбоз акәу, мамзаргы матәеи-әытәалеи дахърейгыз акәу рзеилкаауамызт дара. «Шьушька, анахъ бхацаала, арахъ бхацаала» хәа иахъцоаалакгы дрыцымзар рузомызт. Ларах, ус дахъкармыжәуаз дшеигәырғоз лныпшуан, лныкәашәа рыссаны днарышәталон. Атцарафә акәзар, азәгы дитцахазомызт. «Шьушька аурок анеиталхәо, амцабз ләытыддуашәа ауп ишылхәо!» – ихәалон апсуа бызшәа артәәгы.

Еихәу аклассқәа рахъ днеианза лыпшра еитакрак канамтазеит. Еикәараза иказ лылақәагы итәшәашәазшәа акәын ишубоз азын, лхафә еикәара арпшзазомызт. Амала, цқәа унархыпшылар, ґәыкрак рытцубаауан. Убри азы акәхарын «лылақәеи лхафә хәхәа еикәареи еишәашәалоуп, дәеидасны цәеижәла ләааибылтар, ахафә ґам-ґарқәа ирапылгоит» хәа лани лаби анаайдтәалалак изеи-бырхәоз.

Лаб, Қышьуард Мсырба, ақыта дәқъан дытцагылан акраамта. Асовет аамта еилаханы ахазхатә нхарақәа рыда уаха колнхаракгы ыкамкәаны ианыкала, ақалақъ ахъ дцаны ахәаахәтрафә тыпк ааиртит. Ихашәалахәала итаацәа ныкәигартә дкалеит.

Лани лаби ргәаанagara цабыргхеит. Шьушкa зхaфы гәыку пхәызба еинааланы дҕалеит, иташәашәаны иҕаз лылақәагы лхафы еикәара иатцәырбаны итыцъаауан. Зегь акоуп Шьарифеи Назиреи уи ишлацыргац илацыргон. Лычәакра, аурок анылхәоз ада рацәак лҕымтра ухәа иалкааны игәартазомызт. Аҕымтра збаѿ даиузом.

Шьыбжхьа афаразы Шьабат ихәы данахатәоз аамтазы, иаб Сасрыкәагы дааит.

– Абар, уззыцшыз Ғаргьалашь дахьааз! – лхәеит Машьқәала, Сасрыкәа данааѿнала.

– Ыы, ура ухьызчыда сара сахь иуршәит акәу? – даатгылеит Сасрыкәа дааччан, Шьабат дизыцшуа.

– Изхарада, саб, уаргы саргы аурыла хайкарахеит, нас хыхьыз чыдақәа акы акәзар амузои? – дыччон Шьабатгы.

– Иауазеи, нас, гыларала шәеикаразар, хьызшьарак шәзеипшхар ауеит, – дрызгәдуны реицәажәара лыченалал-галеит Машьқәалагы.

– Саб, сасцәақәак ааит рхәеит, иахыхьчо аматәахәқәа рыла Җамели хареи ихаззыргыло роума? – иаб диеиҕацшит Шьабат.

– Ааи, атыц иахәацшит, сентиабр акы нахыс иаауеит. Ари зымехак тбаахо комерциатә хыбрахоит, арт рѿызцәа ахыбрақәа Ацсны изыргыло рацхьатәикәа шәыруазәкуп, рхәеит.

– Иадаагалаз аматәахә ргәацхама аргылаѿцәа?

– Уара умахәҕа гәҕәақәагы рымч алоуп урт раагарафы, – ицкәын дааизыгәдуит Сасрыкәа.

– Аха уажәшьта сара сабакоу, сентиабр азы атцара халагоитеи?

– Уи акгы аурым, ура ааглыхра атәы узлаталаз ала, уаналгалак арака даара ухәартахоит.

Җамел хәа зызбахә ихәаз Сасрыкәа иашьейтцбы иакәын. Москва аргыларатә факультет даналга, уа иидыруаз ком-мерсант дук дицырхырааны, афабрика аматәахә ааргеит.

Лышәкәтра ыркәаталеиуа Шьабат иахәшьа хәычы Марфуша дааѿнацалан, кәардәык инықәтцаны лан дналхьын-пашалеит.

– Нана, саргы амла сакуеит! – лхәеит.

– Афатә шыхиоу аныбба аума акрыфара банахыццак, Марфа, ас бышхәхьзоз сзымдырызт, бхәы ыцахьызѿеит, – Машьқәала диеины ашкол ахьынтәи иааз лызгаб хәычы лхәы аацәырганы дналыртәеит.

– Ишәхәоз закәыз, нана, папагы Шьабатгы Ғаргьалашь хәа зрыхьызхеи? – лан лахь дцааит Марфуша, данаауаз абартцакны илаҳаз цьашьо.

– Рѿыцәагы ауны, иеикараны иахьыкоу азы ауп ус зраҳхәаз, Марфа.

– Нас саргы урт санракарахалак, Ғаргьалашь сыхьзышәцдома?

Зегь ааибарччеит. Ларгы дыччон, аха атак дазыцшын.

– Уи бацәымшәан, Марфа, уи ахацәа рыхьз чыда ауп, – дналхагыланы лхы аалшьышыт ан.

Абас иеикәгәыргьо атаацәа шьыбжхьа анырфоз, Шьабат игәыргьарагы хәаак амазамызт. Зегь рыла деикәшәаны дыказшәа ихы ицхьазон: изхазыгьа, игәы бзиа ихы бзиа, дарцысханы иѿызцәа ркны даацәыртцуеит. Ауниверситет аталаразы ацышәарақәа итихьан, даднакылахьан. Аха уажәы хәыцыртәк изааины даргәатеиуа далагеит Марфуша дахьыхәацшуаз. «Марфеи сареи шака шықәса хабжьоузеи! Лара бжьықәса лхытцуеит, сара – жәибжь шықәса. Ихабжьоу ажәашықәса рыла хтаацәа рхыцхьазара иацлар калон хәѿык ауаа рыла!» –

даахэыцит инаимѳатэшэа. Уеизгы ари азѳаара аганахэ ала уаѳа акэаѳ изыргыломызт азы, избеит ѳынч зны, иаб иахэ изымхэаргы, иан аеѳныхэа лиѳарѳ. Даарызхэыцит ааѳык ахшара зманы иидыруаз аѳааѳара: «ѳѳык аишьѳэи ѳыѳа аиҳэшѳэи. Иеинѳылоу ѳнаѳоуп...»

Аѳхын хэылѳазы гэазырхагакэа раан, аѳх наскыаан-загы шэахэабжыкэак ааѳлон Шыабат гэаныла зыз-бахэ имаз аѳааѳара аѳынѳ. Иаргы убрахэ дзырѳлон хэылѳазыла данылеи-ѳеиуаз. «Убра агэылаѳагы неины ашэа рыѳырхэалоит рхэоит. Игэыргыхэу аѳааѳара! Саб Сасрыкэа ихызуп, Нарѳ Сасрыкэа шэѳык аишьѳэа иман, саб ѳазатѳык симоуп! – иаагэнигеит Шыабат, – амала аиашыа бзиа димоуп, уи сара бзиа сибоит, ааигэа дааны даныѳаз ауп Гьаргыалашь ансыхызитѳаз.

Зны шыибжыонк, иаб абнахэ даныѳаз, Марѳуша ашкол ахынѳ дмааѳкэаны иани иареи шыибжыхэа шырѳоз иааѳыригеит:

– Нана, Марѳушей сареи жэашыкэса хабжыоуп, иѳегыгы аишьѳэи аиҳэшѳэи зхаманы?

Машыкэала ѳыѳрак ѳымѳзакэаны акрыѳара даѳын, нас дааѳэажэан: – Шыабат, уара уании ашыѳахэ уаб хышыкэса арра дыѳан. Данаагы, хышыкэсатэи хгарра аѳыѳ иѳэѳатэын. Арра дѳаанза аргылаа дызлагаз аѳны аѳатѳара аѳаххейт. Амамзараѳны ахэыѳаазара уадаѳуп, Шыабат, – лхэейт.

Уаха акэѳимѳзейт Шыабат изѳаара аѳакс иахаз, аха аеѳныхэа зызлиѳаз инѳкааны изымхэазаргы, игэы ишыѳѳ-хоз лирдырит.

– Уоу, уара Шыабат, абранза уаакылсишь! – агэашэ хэыѳгы днавсны днаскыашэа даагылан, ибжы ааиргеит Ыыѳкэѳан хэа хыызшыарас изархэоз Ыанас, крыѳаншыѳахэ Шыабат данаадэылѳуаз аамѳазы.

Шыабат агэашэ хэыѳ ахэ данааскыа, изѳызѳыз Ыанас шиакэыз аниба, ажэа мкыыкык неигэыдижылозу, игэы иѳаз шизымдыруазгы, агэашэ ааиртит.

– Уааи аѳныѳа, Ыанас, – ихэейт, ѳынч дышнеиуазтэи иѳазшыа аамѳсахзакэаны.

– Уара Ыына, – ихэейт Ыанас, дыехырччаны иѳаахо, – уара сара сѳыза бзиа уакэхейт. «Шыабати барей шэааиѳрыѳуам акэу? Шыушыка наѳ дышыѳны иахыбымѳазамыз ала биѳныѳкэон акэу?» схэан, Назира санаалѳагыла, маѳкгы дшэазар ѳалап, ари сахэызба данахэаѳш, – зыѳра иѳаны икэа иѳаз аѳинтэи ахэызба наиирбейт.

– Нас? Нас? – уи иажэа даахыѳѳакит Шыабат.

– Нас умбо, уара Шыарифа лыхэ ухы шыдыз салхэейт. Абзиала, Ыына, амала уажэшѳарнахыс «Ыына» схэазом Шыарифа ианлахауа, – Ыанас аѳырхэа даахынхэын, настха игылаз машыына ласык дылѳаѳкеит, иаргы наѳрысит.

«Ыыѳкэѳан! Ыыѳкэѳан! Закэыѳѳ ѳшроузеи иааихэаз, адэахыгы абахѳагы изейѳшхарѳ дыѳазар ѳалап», – гэа-ныла иааихэан Шыабат, такэаамѳа Ыанас дызгаз амашыына лас дашыѳлаѳуан.

Шыабати Назирей Шыушыка лызбахэ иалаѳэажэаны, Назира дхынхэны дшааиуаз Ыанас икэа иѳаз иахэызба ѳѳаа данаалѳагыла, хара-хара дышрышыѳазгы хэаны, иахэызба аѳы ѳырѳыр лыѳлаѳэа ианаархикыла, Шыабат ииѳаху Шыарифа шыакэыз иалхэазаап.

* * *

Шыарифа данхэыѳыз лыхэда ѳѳэашааза, лхахэгы лыѳыымшыѳэагы ейѳэараза, лыѳлаѳэа ѳыѳхо дыѳан, аха згэы иаанагодаз дѳыѳѳа бзиахоит хэа. Илызхауа данала-га, ейѳа лхахэгы жэпаза иазхауан. Иѳаѳаза иѳаз лхахэы

– Шьарифа дабаҕоу? – инаҕшы-ааҕшуан акы ианала-
цаажэоз.

– Шыарифа! – рхәон дтца-хасабтәык анырцәыуадафхоз,
иналыдибахәаланы.

Шьабат акы дшаргѣамтѣуаз рбо иалагеит иани аби, аха зегъ зкѣыртоз ашѣкѣа ракѣын. Ашѣкѣа таха ахьрим-тоз дараапсозар акѣхап хѣа ирыпхѣазон.

– Сасыкѧа, уара уцкѧына бзиоуп, уцкѧоуп, акомѧарра уамбар ицсуеит, уалала, хѧызара мап ацѧумкуазар, – ихѧеит данычкѧыназ зны акомѧареидгыла амазаныкѧаѧ.

Даналала, активра ааирцшуан зехьынцъара, дрылахэ-
хеит,бзиагы ибон аизарақәа раан аиґыхарақәа рышьтахь
аиашаҕны акылсра. Данґааацәараха ашьтахь апартия да-
лалеит, апартия иалоу ауаа еиҕа аиашахь икылибагоит ҳаа
ицхъазаны. Аха атцыхәтәаны, иґы иаирхәомызт акәымзар,
игәы ацәкахан, аизарақәагы бжәижьуа далагахьан.

– Сасыккәа, – ихәеит уи, – уареи сареи хайкәләцәоуп, цара хәычыкгы еицахцеит, уажәы аус еицаауеит, хәгә-реибагоит, ус ами?

– Апартиагы ҳаицалалеит, ус ами?

– Апартия араиком аҥны аиҥкааратә ҕәша аиҥхабы
Баталгы җара апартия дҗацалалейт, дахькылсыз убойт.

– Убри аҳаракырахъ дызлакылси зугәахәуа, иара иеицш
атцара змоу апартияггы иалоу маҷәума ҳраион ағны?

– Ицъыба дамеигзеит азы ауп.

– Изылшоз ауашы иңыба интєитдан, уи адурահь избахә ихәеит.

23

- Уи акәым иуасхәарц истахытәкьоу, аеакуп.
- Иарбану уи?
- Җамир Хәтхәа угәыла иами?
- Аиеи.
- Убри апартия далаларц итахуп.
- Нас иауазеи, арекомендациакәа уара иутап, сара истап, аеазәгы иитап, далалааит.
- Урт зызбахә ухәаз зыкәцара мариакәоу роуп.
- Нас, ицәгыоу иарбану?
- Анкета ауп.
- Уи Баҗал инаиаххәар иимтои.
- Иуоурц уажәы амакәыт атахуп.
- Ыы, уареи сареи уи хәурц азы аңыбатых кәхцама?
- «Уажәы» зысхәаз, ңыбатыхда иуртәзом азы ауп.
- Ассир ухәома?
- Ассир схәазом, икоуцара удыруама?
- Ыы?
- Угәыла Җамир Хәтхәа анкета аиуразы аңара ааимхны сара исыт. Баҗал зыгәра иго сара соуп, уаха азәгы. Сара Баҗал ихәтаа истап, уара ухәтаагы устап, сара сыхәтаагы ныскылап. Җамир апартия далалап, нас, уажәы дыртәауп, усқан ашкол деихабхоит, Баҗал уи атып Җамир изырцшны имоуп, атәанчарахы ицо ашкол аихабы уанза дишәтзом.

Сасрыкәа, Махаз дцәажәонатцы ихы инапы аатдыргәашәа даанханы дыкан.

- Исахауазеи, шәанаңалбеит. Уи афыза аус сара сзала-лом, уара уалазаргы, – ихәеит атыхәтәаны.
- Сасрыкәа, сара уи аганахь ала Баҗал аус ицзухеит, акымзаракы хәхуам, гәырз-шашәаз инытаба ицоит, азәы ибом-иахауам.

Абарт аифызцәа, Сасрыкәеи, ацәгыаус далазгаларц иа-фыз ифызеи, уаха еифызара рзеилымхуа икалеит. Убри-

нахыс апартия еизаракәа рахь дымнеиуа далагеит Сасрыкәа. Дышпшуаз Җамир Хәтхәа апартия далалеит, ашкол аихабысгы дкалеит.

* * *

Сасрыкәа Лашарба инытцәа-аатцәоны ңоууы ңарала апартия ишалалоз, урт залалозгы аматцуракәа риуразы шакәыз иахакәо даналага, апартия салтцует хәа арзахал ифит. Ацәыргара изымгәагыа дшыказ ауп Қыртәыла Аңсны ишақәлаз. Иаргы, иңхәысгы, иңкәын Шәбатгы рзы ари ааха дуун. Шәбат дымпшзакәаны Акәака ддәықәларц иакәикит, аха дызгои? Дара Аңха кәңшь аңны инеит, ихәеит ақыта милиция, ақырткәа хәкәлеит хәа ңытуа ңыла ауаа дахырылаз. Аха, абар, Шәбат ашкол иңтаз, амашына «Жигулигы» змаз Ахра Махәышба даакылсын, Шәбатгы уаха итаацәагы дырмазцаазакәа днаицталан, ицеит. Акәа ақалақь иахыкәшаны иказ мөатбаашәа акы рдыруан, аөадахьала Акәа иалаланы Аңха кәңшь аңны инеит. Сасрыкәеи Машьқәалеи хәаа цәгыаны ирзыкалаз ари ажәабжь анарха аиует хәа икамлазеит, акы инала-газаргы, иааибагап, ақырткәеи аңсуааи шңанибарцәо, еицәажәарак рыбжәалап, абңьар мца еибаргарым хәа иаатәеит. Аха аңстбара кәлеит хәа анраха ауп ашәартара шығәғәаз иазхәыцуа ианалага.

- Угәы иаанагозеи, мшәан, ңутзоми, арахь ххәычы ихабар ыкам, – даагәжәажәеит Машьқәала илашыцо ианалага.
- Исхәарызеи, исхәо сәамшәо стәоуп, сахтәоугы адгыл сыгәоит, аха Шәбат даауазар хәа хамгәыңуеи, – ихәеит ахәхәа дкәыпсычхауа Сасрыкәа.
- Угәы иаанагома, уаха хысрак камлакәаны еикәтәап хәа? Ус Анцәа ихәандаз, – дзымтәо-дзымгыло аштәфәи да-

– Лаба-мфыхәлә җарғагылан ңытрак, ашытахь аурыс ар
рышытартартаҗынтәи абңьар ргеит җара хтәкәә, җаҗаңаагы
ааха җәңәәкәә роуит. Рганахьгы апсҗбарагы җәлеит,
ртанккәә акгы рымаххит. Атанк атәы здыруазгы дыҗан,
иаархәны ирҗахаргылеит.

Шьабат ихэыцрақәа блаҭьа-блаҭьо Ақәа ақалақь ина-
лалеит. Уахь лассы-лассы дцалон ақыртцәа аилаҭынтрақәа
ҭартцо иалагеижьтеи. Ибла ихгылан ақыртқәеи, агыркәеи,

ашәанцәеи, «чеми митца» хәа еибархәхәо ианалазтәи асахьа. Урт еизибагон инеипынкылары есеныла. Цыарак рееидкылары икәгылары ихәацәон ацсуаа рзыхәан. Ир-хәон абри адгьыл цсыуа дгьылымшәа, ацсуаа Нхытц-Кавказынтәи илбаазшәа, рбызшәа рымхтәуп, ауниверситет абартаху, Қарттәи ахәынтқарратә университет афилиал абра Ақәа иаарттәуп хәа. Иааигәалашәеит «абарт иах-хәақәаз анықамла, амла хәахаршыуеит» хәа ақыртүа студентцәа амлашьра ахьымщәпыргоз.

Аха Шьабат гәыгра хәычык иқышә иқәкын. Уи, абриақара аамта еиланхоз ақыртцәеи ацсуааи цәгьак рыбжьалап хәа игәы иахьаанамгоз ауп. Уажәы иқалаз аидысларагы нтра аиуам, иаанкылахоит хәа иоуаз агәыгра агәра игарц итахын.

Уатцәы цәгьарак дазцшзамызт Шьабат, уатцәтәи реицәажәара аидыслара атцыхәа цнатәоит хәа дгәыгуан. Нас, ишьапқәа тынч-тынч еихго амардуан днафәлеит. Дышьтәлеит Шьабат, аха такәаамта ацәа имқан иааиуамызт. Ацха қапшь ақны дызлапшыз изышьтымхуа еидара хьантак датанатцазшәа ибон.

Ауащы деибаркны дызмоу ацәа ауп, еихаракгы данаап-соу. Шьабатгы иахьа дызлапшыз дшазхәыцуаз даныгьазк, иаацсарагы неизацлан, изгәамтазакәаны дынтахәахаа дагеит.

Сасрықәеи Машьқәалеи рақәын ишьтамлацыз. Ашта агәта атла амқан игылаз асқам хәхәафы итәаны амза иатцапшуан, жәабжь фыцк рзылбаанашьтыр хәа игәыгуазшәа. Иагьфьртүамызт, досу рыгәқәа иртахәыцуан.

– Уара, – лхәеит Машьқәала, лыпшәма иахь цытрак ашьтахь, – хәгәқәа ртынчны хтәоушәа збоит, арахь хәчкәын ашара ишагу Ақәақа дцоит, дызлахауа иаадыруазеи?

– Уатцәазы еицәажәоит имхәеи, убри хәқәгәыглап.

– Хәазтагылаз ала агәыграқәа харахар хәа сшәоит, еилахантарак қаланы дналахар?

Ипшәма абас анылхәа, шәазызарак ицәа-ижьы ааимнадеит Сасрықәа. Ихафы иааганы днарызхәыцит акыр мызқәа раахысгы Ацсны иаланхо ақыртцәеи, агырцәеи, ашәанқәеи Ақәа ақалақь афы имщәпыргоз амитингқәеи аизибагарақәеи.

– Абри азы акәзаарын арт еитәнеитасуа амлашьрақәа, ацсуаа хзы фтызәзәала ацәажәарақәа изырфыз, урт рақәхума еикәтәараны иқоу, – лгәы хәыцыртала иртәуа даацәажәеит Машьқәала.

* * *

Сасрықәа ахәыцрақәа деимаркуан, атцых ганы Машьқәалеи иареи анышьталагы. Акино алентақны аипш, еишьтагыла изааиуан Ацснитәи ақыртцәеи, агырцәеи, ашәанқәеи иаақәымтцзакәаны ацсуаа рзын фтызәзәала иқартцоз ацәажәарақәа.

– Быцәоума, бара? – ипшәма лахь фәаитит, дызмыцәо ииарта данылаха Сасрықәа.

– Сызлацәахуеи, хәзташәо хзымдыруа хқәлеит умбои, хәчкәын уатцәы Ақәа сқалароуп хәа хәихәеит, Ақәа зташәаны иқоу хәа акраадыруоу, – ацәа лымпынқа ишықәымлац мщашьо, лыбжьы аароуны инаиаталкит Машьқәала.

– Иқартцаз закәыз, мшәан, зырхәа ақырт студентцәа. Ақәа атеатр ақхьа итәаны хамлашьуеит ТГУ афилиал ара ианашәмырт хәа ианыхәхәоз?

– Ихәхәон, аха амла иакзомызт хәа хәрхәеит, нас «амлашьра» захьзыртцазеи, мшәан?

- Ҳы, ҳы, ҳы! – ихэан даамхаччеит Сасрыкәа.
- Узырччозеи, уара, амкәыл хташәо-хтамшәо анах-зымдыруа аамтазы? – гәыбган наилтеит Машькәала.
- Сабамыччои, – ихәеит иара, – ускан ихархәаз ассиркәа бгәаламшәази? Урт ахацапыркәа рзызны, акәткәа ишеибгоу изны ирызнаргон Акәатәи агырцәа, арыжәтәгы урт ирыцын, рхәеит бымбои.
- Уи акны иаанхандаз, аха аеакгы рхырхәауан, атцара-амцра здыруада акәымзар, – лхы аалыртысит Машькәала.
- Бга ахьтам, ла ташуам, рхәоит, икоу хаздыргәышьом.
- Мца ахьыкам, ләа ахылцуам хәагы рхәоит.
- Аиаша бхәеит, амца ахьыкоу аләа ахылымтыр калазом. Амца еилашуан шыкәсык аахысгы хтәыла хәычакны, аләа палхат ахылымти уажәы, аидыслара акны инанагеит, икалашагы здырхуада.
- Абри ашьтахь уаха акгы мхәакәаны, алашьцара иа-лацшуа ииан такәамта еикәхәыцртаха. Аха игъазкуа ианалага рылацәакәа нтааит. Ашацкыраз ианаафыха, Машькәала дөаткьан, Шьабат дахьыцәаз ауада дныфналт. Шьабат ииарта еикәхапс, ирееины икан, иара дцахьан.
- Унан, сара анышәахә, – даагызит Машькәала, – хәцәа апсымта иакәыршәаны, хмырфыхазакәа дымцеи!.
- Ацәа хагазар, иара даухзыцшыхуаз, – ихэан, Сасрыкәа даахыкәтәалеит.

* * *

Ахра Махәышба ашәахәареи акәашареи дрызкәзан Шьабати иареи ашкол ианеицтазгы. Ахра Шьабат иапхьа ашкол далгеит, иеифкааз ахор анапхгафис дыкан ашкол далгаанза. Ашкол даналгагы рқытафы ахор еифкааны

иман. Аброуп арт афыца реифызара аеахьаргәгәаз, класск акны ишеицтәамызгы. Шьабат ашәахәара дахьазкәамазы азы ахор даламлазеит, ашкол даналга ауниверситет ата-лара иеазыкаитцон, аха ашәахәара аеазыкацаракәа зегьраан иара уа дубон, аифкаараакны дыцхыраафын.

Уажәы, аидысларакәа аныкала, рхы еидыркылеит рыц-садгьыл ахьчаразы. Рмашьына ыкәхысаа ицон алашьцара иалахәхәа ари ауха амфаду хада ианыланы. Амфан рацәак цәажәартас ирымкит иацы икалаз ахтыс. Избанзар, ирыздыруамызт иахылфеаауаз.

– Шьабат, уеизгы угәы иаанагои иацы хазлапшыз аидысларазы? – ихәыцртаха иватәаз Ахра Шьабат дизцааит.

– Акрыздыруоу, Ахра, – ихәеит Шьабат ихы фышьтыхны, – дарей хареи ашьа злахабжьалаз ала, аускәа хара ишаххәо имариамхар калоит, – уаха акгы ацимхәакәан иеааникылеит.

Ахрагы уаха мхәазакәаны имашьына апскы кны дцон. Амфәа хадакны итынчран, уафытәыфсагы данымызт, апсаагы ауаатәыфса реипш рыцәа апсымта акәын. Рапхьака иахынапшыз ихарашәа лашаракәак шаркыз рдырратәы ирбеит.

– Арт алашаракәа ахьыкоу Баглан ауп. Уа агыркәа иреиланхартаны иками, иаха Ацха кәпшь акынтәи машьынала ханаауазгы ишәартан убрака хааныркылар хәа, – ихәеит иапхьака хара дыцшуа Шьабат.

– Уи аиланхартәфы имацфзам апсуаа ирымахәцәоу агырцәа, хааныркыларгы хаурышьтып, цюушьт, – гәыграла атак кәитцеит Ахра.

Ишеицәажәоз уа ианааи, алашаракәа ирыдырбалеит автоматкәа зыхәда ихшьыз цюукуы. Имашьына аныкәашәа ааирмацит Ахра, ашьшьыхәа инарывсны ицарц.

– Шәаагыл! Шәызцом! – амашына рөынафарыжыт
өыңа.

Амашына анаангыла, агөың зегы уи инакәшеит.

Шәабат Ахрей амашына иңыңит.

– Арт сымдыркәа, ишәтаху рзыжәу сара срылашәмыр-
кыысыкәаны, – наң днаскәаны даагылт адтәкаңа.

Уи даргы дырдырит, Демона Цәаңвилава иакәын, рқы-
ңа Зышқыңтәи аңсуа пхәыс дызмаз. Акы дхәхәап, иоу-
шәышәт хәа реиңәап хәа агөыңра ироуз ныңдәшәкәа иңеит,
иара инахарашәа иңаз атәң ахы зыжәра хәа данца.

– Уара узәуи, хәшыразы абңаркәа рырхиара аума? –
Ахра иаидгылаз дакәымчы дааиәәжәеит. Нас иөыңцәа
рахы даахәаңшың:

– Амашына еимыжәда! – хәа адтәа кәиңеит. Адтәа зауз
амашына аңхәа, ашәтахы зегь еимыркәаны ртәңшра иа-
лагеит.

– Сара абңар ныкәызгазом, ахор сымоуп, сшәәхәәууп,
уаха акгы, – аниңхәа Ахра, даахырчңеит иәңәажәоз ива-
гылаз:

– Ашәа уаха иухәазом! – иңәан, иңаңкәым рәңәа
иңышәа дантәс, ашәа ниңәшит.

– Уаргы ушәәхәәумә? – Шәабат иахы дынхәаңшит уи
ашәтахы.

– Сара сыстудентуп, – ибжы лаңәа аңа кәиңеит
Шәабат.

– Уаха ашәкәы укзом! – ибжы әаңаза инаиңәиңәәңәан,
иңаңкәым рәңәаны ағынаирхон еиңш, инапы днаңдәсны
иааникылеит аңсуаа рымаңәа иәаархыңгәаны.

– Астудентңәа хрылакысзом макәана, – иңәеит уи, –
иаабап урт хәагыло иахәамгыло.

Абри ашәтахы иганы өнык аңны иңаркит, амашына
ныкәагәс рхазы иааныркылеит.

– Иужәлоузеи уара астудент?

– Лашарба!

– Уөыза ижәлоузеи?

– Махәышба?

– Ус акәзам ишыңоу шәыжәлаңәа! – ибжы ихаңаланы
иаатиркәеит абри ашәтахы, идаңәа еибархханы Шәабат
иәңдәауаз, – шәыжәлаңәа Лашарбазеиуп, Махәышбазеиуп,
абри шәзымдырзои шәара?

– Ус хәжәланхәа хмаҳаңт, – ииңәаз инаңиргызит Ахра.

– Уара, аңаңкәым ашәәхәарагы уаңәнахит, уажәы аәа
аңаңкәымк уахуп, аңәажәара уаңәыңхша, – иңәан ираз-
дәауаз, иңаңкәым рәңәаны иңыңдәа дтәсит, ашәагы аәаа-
нахит.

Шәабат ичабра ааңганы Ахра иңыңдәа инадиңкылеит.

– Уи иңыңдәа ашәа уара иаанукылеит, аха уара утәы
аанызкылода? – иңаңкәым ааираңдәеит аңдәаөы.

Абри аамтәзы аңсуаа рымаңәа агыруа дааңәырңын,
зңаңкәым зраңәаз днаиңдәхәңеит: – Уиңәаңт уи, сабхәараа
ирзааигәоу уәууп, урт ркны зны хәиңәшәәхәеит, аөы
еиңәажәхәеит. Уи дхәпкәрым. Дышкыртуажәлоугы иды-
руазар кәлоит, хәиәзңаап.

Ас иңәонаңы аңдәаөы иңаңкәым ааиртхәан, аңсуаа
рымаңәа иажәа дшәалгаз аиңштцукәа азңаара ағынаирхит
Шәабат иахы.

– Шәарт аңсуаа, шәкыртуашәтрами?

Азңаара иоуз хыңкәараны изыкалеит Шәабат. «Абас
иҳазңаауа аңыңза хнеима, харт аңсуаа?! – игәахы еи-
лашәа-еилашәо даахыңцит азныказы, аха нас ибжы им-
пыңкәаны әааиңит:

– Мап, хара хәаңыуаауп, аәа миләтк хәиуазам, акырңкәа
зегь реиңа иахзааигәоу, хәшыңәа реиңш иахәаңхәзо хәа

хшәышътан, агырқәа, шәареи ҳареи җаслагы еизааигәоу ҳауп ххәон... – уа даатгылеит Шьабат, ичҳарақәа зегы хыжжуа.

– Нас, нас, уаха? – итызтаауаз илақәа ырблакьо аңсуаа рымахә иахыгы днаңшуан. – Ихәеишь, ари адгыл қыртуа дгылми, аңсуаа ашхантәи шәылбааны ҳадгыл аҕны шәнымхеи?

– Ари адгыл адунеи анырша аахысгы ңсыуа дгылуп, аңсуаа рақын инхоз, Анцәа ари адгыл ззишаз аңсуаа рақын. Ашхантәи иааны инымхазеит арака аңсуаа, арака иҳацынхо ақыртцәеи, агырцәеи, ашәанцәеи Қырттәи-лантәи иааганы ҳадгыл ағы индырхеит.

Шьабат уака иеаанкыламтазы аңсуаа рымахә дааццакын, автомат шхәала Шьабат ицламхәа дытсасит, Шьабат дцаны зқәала ицементркыз амға днанаҳалеит, ихгы ацемент инықәкшеит.

Ахра деимырхха дызкыз иерымхны Шьабат иахь днeirц итаххеит, аха доурмышытит, аеа ыңыа ааин Шьабат ишьапқәа дрынкны дырхәазо дрыманы рғанынарха, аеа ыңыа Ахрагы дрыма урт инрыштыалеит. Инаганы иахығнакыз инығнажыны ашә нархадыркит. Шьабатгы уажәшты ихы атыпағы иааиуан. Урт ахығнартаз ашә анадыркуаз дааины ихы аакылирхәхәеит амғакцәа ргәың еихабыз аңсуаа рымахә.

– Шәазхәыц, сабхәындцәа, – ихәеит инацәа ааркыакыны идырбо, – хқыртуашытроуп шәхәар еиха ишәзеиңыуп, шәыңсы еиқәхап, мап анакәха шәусқәа дырцәғьар қалoit.

* * *

Шьабат иацы ахәылбыҗеа Ақәантәи данаауаз уацәы Ақәа еидыслара қалом, нақ-аақ еицәажәараны иқоуп хәа

иааигаз ажәабжь иақәғьыгуа иаатәеит Сасрықәеи Машьқәалеи, ианғыха нахыс уаха ацәара хәа рғазымкыкәаны.

Машьқәала лутра дынталаны леитаҳақәа зык нарытцалтәар лтаххеит, аха лгәы дамышытит, Шьабат лгәы дытцаланы лымахашыаха лыцнықәомызт. Аңқал азна зыхык аалган иналыргылеит, аха фатәык ақатцара лгәы лзақәымкызт, ус днаңырцит.

– Бара, – ихәан, ибжы налықәиргеит Сасрықәа, иҳаҗагы деитцәғәа дахылеиғеиуазнтәи, – хара хачгома, нас, иахыа?

– Унығғаланы хышәашәак унацха, Шьабат данцо ифап хәа ихәы иаха иҗасыргылаз ымфазакәаны дцеит, убра иҗагылоуп, сара сеихпапала сықоуп, уажәазы акгы сгәы иагом, – лхәан, Машьқәала ашәшырағы игылаз ақәардә хәыңы лыҗенықәылкит.

Сасрықәа днeин агғәафра днығғагыланы ғатцәкәак днарыцханы даахынхәит. Иңшәмаңхәыс лааигәара дааины алеиғеира далагеит.

– Иухәыцуазеи уара, ғутзоми, ани хрепродуктор ауркыр, жәабжь ғыцк хзаанагозаргы уздыруамеи, – иара иахы даацәажәеит Машьқәала.

Сасрықәа уи шигәаламшәацыз мғашыо уахы дааццакит. Арепродуктор анааирт, адиктор ибжы тығуан: «Иацы аицәажәарақәа қаларц, ақыртуа гвардиаа Ақәа иа-ламларц еицызбаны ишықаз агәхыаа мықзакәаны, Ақәа иаларгалеит ртанкқәа, еиҗа ихырцеит рҳаирпланқәа. Аб-цархкырацәала еибытоу ақыртуа ар Ақәа еимырқьо иа-лоуп. Хара хтәқәа шәарбанзаалакгы Ақәа шәаламхан, аибашыра зылшо зегы Гәдоутә аганахыала Гәмыста азиас аарцә, апозициахы шәеидышәкыл, еғырт Гәдоутәка шәнеи».

Дук мыртцыкәа Сасрыкәараа ргәыла Ахра иаб Шьардын аштә даатәлеит.

– Сасрыкәа, иуахаит ари иахәаз. Аха уи аума, даара ишәартәу аәа жәабжыкгы саҳаит, хқыта Зышқыт аәтәи амилиция дрылоуп «шәгәышәеаныз, аға итанккәа пылы-пылуа хқытәкәа ирылалейт, хқытагы иалалар кәлоит» хәа. Арт хрепродукторкәа аус аныруеи ианырымүеи ейкәроуп, иацы алахәара ыкәзаарын, «аға хәымга дхәкәлеит, хәп-садгыл ахьчаразы шәгыл!» – хәа. Пшрак атахымзар кәлап. Иаазахаз ачкәынцәа зеггы цейт аусхәартәхь аәеид-кыларазы, – аатгыларак кәмтәзакәаны дцәажәон Шьардын, – хәккәынцәа иаха ицазгы ирыхызы здыруада, – хәа нацитцейт.

Уи дцәажәонатцы лызгкәа еимлагәа иаанкыланы дахыншәткәыз дгачамкха дгылан Машькәала.

– Нас цшышьас ихамоузеи, угәы ишцәанагои? – фәаитит Сасрыкәа иәаархатцаны.

– Цшышьа хәмоума, Сасрыкәа, игыгшәыгхо ауафы агыгшәыг аткыс деицәоуп, хгәылацәа хәа хәтыр зкәахцоз гыгшәыгцәахазаап умбои. Саб итынхаз афинтәи ахәызба ду шытысхит, уаха бцъарк усгы сыфны ифнаршәым, – иахәызба ахы дааханы Сасрыкәа инаиирбейт Шьардын.

Сасрыкәа даагъежын, ифнеихагыла дынхалан, азала иафакыз ауада хәыцакны икнахаз 28-тәи акалибр ашәакь иманы дналбааит.

– Ари ардәынашьыгоуп, еибашыгазам, аха уаха ишьтысхуазеи? – илахь еикәны дцәажәон Сасрыкәа.

– Акәа абакоу, хара хәбакоу акәымзар, жәлар рфорум «Аидгыларәа» акны абцъар хианы ирымоуп рымхәахьей, – даагәыгит Шьаруан.

– Ааи, уи саргы исмахахьей, аха хара уанза хыназом, Шьабәти Ахрей абцъар уа ирмоукәан икәм, зеггы иразартә ирацәаны ирымәзтгы.

– Хқытәфәтәи афәр бцъар аурымаху, хәызбей, ехацсыхәи, масари ирбаз шытыхны ауп ишцаз аусхәартәхь, – нацитцейт Шьардын.

Рфыцагы ишзахәоз еипш аштә итытцит, Машькәала илуа-илхәо дакәымшәо дышгылаз.

– Машькәала, ари афны икои барей шәааихылацшла, сара стәкәа егырт афыцагы хзынкылозма, Шьабәти Ахрей шцахьаз анраха нахыс, еибартрысны ицейт аусхәартәхь, – даахьахәны ибжы наиргейт Шьардын.

Арт цейжытәи саатк акәара аатхьан аипш, Шьардын ипхәысгы Машькәала лкны дааны дшыкәз, изыбжы цкәа ирзеилмыргазо гәыргәыр бжык аафуа иалагейт. Изырфит, еитәзырфит, аха хысбжызар, ахысбжы еипшымызт, хәирплан бжыуп рхәаргы уи еипшымызт. Арахь ари абжы еихә-еихә иааигәахон.

Машькәалей Тарзиеи рлымхәкәа кытцаны аштә ишыкәгылаз ахысга ахәтәы харшаланы рнафстәи адәы ишыкәлейт атанк, уи иашытагылан шәагаала мацк иааитцәз аәа танкк.

– Арт ббома, Тарзиа? – дшәаны лзамфәкәа рыгәгәаны иаанылкылейт Машькәала, – сара сгәыгракәа хәашыт, Тарзиа.

– Унаан, абри афызәа акәлара акәызма хара иахзыцшыз, Машькәалахейт, аибашьратцәкәа кәлазаап, – Машькәала ләаалывалкит Тарзиагы.

Уаха кыт рызрыхәлмыршәо ишәазызаны уа иаанхейт арт ахәсәкәа, арфашыга рыртәзшәа, икәанызануа, дарадарагы цкәа изейфәмпшуа.

Атанккәа шааиуаз адәы аханы зееифызшаз амфәкәа ркны ианааи, иаатгылейт.

– Аак, Машькәала, абыржәшыта акәхап хәфнкәа ианрейхсуа, – даахәытхәытит Тарзиа.

– Ҳафнқәа сыздырам, аха акы ихафқала иахагылоу атанк хы ахытыцуа акәзар қалап, барей сарей иҳақәкушәа збоит, – налағалкит Машықәала.

Убасқан ғалпалбжықәак уахынтәи ираҳаит, изакә бызшәаз цқьа ирзеилымкааз.

– Қыртшәоу, гыршәоу акы иалақоуп, бара, ари абызшәа! – лхәеит Тарзия.

Уажәы Машықәала иаалғалашәеит зны Сасрықәа иусура бзиа азғәтәны Боржомқа қсшыара данықазнтәи даныхынхә илеихәаз ажәабжь.

– Сара исыздыруамызт ақыртцәеи агырцәеи еизыуазам хәа, агырцәагы қыртцәоуп хәа ами ишаадыруа, арахь ақыртцәеи дарей еицәгәышуеит, – даацәажәеит Сасрықәа ипқәыс лахь усқан. – Ашыжь амра сықәыцча ақсшарта афны атыхәахышәа игылаз асқам ауқәа афба рахьтә акы снықәтәаны сыпшын шыжыхьа ааиуа ианалағалак акрыфартахь сцап хәа. Сышпшуаз зуафьбжара иқаз хыык ахацәа шааиуаз сара сзықәтәаз акәымкәа егы асқамахь рхы дырхеит. итәарц шыртахыз збеит саргы. Асқам ақны ианааи, итәаанза саархатгылан, уаха акгы рамхәакәаны стып ақны снатәеит. Дара рыхқәа неидкыланы имазашәа иааицәажәан, азәы дғагыланы сара сахь дааины даасхагылеит.

– Цаара пхашьарам, уара уабанзатәиу, ара қсшыара иаауа зегьы қыртцәам усгы? – дсызцааит.

– Сара с-Ақснытәуп, сақсыуоуп, – иағаскит сара, дызцааз ахы ахьцозгы сзеилымкаакәаны.

– Аа, – ихәеит иара, – убастцәқьа хгәы иаанагеит қаргы.

– Избан ус шәгәы изаанагаз? – иааңьашьашәа сизцааит саргы, данаасьдтәала.

– Ҳанааи уаххатгылеит ҳазустцәаз шузымдыруазгы, ус қазцо ақсуаа шшәакәу ҳаҳахьеит, аламысқәа иреихангы

иаабейт, убри ауп уара уахь саазгазгы, – даасқәашит, ихәеит.

– Ажә еипш стәаны сызшәыхәапшуамызт ауаа шәанааи, схәеит, гәахәаракгы насқьықәланы. Сиацәажәон саргы Боржомтәи аминералтәзы рехәазаны.

– Акы суазтаашан, – даалқьашәа даасыхәапшит иара.

– Иара закәи?

– Ақсны агырцәа рацәафны ишәыланхоит, дарей шәареи ишәеизықазашьои?

– Еишыцәатқас ҳаибабойт, милағ еилых ҳамазам, – схәеит.

– Ее, сфьыза... – уа иеааникылеит.

– Изхухәааи,? – сызцаара аасырццакит.

– Ҳы, ҳы, – ихәеит еиғах, нас инацитцеит, – убарт мышкызны иакәымк шәытарғалоит, шәгәышәеаныз, – ихәан, дғагыланы дцеит.

Абри ажәабжь Сасрықәа ипқәыс ианлеихәа, ус ғәалтит:

– Ус ихәеит иуацәажәоз, аха Ақсны азтәаразы қыртуеи, гыруеи, шәануеи зегьы ражәа ақоуп.

Аа, уажәы, қыртшәоу гыршәоу рыздырзом атанкқәа рқынтәи ираҳауа, иқалоит шәаны бызшәазаргы, зегь ақоуп иқәылаз шракәыз еилкаан. Атанкқәа агәгәа рыхга рәаашаны ақыта еиларзызо иналалеит. Амала хысра қамтазақәаны иалтны ицеит. Урт хықәкыс ирымаз дауашла ақытауаа рыршәара акәын.

* * *

Машықәалеи лгәыла Тарзиеи уахынла атқ цаанза еидтәалан, Машықәала лызғаб хәыцы Марфуша дтаҳәа дыцәан. Лара Тарзия лахь данцалоз ықан. Иеибырхәоз ағагылазаашьа баақс иқалаз атәы акәын. Тарзия лықкәынцәа ахыкгы еибашьуан. Ахрей Шьабати еиццеит. Ахра

иашьцәа Амрагыларахьтәи афронт аҥны иҥан, лассы-лас-сы иааны ран дбаны ицалон, аха уахык иадамзаргы аҥны иаангылазомызт. Очамчыра араиони Ткәарчали есымша ашәартара ыҥан азы, рҧызцәа ныжыны аҥны ишьталаны изыцәомызт. Сасрыкәеи Шьардынигы рыҧнқәа рахь иаадгылалон, аха иаанҕасыртә еиҥш атагылазашьа ыҥамызт. Аибашьрақәа ахьцозаалакгы аҥсытбаарақәа ҥалон, дара рықәра злаҕаз ала, афронт аҥынтәи аҥсцәа ралгареи афатә рызнагареи раҕын еихарак рнапы иа-ныз, еиҥкыарак ҕартар афронт еитцахойт хәа иҥхьазаны рус рызныжыуамызт. Аҥны ианаилак, Машьқәала лакәын зтәара шәкы Сасрыкәа изтәоз. Дшааилактәҕыа атәахагы имтәзакәаны Шьабатәи Ахреи ртәи хәа ишәахахьоузеи хәа дизтәауан.

– Шьабатәи Ахреи ххы инакәыхшаны индәықәахтәан, уа-ха рызбахә аахмахацт, ачарахь идәықәахтәазшәа хзырҧ-уа хтәоуп, Аҕәанза изнеизаргы, Шьабат ишихәаз акәым-кәаны, Аҕәа иаламлазакәаны инымхазеит ақәылаццәа, рхәеит, Аҕәа рымпытархалеит аҕены хәа ауп ирхәо, хәч-кәынцәа зықәшәаз здыруада? – аҕәжәажәара далагон Ма-шьқәала.

Сасрыкәа урт изыниаз, ирыхтыргаз хәа акгы издыр-уамызт, аха еиликааз амҭан иткәаны ишыргаз, инкылан-гы ишрымаз ауп. Аха уигы Машьқәала лҕны имхәакәаны иеааникылеит.

Абри ашьтахь такәы аатцханы иахаит Баҕлан инкы-ланы ирымаз ҧыцәа аҥсуа цкәынцәеи, аҥсуаа иткәаны ирымаз ҧыцәа ақыртуа еибашьцәеи еитнырыцсахлеит хәа. Урт рыжәлақәагы аниаха, Шьабатәи Ахреи шракәыз ауимдырхуаз.

Җнак Сасрыкәа аҥны данааи, шәеибышәт, Ткәарчалҕа хцап, уантәи хаирпланла Гәдоутәа хдыруеит, ихәеит.

– Избан, цьбеит, Очамчыра араион зеггы хәҕацәа иахцәыргама? – дааҕатцәыҕатцәит Машьқәала.

– Хацкәын Гәымстатәи афронт аҥны дыҕазаап, Ткәарчал саншьа иҥа Дамыр иҕны ажәа ааицхаит, дахыҕоу хир-дыррацы. Дамыр сара исзааицхаит «араҕа Гәдоутәи Ткәарчали ахаирпланқәа рыбжьоуп Шьабат иахь шәцарц шәтахызар, шәааи шәдәықәыстәп» хәа. Хнеиуеит хәа атак сыцхаит. Хцап хазҕаб хәыцгы дхаманы, хәцкәын дыцшааны даабәп-дхахап, нас арахь хаитәаргы ауеит, – ихәеит.

– Хаҭны-хҕәара, насгы абыргцәа... – даалакҭакит Машьқәала.

– Хаҭны-хҕәара згода, хааир хнахылап, хбыргцәа уаанза иаарычхап, урт азәгы дрылакысырым, – анихәа Сасрыкәа, Машьқәалагы диқәшахатхеит. Сасрыкәа иани иаби рхәы уны рыфатә ҕатцаны ирфартә иҥан, рматә изакәын изыгәжәажәоз.

* * *

Ткәарчалнтәи вертолиотла Гәдоутәа инеит Сасрыкәеи, Машьқәалеи, рызҕаб хәычи, Шьабат иматәақәак рыда дара знык иааршәыртәаз ада матәаҧытәагы шытымхзакәаны, мышкы-ҧымш еиханы уа аангылара гәтакыс ирымазам-кәаны. Ақалақь аҧнытцҕа инхоз Машьқәала лахәшьаҥха лахь ацара иаахыццакит, аха иахьнеиз ашәқәа аркын, уаҭ дрымбазеит. Ргәылара ианнеи цхәыс быргк даадәылтын днарпылеит.

– Ди, арт шәгәылацәа ахыҕоу хәа ибдырузеи? – ирпылаз длызтәаит Машьқәала.

– Нан, Минуца уажәшьта иаарласны даауеит, лыцшәма Едгар усгы афронт ахь дыҕоуп, иҧныҕагы даабжыслоит. Шәара шәызустцәада, нан? – дрызтәаит.

– Сара Минуца лан лахәшья соуп, ариггы, – лыпшәма иахь даахьахәын, – сыцкәыни, сызғаб хәычи раб иоуп. Хәч-кәын Гәмыстатәи афронт аҕны дыҕоуп, даабап хәа хәаит.

– Хәи, нан, ахтәацәа шәреиуазаап, «акәиц амцабз ду ахылтцует» хәа амцақьоуқьад халармыжы, нан, ара ашә-шыраҕны шәаатәеи, кахуак шәызсыршуеит, – лхәан абырг, аҕәардәқәа ахыглаз ашәшырахь иаалгеит.

– Минуца дабацеи зышәхәа, ди? – длызтцааит лыпшәмеи лареи натәо, рхәычггы даарыдыртәаланы.

– Ашыжь аҕьармыкь ахь дцалоит, маҕәакшәтәак ма-риала иаахәаны илтиует, илырхауала лыпшәма дахьыҕоу афронт ахыггы рхәы лгоит. Уажәшья даауазароуп, – на-цылтцеит абырг.

Ғымт-ҕсымшәт ихы мшәпигон Сасрыҕәа, аха игәы тынч-замызт, дхәйтцәыхәйтцәуан, дзықәгылаз адгьыл ихозшәа ибон «уццакы, уццакы» хәа иахәйтхәйтца. Дцарц дыццә-куан апозициахь, амш ицәцаны, аены Шьабат дизымпшаар хәа дшәон. Игәы ааиртынчуан шыбжьяара макьяна такә шагыз ахьибоз. Абырг акахуа ршны иаалган, плиткак ашо-колад ҕычәены саанла инавалыргылеит, ҕеыхакггы аалх-ны ахәычы иналлырkit.

– Ди, бхы абриаҕара аҕьабаа забырбозеи, акахуа ама-цара ихамжәуаз, – даацәажәеит Сасрыҕәа, акахуа днахәо.
– Ди, бымала боума иҕоу ари ашта-агәара ҕбааҕны? – иа-жәа инаццаны длызтцааит.

– Аҕшәматцәкья ипцстазаара далтхәеит, сыцкәыни сма-ҕацәа ыцҕеи афронт ахь иҕоуп, нан, сҕацеи Минуцеи аҕьармыкьяхь еицуп, – лхәан, ларггы дааины даарыдтәа-леит.

– Ди, хара ахтәацәа хреиуазам, мышкы-шымш хәа ауп арахь хшааз, хәчкәын дахьыҕоу аацшааны хәшныҕа хҕежьюеит, сарггы Амрагыларахьтәи афронт аҕны сыцхы-

раашуп. Аҕәантәи арахь иааз роуп ахтәацәа, Аҕәа уаә далагылартә иҕам, ишбахахьоу аипш, уаха иабацагәышья Аҕәа иқәтца, ацсуаа Ацсны ада усггы царта хәмазам. Абжьюаа рахьынтәи Аҕәа иказггы уахь амшәқәа куп, арахь шәара шәахь иааит. Урт хтәацәоуп, хәаратәхума, – иахьынтәлеиз леихәеит Сасрыҕәа.

– Аамта бзиақ Анцәа иҕатца, нан, аамтацәгья аан хмеицхыраар ихацхраауада, ара инхо зеггы ахтәацәа хадкыланы ихамоуп, хара хәҕны иҕоуггы имгәаҕуеи, аго-спиталь ахь ицалоит есеныла, рыцкәын Кәтышья афронт аҕны дыҕоуп, ихабар рмахаижьтеиггы ҕытк цует, – абырг дара рҕны иҕаз ахтәацәа рыцхашья даарыхцәажәеит.

– Ди, хара хәчкәынггы Гәмыстатәи афронт аҕны ды-ҕоуп хәа ауп ишаадыруа, ихабарк хзеилкаарушь? – даақәыпсычхәит Машьқәала, нас длызтцааит, – ибыхьзузеи, ди, абас хәтыр хәқәызтцаз, быхьз здырыр ами?

– Уардышьяхан сыхьзуп, нан.

– Ди Уардышьяхан, ани иаауа бҕаца лоума? – асумка хәышлапса дук кны ашта иааталаз дызустоу дазтцааит.

– Ааи, нан, сҕаца лоуп, чыхы дукггы лкуп, шыбжьон хәа какалк еицахкып, амла шәакуа шәыртәаны шәсымоуп, – лҕаца дналҕыланы ачыхы аалымылхит Уардышьяхан. Нас зышныҕа инеиз Минуца лбжыы налықәлыргеит:

– Минуца нан, быуацәақәак ааины иҕоуп сара сҕы.

Минуца дааин, лан лахәшья Машьқәала данылба длеи-гәырҕаны дгәйдкыло-дхыдкыло, Сасрыҕәаггы ларггы акрыфараггы иазмырпшыкәаны лышныҕа илгеит.

Какалк шаадлыркызтцәкья иеынмырхакәаны апози-циахь ддәықәлеит Сасрыҕәа.

– Гәмыстатәи ашадатәи ацха инаркны амшын аҕынза афронт ацәахәа ыҕоуп, хаибашьцәа ахьыҕақәоу здыруа Ешыратәи аресторан аҕны зтып ылху хәр рыштаб аус-

зуфцәа роуп, рацхәа уа унеироуп Шьабат дупшаарц азы, – хәа иалхәеит Машькәала лахәшьацхә.

Ус иагыйкаитцеит Сасрыкәа. Аштаб хада акны днеит шыбжьон агәазы. Амра цеиуан, иаасашәраза, уаанза такәы саашеишеирц стәхуп ахәарызшәа. Ауаа рацәа ыкамызт уа, аха иказгы цаккы-цаккуа иубон, еихаракгы аштаб хада идәылтцауз-иәналоз.

– Уара узустада? – днацшы-аапшуа, дахьцара дақәым-шәошәа игылаз, уажәада иимбацыз ауафы дизцааит аштаб ахь иназышьтуаз-иаазышьтуаз афицар.

– Сара Сасрыкәа сыхьзуп, с-Лашарбоуп, Амрагыларатәи афронт акынтә сааит.

– Анапынтә уманы уазар, аштаб аихабы адырра истәп, уахь унеицхәап, уажәазы уусшәыкәкәа сырба, – ихәеит афицар.

Сасрыкәа иусшәыкәкәа аацәырганы инаиркуа инацитцеит:

– Анапынтә сымазам, сыцкәын Гәмыстатәи афронт акны дыкоуп хәа сахәит. Дыцшааны, нас сахьынтәааз ацара сгәы ицоуп.

– Аа, уи аума? Афронт акынтәи хайбашьцәа гәыц-гәыц-ла арахь ихалоит шыбжьхәа афаразы. Ара уаацшы, икалоит учкәынгы урт агәыцкәа акы далазар, – ихәан афицар, инапы ианыз аус ахь дцеит.

Шыбшьхәазы аибашьцәа агәыцкәа еимданы ихалон амашьына ласкәа, аидарашьтыхгакәа рыла, шыпыла ихалозгы ыкан. Ацкәынцәа рыла итәны ихалоз еидарашьтых-гак анаангыла, илбаауаз дышрылацшуаз Шьабатгы дибейт. Зеггы тынчрак иатәнәтәны иубазомызт, рәацшыларакәа цәгъан, иахьаатгылозгы ишыццакуаз рыдубалон.

Шьабатгы иаб даниба дааидххылеит.

– Хаццакуеит, какалк аакны хцоит. Сани Марфушеи абакоу? – дахьцәажәозгы дыццакуан Шьабат.

– Урт Минуцараакны инсыжыит, аха уоуны укалозар, унабжьыс, шәаибабап, мышкы-фымш рыда хзынхом. Уи схәеит хәа, – инацитцеит Сасрыкәа, – арагы еибашьроуп Амрагыларакхьгы еибашьроуп. Ара шәара шәкны саагылап, шәыматц зулап, сагьаашәхылацшлап.

– Уаха умхәан, саб, – иаб днеицәеит Шьабат, – хара иацаххаргы апартизантә қәыларакәа кәхцойт, цъара иотәуп, еацъара ихәазатәуп, уара ухьчаха хамазам. Ушзахәо уца, сара сыбзиахәа сшыкоу сан илахәа, схалоит шәцаанза иаабжьыркәаны, хайбабойт хәа сызлахәа.

Уаха дымцшзакәаны иаб днеицыркәеит Шьабат.

– Уаагыли, уара, – днаишьтәлеит аб, нас дизцааит: – Ахра дабакоу, дшәыцзами, ақәыларә кәлеижьтәи ихабаркгы лыздырзом Тарзиа, дубахьазар?

– Ахроу? – ихәеит Шьабат.

– Ыы, шәеицзами, амфан шәеицныркылан, шәагьеиц-тнырцсахлеит хәа аупеи ишаадыруа.

– Ааи, хайцын, аха абцъар зеггы ихамазамызт, Ахра автомат иоухъан, сара иара уажәыгы исымазам. Хьызак игәы баацсхан, афныка дхашьтит, убри иикыз ашәакъ сара исынижыын, икуп. Изхысхәаауа, Агәызера хар ахьтәаз ицеит абцъар аагаразы, жәафьык ыкан. Автомат змамыз дыргазомызт, амфан ага дшәартан азы. Сара урт зланаскьаргоз аидарамфангага амашьына срыцакәлеит, аха арахь сылбаарышьтит автомат укзам хәа. Ахра урт дрыццеит.

– Нас, абцъар рыманы иаау? – абгьаахәа дцааит Сасрыкәа.

Шьабат ақәфымтзакәаны ихы аалаиркәит.

– Изфумтуазеи, уара? – иааицәымыгхейт Сасрыкәа.

– Амашьына илбааны Шьрома (Гәыма) ала бнала иш-неиуаз агацәа инарылахәит. Аицәхысра гәгәагы кәлеит.

Цытфок иткэаны иргеит, цытфок тахеит, фыцака ирулак
рыцсы арахь иааргеит, убарт ируазэку Ахра ахэышэтэырта
дтоуп, акагы ихуам, – иаб иеилиркааит Шьабат.

Аби аңеи фымтзакэаны такэаамта игылан. Нас Сасры-
кэа ихы даафхеит:

– Итахаз ртахашьа хэа акрыдырузма ихынхэыз?

– Ирдыруеит ааи, аифахысракэа рышьтахь ауп урт афы-
ца ирулак рыцсы рыцэганы ианаа.

– Ирыниаз агаца рацаафхарын? – ибжы ааирмачит
Сасрыкэа, ихазы ихэозу ичкэын дизцаауазу еилыргам-
кэаны.

– Ирацаафызаарын, аха артгы иаттахоз ракэзамызт,
зыцсы згаз излархэаз ала, рпатронакэа нымтэазтгы
аифахысрафы аңыжэара роузаарын. Рпатронакэа анын-
тца егырылымшеит.

– Ааи, ма Ахра деикэхазааитишь, – дааихашшааит Сас-
рыкэа.

– Ахрагы еикэхаз ифызагы хататас рхы мфпыргеит,
иагырыцацеит, – дцаажэон Шьабат.

– Уи шцакалеи?

– Хагацаа ирткэаз анырга, итадырхаз антэа ашьтахьгы
Ахрей ифыеи чыкырак реалакны иаакэымтзакэаны ире-
ихсузаарын, рхымтагы баша икашэазомызт, рычхара
еикэнархеит, ачхара зегь иреихау иааируп, рымхэои.
Рпатронакэа анынтца ауп икэымпылны амарда цытцара
реатаны ианаа. Ихэазаны мацара абрахь икылсит. Нас
ирулак, ицаыгыга-цаыцпы иахзааит.

– Анасыц разкуп, насыцк рзылпхазааитишь, – даарзы-
гэдуит Сасрыкэа, игэы тцауаауа дшизызырфазгы. Нас
даахьахэан:

– Бзаут Гэдалаа, Шьыдгэа лычкэын, итэы хэа акгы уз-
дырам акэу? – тцаарашэа Бзаут дааигэалаиршэеит.

– Бзаут итэы хэа сара акгы сыздырзом, цыара деиба-
шыуеит хэа сыкоуп, аха иахыкэу сеидроу, – инапы ааикэан,
игэацхо-игэампхошэа атак ныкатцаны, шыибжыафара
ифыныеихеит Шьабат. нас иаб иахь даахьахэан:

– Саб, умцшыкэа ухал Гэдоутка, уаха арахь усышь-
тамлан, сара уахь схалоит, сани, сахэшьеи, сареи хаибабап,
– хэаны дааццакит.

* * *

Сасрыкэа ичкэын дааныжыны ифанааиха, игэы ааихь-
нашыт Бзаут изын гэынамзarak имазшэа Шьабат дахь-
цаажэаз. Бзаут ашкол даналга нахысгы Зышкыт ақытакны
хатыр икэны дыкан. Ақытанхамфатэ институт латэарадатэи
акэшакны атцара итцон, ркытафэти акомфареидгыла дама-
заныкэафын, агрономын.

Асовет аамта еилахауа ианалага, ақытанхамфа хлацш-
фы данамоу, Бзаут еихагы ифыргэгэаны ақыта ахада-
ратэ тыц ааникылеит. Абызхэацаа ахыкам ухахьоума,
Зышкытгы абызхэацаа аумацхыз, «агба цон, цыок иа-
аныркыларц амазгэыт иахон» хэа уара узфэ закэызеи,
ицеит урт аамтакэа хэа алаф илызхкэазгы калеит. Иара
икалаз ахтыскэа зегы игэахы иааигон, изидкылазомызт
ацхьакэа, аха нас, дрышьцыло, дыртэыртэуа мацара, дыр-
наало далагеит.

Бзаут кэзшьас иман ауаа ирхэозгы дазызырфэуа, аха
иара ихы ицнакоз акны аангылара. Цкыа еилкааны уафы
издырамызт икалаз аилафынтра аамта иахыкылнагоз.
Бзаутгы уи дцацэымцакэаны даман, пыхьейпш напхгарак
каитцо, икало абригь-абригь ауп хэа акы алацаажэарагы
итэхымкэаны даанхон.

Дхэыцуа днатэо, гэцаракрыла акы иеазимкуа лбон иан
Шьыдгэагы.

– Узырхэицуазеи, Бзаут? – дизтаауан Шьыдгэа, деи-хаччошэа лчаафатцаны, арахь гэаныла лхатагы икоу, ика-лаша хэа акгы лхэхы иааиуамызт азы, лгэи калыжьрызу, лычелыргэаарызу, агэхэаа мкыкэаны ус дцаларызу лыздыруамызт, лылацшхэаа иташэоз ахтыскэа зегы анылцэеилала, зегы цшшэыдахазшэа лбо дыкан.

Бзаут уи лказшьақэагы иқытауаа рказшьақэагы еид-кыланы данрызхэицлак, ихатагы илацшхэаа итакыз зегы ицэеилапатон, аха иан илцэеилалоз шцшшэыдахоз еицш акэмызт иара ишибоз, зегы иеилыцчауа цшшэык-цшшэык рыманы дрызхэицуан.

– Сабамхэицуеи, – ихэеит дааччашэа, иан лызтаара атакс, – ххэынтқарра ду хэа хара ацсуаагы иахацхэазоз ахыбгалара иафуп, хара хыхьгэанагало иарбан кэакыу хаздырзом.

Иан абасгы атак литеит, аха макьана ицэырымга-цэакэаны дзызхэицуаз «аилафеиласрафы ауп амтцаа ахыкало» хэа, аилафеиласра Ацсны аарылцаахап хэа игэи инатон. Ихэицрақэа изеифызшоз ауаа дрыштан. Аихабыра рахь иара инеиртамызт, уахь днеилартэ аицш аматцзура имамызт. Макьана инапы ахыназоз иқытафы мацара акэын. Ашкол иалымгацыз, иара инаишьтарххны иалгаз афар рахьтэ еиха дзыкэгэицуаз Шьабат Лашарба иоуп. Аха атыхэтэаны Шьабат имбара итаххо далагеит. Уи зыхкэоз Шьабат ицалгараны иказ Шьарифа Аирым-цха Шьабат длеичеырбоит хэа иахаз ауп.

Назира, Шьушыка лажэхэ Шьабат ианизналга ашьтахь, қбаад хэычык фны Шьарифа илыкэшэартэ ианыкайтца, илфыз атак ала Шьарифа лахь уаха хэатэи имамызшэа ибон. Убринахыс ақэыцшратэ бзиабара ааныжьны атцарахы мацара акэын ихы ахыкыдыз, аха уи «анасыц разкуп, аразкы сымазар, Шьарифа дсынасыцхоит», – ааигэхэын.

Аибашьра аныкала, рфыцагы абцар шьтырхит, аха цыарак икамызт, еицэыхаран. Убри азы ауп Шьабатгы Бзаут избэхэ иахарц шитахымыз иаб изиирдырызгы, Ешыра афадахы Узабаа дшыказ шиахахьазгы.

Сасрыкэа ицкэын дахыинижьызнтэи ифэинеихахьан, аха ак шигэалашэаз мфашьо уа даанфасит. Дгылан дууаза, днацшы-аацшуа. Шьабат шьыбжьхэа ыфаны ифызцэеи иареи анаадэылтц, иаб дшымцаз аниба, ифызцэа ныжьны дыццакуа дааизааигэхэеит.

– Акыр соухэарц утахызма, саб, узаанфасзеи?

– Амрагыларахьтэи афронт ахь сеитахынхэып катцан, ара шэара шэфы саанхар анышэыму, – уа ичааникылеит Сасрыкэа.

– Нас, уажэи уахьхэыма?

– Ааи, уахыгы еибашьроуп, арагы еибашьроуп, Ацсны иахзеилоу цлами, ара саангылар иамоузеи?

– Саб, арака уара ухьчаха хамазам хэа уасымхэхэеи? – даагэамтцшэа дцэажэеит Шьабат.

– Сара сықэлацэа цыоуки срыцеибашьып хэа ауп исхэарц истаху.

– Уара уахэацш, саб, сани сахэшьа хэыцы Марфушеи ара иаанукыларцу?

– Ааи, ааи, урт ара Минуца лкны иказааит.

– Уара уахэацш, саб, – еица иааихэан, ифызцэа дрыхьзаны аидарашьтыхга машына днақэлеит. Уантэи ибжьгы аафит:

– Саб, уқэра шмачымгы уазхэыц, аибашьрафы афра атахуп, ахэазара атахуп, акэаратцара атахуп, угэуеаныз.

Аибашьцэа зыкэтэаз аидарашьтыхга машына агэгэа-агыга ахга илацшхэаа ианытцшэа нахыс, дзызпышуаз хэа уаха акгы изнымхазеит Сасрыкэа. Дахыгылаз дахымтысуа даанызкылаз Шьабат иеихэаз ауп. «Сара аи-

башьра сылымшар хәа дшәоит, уара ақәыңш айбашьра зүкәшәазеи, хәар афронт инаҕахапсартә аҕынза хта-зыргылаз, – ихы дааҕахан, инапқәа игәы инадикылан, иб-жыы тымгацәакәаны ажәван днатцапшит:

– Иа Анцәа ду, ухышььаргәйтца сакәыхшоуп, нхамәа иумтан ихаҕаханы ихақәлаз. Анцәа иубома, амат аңшь ишазырхәо аипш, шыашәы дтарыблааит.

– Уара с-Лашарбоуп ухәама, Мрагыларахьтәи афронт аҕынтәи умааи? – дааидгылеит аштаб ахь анашьтырта ахылапшы афицар.

– Ааи, – наиаҕеикит Сасрыкәа.

– Аштаб аихабы уиҕахуп, усышьталаны уаала, акы уаргәамтцуа ушгылаз аабон иаргы саргы хәапшны.

Сасрыкәа уи днаишьталаны иҕынеихеит, аха асеипш адцаиурақәа дызларышьцыламыз ала, иагьаацьеишьеит дцак ахасаб ала дахьиацәажәаз.

– Ааи, аха, сзитаху хәа иихәазеи аштаб аихабы? – мацк иеааникылеит Сасрыкәа.

– Уааццакы, уиаҕара аамта хамазам, айбашьра аамта хтагылоуп, – еиҕах дцаҕатцарала даацәажәеит афицар.

– Саргы сеибашьџуп, – игәы иаатдаххшәа атак ҕаитдан, деитәнаишьтәлеит.

– Еихагы еиҕьуп, – ихәеит аруаџ, – айбашьџи айбашьџи еиха еилибакаауеит.

– Ааи, ус акәхап, – зшьаҕақәа аазырццакыз афицар диҳьзартә иаргы дааццакит.

– Абрахь уџнал, аполковник иахь, – ихәан, ашә аартны дахьыныџнеитцаз дтәан ар рыматәа зшәыз хатца еилацыхк.

– Уаатәа, айбашьџы, – иҕацәыз ҕәардәык инацәа на-қәикит инеихатгылаз аруаџ еилацых. – «Айбашьџы» зысхәаз, уажәы аңсуаа зегы хәибашьцәоуп, хәпсадгыл хьчатәхеитт.

– Уиашоуп, аџыза, сара сеибашьџуп.

– Изласархәаз ала, Амрагыларатәи афронт аҕны?

– Ааи.

– Излахахахьоу ала, абжыуаа ақыртцәа шәрыдгылоит хәа игәыгуан, шәрабашьуеит хәа иҕамызт.

– Айбашьџы, уаҕа рхы шҕамџапырго хәаҕацәа?

– Аңсҕазаара зны игәыхьхоит, зны ихыхьхоит.

– Агәыхьгы ахыхьгы хаздыртцысит, агәыр атца икыл-стәызаргы икылсны апартизан қәыларакәа рыла ашьаар-цәыра даргы ирзыкартеит абжыуаа. Аңсытбарақәа арахьгы уахьгы иҕоуп. Аха Амрагыларатәи афронт аҕны гәкаҳара ыказам, згәы цаз, иңсгы цоит, уи аадыруеит зегы.

– Убас хәахауеит, даара хрыкәгәыгуеит урт, – ихәеит аштаб аихабы. – Уара учкәын ара деибашьуеит, ихәеит сыцхырааџ, уахь дугозар акәхап?

– Мап, аштаб еихабы, псадгылк ауп ихамоу, уи иахьакә-заалакгы ихьчатәуп, араҕа даангылт.

– Уара уахьнеиуа ирдыруазааит аңсуа ахатцара дшацә-хьамтцуа.

– Иҕацәны ицаз амш псуеит, аихабы ухатцкы, амшқәа баша исзышьтуам. Саргы араҕа саанхоит, сықәлацәа айбашьцәа пшааны срыцлоит, таацәала арахь хәаит ақкәын иахь.

– Ақәҕиарақәа, – дџагылан, Сасрыкәа инапы ааникы-леит аштаб аихабы, – Амрагыларатәи афронти Гәмыстатәи афронти аимадара хабжьалараны хәаоуп рацияла, урт абцарла реикәыршәара хгәы иҕоуп. Уахьынтәи еимада-рак уоуазар, ишыгәцарахкуа ала адырра хазрыт.

– Абзиараз, аштаб аихабы, – уи иааирххаз инапы аан-кыланы дындәылтцит Сасрыкәа.

* * *

Сасрыкәа аштаб аихабы икынтәи Гәдоутә даннеи амш ахәылқазрахь ахы архахьан. Амрагы ажәѡан агәи инхытны ишынталахьаз мѡашьѡ, ашыра анакә иахылтцуаз ақсата нақәнаршәшәозшәа, ақсычара иалагахьан. Амра ццакырак аиузшәа хзааркәрыла иазааигәахон. Сасрыкәа ипшәмеи изгаб хәыңи ахьаанижьыз ахь дымнеикәа пхьа-кыртақ акны иказ акаҳуажәыртахь ихы ирхеит, ишәыхны имахәар ихшьыз икьаф наишәтцѡ. Дахьынапшуаз ибон каҳуажәцәақәак, дагыгәыгуан иидыруаз шьѡукы уа дры-ниап хәа.

Агха имыхьзеит Сасрыкәа, аа, зны Акәа дахьааиз ақшахәафәтәи акаҳуажәыртакны иибаз, икытафынтәикәак ахьгылоу.

Иааңьеишьеит арт афронт ахь иказамкәаны ара ианиба, икәлацәа ракәын азы.

– Хәлыбзиақәа! – ихәан, даахырхәеит данаарыдгыла.

– Бзиара убааит, уабаҳзаанагеи? – абгьаахәа дцааит Сасрыкәа еиха изааигәѡу хәа иипхьазоз. Уи, Сасрыкәа зны Акәа дааны акаҳуажәыртафы даннеи иибакәаз дреиуан, усқангы абыржәы ихѡу ар рхылца ихан.

– Ари ахылца пыхьа иуханы усымбазацызтеи, Цьан-сыхә? – ихәеит усқан Сасрыкәа.

– Ари зысхѡу уи ауп, – ихәеит Цьансыхә Гәдалаа, – хазтагылоу умбои, амшхәла хзыпшызар калоит, аибашь-ра хзыкартар алшоит ихаланхо ақыртқәеи, агыркәеи, ашәанцәеи. Еилахәу еимабзиѡу уаауп шәареи хареи хәа иаххәоз ажәа гәыбзықәа хәцәдырзын, амитингқәеи, аи-зарақәеи, амлашьразы атәарақәеи ирфәуп, ақсуаа шәақ-сыуазам хәа хәхәѡ. Убригы хәазыкахтѡит, убри азоуп ар рхылца зысхѡу.

Уажәы аракагы ар рхылца иханы даниба, диазцааит:

– Афронт акынтәи шәхалеижьтеи акыр цѡѡу ара еила-гылоу, иахьа шәеитцѡма?

– Уахь хцазом, – ихәеит Цьансыхә.

– Нас шәабаци? – иааңьеишьеит Сасрыкәа.

– Хәхьаангылаз хтыпқәа рахь хамцѡи.

– Мшәан, афронт акны шәыказами?

– Хара хәбаушьтѡеи, хзыѡуам, хзыпѡм, ус ихәеит сықкәын Бзаутгы. Уи сара скны Акәа дахьааиз, ѡымшка даанхеит, аибашьрагы иалагеит. Абжьиуаа хәхь амѡақәа аныкха, дысзынкыло дыкахызма, Гәмыстатәи афронт ахь дысцәааит, Акәатәи ақкәынцәа зегьы реипш. Арахь, иан лымала дыкоуп.

– Уара уажәраанзагы уқшәма Шьыдгәеи уқкәыни урылтны Акәака уцахьан, – гоу-гоу даацәажәеит Сасрыкәа.

– Бзаут арцыс бзианы Зышқытаа дхаман, уажәы арахь-тәи афронт ахь дшагаз лаҳаит Шьыдгәагы, лымалагы даақәхеит.

– Икастцари, Сасрыкәа, – ихәеит Цьансыхә, – сыпшәмеи сареи хәнеилыт, уа аангылашьа сымамызт, Акәа усуртак сыпшааит, – дфамкәыңьза Сасрыкәа дифәпшуан, игәы тынчза. – Уаниашьа ухатцашьѡуп, – нацитцеит ашьтахьгы.

Цьансыхә идгылақәазгы кәрала дара ирықәлан, Сас-рыкәа ицәажәашьақәа ргәампхо рылақәа аатцыркәыфшәа изыпшуан.

Арака иибакәази иаҳақәази игәампхазакәаны даар-зыпшқәеит, аха нас, днарыдтын, ипшәмеи изгаби ахьаа-нижьыз Минуцараа рахь дцеит.

* * *

Ашьыжымтанза дгыланы аштаб хадахь данылбаа, Бзаут Гәдалаа тыпс дабеибашьѡеи хәа дцааит Сасрыкәа,

сыцкэын Шьабат ифыцэеи иарей ркны саагылар имуазарггы, ма уи сыеидыскылап хэа ицхьазаны.

– Бзаут Гэдалаа Узабаа дахьыкоу ақыртцэа кэылащэа рнеира ишэартоуп, Акэа инахыкны икоу ахаракыракэа ирхытны уахь идэыкэлейт хэа адырра хамоуп, – ихэеит хаибашьцэа рсиа тазгалоз аштаб афицар бырг.

– Сарггы убрахь сажэуы, – иажэа аахитцэеит Сасрыкэа.

– Уара убыргуп, ахэкэа рахь амщакэа цэгьоуп, издыр-уада аеа напынтцак уахтар? – афицар блала Сасрыкэа дтитцауан.

– Амрагыларатэи апартизанта еибашьракэа ркны, сы-пшэмаггы сарггы афатэи ацъацхани хаибашьцэа ирыз-наагон.

– Нас, уи азанаат уакэшахатума?

– Ааи, ааи, сақэшахатуп ус атахызар.

– Аамтацкэак уаасзыцши, – афицар бырг аштаб аихабы иахь дныщналейт.

Дук днымхакэаны даадэылтын:

– Узабаака ухалоит, аибашьуы Лашарба, уака апози-циа кны итэоу ар ркомандауащ Бзаут Гэдалаа иутоит абри абгыыц хэычы, нас узанаат ала уи ихэатэакны укалоит, – ифыз бгыыц хэычык наииркит.

– Бзаут Гэдалаа инапафы скаларцу? – дшеигэыргъаз ааиныцшит Сасрыкэа.

– Ааи, уи дыцкэынзоуп, аха аицкааратэ ускэа дрымашэалоуп, ицоуроу командауащуп, – дыззишьтыз дааире-хэеит афицар бырг.

– Сара еихаггы сеигэыргъоит уи иахь ацара ахьсыкэ-шэаз, хаикытантэиуп иарей сарей, дцеи бзиан хкытазы, сгэахэара жэдыруазшэа, истахыз нашэыгзеит, – иикыз акъаад хэычы аарены иацхьатэи ицъыба интеитцан, им-щахь ифынеихеит Сасрыкэа.

Сасрыкэа Узабаа ахэафы дахьнеиз Бзаути иарей еидгэыргъалеит. Сасрыкэа Бзаут дигэыдыхэааланы дигэ-зит, иан Шьыдгэа хар лымазамкэаны дшыкоу иеихэеит, аха хьаас иара дышлымоу ицэимзазеит.

– Сыцкэын деибганы аибашьра далтцааит, сара сызур-гозеи, – лхэеит Шьыдгэа, Сасрыкэеи Машькэалеи лгэы аахаргэжэап хэа иахьнеиз. – Анцэа ииныхэаша, – лхэеит дахьцэажэоз, – Бадала Аирымба ицха Шьарифа, сынтэа ашкол иалгаз, даасызкашэан, мышкы-бжьых мышкы даа-кылсны сыщны-сгэара зеггы еилырганы, сыцкыашэкыза сааныжыны дцоит, мацггы бжьоума, хкыта ацыхэан Мкыд ихэы ахаблантэи дасуа дысзауеит.

Абри иеихэеит Бзаут, иан рацэак хьаас дкаимцап хэа дазхэыцны. Бзаутггы иахаз даара деигэыргъеит, Сасрыкэа идтцакэа рынагзарахь дандэыкэйтца, хэыцыртаха ифыц-ххараза дааизцэыртцит Шьарифа. Сасрыкэа иахь имхэеит акэымзар, Шьарифа, иан иаалзыкалтцоз зеггы иара ибзиа-бара ахылымаз азы шакэыз ауимдырых. Шьабати Бзаути гэынчыхьак шьрыбжьаз идырхьан Сасрыкэа, Бзаут итэы хэа иудыруеи хэа ицкэын даниазтцаа инапы кьаны гэхьаам-крала данцэажэа аахысггы, аха уи азы Бзаут диазцаартэ ибомызт.

Бзаути Шьабати рхы неизырханы Шьарифа лызбахэ ала ажэакггы еибырымхэацызт. Шьарифа Бзаути ларей бзиа еибабаны ишеикэгыгуаз Шьабат иалхэахьан, Шьабатлара лахь имаз абзиабара атэы анеилылкаа. Шьарифа уааггы дауаанфасых, Шьабат илзифыз абгыыцггы далырпхьахьан, лара изылфызггы рацхьа иара ирбаны ауп Шьабат ишил-таз. Арт ащыцъаггы ажэа еибымхэазакэаны ахыбаара рыб-жьан. «Афымтра збащ дамазам» хэа ыымтзакэа ирыбжьаз изакэымзбазакэаны ус ишааиуаз ауп аибашьра иалаганы иагышынеикэнагаз.

Артқәа зегы Сасрыкәа иабейдыруз, ичкәын Бзаут иахь гәынчыхьак шимоу анааигәалашәалакгы, ичкәынцәоуп, ашкол аҕны акы аамаркхьазаргы, митә рыбжьамлеит хәа дахәаңшуан. Бзаут, Сасрыкәа дааибацыпхьаза Шьабат иахь имаз Шьарифа лхыбаара иҕыцххараза иааизцәыртц-уан, аха «шәасла сгәы – зегь алазоит!» – хәа игәы иаати-хәауан, игәы иасуаз хәа иипхьазоз ицысыз аибашьра хлымзаах инаваиргылон иахьа дызмыртынчуаз Шьарифа лыбзиабарагы. Уи даңырхагахар хәа дзыцәшәоз, Шьабати иареи иаацәырганы еицәажәахьазтгы, Шьабат иара ди-ңырхагамхартә игәы еиха иртынчуан.

Бзаут командауафыс дызмаз ар ргәың еихарак рна-пы ианыз аңшыхәра акәын. Ихатыңуаф Дах Иманба д-Ешыратәын азы, Узабааи уи иаҕгаз амфәхәастәкәеи агәарабжьарақәеи зегы инапсыргәытца аипш идыруан. Ақьаад аҕны тәағәа-тәағәалеи сахьалеи Бзаут иирба-хьан, еицны хәыц-хәыцла еимырдахьан аға аҳаракырақәа дрылбааны Узабаа ала Ешыра далаларц планла ишимаз анеилыркаа нахысгы. Ирдыруан аға аладатәи Ешыра ала-лара хықәкыс ишимаз.

Сасрыкәа лассы-лассы Бзаут иҕны дааилон, қытак иа-хьеицатәыз еиха еиднакылозшәа баны. Зны данааиуаз аамтазы Бзаут идимбалацыз рация хкык ихшыф азышьт-заны дшазызырфуаз ибеит.

– Уара уеибашьфуп, Сасрыкәа, уи акы, фбагы хайқы-тантәикәоуп, иуцәыззозом ихацхраауа ашәануа чкәын дышсымоу, – арация нықәтцаны Сасрыкәа днеизыпшит Бзаут, зны иара иҕы данааи.

– Уи иоума цыхьа санықаз рацияла иуацәажәоз.

– Уажәгы дсацәажәон, – ихәеит Бзаут, аха илахь ааи-қәылеит.

– Иакәым акыр уеихәама, улахь еиқәушәа збоитеи?

– Исеихәеит... – даақәыпсычхәит, инапқәа ишьтахь иқатцаны даалеиҕеишәа.

– Усгы?

– Хәаҕәа аҳаракырақәа ирылбаауеит Узабаа ала, Ешыра ампытцахалара ртахуп, – хәа сеихәеит.

– Нас, угәы итоуки? – атцанза даақәыпсычхәит Сасры-кәагы.

– Уара ахәықатцартахь уца, аибашьцәа амла иамкааит.

Сасрыкәа идырит Бзаут игәы итоу ахәара азин шимам, арратә мазаны ишықоу. Уаха акгы мхәакәангы дцеит.

Бзаут атыңантәи арация ааирхиет.

– Дах уоума? – ибжы ццакырак аныпшуан.

– Ааи.

– Ушзахәо уааи.

– Уажәытцәкьа!

Бзаут ихатыңуаф данааи, баша матәала иееилеихәа-хьан, иматәа афнытқала патроналеи алимонкақәеи рыла иеирхиахьан. Нас иавтомат кьаф аашьтихит.

– Иҕыцу акыр қалама? – дааццакны дтцааит Дах.

– Схатыңан уара уаанхоит, агәеанызара умаз. Амра шыбжьон инахыхәхәаны акыр ишынаскьахьоугы, сара уаха схынхәуеит, хәаҕәа ахьааихьоу атыпқәа цшыхәтәуп.

– Аңшыхәра иазыхиоу ауаа хамоуп, сеихабы ухаткы, уара узцои?

– Адырра сызтаз ашәануа чкәын сиқәшәарц хәицәа-жәеит, уи исеихәақәаша итцегьгы ирацәоуп. Уажәтәи сыпшыхәра иахнарбо ықоуп, уи ачкәын иңыларә иахнар-дыруа рацәахоит.

Бзаут данца ашьтахь Дах агәеанызара гәғәа қатцаны дыңшын. Даашақьшақьан архәта атагылазаашьақәа зегы еиҕагәеиҕеит, ибеит ажәыларәхь хәа акоманда ақалара ишазыхиаз.

Иара убри аамтазгы иреигъыз ацшыхэщэа шыцаа ааипхьеит.

– Хкомандауа имала дцеит цшыхэра. Дикэшэарангы дыкоуп Уатхара инхоз, ацсшэа ибзианы изцахъаз ашэануа Вано хэа Гэырчиани, – даатгылеит Дах.

– Иабеибадыри?

– Зыгэрагоу уафу?

Инеихык-еитцыкны итааит ршыцагы.

– Бзаут ижэлантэык длабхэиндазаап, иқыта Зышқыт итаацэеи иашьеи дрыцны дсасхэазаарын. Еибадырит, ичкэынцэамыз, аишызара рыбжьарцахъазаарын. Иара Қарт атара дтан. Уантэи асалам шэыкэкэа рыбжьазаарын. Уажэааигэа Ақэантэи ихтэаны Гэдоутакэа иауаз азэы ифа-ла рационалы дызлеипшаашаз ааицхэит. Қартқа сцоит, сааир сузасуеит ихэазаап, дизасит, ақыртуа гвардиаа Ахыбаф ақынтэи албаара ишафу иеихэеит. Ицегъгы ажэабжыкэа Қартынтэи иаазгеит, иуасхэоит хэа диргэыцит, иахэеикэшэашаз атыпгы иеихэеит. Убрахь дцеит абарткэа зегы сахэаны.

– Зыгэрагоу уафу? – деитатааит ацхэан итааз.

– Дыгэрагоуп хэа ауп исеихэаз, аиуарагы рыбжьами, – нас адта ритеит, – зеипш камло егыкам, иара изымдырзо шэишьтаныкэа, хагацаа дреиуоуп Бзаут зыгэра игаз.

– Уареи сареи хэикэшэара стэахын ариабжьаракгы, аха уара Қарт уахынеиз унхэит, икалап унызкылашаз аускэа ыказтгы. Ахыбаф ихаланы икэтэоу ақыртуа гвардиаа ркны уааижьтэи рхырхартакэа рзы ирхэои, Вано? – Бзаут цшрак камтакэаны гэрагашыс имаз ашэануа цкэын дитцааит.

– Ақыртуа гвардиаа Ахыбаф иказам уажэы, – ихэеит Вано, – уахынтэи албаара иафуп ақэылара реазырхио, Узабаа аганахь ала иаауеит.

– Уаха акрацуткома? – Вано днечицашит Бзаут.

– Ифыцны издыруа уиоуп, Узабаа аныргалак ача архэ-так еитэх Гэмыста ирны Аладатэи Ешыра ала ижэыларц аплан катцоуп, – тынч-тынч дцэажэон, илақэа ракэын ица-птауаз, гэтынчымрак шимоу мшашы Вано.

Бзаут Ванои ахэеипылаз бна еытрашэа икан. Уи агэ-тахыа уафы ифырхасыртамкэаны дэхэыпш хэычык убон. Бзаут Ванои уахынтэи иаацэыртцын, Ахыбафка игаз ам-фахэаста ианылеит. Амра акыр илбаахэан азын, ана-ара абнарақэа ирылашуамызт, насгы ахэылцазрахь ахы анха, тагалантэи цшашэшэыкгы ачаанахахэан иаафыхытаны.

– Ахыбаф ақынтэи макэана илымбаацзар калап, – ихэеит Бзаут, – илбаахэеит хэа ауп рационалы хэнеицаажэоз ишеилыскааз.

– Аа, абыржэытэкэа албаара иафуп! – днақэыгэгааны ибжыы аагеит Вано.

Бзаут аахэацшыагы иамразакэаны хшык еикэных иаарыкэшан, руазэк ибжыы фацаза фааитит:

– Ацсуа, уфах унапы!

Бзаут анапфахахагы имтазакэаны Вано дыцаны иаа-рыкэшаз ахшык днарыдцалеит, икэатеиах ццэо аччарагы далагеит.

– Ацсуа бжыас, умцысын, мамзар уааихаххуеит? – еи-цырхэеит ахшык.

Вано дхагахазшэа ибжыы рдуны дыччон, дыччон, инап-кэа ырфасонны Бзаут ирбо.

Бзаут уажэшыта Вано дшигалатыз агэра игеит, ицсы штоу дыкны дыргарц азы аускэа уи ишеикэиршэаз дназхэыцит.

Бзаут ицсы штоу дыткэаны игара иашытэижьтэи акыр цуан ақыртуа гвардиаа. Избанзар, уи еибашык иахасаб ала избахэ ирахауаз иаршэон, иарзызон. «Ацсуа бжыас»

хәа ахьызшьара имазгы рдыруан. Акыртүа архәтақәа ргәы ртынчны рыңсы рызшьазомызт аңсшьара аамта ан-роуазгы. Ишәон Бзаут Гәдалаа ңшыхәра дықазар хәа. Изныкымкәа реибашьцәа агвардиаа рыңсы шыршьо аб-жьастас дрылаңаланы иңкыны, акгы имыхьзакәаны дрыцәцахьан. Ахьшь акәңар ианрыласлак ишәақкыны еи-бархьусууа харабгыара ишеихо аиңш, иахьцо рзымдыруа еимирпхьан зыңсы ңаны иаанхоз. Бзаут иңсы штоу дыкны дназго агвардиауа ахамта ду изыңцәан. Ашәануа ңкәын Ванои егырт ифызцәа ахьыки ргәалақказаара бзиахеит Бзаут ааигәа данроу, икәшартә еиңш атагылазаашьа аныр-зықала.

Вано инапкәа рхахо дшыччаң дыччон.

– Уабцъар ухых! – днаикәқааит руазәы, уажәшьта дара ирткәаз хәа дыңхьазаны.

Бзаут, Вано ихага-ччара ихы ихнахзаны деиланаршәан, игәаң шын, ихыңит, ағацәа рнапакны ақалара аткыс аңсра еиңгуп хәа ихы интагыежыит алушәак. Иабцъар ихихрашәа иавтомат кьаң ихыхны иршәит зымфакы, нас ифнапык ирымпыцеикыз афлимонкак агәара-гәарахәа иткәаңит, акы – иара инапәы, егыи Вано дыңаны дкаңо, ңтызәзәала дахьыччоз итаңжәеит. Еимгеимцарак афнытқала хәфык ауаа ихәхәа-хәхәаза иңсны ишьтан.

Бзаут ишьта ихыланы инеиуаз аңсуа ңшыхәыцәа афыңьа харантәи ираҳаит маңысеимкыарак иалагзахаз ахысбжыы хлымзаах. Ишзахәоз идәықәлеит, аха уахь инеианза ааигәа-сигәа атыңкәа ааимдыркыеит, шәартак ықоу-иқаму гәартарц.

Зехьыңьара ңынчран, абна еикәышьышы иқан. Ца-рақәак еицышәахәо акәымкәаны, иналак-аалакны бжыы црыхәтәақәак нхыртца-аахыртцон. Амра анылақә, ишәу

ашьынка аңшра аанахәан, иаунашьтуаз ашәахәақәа иң-сыда-ңсыдаза арт абна ңытқәа иахьрыланаңсоз, аканзара иаңу ашәтыңкәа реиңш, рыңшшәахәқәа рцәызуан.

* * *

Аилашәшәымтазы Уазабаатәи аңсуа архәтаңы иаар-газ Бзаут иңсыбаф иакәшаны игылан аруаа. Даҳ аухатәи ақарулцәа алхны адца риңеит.

– Хқомандауаф иуа-иңынха, мамзаргы изааигәоу азәыр иахь еимадарак иманы хәа здыруада? – даары-лаңшит Даҳ нас.

– Сара дыздыруеит лассы-лассы иара икны иааилоз, иацәажәалоз, – ихәеит Бзаут цхыраафцәақәас имаз рахьтә азәы.

– Ижәлои, ихьзуи? – абгәаахәа дцааит Даҳ.

– Ижәла сыздырам, ихьз Сасрыкәа ауп.

– Уафы дабеиңшаари?

– Уи мариоуп, фатәыла ҳаикәзыршәо дыруазәкуп, ра-циалагы ҳиацәажәар ҳалшоит, – ихәеит ақкәын.

– Иареи сареи ҳаицәажәартә ҳаимада.

Ақкәын идца анынаигза, Даҳ даацәажәеит:

– Сасрыкәа зыхьзу уоума?

– Ааи, аха изхәода?

– Бзаут ихатыңуаф Даҳ Иманба соуп.

– Аа, уздыруеит, сузызырфәеит, ухаткы, бзиароу цәгыа-роу? Ахыбаф иқәтәаз лбаауеит хәа ихәхаз цабыргхама? Бзаут дабақоу? – азцаарақәа наикәиңсеит.

– Бзаути шәареи еиуарала шәеизааигәоума? – зцаарала атак қаитцеит Даҳ.

– Мап, ухаткы, ҳаикытантәуп, ҳаигәылацәоуп.

– Ишәцәыззар акгы иаңсам, иқахцара ҳзымдыруа ҳаилагылоуп... – уа ичааникылеит Даҳ.

– Изакаазы, ухаткы? Бзаут дзысмацаажэои?

– Бзаут дтахеит... Ара Узабаа анышә дахтар хтахым, абжыарак, икахташа хаздыруам, ара ухамазарц хтахын.

– Уатәы схабар жәбап, – арация ныкәитцеит Сасрыкәа.

Адырәәны ашыжьтәкәа ихабар изыкамтазеит Сасрыкәа. Амра акыр инхалахъан дааит, ималагы дыкамызт, ичкәын Шьабат дицын.

Сасрыкәа ауа цыхла Кәтышьака дцеит ичкәын Шьабатиахь. Икалаз иахәаныдааигеит. Сасрыкәагы Шьабатгы рқытантәи ардыс гәыблыла рылагырз икәрыцсеит. Шьабат гәынхәтыстала дцаажәон:

– «Уаргы саргы хачкәынра хәцысын, ажәа еибым хәазакәаны хәгәкәа еизыкамкәаны хкалеит, уи азы еихагы урыцхасшьоит».

Сасрыкәаи Шьабати аңсы ианихытц, цшрак камтаза-кәаны, дара ааианза аңсы дахъанырцашаз хәа икартаз ашш дантаны идәыкәлеит.

– Дахыжәго аадыруазааит, абжыуаа рахь, Зышкыт ақытахь дшышәзымго аадыруеит, – рхәеит аруаа, ркомандауа игәырәа кны.

– Дадраа, сыңшәмеи сызгаб хәычи ахыкоу ашта-агәара хәычы рымоуп, инхоит Гәдоутә акалакь акны. Убра анышә дамаадоит, аибашьра еилгар, хқытахь, иан лыма-ла дахтәоу дганы даажып, – Сасрыкәа дцаажәон игәи илагырзи еилатәо.

Шьабат илахь еикәыршьшы дзырәуан, аха згәаг имаз Бзаут иаб Цансыхә иакәын.

– Саб, – ихәеит Шьабат, аңсы италаны ддәыкәырга-лаанза, – Бзаут иаб ичкәын изы цсыхьшәашәак иакәын, аха дыштахаз иахамхәаргы аушам, ишцакахтәои?

– Бзаут изын уи дыцсуп, сычкәын, хәикәатцып, ишь-талахагы хамам, аңсы итың дыкәахтап, нас иаххәап,

дахъжу днеип, уаха икаитцари, – аңсы дызныз ашш азганк днатәгылеит Сасрыкәа, егы аган Шьабат иааникылеит.

Бзаут анышә данамардоз Шьабат ацаажәара хиркәшеит абас: «Аиааира хазгар, Бзаут иңсыбаф иан дахъынхо ахь аиагара схы иадырстоит». Уинахыс ессабша ашыбжышь-тахь иааларц, инаизхыртәалаларц еицаажәеит Сасрыкәаи Шьабати. Шьабат иани иахәшьа хәычи фатәык, рыжәтәык наизыкәтара рхы иадырцеит. Иаалон, ицалон Сасрыкәа ичкәыни иареи, аха Шьабат ессабшәтәкәа дзаазомызт аибашьратә еилахаракәа ирыхкәаны. Сасрыкәа иаабжы-ижьзомызт, ес-икаитцалакгы днабжыслар акәын.

Сабшак аәны данааи, ааигәа днеианза дахынаңшыз ибеит Бзаут анышә дахъамадоу идыргылаз астал хәыч ишадтәалоу хатцаки пхәыски. Дааццакны днеит, иан Шьыд-гәа даазгазеи, адырра лызтадашь хәа дхәыцуа. Аха абар Бзаут иаб Цансыхә дахтәоу, идтәалоу аңхәыс дизым-дырит.

– Хәи, Цансыхә, уаргы-саргы хкамлахызтгы Бзаут деибганда! – ихәан, днеины Цансыхә дааигәыдихәхәа-лашәа каитцеит Сасрыкәа ианихатгыла, изымдырыз аңхәыс дтәарц напыла илырбо.

Ларгы уаха ҫымтзакәаны днатәеит.

– Икахтарызеи, Сасрыкәа ухыхь згеит, стаацаа касы-жыт, аха сычкәын даукасыжыхыз. Стыхәтәы аакәрымхи, ртыхәтәа ызааит. Уареи уцкәыни сшәыреиизаап, шәхаткы сцааит, сычкәын инышәнап шәыуацаа ркны исзыкашәтцеит, – аңсшәа нкаиртәеит Цансыхә, нас Машьқәалараа идыр-хиахъаз астал хәычы иаакәхны хпық Сасрыкәа инаииркит.

– Хара хтәы иакәымзи Бзаут бзиа, хқытакны ажәлар дрыцхәагылан, икәра шмацызгы, насгы хәицәтәымуаау-ма, иахъеи уахеи еилагылоу хами, – инхитәалан ииркыз

днахәеит Сасрыкәа. Нас дизтааит ари апхәыс дызустада хәа.

– Ари Уатҳаратәуп, д-Гагәаа-пхауп, ашәы ахылышәу умбои, лычкәын айбашьрафы дтахеит. Лара сышлабжьоз схаҭагы ус сақәшәеит, ҳагәкәа аайбаргәғәалап схәан... – уа иҭааникылеит Ыансыхә.

– Еилыскааит, уцшәма лоуп, Ыансыхә, аха исзеилым-кааз акы ыкоуп.

– Иарбан уи?

– Амни апхәан иухәаз ауп, «стдыхәтәа аакәрымхи, ртыхәтәа ызааит» хәа цыоук урықәшәиит. Ишеилыскааз акәзар, ақыртқәа ҳақәызтаз ракәын иушәиз? – диқәшахәтзу, иишәиз зустцәоу цкәа иеиликаарц итахызу узым-дыруа даацәажәеит Сасрыкәа ианаайбартәакәа.

– Уи, Сасрыкәа! – ихәеит, – абас ашәы ххыкәкәа ҳаҭалара зхароу роуп исшәиуа.

– Ыансыхә, ақыртцәа ҳақәызтаз дара рхадацәа роуп, ирықәнагазгы ухәеит.

Абри ашыхә иарбанзаалакгы цсгахак аакәмтаза-кәаны, атак ахәаха Ыансыхәгы имтазакәаны даатцкәеит Ыансыхә ипхәыс лнапқәагы кьо:

– Айбашьра хзыкарцеит, ақыртцәа хара хтәкәа ирыдыртцоз картцозтгы ихақәлазомызт, хкәапза ҳаҭа-заарын. Адгыл мыхкәа, ҳадгыл иахнаҭозеи, ҳацкәынцәа ҳадгыл инахәлапсаны, ҳахкәа ааидыкшало иаргы сар-гы ҳаатәеит, – лнапгы Ыансыхә инаикәылкит.

– Аа, умбои илхәо? Диашами? – ихәеит Ыансыхә уи апхәыс длықәшахәтханы.

– Дад гәышьякәа, – ихәеит Сасрыкәа, ихы нарзырханы, – ишәасхәагәышьярызеи, шәычкәынцәа ргәырәа шәымоуп, мамзар аҭааы шәасхәон... – уа иҭааникылеит.

– Ихәхәа, иахцәумзан, ҳацкәынцәа ртахара акыр ишәыхәазар, – даагәынқыт Ыансыхә.

Сасрыкәа дшырзеилымкаауаз ибеит, аха ишауала икоу деилиркаарц избеит.

– Урт реипш шакафы тахахьада, Ыансыхә, шакафгы тахараны иҭада, аха Апсадгыли Ани рхәоит. Апсадгыл шыақәарада иузыхьчом. Рыпсадгыл рхы ақәыртцеит. Хапсадгыл анхацәа ҳапсуарагы шцо жәдырузааит. Убри ҳапсуара ҳацәдырзырц азы ауп Қырттәыла Апсны изақәлаз, – игәы тыгәа дцәажәеит Сасрыкәа.

– Хапсуара, ҳапсуара! Хапсуара зыстахыз сычкәын затәы даныкам, – деитатцкәеит Ыансыхә афбатәи ипхәыс.

– Аа, убома? – ипхәыс инапы налықәикит Ыансыхә, – сара сычкәынгы имцхәра дсызтода?

Уаха урт рацәажәара лытшәадазшәа ибеит Сасрыкәа, рылафимтырц избеит. Даахәыцит ашыхәгы: «Бзаут иа-хәтыр азы сычыныскалап, айбашьрафы ҳаианы хзеилга-гәышьяр, иан лахә дганы даажып, Ыансыхә ҳицклапшрым. Уажәазы уаха илацәажәара иапсам Ыансыхә, «ахапшья утакаар, арахь иуқәаауеит».

Ыансыхә ипхәыси иареи еитах астал хәычы наҭ-ааҭ инадтәалеит.

– Сара излазбаз ала, уқытантәи Сасрыкәа хара ҳаи-зеилымкааит, «тәи млашы зеибадыруам» хәа, иара ичкәын дҭаҭаза дивагылоуп, хара ҳаиликаауама? – лхәеит апхәыс, итәыз ахпыҭ аакәхны, дфәханы иаатлыркәкәеит.

Ыансыхә ф-хпыҭк ауатка ачаитцәыца интәитәан, дфә-ханы ижәит.

* * *

Аҳаракырақәа рахынтәи албаара иафыз ақыртәу ар раанкыларазы адта зауз ҳаибашьцәа ируазәыкхеит Дах Иманба командауафыс дзауз, Бзаут ианиаамтаз дзеихабыз

архәта. Қәылара ицо ианалага, Сасрыкәа фатәыла реи-
қәыршәалара дахьазкыз мап ацәкны аибашьцәа дры-
ларымтдар имуит. Ицкәын Шьабат дызлаз архәтагы уахь
ацаразы адта роуит, урт рааигәа иара дкалар, ицкәын
дихылапшырызшәагы игәы иабон.

Аҳаракырақәа ианырзааигәаха, архәта амедехәшыцәа
шыца дырхылапшырц избеит абык иаҳасаб ала, ицкәын
даеа архәтак дахьалаз ақынтә еиқәымшәацыт.

– Сааигәа шәыказ, дадраа, – ихәеит урт азғабцәа
идыпхьало, – сара шәсыхьчалоит.

Ас еицш Сасрыкәа икаитцоз агәхьаакра змааназ еилыл-
кааит руазәк, Асида зыхьзыз Ауанаба-цха. Икалаз уи ауп:

– Бара ацхәызба тацас быстахуп, – хәа леихәон уаанза
дахьааикәшәалакгы.

Асида цхәызба еинаалан, еихаракгы деилыхха, дцар-
за дахьыказ азы хатыр лыкәитцон, тацасгы дитаххеит.

– Сыцкәын затәы Шьабатгы абжыуаа хқынтәи арахь
дианагеит, деибашьуеит Гәмыста ахықәан Кәтышьха хәа
иахьашьтоу. Уажәы хара хәрхәта иавагылоуп иара дыз-
лоу архәта. Хәаилгақәар, шәеибабарц стахуп. Иаргы бара
беицш еинаалоу цкәыноуп, – хәагы нацитцеит Сасрыкәа.

Сасрыкәа изымдыруа даукахыз аб аца ицхәысхәара
иаартны ишаламцәажәатәыз ацсыуа цасла, аха аибашь-
ра ауаа рцсихология убриақынза иацсахьан, хцасқәа
раха рымамкәаны ирбон. Лара, хәарада, уи иихәоз лгәы
иалмырсзакәа дцәытаччон, аха ацкәын ибара лгәы ахәа-
зомызт аибашьра хлымзаах иахькылнаго лбаанза, ха-
тацара аха сызтада хәа ицхьазаны.

– Ажәыларахь! – хәа адта роуит, иагжәылеит Дахь
командауафыс дызмаз архәтеи, Кәтышьха игылаз, уажәы
ажәыларахь иаацхьаз Шьабат дызлаз архәтеи.

Амчкәа реикарамра иахкьаны ақыртуа ар рзыпхьам-
цеит, наф-аакгы ацсытбарақәа калеит.

– Шәсыцхраа, – хәа лытцәабжыы геит ахәра зауз Асида.
Иаарласны иналхаххыз дреиуан Сасрыкәагы.

Сасрыкәа ибон аибашьцәа уи дыштьыхны агоспиталь
ахь лдәықәтараз аха шрымамыз, иара ихы иадитцеит уи
«Ацхыраара ласы» ашка лгара.

– Саб! – ицкәын ибжыы иаҳаит Сасрыкәа.

Данаахьапш, Шьабат дыфны даайдцалеит, ахә димхын-
гы иаарласны «Ацхыраара ласы» дакәитцеит.

– Саб, итегьгы ахәцәа наргоит агоспиталь ахь, уара уа-
арыцхраала, – ихәан Шьабат, урт дәықәтаны аибашьцәа
рахь дхынхәит.

Уи тагалантәи ажәыларафы иааира дук рмоузакәаны
ианыкала ашьтахь, Сасрыкәа Шьабат илымха итишьит
амни ацхәызба ирхәыз бзиақ шлакәу, дахьышьтоу дцаны
дибар шитаху.

– Уи уара унапала «Ацхыраара ласы» ақынза днау-
геит данырхә, уцаны дба, дзеицшроуггы умбари, – ихәеит
Сасрыкәа.

– Саб, уи аха хамам, уи хьаас икоумтан. Уара агоспиталь
ақны уахьаангылаз бзиоуп. Сан лымацара Минуцараақны
дынхоит, шәааихылапшлап, уахьгы унабжысла, – иаб
инаиабжыеигеит Шьабат.

Сасрыкәа изеилымкаакәаны ицкәын днеизыпшит:

– Избан «лымала», Марфушагы дыками, зыкны икоуггы
длыцәтәымума?

– Иацы Ткәарчалнтәи аҳаирплан иаанагаз хқыта
Зышқытәык ауафы дсышьталтан, сыцшааны исалхәеит
сандуи сабдуи Марфуша уахь дырзынахашьтырц шыртаху,
хгәы аалырғәғәалап рхәеит, лхәеит иааз ацхәыс. Лара
дцоит уатцәашьтахь. Длыцахцдома? – иаб днеизыпшит.

Сасрыкэа акраамта дхэыцуан. Иара дышлахьеит. Иани иаби пшыынѡажэа шыкэса рахь икоуп. Арахь аибашьра шыартэыра цоит. Рыгэкэа рхалырштырц дыртахуп.

– Ибзиоуп, дырзахашьтып, – ихэеит, игэы иауа-иамуа.

Машькэала даарак илтахымхеит Марфуша уахьлдэыкэ-цара, аха инаѡаршэтэкэаны мап лзымхэеит. Лара Марфуша дгэыргьатэа дкалеит, игэхьаалгоз ландуй лабдуй рахь лцара деигэыргэеит.

* * *

Ианвартэи ажэылараан ауп. Гэмыста аладахьтэи ацха иахысны цьаргы изымцеит хаибашьцэа. Ацхаи уи акэша-мыкэшеи акырцх леиуазшэа акэын ага ихымтэкэа хаибашьцэа ишырлапсоз. Азэы ихы дааѡахар иааи-хырцкэауан Прибалтикэнтэи кыралэ акырткэа иааргаз, аколготик шкэакэакэа зшыаз аснаипер хэсакэа. Гэмыста азиас анырцэ (Акэа аганахь) инароуз ѡацкаррак иаѡарыпхын атанккэа, БМП-кэа, аградкэа. Урт ааихсыгырак камтазакэаны амцапшь рыткэон.

Хаибашьцэа ацха атцакала Гэмыста ирны инаскыаз калеит, аха ага ихымцакэа баагэарас ирзыкаланы ирыштыуамызт. Шьабат дзеихабыз агэып ркынтэи ѡыца иманы еита днаскэеит, руазэк уака дицэтахеит. Егы, димазтаазакэаны шытахька дхэазаны дызлытцыз агэып рахь дааит.

Шьабат ачыкыра дахьцэытцалазынтэи асы дылахэазаны ддэыкэлеит аибашьыга хьанта рыпхны измаз аѡацкаррахь. Уи уажэы мацк апсгаха иман. Аѡацкарракынтэи илеиштытагыланы ицоз аснариадкэа иара ихууауан, иара имѡа акгы иашэахауамызт. Аѡацкарра ааигэа даннеи карулкыы дшамамыз ибеит.

Абомба ссакэеи, агранатакэеи, алимонкакэеи ухэа иааикэыршаны имгаз зегы аттахэа инеиштыаргыланы абронетанккэа рыцыпхьаза нархыигзеит Шьабат. Ихата дыцеит шытахька, дбылгангы дылбаакэеит Гэмыста ахыкэахь. Аѡацкарра зегы неимычехакны дыдратцас игэыргэырит, икэыркэырит, еилапыххаит. Нас ахысракэа ааипхьбеит. Шьабат игэып акны дааин, ицэтахаз иѡыза дахьышьтаз ицнеирц, дыштыхны ацха атцака дытганы дхаргаларц нареихэеит. Аха адта икаитцаз дахьхэит, иапихит. Икалаз уи ауп, апсы дахьышьтаз агацэа иангэарта, убра инавак-аавакуа ахысра иалагахьан, дыштызхырц инеиуаз тадырхарц. Ари ангэеита Шьабат, уахь уаѡы днеимышьтит.

Атцх ацара иаѡын. Агацэа рахьынтэи ахысракэа еихсыгыуамызт азын, Шьабат игэып рахьтэ ѡыца ааипхьеит.

– Шэца, агэеанызаара шэыманы, аштаб хада ашка шэхал, уака икоуп апсы афронт далганы игара иазку аруаа, – ихэеит уи. – Шэааласы, уанза хара хтып хыхытуам.

Акомандауаѡ идэыкэитцаз аѡыца халеит аштаб хадахь Гэдоутака. Урт рахьтэ азэы Шьабат имакахы иадхэаланы имаз иакэын. Шьабат иани иаби ахыкэаз Машькэала лахэшьапха Минуцараа ркны дицны днеикэахьан, Сасрыкэеи Машькэалеи ибзианы дырдыруан. Уи избейт уа дныдгылан, Шьабат ицэымшэарц, ажэылара деибганы дшалтцыз ала адырра рытаны ргэы иртынчырц.

Асаат акы ишахысхьаз издыруамызт Шьабат иѡыза, ицыз агэашэ акны дааныжыны уахь данымѡахытцыз. Алашаракэа каххаа ишаркыз ибартан аѡнеиѡнытца. Абартца днытцалан, ашэ днас-насит.

Сасрыкэа ипсы неихыггеит, дагыѡатцакэеит. Ас дзыкалазгы мзызк амоуп. Ашыжь ирахэит хаибашьцэа Гэмыста аладатэи ацхала ишжэылаз, аха ирыздыруамызт Шьабат

игәйп жәйлоу имжәйлоу. Еилкаарак аиуразы апресс-центр ахь дцеит Сасрыкәа шыбжъаара такә шагыз. Аха апресс-центр афынгы еилкааны ырыздыруамызт ижәйлаз агәйпкәа. Сасрыкәа апресс-центр дапырцуамызт, итаһаз рыжәлақәа, рыхыызкәа анырзаалак, иаргыы иахартан. Ус адырра кәлеит Шәбат ааигәа дара рәы данааз ицыз ифызак Алхас Тинтба дтахеит хәа. Сасрыкәа имдыруази Алхас Шәбат игәйп иалаз шиакәыз, иагыдырит Шәбат игәйпгы ажәйлара ишалахәыз. Раангылартахь дааит, аха Шәбат игәйп ажәйлара ишалахәхаз ахәса рахь имхәзеит, убас, ааигәа даныказ ицыз Алхас дыштахазгыы имырзазеит. Аилашәшәымтазы еиҭа апресс-центр ахь дахьцаз иахәит ргәйп афынтәи аеазәгыы дыштахаз. Атх ҕытк ганы дхынхәит, аха уи атәгы ахәса рахь имхәеит. Атаацәа цасс ырыман Сасрыкәа дышәталаанза даргыы шытамло. Сасрыкәа дышәталомызт. Акы кәитцәшәа, газетк дапхәшәа аамта игон, ичкәын изы иахәшаз издыруамызт, дыпшын.

Уажәы, Сасрыкәа дфәткәаны ашә анааимицаа, Шәбат ифыз дгылоуп. Уи Шәбат дицымкәаны аниба, ипсы илшәшәаны днәикәахарц егыгымкәа:

– Аа, шәымшәан, Шәбат деибгоуп! – хәа фәаитит, Сасрыкәагы ипсы ааиләеит.

Шәбат ҕымшгы дызхамлазеит, итаһаз рфыз дытганы дааганы анышә данамарда ауп иани иаби рәы данааи.

* * *

Ғымш хәа апсшәара иман Шәбат, аха уахыки-енаки иани иаби ркны данаангыла, даарак игәгәаны ипсы ишәызшәа ипхәзеит. Уаха апсшәара хәа иаангылара мцхәны ибеит. Иафәы иааигеит игәйпәфәтәи аибашьцәа атцаа ры-

лагылара, шәартак анаакәало азыхәан рыгәеанызара, убри инамаданы рфырхатцаратә еибашьрақәа. «Жәйлара кәларгы хгәйп ишпәкартцә сара сыказамкәаны», – хәа игәы иаатихәааит. Абра диашамызт Шәбат, иара дыкамзаргыы ихәтыпуаф дыкан, дара аибашьцәагы имартцеиз хәа уаф дыказамызт, аибашьра апышәа рыман. Уеизгыы анапхгафы ипсихология ус икоуп, иара даныкам аус мцәшәа ибоит. «Саныкам акгы рзыкамтәшәа збо салагама, мшәан, саргыы, ус збо анапхгафцәа реипш?» – ихы ааҕеишьома ихәо деитәхәыцит игәы иаанагаз. Зегь акоуп адгыыл ихәшәа ибеит аибашьцәа рахь ацаразы. Убаскан ауп данизхәыц игәйп акны икоу ақәыпш. Маадан Саганаа жәибжә шықәса ракәын ихытцәуз. Ишырымуаз иара иаткыс еихәбацәаз игәыла чкәынцәа дрыццеит аибашьра аныкала.

– Уара уабаци, макәана уқәыпшуп, аибашьрахь ацара ухәтазам, – хәа дырkit дцарц дзышәталаз ачкәынцәа.

– Сцоит, скажыны шәымцан, нас смаауеи, – ихәеит.

– Даалааит, нас, ахысбыжыкәа иааигәаны ианиахалак, даап, – ихәеит руазәк.

– Ааи, ааи, смаауеи, – игәы аагәгәахан, дрыццеит.

Ашәартарақәа ырықәшәо ианалага, еицфакны афныка ддырхынхәит. Ғымш аатхәан, шәақьк ипшаан, хәызбакгы наидхәаланы дара ахыказ дынкылсит.

– Узааи, Маадан? – хәа ианиазтцаа, – сфызцәа шәааныжыны цыаргыы сызцом, – ихәан, ишәақь нкыдыргыланы даарылатәеит атабиафы. – Автомат соур, ари сшәақь касыжәуеит, – ихәеит, даарылапшын.

Шәбат ибон егырт агәйпкәак ркынгы ма зықәра намзац, мамзаргыы зшәапы акыыл аманы ицыркәуаз рыфныка ишырзымышәтцәуз, мчыла идәықәыртаргыы, еиҭа ихынхәны ишаауаз.

«Знык арахь итанагалаз, ифызцәа изкамыжыазаап!» – кайцеит Шьабат. Ацаразы аееибытара дналагон аамтазы арыцхара калейт, зыкны иказ иан лахәшьацхәа Минуца лхатца Едгар дтахазаап... «Ацхыраара ласы» ала ицеиба-шыуаз ифызцәакәак дааргейт.

Зегь реипш Шьабатгы иxy-игәы далихит ауа бзиа хәа иипхъазоз иан лахәшьацхәа лхатца Едгар. Аухагы даан-харц избейт, ас зегы неилажыны ицара цхашьароуп хәа ицхъазаны. Аха икалаша иузахмырцозаап, ахәылпазы игәыц акынтәи ауафы дишьталаны дааит.

– Аәа тыпк ахь аиасразы адтца хауит, уда цсыхәа ыкам, уаалароуп, – ихәейт иааз, ацсра зыхыыз атаацәагы иани иабигы ишрахауаз. Сасрыкәагы агоспиталь ахынтәи даахьан.

Шьабат цытрак дхәыцуан, аха нас, уахагы ҫымтзакәаны днарылтын, аеырхиара дналагейт. Ани, аби, ацсы итаацәеи неихәацшы-ааихәацшуа инхейт цытрак, аха ажәак рҫытц-шәомызт. Шьабат иееибытаны даацәыртцит:

– Аибашьра еибашьроуп, ацсрагы абом, абзарагы, – ихәан, агәашә дынтыцын, уа изыцшыз днаиацгыланы иҫынеихейт.

Уаха акгы ишьтамхәазакәаны днаскыаганы иаахынхәит иани иабигы.

Абри ашьтахь Гәдоутә иаарылаҫит Амрагыларатәи аибашьракны Зышкыт ақыта ага импыцеихалейт, ацстбарақәагы мацзам хәа. Шьабат иахаз даргәамтцуа далагейт. Цъара дынкыдиааланы илацәа нтааргы иқыта Зышкыт ааины ибла иаахгылон, афнкәа еилапыххаа, акәара ссақәа ирхыз ацхақәа еилапыхеы, иара ионы амца акны аләа ахылббуашәа. Ичхаит уахык-ченак, ҫаха-ҫымш, ачхара зегь иреихау иааироуп хәа ицхъазаны, аха уаха чхашьа имамкәа ибо далагейт.

Иәаабжьаршәны дхалейт Гәдоутәка, дышиашазгы арратә комиссариат ашқа ддәықәлейт. Иахәхьан Амрагыларахьтәи афронт акны итахаз рыжәлақәеи рыхьзқәеи Гәдоутә аамтала иказ ареспубликатә арратә комиссариат ашқа иаартиуейт хәа. Ихәааигаз иқыта мацарагы акәзамызт уа иказ, изустқәоу арратә комиссариат акны еиликаарц дгәыгуан. Днейрц рацәак игымкәаны Батал Қыжә-ица дааипылейт. Батал Акәа аус иуан, аибашьра дыхнарцәан, Гәдоутә дыкан, арратә корреспондентын.

– Уа, Шьабат, узбахәкәа даара ибзианы ихәахуейт афронт акынтәи, аиааира ганы уалагәырҫааит, – диеигәырҫаны даацәажәейт Батал. Нас инацитцейт:

– Зышкыт шәыҫны саннеиз уара ухәычуп хәа ауп ушыздырдырыз, ауниверситет акынтәи аталаратә цышәарақәа тыны ушаахьазгы. Уажәы хатцак иахасабала аибашьра ушазрыжәыз уныцшуейт.

– Ааи, Батал, усқан схаҫагы схәыцыз цыысшәон, уа-цәажәаратқәагы сзыгәаҫзомызт, аха ауафы ианиашьа ихатдашьоуп рымхәои, хказшьақәагы ацсахзар акәхап аибашьра хлымзаах, – ихәейт Шьабат.

– Усқан агазет антаразы итыстаауаз шәкыта Зышкыт культурала аизхашьа акәын... – даатгылейт Батал цытрак, нас инацитцейт, – уажәы ақыртүа фашизм иашьақәейт хәа сахауейт. Уи атәы хәа иудыруазеи, Шьабат? – дтцааит.

– Ақыта рыцкәейт хәа ауп саргы исахаз, убас ацсытбарақәагы рацәоуп, рхәейт. Убри азы ауп арратә комиссариат акынза снейп хәа сзаауа, – дахьцоз ихәейт Шьабат.

– Акомиссариат ахь избан?

– Итахаз сқытауаа рсиа снахәапшып схәан.

Батал даахәыцын Шьабат ижәахыр аанкыланы дааирхынхәит.

– Умцан, уаала арахь, уани уаби ахьыкоу уныдгыланы иубап, уаб Сасрыкэа агоспиталь акны дыказар калап, аха уан уналацэажэап, убара лтахуп есқынагы, – ихэеит.

– Аха сызургьежьюеи, Батал, рацэак сынхом акомисариат акны, асия снахэапшны саахынхэуеит ауп, сан лкынгы сныдгыланы ихэлаанза сөызцэа рахь ацарагы сахьзоит, – ахынхэра итахымхеит Шьабат.

– Изудысцало уи ауп, – ихэеит Батал, – убри асиакны ууа зааигэарак дтахеит хэа данызар калоит, уи уара угэи унархьышт, уара уеибашьѳуп.

Шьабат қарала иеихабыз иажэа дазхэыцны дааицхынхэит.

Иан лкны дахьаадгылаз иан Машькэала дыгэжэажэо дтэан.

– Шьабат сгэыгырта, уеибганы афронт акынтэи ухалеит, лапыкэшэакгы соуан абар-абар зхэоз, иахьатэи ашара, бтахык дааиуеит хэа сазхэоз слапыкэшэа атэыла арбгара ианалагалак, уара уакэында хэа сгэатеиуан, – лычкэын дылгэыдыхэхэало даагылеит Машькэала, нас даагытэыгытэит: – уандуи уабдуи хазгаб хэычы затэ днарытаны хкэапза хаатэеит. Аа, уажэы икалаз, Зышкыт ауаагы хыршьааит, рхэеит, икалаз хэа акраадыруоу?

– Седроу, нана, сыздырзом, – ихэеит Шьабат, илырхиаз ихэы днахатэо, – аилкаа сашьтоуп, аха макьана дыррак смоузацт. Сгэанала сзызхэыцуа бдыруама, нана?

– Изакэи, нан, узызхэыцуа?

– Уи азын саби сареи хаицэажэарцгы стэхуп.

– Саргы исоумхэои, нан, – Машькэала дааины даайдтэалеит.

– Амрагыларахьтэи афронт ахь ацара стэхуп, хаға уахьтэи хқытэаа импытахалара даѳуп, хауаажэлар ахлымзаах рзааигоит хэа хахауеит, арагы еибашьроуп, уахьгы

еибашьроуп, арахь-уахь хэа еилых ыказам, харгы хазэуп, аха хара хтаацэара еиѳшахеит. Сандуи, сабдуи, Марфуша хэычи уахь инхеит, хара ара хэкоуп. Хқытэа Зышкыт хауаажэлари аға инапатэаа изыниаз-изынпаз хэа акгы хаздырзом. Урт рзыхэангы гэтынчрак хамам, ишыббо, – ґацэакгы налбаайдон, ауазгы ихэон Шьабат.

Машькэала лычкэын иихэозгы дазхэыцуан, ихатагы дизхэыцуан. «Сычкэын избахьоу иакэзамкэаны дкалеит, быргык ихэыцшьа ихэыцшьахеит», – лгэи интылхэааит.

– Еех нан, закэйтэ аамтоузеишь хазтадыргылаз, хашьцэа шэоуп хэа рхы шышьуа, ргэи шышьуа хазцынхоз. С-Марфуша хэычы, с-Марфуша пшза дахьагаз здырхуада, хагэхьааганы мацара дгэакуазар акэхап, – лычкэын илмырбарц лтахын, аха илзымтэахит лылагырзкэа Машькэала.

– Ара хгэырѳацэгы хзаагыларым, нана, ак хазбароуп.

– Уаби уареи шэааицэажэа, акакны шэкылеибага.

– Амрагыларатэи афронт ахь хара уахь инхо хадагы ара Гэдоутэ араион иатэугы ицакэаз ыкоуп, аға уа икаицэо ацэгьаракэа хьаас икны. Ицегьгы ицакэарц аеырхиаракэа ирѳугы убап. Хара ари аус иаарласны ихазбароуп, Нана.

– Ибзиоуп, нан, уара иухэо мап ахаххэаауама, еигьу уара иумдыруеи, – дѳагыланы ихахэи лнапы налылшьит Машькэала.

– Нана, сара уажэшьта схэыцума, схы шышьуа, – лнапы даанахеит иара дпышэырччо.

– Нан, уара аамта цэгьак уазрыжэит, аха уани уаби хзын есымшагы ухэыцуп, – дааизыгэдуит ларгыи.

Сасрыкэа ашыжьымтан дыццакы-ццакуа иеиелеихэан, часаки ашэсаки аайдкыланы дышгылаз днарыцхан, дын-

дэылтцит усурә хәә агоспиталь ахь дцарц. Дызлацоз амѡа араион ахадара зыѡназ ахыбра аѡхьа ииаган. Уа даназааигәаха, ахадара аѡналарта иनावакны икыдыз аѡыра ауаа адеизалара иаѡын. Иаргыы уахь дааласит. Зшьапы кәалаауа, ицыркыѡѡ иаарылцыз ауаѡы харак данааиѡаха, дизцааит, иҕалазеи атзамц икыду абҕыыц ианузеи хәә.

– Уаҕеимшхара, хажәлар азәгы ахаирплан дызтымцзеит, – илаҕырзқәа изнымкылакәаны иаауан, алаба иеанцо иааиҕылаз ахымхәә.

– Закәызеи, дад, иумхәои? – ахымхәә иѡаѡхьа даатгылеит Сасрыкәә.

– Ткәарчалынтәи ахаирплан ауаа арахь ишаанагоз аҕа инаршә иканажьын иҕаз зеггы илҕабы ицеит, рхәеит, рсиа амна икыдуп.

Сасрыкәә деиханы днарылалан, ииулакгы аѡыра даѡхьартә дназеит. Зыжәлакәеи зыхьызқәеи дрыпхьоз рахьтә иаанихит «Дамыр Кәытаба» хәә. Уи Сасрыкәә ианшьа иҕа иакәын.

Дамыр Кәытаба ахәцәә Гәдоутә агоспиталь ахь иааигон. Ахаирплан иаанагоз цшьынѡажәаѡык иреиханы хәсеи, хацәеи, хәычи-дуи ҕабылаап. Ахаирплан аҕацәә аихсзаап ахаирпланкажьга ахысга ала Лаҕа ақыҕа иахьахыцраауаз.

Адырѡаены ахаирплан иҕабыз рыҕсыбаѡқәа ааганы анышә иарҕоит ахьырхәаз атыҕаҕны инеит Сасрыкәеи Машькәалеи, рыуа зааигәара Дамыр Кәытаба дышҕабыз ала Шьабатҕы адырра иҕаны.

Иблыз рыҕсыбаѡ еиқәатцәасамсалқәа акакала еиватц, цшь-радкны инышьтарцеит араион ахадара ахыбра азааигәара дәык аҕны. Агәәҕратә митинг анаадырт иеизаз ажәлар зеггы рыкыызкыызбжьқәа ҕызыҕызуа Гәдоутә ақалақь иалаѡуан. Амитинг анаадыртуаз аамҕа радиолеи

телехәәцшралеи Аҕсны ахи-атцыхәеи ирылархәахьан. Ирхәоит аҕсуаа зеггы убри аминут азы еицҕәуон хәә.

Шьабат дызлаз арота ахатарнакс ацәажәарагы иxy алаирхәырт адҕа иман, иуазааигәара Дамыр Кәытаба дышҕабыз рахәаны данаауаз. Уи данықәгыла ихәеит:

– Хара Аҕсны атцеицәа хаҕсадгыл азы хеигзара кахҕом. Иахьа, абас ахаирплан иҕабылны хаҕацәа ихамтарцаз ахәыцқәа, ахәса, зцәазтәымыз ахәса нарылаҕаны, ахацәа, абыргцәа хаштра рықәзам. Ақыртүа фашизм иахәлабгаз рынаурқәа ишәыта еиқәатцәаны Аҕсны иазынхоит, урт ргәалашәара лаша аҕсуаа зеггы хҕатцаҕы ицәаххоит. Хаҕала сара ҕоуба зуеит аҕа хәымга хаҕәнмырха сшиѡагылало ала. Инаҕзахааит хаззеибашьуа, хаззыцшу Аи-ааира! Абра ихамцоу иблу ауааҕсыра рхәк рыхәлачны, рыҕсы рзеиѡымго, имҕсуа-ибзамхо иқәхааит ихақәлаз афашизм анапхгаѡцәа!

Сасрыкәеи Машькәалеи еиқәыгәырѡо иахьылаз ирыздырзоыт рыцкәын ари агәәҕратә митинг ахь дзаау дзымаау. Иқәгылара ашьтахь иҕшааразы ауаа жәпа ирылан. Данырба, ргәалеи ргәырҕареи еилаланы зѡаазхаз рылаҕырзқәа рзамѡақәа ирхьыкьасы, иршәыз рымаҕәа арцәаакуан, ргәышҕы иқәтәон.

– Иҕалазеи, Шьабат, хаухаштзасшәа жәамш иреихаупеи хашҕа ухамлеижьҕеи! – дгәыкыцҕыкуа днеиѡаҕшит Машькәала.

– О, ибхәашьоузеи, хәмарра дцаны дыҕоушәа! – иналѡаирхьит Сасрыкәә.

– Нана, шәбара саарц сҕахымкәаны акәым, аха... – уа иеааникылеит Шьабат.

– Еилкаауп, Шьабат, аригы дахьгәәҕуа ак лымхәар ауам ауп иҕалаз акәымзар, – иҕхәысгы дааиршшеит Сасрыкәә.

Убри аамҕазы цхәызбак дыҕарышкәаза дааргәйд-хахалан:

– Сашьцәа, сшәыкәыхшоуп, – лхәан, Сасрыкәагы Шьабатгы рзамѡакәа аалгәызит тынхатас.

– Бызустәда, баба, бара? – ихәан Сасрыкәа дналзыпшит дизымдыркәаны.

– Асида соуп, тагалантәи ажәыларакәа раан ирхәыз, шәара шәфыцәагы сыңсы еикәшәырхейт, агоспиталь ахь сдәыкәышәтцейт, – дыпхашьапхатцә дцәажәон Асида, ар рыматәа ахьылшәымыз азы дшырзымдырызгы дыруа.

– Аа, ааи, Асида боуп, тацас быстахуп хәа засхәахьоу, – даалахфыххейт Сасрыкәа.

– Саб, сашьцәа хәа хлыпшааит, уара узлацәажәо закәи, – иаб гәыбган иицейт Шьабат.

– Сара сашьа иеицш сизыкоуп Шьабат, шәара саб иеицш шәызбоит, – Сасрыкәа иахь даацәажәейт Асида. – Сара сыхәра агра сзыннажыт, сцыркьуейт, сшәатәашәшөзар шәызгаб леицш сшәыпхьаза.

– Нана, абри сахәшья хәыцы Марфуша лахәшьеихаб лакәушәа дхапхьазап иахьарнахыс, – ихәан, Асида дааи-гәыди хәхәалеит Шьабат.

– Унан, ас убахьоу, ачара лзымузакәаны иахәшьяс дышпакаутцей, афныка днапхьатәыми, – Машькәалагы азгаб даалгәыдлы хәхәалеит.

– Уи нас, – ихәейт Шьабат, – аибашьра анеилгалак, уажәы сара сцеит, аибашьцәа сзыпшуп, – дааццакит иара.

Шьамхяхы ишьтаз асы пуа, арацәаххырейцш ичычны ашьяршьяф шкәакәакәа ирынтцаны ишьтаз апсыбаѡкәа еимакы-еиѡак ишьтыхны ирыманы ицон апсыжыртахь. Лагырзыла рөыкәабаны ажәлар еишәхашьшы урт ирышьятагыланы инеиуан.

– Нан, Асида, бара бабатәиу? – дара дрыцрымтцкәаны ирыцны инеиуаз азгаб длызтааит Машькәала.

– Сара Лыхнытәуп, Лыхнашта азааигәара ханхоит, Уанаба-пхауп.

– Хара абжыуаагы Мыкәашта хамоуп, Лыхнаштеи Мыкәаштеи еикәфьртуйейт, еитәнеиааиуйейт, еицымхааит, – даацәажәейт Асида лахь Сасрыкәа.

– Сара сгәанала, – даацырчырит Асида, – Мыкәаштагы Лыхнаштагы гәык ауп ирызтоу.

– Ус ами, нан, агәы узейѡшома, агәы анеиѡуша, ишья боит, – лнапы Асида иаалыкәлыршейт Машькәала.

– Сашьеихабгы афронт афь дыкоуп, сара макьана сшьяпы иауам афронт ахь сцара. Сашья даадгылоит да-наабжашәо. Зны даныказ ихәихәон, ускан сара медехәшьяс афронт ахь сымцазацыт, афны сыкан, аибашьра иалагеижьтеиггы рацәак цуамыт, – уа даатгылейт Асида.

– Ишәеихәазей, Асида, башья ускан? – дцааит Сасрыкәа.

– Мшәан, уи ихәаз зака ицабыргу сыздырзом, аха ис-гәахәыз шәасхәап, игазақәазаап хагацәа хәа сгәы иаа-нагейт.

– Ссирк лахаит, уара, ари азгаб, – лхатца иахь даахьяхәит Машькәала. – Ихәхәишья, Асида, башья ишәеихәаз?

– Қырттәыла Ақсны ианақәлоз хымш рыла иргоз цьыр-шьяозарын.

– Ельцини Шевардназей Дагомыс ианеицәажәаз ус ами ишырызбаз, – лажәа аалымцааны иныбжьеигалеит Сас-рыкәа.

– Аха, – лхәейт Асида, – ус агәыгра ақыртуа фашизм аихабы изимаз акы дақәгәыгуазаарын.

– Убри ауп ихабхәарц иахтау, нан, – ажәа ныбжьалга-лейт Машькәала, изакәу лахарц дшахыццакуаз лныпшны.

– Абжыуаа иара идгылоз цыишьяозарын.

– Дарбан, нан?

– Ақыртуа фашизм анапхгафь, «адемократ ду» Ше-вардназе, – аиумор атццаны илхәейт Асида, нас ина-

цылцеит, – ақыртқәеи, агырцәеи, ашәанцәеи рацәәууп уаҕа, аңсуааҕы хбызшәа здыруа маңҕзам, насҕы ира-
цәәууп уааңсырала ақыртцәеи агырқәеи ирылахәу. Убри
дақәгәыгуан даараза хәа ауп ишиахаз сашьа, аха уажәшьта
ибеит, ихәеит, игәыграқәа шбашаз.

– Хы, хы, хы, – ихәан дааҕхырччеит Сасрыкәа, – аңсуа
ианакәзаалакҕы иңсадгыл имтицыт. Аңсны жәйтә-
натә аахысҕы имаңҕымкәаны ақәылацәа азааихьан,
аха аңсуаа Аңсны чархәара азырмуцыт. Сталини Бериеи
агырцәеи ашәанцәеи ааганы ихәаландырхеит хәа абжы-
уаа рмилат рыңсахуеит хәа агәаанagara иоуз ихы ага-
роуп. Хацәнымырха рыңсадгыл азы иқәпоит абжыуаа,
ма еикәдырхоит х-Аңсынра, мамзарҕы рхы ақәырцоит.
Сычкәын даара итаһуп хәа саҳауеит еибашьра хәа уахь
дцарц, хқыта Зышкыт ақыртүа фашизм иампыцанахалеит
хәа иаҳаижьтәи. Иареи сареи аицәажәара ҳауеит иаарлас-
ны уи азын.

– Хқыта аамтала иргагәышьеит, аха уиаахыс уахык иа-
дамзарҕы цәамтхаак смоузаң, Шьабат аңхьан зызбахә
ихәаз сызгаб хәыч Марфуша уахь ландуи лабдуи рахь
дахмышьти, урт зынианы икоу здырхуада, сара анышәахә,
– даауазырит Машьқәала.

– Ирыжәлои урт, ди? – дтәаит Асида.

– Абра ибыдгылоу ижәла рыжәлами, и-Лашарбақәоуп.

Асида афы лзывасызшәа адрыххәа даатрысит.

– Ибыхъзеи, нан?

– Сшьапы ихәу ишакәым иқәсыргылазаап, иаасыхьит,
аха иахгеит, ди, шәара шәааныжьны сцоит, нас ҳаибабахп,
шәара ақалақь аҕны шәынхоит усҕы, – абзиала хәаҕы
рызламхәазакәаны днарпыртцит Асида.

– Абзиала, нан!

– Абзиала, сбаба хәычы! – Илышьтархәон дара. Лара,
рыжәла анырхәа, Зышкыт икалеит хәа илаҳахьаз арыцҳара

дара ишыртәыз лдырит, аха илзымхәакәаны дырпыртцит
лгәи-лылаҕырзи еилатцәо.

– Сгәы снархьит Асида лыхәра агра ахьылзыннажьыз,
– даацәажәеит Сасрыкәа, Асида ддәықәтданы раанфәсыр-
тахь ианнеуаз, – дыңхәызба бзиоуп. Шьабат иакә сакә-
зар, абыржәы аибашьра шцогы дызгон, аха иара Амра-
гыларатәи афронт ахь ихы хоуп, затца пхәыс димгара,
иахәшьас хәа дҳадигалауеит.

– Лара дызлазбо ала, – иаталкит иңшәма, – ақәышра
згым пхәызбоуп, ажәа лнитцарҕы мап лкуеит, дахьыцыр-
кьуазы лхы хьымзгшьаны. Сара уи лнызбаалеит Шьабат
сахәшьа хәычы леихабыс дқалааит анихәа, убри дшеи-
гәырҕаз лныңшит.

Мышқәак аабжысхьан еиңш, хәылпазык Шьабат иани
иаби раанфәсыртафәы дааит, иартмакҕы кәакык аҕны ина-
иргылан, иабцъарҕы ааихыхны атзафәы иныкнеихаит. Иан
лнапкәа излыргьежьюанатцы уртқәа даарылган:

– Нана, сыматәакәа абакоу? – хәа длызтцааит.

– Ара иҕами, нан, – ифныматәакәа аайдкыланы инаи-
лырkit.

– Арт ракәым, Зышкытынтәи исзаажәгаз сынтытца
матәакәа роуп истәху, – даатгылеит иара.

– Аа, нан, уртҕы ахьыкоу, – изылыпшаан, дизтцааит: –
Урт ирзууеи, нан, уфныматәакәа ушәумтцой?

– Сара лассы саауеит, уанза сабҕы агоспиталь аҕынтәи
даауазар акәһап, – иеилахәаны еҕы ауадахьынтәи дааит.

– Уабацои, нан?

– Едгари Дамыри рнышәнапкәа ркынза сцоит, нана, аб-
зиала хәа нарасхәап.

Машьқәала ас каитцо лымбазацыт. Афронт аҕынтәи
данауаз абцъарҕы ицмацәа артмакҕы ааигалазомыт.

Насгъы иан лкны казшъа-къачақырақәак аацәыригон, лара афронт акны иказ лыцкәын ихыгәырџаара хьантә лыжәџа икәыз ааласхазшәа лбон. Иахъа ус акәымкәаны дыццакуа иеилахәаны адәылтра иеазикит.

– Нан, абзиала хәа рахәара зутаххазеи иахъа, уажә-раанза уанаалоз ус кәуцалазомызтеи? Насгъы уабцъари уартмаки ааугалазомызт.

– Ааи, уатцәы аха смоур хәа сшәоит, асасцәа хзаауеит.

– Изустцәада, нан?

– Хџык кәабардаа роуп, џыцъа адыгацәоуп, аеа џыцъа чеченкәоуп, аеа џыцъа ачеркъези абазини роуп. Абжыу-аа рахъ хаиццарц еибакхәеит, ара хара хакны хаикәшәоит.

– Шака мшы шәынхои, нан, уахъ?

– Аибашъра еилгаанза Амрагыларатәи афронт акны хаанхоит.

– Хара ара хаказаауама? – иаалцәымыгхеит Машькәала.

– Мап, Нана, сабгъы баргъы уахъ шәсыццоит хәа ауп иазгәатаны ишсымоу, саб уи уажәраанзагъы итахын.

Иахылхәара лзымдыруа дыцшын Машькәала, нас Шьабат днаицдәылцит, аштә хәычы дтыцаанзагъы дгыла-ны дизыцшуан. Сасрыкәа данааи ианиалхәа, дшеигәырғыз ааиныцшит.

– Сара уажәраанзагъы уахъ ацара стәхын. Аибашъра антцысы такәы аатцхьаны Акәа иалаханы арахъ Гәдоутәка иаанагаз, убас аибашъра шыкалаз раханы Урыстәылантәи иааз абжыуаа рыцкәынцәа, ахахъала Кәыдры ирны Амрагыларахътәи афронт ахъ ицеит еибашъра. Хара хзым-цари, ахаирпланкәа цыруеит Гәдоутәи Ткәарчали рыбжьа-ра, – ихәеит ицшәмапхәыс лахъ Сасрыкәа.

Адырџаены ирылшоз ала асасцәа рыдыркылеит Мину-цараакны, уахыкгъы уа инхеит, аены ахаирплан ахым-цыруаз азы. Ауха атцх ганы ауп ишышъталаз. Ажәытәан

кәабардааи, адыгааи, ачеркъезкәеи, абазакәеи, егырт Нхытц-Кавказааи ацсуааи реитәнеи аиракәа ирызкыз ажәабжькәа такәы реихәеит Сасрыкәа.

– Нан, шәанацәеи шәабацәеи шәызлаарышътзеи еи-башъра? – ишцәажәоз иныбжьаршәны урт дрызцааит Машькәала.

– Хара иаадыруеит ацсуааи, акабардакәеи, адыгакәеи, ачеркъезкәеи, абазакәеи рдакәа шыак шакәу иртәныкәо, – даацәажәеит Машькәала лажәа атәкс акабардакәа руазәк, – харт уа тынч хазтәозма, хашьцәа ацсуаа ашәаартцәыра шәшылагылаз анхаха, хааигәныџны хдәыкәлеит.

– Хара хшаауаз Гагра уахьналсуа хаангылеит, хаибашъ-уан Гагра ага импыцхразы. Гагра антәцәы Гәмыстатәи аф-ронт ахъ хааит. Уажәы гәыцџык абра еицу Шьабат хиццоит Амрагыларатәи афронт ахъ. Ихәауеит уа ахлымзаах кәтцо дыкәуп хага хәа, – иреибамырхәо ицәажәон дара.

Адырџаены ахаирплан ала нхытынтәи иааз аибашъ-цәа рыцны Ткәарчал ианнеи, Сасрыкәеи Машькәалеи Ткәарчал имцшзакәаны Зышкыт азааигәаратәи хаибашъ-цәа рахъ ицеит, Дамыр Кәытаба итаацәа ркны иааныжъ. Амџан Шьабат дыздыруаз идашшыло иалагеит, иџны был-ны ауаацсыра шыршъызгъы иахәо. Иандуи иабдуи ркны иаанымгылакәаны иахәшъа хәычы Марфушагъы дыш-тадырхаз аниархәа, дахьгылаз ахыгәхәа днатәан, цшқатцас даакъызкызит.

– Шьабат, уара ухатцоуп, Гәмыстатәи афронт акны афыр-хатцаракәа акыр ааурпшхьан, убри хақәгәыгны ауп арахъ хашуцааз. Ухатцара уцәмызааит агәәкәра сақәшәеит хәа, – дџаиханы даиргылеит акабарда цкәынцәа руазәы.

– Ааи, ааи, – иааиларпсеит егырт ицны иаазгъы. Шьабат уаха ажәак мхәазакәаны иаргъа напала иавтомат аџада иџахаракны, ажәџан днатәцшит:

– Иа Анцәа ду, – дааматанеит иара, – сухәоит, хамтас апсуаа ихаутаз хадгыл хәычы хажумбаан, сахәшьа хәычи абыргцәа сандуи сабдуи рхақ ргәйтчачны, иуа-зыруа икәырха шыаңкыла хныхра хықәкыс икәтцаны ихақәлаз. Насгы, сухәоит снапала сшыа сурурц, арыцхара хтазыргылаз хрыцхара думыргарц!

Шыабат, Зышқыт ақыта шыказ дындәықәлеит ицызгы иманы. Уа дназаанза хаибашыцәа ргәыпк афы инеит. Уи агәып иалан Зышқыт иатәыз ахацәа мацфымкәаны. Урт чыдала зееидызкылаз рақәын, Зышқыт ақәылафцәа рымпыцхара хықәкыс икәтцаны. Шыабат иеигәыргәеит, ләхәеикәтцарала идашшылеит иахәшьа хәычи, иандуи, иабдуи ирзықалаз арыцхаразы.

– Шыабат ухаткы сцеит, абра иубо Зышқытаа аға инапала рыцхарак-рыцхарак змыхыыз уаф хақазам. Ххы хаигзарцгы хгәы итазам. Уа узбахәқәа злахахауаз ала, уеибашыфы гәгәоуп хәа ауп ушаадыруа. Аибашьратә цышәа шумоу аадыруеит, Зышқытаа хазлоу агәып напхгара аутарц ахәара қахтоит иуцу хашыцәагы шуцу, егырт ақытақәа ркынтәи аибашыцәагы хгәып иалоуп. – Шыабат иацхәа даагылеит қаралагы иреихабыз, агәыпгы еидкыланы измаз Тагә-ица Дадын.

Шыабат идикылеит агәып, ицны иаазгы нарылатцаны. Аха рацәак ифымтра уамашәа ирбон азныказы. Агәып аайдкыланы, настха днагыланы фәаитит:

– Истоубоуп сыцсадгыли сыуаажәлари рыхьчаразы хеигзарақ шықасымтцә!

– Иахтоубоуп, иахтоубоуп! – иааиларыцсеит зегы.

Зышқыт ақынза уназаанза аға импыцакыз қытақәак тарцәтәын, арахь, аға макьана дхьацуамызт. Шыабат издыруаз ауаа рыла иахәшьа хәычи, иандуи, иабдуи ртархашықәа еиликааит.

Урт рыцстыхшыа шықалаз абас ауп:

Аға Зышқыт ақыта импыцахало ифәнааихаз марттәи ажәыларә қамлазацызт. Ткәарчали Очамчыра араиони амца рыжәтцара дшафыц дафын. Ақытақәа ирылафуан аға ихымфәпгашыа баапсқәа. Ишафомызт ахәыцқәа, абыргқәа. Зцәазтәымыз ахәсақәа рымгәақәа ркыаны азықцәа тыргон, ранацәа рытцәабжыы гәытшыаагаха ишнафуа рыцсқәа рхырхуан. Иқалалон аибашыцәа реитныцсахлара – хара хтәқәа ақыртцәа иткәаны иргахьази дара ртәқәа хаибашыцәа иткәаны иааргахьази еитнырыцсахлон. Абри аамтазы иқан дара ртәқәа итахаз рыцсыбафқәа хара хтәқәа ркны иаанханы иқәзи, хара хтәқәа зыцсы таны дара ркны иқәзи реитныцсахлара анымфәпысуаз. Ускан дара ртәқәа рыцсы таны аитныцсахларахь ианнаргоз, хара хтәқәа шыны апсыпха шырыз иааганы ирытнырыцсахлон. Ари афызәа афашист хтысқәа рацәаны икартон ақыртүа фашизм иатцагыланы ихабашыуаз хағацәа.

Абартқәа зегы ибон, иахауан Шыабат, есааира аға ицәымтра идыркуан.

Зышқыт анрымпыцархалоз ақыртүа гвардиаа алаапкқәа ирфызәахә акәын ақыта ишалаз.

– Шәшыапқәа ирыташәырқьыцла апсуаа, ахәыцқәа миртә иқашәтца, аиааира анаагалак, абыргцәа хашьк-ламхәыртә инышәхла, егырт ауаапсыра ишыақьаны адунеи ианышәхла, дарбанзаалак апсыуак ицсы таны днымхартә иншәыртцәала! – хәа адца шырмаз аргамаду иубон, иуахауан. Зышқыт иалаланы ауаапсыреи арахәи иахьаарымпыхьашәоз иныхуа иауан.

Шыабат иандуи иабдуи иалызгашаз уафы даарықәым-шәазакәаны ари ақыта иалаханы иқан. Уажәы рматә қәыпш Марфуша дырзааргеижьтәи илеигәыргьатцәа дрыман. Ақыртүа фашистцәа хә-фык рхы инаркны ршыапакынза

еикәных ианаафналагы гәйгра хәйчык ишрымаз инханы иқан хмаҗа хәйчы лынасың ма хашҗатанамкри хәа. Цқба еилкааны ирыздыруамызт дара зхааныз анемед фашизм аткыс ақыртүа фашизм шеицәаз.

Рнапқәа рхаха ирцылеит абыргәа рыцхақәа рмаҗа хәйчы дрыбжъаргыланы.

– Шәнапаҗы хәкоуп, хмал-шьалгы шәара ишәтәуп, харахә амна ахкаара иҗоуп, фатәыс ишәыхәап, хәикә-шәырха, – рхәеит дара иҗатцәыҗатцәуа, – хмаҗа хәйчы деитымны дықәышәмырхан, хара хәда араҗа уаф длымам, халхышәымбаан, – рхәеит.

Ақыртүа гвардиаа ахәыкгы неихәапшы-ааихәапшит иаатгыланы. Нас рыбжы рмаҗны акы ааибырхәеит. Азәы, иреихабшәа иҗаз иакәхап, иеааникылеит зназы, егырт аҗшык рәаашаны аҗахмадеи аҗакәажәи инарымтасны иааныркылеит, аҗапырхәақәа аацәырганы рәахәарагы иалагеит. Реихабы, ахышь нышьтасны акәчышь анаго аиҗш, азҗаб хәйчы дналымтасны ацәартәҗы ашҗа дналыхеит. Артәаахәа даныхәхәа, ихылҗа ихҗаа лҗы алеихеигәеит. Аҗахмада җшҗатдас дҗызыҗызуа ибжы гон, аҗакәажә аҗсзы заҳаз латкыс игәытшәаагаха лыхәхәабжә еикәтәомызт.

– Аҗахмадеи сареи шәхалга, хәҗсы тшәх, ххәйчы шәлыламкысын, – лыхәхәарақәа инарыбжъаршәны дрыхәон.

Агвардиаа, рәыҗагы адес җәардәқәа ирықәҗәхәаны, рыхқәа Марфуша лахь ирхәны идыргылеит, рыҗқәагы еихагәаны иркит рылақәа аарҗшуа.

Марфуша лҗы ахәеихагәаз иаләуан лгәаҗбжы, иара азҗаб хәйчы амш лылеигон. Ари ахырбоз игәаҗуан андуи абдуи. Абду дзынҗәхәалаз аҗәардә дахыгәаҗуаз ихыҗхыҗуан, аха ахыҗхыҗрагы иаҗәытдит. Деимлагәа дызкызгы дааурышьтит, игәы җжәаны иҗсы шихыҗыз анырба. Аҗакәажә маҗана рымпыҗатцәира даҗын, аха Анцәа

дызмамыз реихабы азҗаб дналхыҗны аҗакәажә дызкыз рахытә азәы дааиҗсахын азҗаб хәйчы лахь данынаишьтүаз, илҗәгәаз ааимҗкыны даныҗәаа, итапанҗа аҗакәажә иналгәыҗакны дхысит, аҗакәажә рыҗҗа лыҗсгы аалхыҗтит.

Марфуша уажәшьта акы лбо акы лахауа дыҗазамкәаны җшык даныргәыҗырх, лыҗхахә акәзар, җәҗкәымла ианеихарҗәаҗәа нахыс ахышәашәара даҗын, аха уи хәаас иркзамызт ахәымгақәа.

Аҗсәа инареиҗсны рацияла җәара иаацәажәан, индәылҗны арахә инаргәыҗдҗа-наргәыҗдҗаны ихәхәа-хәхәа-за инышьтартцеит. Рацияла изацәажәаз аакылсын, ишыз арахә еимакеиҗакны ирыман ицеит. Ахәык рҗны даангылеит руазәк, маҗк зыбҗа җыҗкәшәа иҗаз, агвардиаа рымаҗәа зшәымкәаны, иаабаҗ маҗәала еилахәаз. Ашьтәхь излеилкаахаз ала, ускан агвардиа маҗәа зшәымыз иааҗыҗкәшәа иҗаз хара хәр дыткәаны дыргеит Лахәашәтәи аидысларан. Уи җанас Ахәашба иакәзаарын – Шәбаҗраа ашҗол аҗны җыҗкәтан хәа зархәоз. Агвардиаа ахәык Шәбаҗ иандуи, иабдуи, иахәшьа хәйчы ирзыруз ахы инаркны атдыхәанза иархәазаап. Иара иакәзаарын уахь иназышьтызгы, дыткәаны хара хтәқәа данаарга, зегы идырхәеит Шәбаҗ ишиахауаз.

Шәбаҗ иандуи, иабдуи, иахәшьа хәйчы рыҗсқәа шырхырыхыаз имдыруаз, аха ишыҗалатцәҗыз аниаха игәыҗацәҗы иацлеит. Марфуша хәйчы лтәы иахаз изхымго аҗны днеит. Ибла иаахгылеит иахәшьа хәйчы деитыхәхәа, деилажәжәа-еилаҗҗы ацәартәҗы дықәыршәны, иандуи иабдуи изынҗархәалаз адес-җәардәқәа рҗәа-ржы рхаттахыаны.

– Абас саҳарҗ акәызма арахь сзааз, сыуаа еихык-еиҗык сыҗны ишыҗнабаауа, акы сзырмышәазо сыгәжәажәаларҗ, – илаҗырз тахәхәы дааҗызкызын, иавтомат кәаҗ ахы

Ғанас Ахәашба иахь инаирхеит. Датхон еипш иара дыз-лаз архәтаҕны еибашьуаз, қаралаҕы иара итқыс акыр еихабыз Ғарнаа Еқәың автомат аҕәыцә аҕада дацәхасит, ахы итқыазҕы цәвантәыҕа икаууа ицеит. Шьабат ихы кны днеихәтҕәыҕәлеит.

– Шьабат, хашьейтцбы, – ихәеит Дадын Тагә-ипа, – уи ала угәы тынчхоит хәа акәым, аха иуасхәоит. Урт Анцәа ицәымығхаз ахәык рышьтахь, сара бнала сыңсы сызго-зар хәа сыҕеза-ҕзо сшауаз шәығны ҕеирак шыҕамлаз збартахеит. Дара уантәи ианца снейны изулак рыхыкҕы аштаҕны анышә иамаздеит, уаха акҕы сылшомызт ишубо.

Шьабат дҕагылан, инапкәа Дадын иааикәиршеит.

– Шәызиеигзазеи ақыртүа фашизм архәта ирацгыланы хар нзыртәоз ахәымга? – дтәаит илабжышкәа чабрала ирыцкьо.

Ғанас Ахәашба ила дацырганы дыртәаххьан.

Хар ргәың ахьтәаз абна ҕыткәа рыбжьара дәхәыңш хәыңшәа иҕаз аҕны акәын. Ғымш-хымш тхьан уа иҕеи-жьҕеи азы адәхәыңш аҕны асы акыр изытхьан, абалаган ахьдыргылаз атыңҕы бахьан. Азывараҕы иҕаз атахара аси ажци еимарҕызаашәа иҕатцаны ирыман. Хаибашь-цәа уи атца ахьынзатцаулазҕы рбартазамызт, игәартарц-ҕы иаламгацызт, ирласны ақәыларахь акәын рхы ахь-кыдыз. Ирзааигәараны итәаз ақыртүа гвардиаа ргәың рыңшыхәхьан, шаҕаҕы ыҕазҕы еилыркаахьан. Рымч шрықәхоз рдыруан, ркомандауа идтца иазыңшын уажәы-уашьтан хәа.

– Хәзиеигзо умбои, ихәихәақәаша итҕегьы ыҕоуп, зда псыхәа амам ала дхархәацәароуп, ақыртүа гвардиаа рымазақәа акыр идыруазар ҕалоит. Хкомандауаа икәшаны ирцәажәара иаҕуп, – ихәеит Дадым, имахәар аанкыланы днаскьаганы днаицтәо.

– Ааи, ааи, – ихәан, ихы ааиртцысит Шьабатҕы.

– Агәеанызаара ҕәҕәа атахуп, Ғанас ацсахы излеихәо ала, ааигәа иаины иҕоуп хәа еилахқаахьоу агвардиа архәта маң ирзаараны ирзыңшуп имацҕымкәаны агвардиа цхырааацәа. Ианхәтаалак, хара хәхьтәоу цшыхәны иры-мазаап, ихәқәларц хықәкыс иҕартцахьейт, – ихәеит Ғанас дахьдырхәацәознтәи иааиз, уа итәоу архәта акомандауа ихагыңуа Ғәдал Ғәдалаа.

– Уаха ихәөзеишь уи амзышәа? – дҕагылейт Шьабат.

– Уара дуацәажәарц итахызаап, сиашәырцәажәа хәа дҕьатцәыҕьатцәуа хаихабы ихәара даҕуп.

Ус, архәта акомандауа Ғанас диманы дааит, ихҕы наи-зирхеит:

– Абар дахьыҕоу Шьабат, иоухәарц иутахузеи?

– Шьабат Лашарба, сҕыза гәакьа! Уареи сареи ихәб-жьаз удыруейт ашкол ханалгоз. Сыңсы еикәдырхартә усызрацәажәа, итҕегьы ажәабжьқәак уасхәарц стахуп. Уара иузеиҕу ҕаланы иҕоуп, амала аибашьраҕы уеиқә-ханы уҕалозар, – уажәы Ғанас иааикәыршаны дызла-чаңаз абцар хыккәа рахьтә акызатцәыкҕы имамызт. Ишәын абамбакьаҕ пха ахәаанырцәынтәи ақыртүа гвар-диаа ирзаартиз. Дахьдыргылаз дтцызомызт, ишьтахьҕа деитатцыр ажци аси ихәашәа иҕартцаз ажра дтахуан.

Убри аамтазы дааит цытк инарцәыхараны итәаз хар ргәыңк акомандауа Харитон Харанҕуа.

– Ғанас Ахәашба дыткәаны дшәымоуп хәа сахан сааит, абар иарҕы дахьыҕоу.

– Ғанас, – ибжы ааиргәҕеит Харитон, – сашьа хәычы унапала ихәда цуҕазаап, сқыта Цьансоу ақыртүа гвардиаа ианрымпытархалоз. Дзыхурҕьазеи ахәычы?

Ғанас ихы аалаирҕәит. Инақәырццакны Харитон ита-панча тҕьейт, Ғанас дахьылаз днеикәахаит, дыхбыкны атахара дынтабгеит, ажыц дазнымкылакәаны.

– Ала алаңсышыа аиуеит, – ихэан, итапанча наңхьеикит ихысыз. Зеггы гылан ҕымт-ңсымшыт.

– Сара стапанча тҕьеит ауаҕы хэымга, ауаҕышы, ахэычы ихэда ңканы зхы зықэыжыны агылара зылшо агыгшэыг ишыразы, – ихэеит ашытаһы.

Игылаз зеггы итцеггы акы идырхэарц иңсы таны дышныркылазгы, ахэычы ихэда ңканы дызшызы ахэымга иқанага калейт хэа ирыңхэзеит.

Саатқэак рышытаһы ргэыларатэи архэтагы даргы рееилархэны ааигэа иааны итцеггы ахатэаара иазыңшыз агвардиа архэта ңкэа иқэтан, иаараны иззыңшыз агвардиаа ырыхэтагы амҕа кын.

* * *

Ажэылараҕы аңхэа дгылеит Шыабат, аҕацэа ңкэо рҕынархеит. «Ари сахэшыа хэычы Марфуша лыхызала, ари сыңсадгыл ахызала, ари – санду лыхызала, ари – сабду ихызала, ари итадырхаз сыуаажэлар ырыхызала...» – инихуаз аҕацэа зеггы хэзык-хэзык рзихэон гэаҕажэақэаны.

Ирңкэаз агвардиа архэта ахытэаз инахыкны инаскэаны, агвардиаа рыцхырааразы иауаз архэта ырымҕа кны итэеит зееилархэны ижэылаз хархэтақэа аҕбагы. Итцеггы ңхэаҕа анаскэагара азин кэимтцеит еидырцаз абаталион акомандауа Иасыф Арҕтаа.

– Хаңшыхэҕцэа ыла излеилкаау ала, хазңыларц хгэы итоу агвардиаа ырыхэта аанҕасны игылоуп, – ихэеит уи.

Иажэа иацитцаанза иааимданы зеггы иааиларыңсеит:

– Нас, хаззыңшузеи?

– Уртҕы ңкэатэуп!

– Дара тысаанза хтысыр ами!..

– Уиггы мзык амоуп. Аццакра акгы ихэхэом уажэазы. Урт ирзеигхаша аеа гэтакык ырымoup.

Итэазгы еибаргыланы иажэа иацитцаанза инаикэа ырыңсеит:

– Иарбану хшыахитны хэанызкыло?

– Ихэқэлаанза хэа хазңшузеи?

– Шэаазыры. Шэаргы агэра жэгоит уи мзыс иамоу шэахар. Ижэдыруеит афронт амехак шака итбаау, шака тың рҕны хаибашыцэа апартизантэ еибашырақэа мҕаңырго. Уажэы аиҕагыларатэ еибашырақэа рахы хаиасны хакоуп зеггы. Афронт цэахэа еитцыхзаны инагоуп ақыта Азэыбжэа инаркны Ткэарчал ақалақ аҕынза. Хар убри ацэахэа ркуп хара хғанахы ала, хэацэа иркуп дара рган. Хара харҕа-рахыгы хармарахыгы агвардиаа ырыхэтақэа гылоуп рацэакгы иахцэыхарамкэаны, ихэзиашаны. Ақыртуа гвардиаа ычырыларҕашыаны хара хзы аус зуа, дызустоу ахэара калом, излахэаицхаз ала, ақэыларазы ңхэаҕа хнаскэарц ртахуп, гэыхытхытралагы иазыңшуп. Ңхэаҕа ханынаскэалак, харҕырахы хармарахы игылоу агвардиа архэтақэа хашытаһкала рэааимаргалоит, хаңхэаҕа икоу ычырымаданы. Убас ала амацэаз хтаркырц збаны иырымoup. Ускан акгы халдмыршар калоит. Хамчкэа ааидукылар, дара ыымч акырза ихэаңагоит, – даатгылеит Иасыф Арҕтаа.

– Нас, иаарласны икэцатэузеи?

– Ңшра атахым, аха ишңа?

– Ғыстаарала ихэцалеит убама!..

Иааиларыңсеит азэыры.

– Еитасхэахуеит, аццакра атахым. Аңсшыара шэыстоит ҕ-саатк. Шэшашыцыло аиңш, шэбушлатқэа аашыкэыршаны асы шэнылаианы лацэааихышықэак кашэтаргы шэылшоит. Агэыңкэа ркомандауа шэсышыталаны шэаала аилацэажэарахы, – Иасыф ңхэакыртак ахы иҕынеихеит.

Акомандауа уахы инаишыталеит.

Агэыңкэа ркомандауа еиқэызырҕуа аңхэакыртаҕы иаагылеит абаталион акомандауа иахы рлымхэа кыд-

цаны. Абаталион акомандауаф ихы ааларкәшәа данаа-хәыц ашьтахь иҗааириашеит:

– Доусы шәгәы иаанаго шәхәа, – даарылаңшит.

Зеггы неифаңшы-ааифаңшит, аха аңшыгарак ахәара рцәыуадафхеит.

– Исхәо уи ауп, – ихәеит азәы, ацәажәара азин аалхны, – аибашьратә цышәа имоуп гәыпк деихабны Гәмыстатәи афронт аҕны еибашьуаз Шьабат Лашарба. Игәаанагара хазызыршырц ажәалагала ҕастоит.

– Хәкәшахәтуп! – хәа ааиларцсан, Шьабат иахь рыхкәа надырхеит.

Шьабат дгылан абнарахь кәаң затәык алкааны дазңшуа, нас даарылаңшит. Ибон агәыпкәа ркомандауаа рахьтә иара зеггы қарала дышреитцбыз. Иҕахын досу ирхәоз дазызыршырц. Нас акы ихәозарггы ибарын. Аха еидырцаз абаталион аихабггы дақәшахәтханы ихы шизирхаз аниба, азныказы хрыжь-хрыжь дналагеит:

– Сара сатқыс аңстазааратә цышәа змоу шәфаңхәа атамзаара шьтастоит, сцәажәара сышәпыцлошәа иахы-ҕало азы. Аамта цшуам, адгыл хшьапкәа ирыгәоит, ишыжәбо, хәхыгылоу. Аамта згарым сарггы, – маңк даат-гыланы инацитцеит, – архәтақәа фба хееидкыланы иалах-хыз абаталион афәтәи аибашьцәа хәгьмаңфзам. Ганка-хәала аибашьра аңышәа иахнарбахьеит гәыпкәа аңсуа еибашьцәеи зхыпхәазара рацәоу ақыртүа еибашьцәеи анеифахалак, аңсуа еибашьцәа аиааира шыргало. Исхәарц истаху убри ауп, хбаталион аҕынтәи гәыпкәа аибашьцәа хәпхәаҕа хрықәларц иңшу агвардиаа ргәып иазаигәаны инахашьтып, урт рхысрақәа рыла, хрықәлаз цыыршьап. Дарггы цысны инахашьтүа агәып рышьтахьҕала рыкәшара реазыркып. Нас иҕататәу арахь иаанхаз роуп изусу.

Зеггы еицфакны ирыдыркылеит Шьабат иажәалагала. Иаанхаз – иарбан гәыпү уахь ацара зылшара хәа ауп.

– Ицо агәып аихабыс Шьабат Лашарба дҕалааит, – иб-жыы нарылаиргеит абаталион акомандауаф Арфәаа.

– Ииашоуп, ииашоуп! – рыбжькәа дыргеит агәыпкәа ркомандауаа.

Аилацәажәара иалахәыз абаталион аруаа рахь инеит. Уи збаз аруаа азәггы ацәа даламхазакәаны иаатибарҕьан, еикәхапс иаагылеит. Абаталион акомандауаф афронт аҕагылазаашьа иазырызбаз реихәеит.

– Иалаххуа агәып командауафыс даиуеит Шьабат Лашарба! – ихәеит атцыхәтәаны.

Шьабат дааскьаны даарылагылеит:

– Аибашьцәа, хәпсадгьыл ахьчафцәа! – ибжыы абжьа-аңнык еиңшзамкәаны иҗаңан, «ибжыы убас иҗаңан, ақәаб азна азы зыршуа бжьуп» ззырхәо еиңшын. – Иахьа аңсреи абзареи раамта хәагылоуп. Ма аңсра, ма абзара, хәа ауп шәарт зеггы абцар шышьтышәхыз, еибашьра хцоит хәа шәыфәңкәа рышәхымскәа шәанырхытүаз. Ишәахаит хықәкыс ихәмоу. Абраҕа еидахкыло агәып зегг реиха иахьшәарту аңсреи абзареи хрыбжьазыргыло ажәыларахь хамфәа хоуп. Хгәып ичыдоу тыпхоит, хәпсадгьыл азы аңсра иаңыло хәкәхоит. Зеггы аңсадгьыл азы шәхы шәеигзом, уи здыруеит, аха изтахым шәыҕазар ҕалоит ари агәып чыда алалара. Еидахкылоит хәпсадгьыл азы аңсра иазыхиоу аибашьцәа. Иалаларц зтаху сарҕарахь ала азәазәала шәеивагыл!

Алеи-аңси рыбжьара еивагылоз рцәахәа аухо иалагеит. Ацәахәа еиха-еиха ишынаскьоз аниба, фажәижәафкык рҕны иааҗаңитцәан егьырт ртыпкәа рахь ишьтит.

– Идыруп хгәып алалара зтаххаз шәшырацәафү, аха абра иаанкылазааит ахыпхәазара! – ихәеит Шьабат

Ацэылашамтэзы Шьабат игэың ацэахэа катцаны ииа-шахэтцэа-иашахэтцэаза еивагылан, шэеыриашан шэгыл хэа акоманда роушшэа. Аңшас-зыс маңзамызт, атцлақэа рымахэқэа тарны ргэааибагазшэа еиғаңшуан. Ажэдан лагон, уажэшьта илеиуаз қэазу сызу аилкаара уадашын. Ацэахэа иқэгылаз аибашьцэа уи рбозаргы ирахауазаргы мшын хауацқыак хааза ианрысуа еиңш иазықан. Рхырқэа иахырғасуаз хьаартэага тэхэак аиңш ирыдыркылон. Убасқан ахачхара аарңшуа, «ажэыларахь» хэа акоманда аиура иазыңшын.

«Ажэыларахь» хэа акоманда ацымхэрас «шэааилагыли» ихэеит Шьабат ибжы тымгацэакэаны. Ианааилагыла раңхьа днагыланы ифынеихеит. Азэгы ажэак ифьтцшэомызт, аха рныкэашьақэеи рыхқэа шытыхны рцашьеи рыла иубон згэы трысуаз азэгы дшыкэамыз, еиқэқаца, еихағэғэа-еицағэғэа, гэытгага мышныхэак ахь ицозшэа, ибзарыбзаруа инеиуан. Еиқэных абцъарла ифычан мышқэак раңхьа ирзааргаз абцъар хкқэа рыла, абронегэшпыхьчагақэа иртақаца иқан. Ажэакала, иаанрыжызы рфызцэа-аибашьцэа иаарылукаартэ еибытан. Иаанрыжызызгы аибашьыга хкқэа рыла рфызлеибыртоз рыман.

Агэың наскьацыңхьаза ршьапышьтыбжықэатцэаумахауа ирхэаеит. Абна илсны иахьцоз атцлақэеи ажыцреи рбыгьқэа цэхэны игылан. Ашэчла италахаз атцлақэа ркынтэи ирахауан афыхарақэа ирфыз ардэынақэа знызынла иахьаафыкэфыкэуаз. Урт цлак акынтэи ашэч зқэыз даеа цлак ахь инапыруа рбыжықэа ахьеиқэдыргоз, инеиуаз агэың иақэныхэозу иазышэиуазу ахьырзымдыруаз азы фырымтүазар еиғьашьаны акэын ишрызхьаңшуаз.

Ақыртүа гвардиаа ахьыказ ианазааигэаха, иаатгыланы изыршит. Иртахын уажэы урт рыцааңсымта акэзар, аха ус

изыкамлеит. Бинокльла иахьңшуаз ирбеит уақагы ишеилашеиласроу, ақэылара аеазыкатцара ишағу.

Шьабат дшазыңшыз акэымкэаны агацэа ифыханы ишеилапыруаз аниба, итактика иңсахит. Игэы итан игэыңи иареи хакэыла ирықэланы, изакэызаалак хыхэарак иақэмыршэазакэаны, мацэысеимкьарак иалагзаны ицкьашэкьа иқэыртцарц. Уа ахысбыжықэа захауа накьгы-аакьгы инарцэынастцханы итэоу агвардиаа ргэыңқэа урт ирыцхраарц рфанаархалак, Шьабат игэың иаанрыжызы абаталион идэықэлаз рымқақэа кны ирыцкьарц еицэажэахьан.

Аха уажэы Шьабат игэың хыцъараны ишеит: жэафык арғьарахь ала рфыззааигэартэыртц, жэафык – армарахь ала, егырт ажэафык – ихата иманы мацэысеимкьарак итагзаны хакэыла дрыжэлартц.

Арғьарахь армарахь агвардиаа ирзааигэахахьаз, ажэылара камтазакэаны ахысра иалагеит. Агвардиаа ргэың атак ахьыртцара рзымдыруа еиқэкьашаны анахьгы арахьгы ихысуан ирзымбатэбараханы. Абри аамтазы еимгеимцарак рымтазакэаны абжьасқэа реиңш иткьаны инарылалеит Шьабати ицыз ажэафыки. Шьабат ибжыгеит: «Уара узы, Сыңсадгьыл!» Цсгахак рымтазакэаны, иаарцынгылоз ныхуа ишнеиуаз, ачын харак змаз агацэа ркомандауаа икаитцареи иихэареи дақэымшэо дшыгьежы-гьежьюаз Шьабат димпыхьашэеит. Шьабат иеибашьыга хэызба цары афынаирхеит, аха иртрысны шытахька днахеит, иңсы штоу дгатэуп, «абзыс» дахтаххоит хэа дазхэыцны. Нас дыцаны днеихьынхаланы, деимлагэа дааникылеит. Рфыцагы неидгьазкыло еиқэеит. Егырт агвардиаа реихабы ицхыраара рбо икамызт, досу ихы ада аеакы иеазикуа атагылазашьа рымамызт.

Убасқан арғьарахь армарахь игыланы ихысуаз Шьабат игэыңаагы аины ирыкэшахьан. Шьабат цақа дышьта-

таны зыхәләмшәә җарғәҗәә икыз агвардиа ачынуаҗ даа-
имхны деикәҗах дҗахәаны иааихеит.

Уаҗа уажәшьта тынчрахәһән. Агвардиаа рахьтә зыҗсы
таны инхаз рнапқәә ирәаханы рҗыдыртысуа игылан,
Шыбат игәыпаа урт азәазәала еидыргыло рҗахәара иа-
җын. Нас ачынхаракгы дааганы деикәҗах раҗхәа днадыр-
гылеит.

Шыбат игәың анцоз инрыжыыз абаталион акомандауаҗ
Иасыф Арәтаа иеибашьцәә җ-хәтакны иааишан, рааигәа-
сигәатәи агвардиа гәыңқәә ирҗигалеит, аҗхыраарахь ина-
мышьткәаны иааникылеит.

Шыбат иарманап шхәыз мхәазакәаны игәың адта ри-
теит иахьтәаз ртың ахь иргарц ачынуаҗи егырт аткәацәеи,
ихаҗагы уахь днарышьтәлеит.

* * *

Абаталион акомандауаҗ иҗынтәи Шыбат адта иоуит
абалаган аҗны җытрак иҗааникыларц, аибашьратә ускәа
иҗырыламышхәыкәаны, инарцәыхараны игылаз җар рбата-
лион ахьгы ауаҗы дишьтит амедехәшьа хәа азәыр дрыма-
зар, ахә иҗхырааразы дааигарц. Шыбат иҗызцәа хәшәыда-
быҗшьәыда иҗархәаз инапы ахәа аман, ашьацара шын-
кылазгы. Аха дааҗсаны дыҗамзи, ибушлат икәыршаны
атәиарта дахьылаиаз илақәа нтааит. Ажәыларакәеи,
аиҗахысрақәеи, напышьашәалатәи аидысларақәеи даа-
рылҗны җхызла ишколтә җстазаара иаҗхәа иаагылеит
гәхәагаразу гәыңшааразу изеишымдыраауа. Макьана
ихәыцраҗ иҗәыртхәаз ашколи, ататәкәеи, арҗаҗцәеи ра-
кәын, иара ашкол ахаҗа иҗыххаа-жьыххааны икажьызшәа
акәын ишибоз.

– Дыцәоуп, хәиҗәатҗып, – ари абжыы иахаит аибашьратә
гәҗанызаара иашьҗыланы, даныцәоугы атәиц җцәаргы
иарҗыхоз Шыбат.

– Хәи, иҗалазеи? – атҗарцәхәа даахықәтәалеит Шыбат,
даҗаанаҗш-ааҗшит ацәажәабжыы игаз тревогазшәа иш-
иахаз мҗашьо.

Абалаган ашә илагылан ашкол иҗтаз Назира Амзыцбеи
Ахра Махәышбеи, арҗмаҗ зыдхәалаз аҗа җхәызба қәыҗшк
дрыҗны. Илбахьаз иакәзамкәаны Шыбат днаихәаҗшит
Назира. Арык шеилахәаз деилахәан Шыбат, ихәыз иар-
манап ибушлат амаҗра иҗамҗазакәаны. Ихаҗы хаҗье-
жәаа аахәхәахазшәа иҗан, цәеижыла иахьыгхаз аҗынтә.
Иҗшра еиҗазкуаз иҗачы иҗаз иҗатца акәын. Назира уи
дылзымдырыргыы җаларын җьара даалҗахаргыы, ихаҗы
артәашьа ахьеиҗакызи иҗачыз иҗакьеи рыла. Аха уажәы
дахьазхәыҗыз, зегьакоуп хымҗада дылдыруан илаҗтақәа
рыла.

– Назира! – ихәеит раҗхәа, нас, – Ахра! – наҗитан,
дәаҗҗкьеит Шыбат.

– Шыбат! – лхәан, днеигәыдхахаланы игәышҗы днагә-
зит Назира.

– Еибгала хәибабеит, Шыбат, уаргы харгы! – Ахрагы
иаргы ааигәыдибахәхәалеит. Шыбат Амрагыларахьтәи
афронт ахь данцозгыы иахахьан Ахра уахь дышҗахьаз.

Ирыҗыз аҗхәызба дымҗшзақәаны хәышәқәаки абинти
ларҗмаҗ иаатыганы, имахәар злаҗахәаз абашамашақәа
аамхны, ихәра хәшәыркны бинтла иҗалхәеит.

– Назира, бара бмедехәшьазамхеи араҗа? – иҗакьа еи-
лачы иагәылҗхоз ибла разқәа аатыччааит Шыбат.

– Хадгыыл иакыз амца арцәаразы апартизанцәа хәхь
дымәахыҗтит, – лара аҗак җалҗаанза инаиатәеикит Ахра.

– Сымч зықәхоз бҗьарк шьтысхит, – лхәеит Назира, аха
уинахыс зҗаазхаз лылаҗырзқәа аанкылашьа рмоузеит.

Шьабат изеилкаауамызт Назира еихсыгырада лылагырз-
кэа заауаз. Итэххеит дналазцаакэар лхатэ бзазарақак
рзы, аха еихымсыгыуаз лылагырзкэа дааныркылон.

– Аиҕахысрақэа раан ирхэыз ҳаибашьцэа ирыцхрааны
амедпункт ахь рдэықэтаразы сөыза амедехэшьеи сарей
уажэшьта ҳцароуп, сәтоумтдан, Шьабат, лассы сахьдэықэ-
лаз азы, – лылагырзкэа чабрала ирыцкыо лҕыналхеит На-
зира.

Такэы инаскыаанзагы абалаган ашэ тбаатыцэ акынтэи
ирзыцшуан Назира ашкол илыцтаз ахацэа ашыцэа ҕымт-
цсымшьт. Лара, урт ааныжыны данца ашытахыгы, амѡан
лылагырзкэа лызымкылакэаны илҕысны ицон такэаамта.
Шьабат уи лацшыла днаскыаганы Ахра иахь данынацш,
Ахра ихы ларкэны дтэан.

– Уара Ахра, – ихэеит Шьабат, атынчра уаха изымч-
хакэаны, – ак сцэыжэзошэа збоит Назирагы уаргы,
изакэхарызеишь? Дәеа гәәкрак сәкәшәама, исыхьхыоу
азмырхакэаны? Ткәарчал инсыжызы сани саби рхабар
хәа акыр уахазар ари амчыбжә аѡнуцкәла? Урт саб иан-
шьа ицхә Тинат Кәытабараа ркны инсыжыт, хқыта ус-
гы иццышәхахьейт, Тинат лашьа Дамыргы ахаирплан
дтаблит, Гәдоутә анышә дамадоуп.

– Мап, мап, – даалкыазшәа даацәажәеит Ахра, – сабгы
Ткәарчаллоуп дахьыкоу. Сасыркәеи иареи еикәшәеит хәа
сахайт, ирылшо ала апартизантә кәыларакәа раан ацхы-
раара картцозаап.

– Назира гәәкра хәа акыр дакәшәама, лылагырз
аалызымкылазеитеи?

– Назира, – ихэеит Ахра даакәыпсычхан, – ашкол акны
хқызара ныкәызгоз зҕабын, ишудыруа аипш. Уи лгәала
саргы исгәаламхар амуит, гәырѡасгы исымоуп.

– Илыхъзеи Назира? – иааицәымыгхейт Шьабат.

– Ибзианы дудыруан, даанза умнеиааит, амна ажра
атцан итабаауа Танас Ахәашба... Цыыкәтан хәа хзышьтаз...

– Нас, нас? – даагыатцәыгыатцәит Шьабат, Ахра иажәа да-
хыццакуа.

Ахра Шьабат ицәымзакэаны иеихэеит Танас ахымзг
шылиргаз атэы хәа Назира иалхәахьаз.

Атцәыуара лаҕәыхра уадаѡхейт, лхы хымзгылшьоит
Назира, сҕахаргы сҕахааит сыпсадгыыл азын, Танас иха-
баргы збар дпырсыхып хәа сызбеит хәа салхәеит, Танас
хара хархәтақәа дрылаз цыылымшьоизи, – ихэеит Ахра.

Нас инацитцейт:

– Назира лаби лашьей афронт ахь икоуп, Ткәарчал
аган ахь еибашьуейт. Лани ларей Ахәтахь ѡнатак акны
икан хқыта хәгацәа ианрымпытархала нахыс. Лан лыма-
ла уа дааныжыны ларгы афронт ахь дахьымцацыз дар-
гәамтцазаарын.

– Афронт ахь исыхон, лхәеит. – Уа иеааникылейт Ахра.

– Излоухәо ала, Назира лан дааныжыны афронт ахь
дааит, – даалзыгәдуит Шьабат.

– Ари, аибашьра аныкәла нахысгы сгәы итаз акэын,
инасыгзейт, лхәеит.

– Ахымзг лиргеит, нас иаргы акыртүа гвардиа рахь
диасны иабцяр ахы хара хәхь ирхейт.

Икәлаз уи ауп, аибашьра аныкәла мышкәак иеытцәахны
дыкан, уаѡы димбо-димахауа Танас. Иани иаби Зышкыт
ақыта кажыны имцарада цсыхәа аныкамла, дрыманы ҕаѡак
ахь ицейт. Дыпшыи иара аиҕахысрақәа, аидысларақәа
ааипхьбап, саргы саацәырцып ихақәлаз срыкәызбо хәа.
Аха аибашьратцәкыа ишалагаз аниба, дзырѡит, ишәеит,
изейт. Атцыхәтәаны дыззааиз акоуп: акыртцәа аиааиуейт,
хара хатахоит.

Танас Ахәашба зынзагы дгаззамызт, идыруан акырт-
цәа анхиааилак апсуаа ацыамыгәа цәгы хаштадыргылоз,

иршыуаз ршыуан, иаанхоз тәцәс икартон. Азәы сицәшәп, мамзаргы азәы тәыс скартап хәа дыкамызт. Танас Аңсны аиааира шазымгоз лабәабоушәа ибо далагеит. Илаңш иташәо далагеит тәыс дкартошәа. Уиак зынзаск дааитданацит. Ихы ахыгара изымдыруа, дзымтәо-дзымгыло даақәеит. Алашәарыца зышьтоу ажәа, алашәарыца аныхынхәлак, хәытатәартак цшааны, агәы тытцны ицо ишынхәытдало аиңш, игәы тытцны ицо дамыртәо-дамыргыло иалагеит.

Зны иеибицәеит ани иахәызба җыцырцыргыы неиҗәынхәаланы ақәылара җазтаз дрықәмақаруа. Аха убри аамтазгы абзарбзан хысбыжықәа иахауа ианалага, ахысбжыы гацыңхәаза дқыңқыңыуан ашыз ихыызшәа.

Ддәылтцны ашта днықәлеит агәашәахы ихы рханы.

– Аа, нан, нан! – лбжыы аагеит амацурта иадәылҗаз иан, – уабаци, нан, уаби сареи хқажыны? – Нас лышьтахыҗа даахыаңшит, илышьталаны идәылҗаз иаб иахы дцәажәо: – Дцеит, уара, иумбаци уцкәын дахыцо, еибашыра дцеит уара!

– Уаагылишь, уара, уабаци? – ибжыы геит абгыы.

– Шәысцәымшәан, сара еибашыра сцазом! – даахыаңшит иара имырхәаацәакәаны, ашта дынтыцуа.

Игәы иҗеикыз хәа акгыы рзеилкаауамызт дара.

Аб дадырсызшәа иеааникылеит, иңхәысгыы даанкыло.

– Уи, барей сарей ххәатәы даагылазаргыы дацымныҗәазацызт, уажәы дацбырныҗәара быҗоуп, – ихәеит, – уи аибашыра згәы итоу уафзам, бара бицәымшәан.

Хымшҗа апартизантә гәыңк аҗны дыҗоуп хәа избахә рахауан.

– Аа, уцкәын еибашыра дшымцаз! – хәа лхатца аеңныхәа илтон иангыы, аха гәанхәтыстала иҗаитцаз лгәы ишахәоз лныңшуан.

– Сара сцит, уи дызлалаз апартизантә гәың салалоит, махәана сықәра егьдуцаам, срыцеибашыртә сыҗоуп, – ихәеит иаб.

Иара, Танас ихатә дызлоу хәа ирхәаз апартизантә гәың ахы даннеиуаз, игәы обаны акәын дшыҗаз, деибашырызу дмеибашырызу хәа. Аха итаххеит днафшырц абцар хәшәы. Иахәызба җыцырцыр надирбеит, рыцеибашыра дшазыхиоу аанагарц азы. Даргыы ргәың днахырцхәазалеит, абцар хкқәа рылагыы деибыртәеит. Знык аҗа игвардияа рқәыларагыы дрыццеит, аха дызлеибытаз иабцар хкқәа акгыы тымҗәеит, ртырҗәара изымгәаҗыт. Ақәыларахынтәи даныхынхә, аибашырагыы закәыз иблала ианиба, иара иусны имцхәазеит, ашәазызара дамеханакзеит. Убасқан игәы дытала-ытдало дигәалашәо далагеит Назира Амзыцба. «Зегь акоуп еибашыроуп, – избеит Танас, – зегь акоуп Қырттәыла амчра злағәғәоу ала, хара хзаиааизом, иҗахтдалакгыы хәқәитзааит! Назира сгәы дытцны дсымазар, наҗ дысхасырштуан!»

Хәара атахума, ас ихәыцуа ауафы цсадгыылгыы итахым, ибызшәагыы дагәтасуеит. Абзиабарагыы дақәыжыцәар илшоит. Имгәа иагымхар, иңсы тазар, уаха хәыцырта иоузом. Аха Танас, урт афба рыдагыы, ихы дтагыежыуан Назира Амзыцба.

Игәалашәон абыржәы иҗәынхәалоу ахәызба җыцырцыр налҗакны Шыабат Лашарба бзиа иибоз лара лакәымкәаны Шыарифа Аирымба шлакәыз шылирхәаз, убри алагыы Назира инапаҗы дҗалоит хәа агәыҗра шиоуз. Уажәы, Назира лани ларей ахыҗаз ашьха аганахытәи ақытахы ддәықәлеит. Дааңса-дкараха уа рааигәара данней, данхәыц, абра дааны дналацәажәаны дцит, аха нас аибашыра аамтаха иҗало издырзом, иара дтахаргыы җамлои. Назира иара иңсра зынзаскгыы дартцәыуарым. Инеихашәа ихәло

иалагеит, дахьыкоунтәи аоны ашта дтацшуеит ада, лара даадәылхәхәаны лцәарагы имбазацт.

Еиха-еиха деицрашәон, дгәамтцагы далагеит. Уаха аеа аанфасыртагы шимамыз ибон: «Зегь аокуп еибашьроуп, хайкәхо-хайкәымхо хаздырзом, Анцәа, дыспыхьаршәа, – игәы интихәааит.

Убри аамтазы Назира аоны даадәылтын, фрыхьтә хәычык аапшааны агәашә дынтыцит. Иара дахьыкоу аганахь акәымкәаны аеа ганкахы аккара дныталеит. Дук мыртыкәаны аккара ааныжны абнацәхыц дныла-леит. Танас аккарахь днаскьеит. Иеызвеикуаз атлашьап ааныжны аеакахы днеитацә абнацәхыц днылапкеит. На-зира лышьта дхыланы днаскьон ишьапышьтыбжькәа заны. Дналхыпшуа такәы днаскьахьан еипш, ажәкәа хцә хәара хбыцкәакгы рыцны ихәуан хәыч-хәычы, аха рыфныка рхы хан. Назира даархыкәшаны днарыцкәеит.

– Аи, аи, чыцшь, чыцшь! – лхәеит лыфрыхьтәгы ным-фәанто, – агәартца шыжәдыруа аипш, агәарларагы жәдыруазароуп.

Идәықәлеит арахә, аха иццакцәомызт. Лара итегыгы иццакыр шылтахызгы рышьтахька ләаанлырхон, ажәырқь аазыхдыргоз, асышьтыц-тыцкәа ркны иаапшуаз ахаскьын иатцәара аанырмыжыырц.

Танас дахьыхәацшуаз иблакәа амца рхыланы дбы-луа далагеит, ахаиуан цәанырра ицәаныррахан, илакәа хкит. Абгалац асыс ианафәазо аипш, длафәаза-лафәазо, нас днатрысын, мацәысеимкьараны деимлагәа дааникылеит. Арцәаа анаатлырга, ичабра еилартцәины лфәы интәикәахаит. Кыт лзымхәакәаны лыблакәа анаахылт, Танас шиакәызгы лбеит, иахәызба афәы цырцыруа лыхәда иатцакын.

– Беаабыртысит, акәташәа быхәда аахыстәоит. Ацаца ибфәастаз аабфәсхуеит хаала быесыбтозар, – ихәан, ича-бра еитыхәхәа лфәы иаатигеит.

– Срыцхауп, Танас, ускәатц, – даагытәыгытәит лара.

– Икоу бымбазои, еибашьроуп, уаха хәеикәымшәозар-гы калоит.

– Танас, срыцхашәа, соушьт, Анцәа даахәаны сухәоит. Анцәа сихәалап уара узыхәан, аибашьра хлымзаах уалеи-мырзырц.

– Зегьакоуп, еибашьроуп, сара изкәыскыз насмыгзар сузом! – лкышәкәа еимлагәа икны даарыхеит.

Ишлымчыз деихеит димкәытцырц, аха иахәызба цыр-цыр лыблакәа инархикылан, днатцысыр лызблак аатиртә-раарашәа иааиркәацеит. Инеималтәан акызыкызра дала-геит Назира. Иара ажәжәахәа лмакфәахәара нахыс дааи-лихын, длеизиркәыфит. Лара дкызыкызуан длагырзышо, лцәа-лжыы шытыцон, иацәымгыз ацәеижь аднакыломызт. Иара лцәа-лжыы кәымшәышә иеаларцс икын... Абгалац асысжыы иалачаны згәы тәыз аипш, игәы ртәны данылхыцт: – Зегьакоуп, еибашьроуп, ибыхыз хәаас икабымцан! – хәа налахәаны абна днылашьшы дцеит.

Назира апстазаара зынзаск илтахзамкәаны алашьцара злаеуаз абна дылахеит. Дцәабеит, длагырзышеит, ааигәа цеицк лбар лыеталыжыырц лтаххеит. Ари аипш ашьтахь цсы зхоу, дыпхәысыз, дхатцаз азәгы икны лылакәа цәырылгар амуашәа илыпхәзеит. Уи илзацлеит апсуа ламыс – ега дылфәынтәаауа арцыск бзиа дибаргы, дани-галак, лцәа апцера шланаимыжыуаз даазхәыцит. Зацхәака зынасыц фәхтәаз хәа лхы лыпхәзеит.

Лхафәы, лылакәа чабрала ирыцкәаны аоны лани зкны иказ апшәмапхәыси ркны дааит. Урт, лшьаракны дшыка-мыз рбо ианалага, схы сыхьуеит хәа дышьталеит.

– Сашьеи саби афронт ахь ианца, саргы ссарц исызбаз аамта ааит хәа исыпхәзеит, лхәеит, – ихәеит Ахра.

Адырдаҥыны ашыыжыза дгылеит лашыа иматэакэа рыла лееилахэаны, аматцуртахь дылбаан, амца еикэылцеит. Адулаң дынталан, ҕатцакэак днарыцхаит. Такэаамта амца азааигэара длеидеиуан, дызлагара лзымдыруашэа. Нас акы аалгэалашэазшэа, лцыыба италтахыаз аблокнот хэыцы ааҕылган, бҕыыцк ааныхны абас нанылцеит карандашь ҕаңшыыла: «Сан, саҕабымтан имхэа-мырза аибашырахь схы ахысырхаз азы. Истахуп исылшо цысшээрц ҕаңсадгыл ахычараҕны сашыеи саби реиңш. Сан, ибдыруаз, сара сеиңш имацшымкэаны ахэсақэа хпартизанцэа ишрылоу. Аибашыра ацара сҕахиийжтеи акыр цуеит, аха уажэраанза сзымцаз бара бахатыр азы акэын. Саби сашыеи еибашыра ианца, агэырда бҕеабымтарц азы сыбзаангыланы сыҕан. Аха исызбеит абцар зку саргыы сычырыласырхэырц. Сан, бҕэыдыскылоит!

Бзиа бызбо бызҕаб Назира».

Абри ашытахь уахагыы дымцшзакэаны, зыҕны иҕаз аңшэма иабду иҕама ахыкнахаз иаакынцааны, ашта дынтҕеит.

* * *

Апартизан гэыңқэа руак аҕны днеит Назира.

– Сшэыдышэкыл ҕаңсадгыл ахычарахь, – лхэеит лара апартизантэ гэың акомандауаф иҕны.

Назира абри анылхэоз диашахэтцэаза дгылан, лхы ҕаракны илкын. Лыблақэа тбаатбааза ихэаңшуан, аха рыразра ацынхэрас гэырдак хибаалон. Лылақэа ирхыз агэырда ҕаҕэарак лнаҕаны хатцаҕаҕэарак лнибаалон. Цабыргны, уажэаңхыа илзааигэаны дыздыруаз цда змам агэытбаареи, агэыкреи, аңхэызбататареи деимаркуа дидыруазтҕыы, уа-

жэы дналыхэаңшыр, уртқэа зегыы аалымкэкэааны аҕа игэаҕ иаршуаз азэы шлакэыз имбарц залшомызт.

– Ҧыцыа ихэамоу амедехэшыцэа ҕызас бырзыҕала, брыцхраалап, – ихэеит акомандауаф.

– Мап! – лхэеит, лыбжыгы ааҕацаханы Назира. – Сара абцар скуеит!

Акомандауаф даалакшакит. Уи анылба:

– Сара еибашыра сааит, убри азын сышэт, – инақэлыргэҕэеит еиҕа.

– Абцар кны еибашыуа аңсуа хэсақэа мацшзам, илхээз мап ацэахкрым, – ихэеит агэың акомандауаф ихатыпуаф.

Цытрак ҕымтран, нас дақэшахатны ихы ааирцысит акомандауаф.

– Рацэак ицэасымшызеит Назира аибашыразы лееи-быҕаны хпартизантэ гэың аҕны дахынеиз, – дцэажэон Ахра, Шыабат дзырдууан. – Избанзар, ахэсагыы абцар ркуп иахыа.

Шыабат, Назира лыхтысқэа хыас иҕаитцеит. Ахра иҕын-тэи иахаит лцэа Ҧанас ишңиҕыыз, иара ҕаҕацэа рахь дышцаз, лара еибашыра ҕар дышрылалаз. Уажэшыта иаҕеиликааит Назира лылаҕырзқэа зымбоз.

– Назира илахазар акэхап Ҧанас иңсышыахаз, – гэхыаңс-сарақ ааиныңшит Шыабат.

– Арахь ханаауаз ларгы-саргы ихахыхан уи, сара ишсахазтцэҕыа иласымхэар зуазма. «Ганкахыала, сгэы тынчхеит уажэшыта» – лхэеит. «Аңсадгыл ахычароуп нас бзызхэыцлаша», – схэеит сара. Лара инеималтэеит, лхы хыымзгылшыазар акэхап.

– Ааи, – даакэыңсычхаит Шыабат, – хцасқэа рыла хатца дзымцо, лхы лгэырдаха даакэирхеит Ҧанас ахэымга, ауаа ирыларымцхызоз.

* * *

Шьабат ихэыз иармананы ғыаанзагы абалаган аҕны дзаанымҕасзеит.

– Ара схэы ааганы исҕашэтдо сзытатэом, – ихэеит оымш-хымш анаат, ихьаагы антэа.

Ееидикылахьаз агэың командауафьс еиҕах днархагы-леит инапы шхэызгы.

Шьабат абалаган дытытны игэың ҕыц анеидикы-лоз, иааҕса-икараха иҕан, абаталион афронт аҕынтэи ианхынхэыз акэын. Иеидкыламта аҕсшьаразы аамта ры-ҕаны абаталион акомандауаф Иасыф Арҕтаа иахь днеит. Иасыф арациа илимхақәа адкыланы дзырѡуан, илактагы узтамдшуа ицэгьан.

– Еех, абыржэы иааирак Анцэа идырга! – иҕаҕкэым дзыкэтэаз атла агэыцэхтэа ишимчыз инықәикшеит.

Арациа нықәитан, Шьабат днеиҕаҕшит:

– Гэмыстатэи афронт аҕны ҳар азиас ирны ижэылазаап иаха, – ихэеит, нас инациттеит:

– Ашьаартэыратэ еибашьра цозаап, ҳар рыцхыраа-разы аусқәа цқьа иманшэаламхзаап. Иҕаларызеишь, анаҕьалбеит, марттэи ажэыларакны. Уаанзатэи ажэыла-рақәак раан аицш ҳаибашьцэа лытшэадахагэышьару? – дѡагылан, атданза даақәыцсычхаит.

– Хдэықэышэтца ацхырааразы, сгэың уи иазыхиахоит, аха уа хнеианза аамта цшрым, – иааигэырѡеит Шьабат.

– Шэара Ткэарчал шэцаны, авертолиот анаауа ҳэа шэыпшны, нас шэцазаргы, шэнеианза иҕалаша ҕалоит. Хаапшыроуп, уаха акгы, – Иасыф урт рыцхырааразы ак-гы ибомызт. Аха нас, дахьгылаз даауалыуашаны ҕааитит:

– Урт уахь ижэыланы, ҳара хгэы ртынчны хзыпшуам. Хапшыхэыѡцэа абар иахьааз. Хаҕацэа ртың рзыпшыхэ-зар, ҳаргы ажэылара еиҕахкаароуп.

Шьабатгы иаргы ицшыхэны ихынхэыз рахь инеит.

– Хаҕа игэың Очамчыреи Аҕеи ирыбжьоу амѡаду инавакны итэоуп, хыцхьазаралагы имацѡзам, – рхэеит аҕшыхэѡцэа.

Аҕа игэың ахьыҕаз иазааигэахеит Шьабат игэың злаз абаталион. Ускан Шьабат ѡ-тыцк никылон абаталион аҕ-ны: акы, иара ргэың акомандауафра, егы, абаталион акомандауаф Иасыф Арҕтаа иабжьагыуафра. Абаталион аҕа игэың иазааигэаханы ианаатгылоз, атцх ацэылашарахь инеиуан. Асы хэыц-хэычы ашытытра иалагахьан, аха ау-хатэи ахьта иартцаан, унылагылар, «агырҕ» аахымгар ауа-мызт, еихаракгы амагэ зшыоу рныҕэараан.

– Шьабат, – ихэеит Иасыф, уажэшьта ажэыларазы иҕататэу иалацэажэатэуп ҳэа ианицхьаза, – иахзынхаз ажэылароуп, аха иарбан ганхари уахь ҳазланеиша, угэы иаанагои?

– Ишдыру аицш, ҳара уажэы ҳахьыҕоу Очамчыреи Аҕеи ирыбжьоу амѡа хада иацэыхарам. Амрагыларахь Ткэарчалынза афронтқәа зегы рҕны аҕа иҕагыларақәа цоит. Уи ҳара излахахэо аҕа ир зехьынцъара рыешаны иахьыҕоу ауп. Ааигэа итэоу агвардиаа ирыцхраауа ҳэа уаѡ дыҕам. Рарҕарахь ала цырхага ҳауам, – дцэажэон Шьабат, абаталион акомандаҕатцаѡ изцаара аҕак ҕатцо. – Уа аҕахартқәа рацэаны иҕоуп. Агвардиаа ирзыцэгьахоит арҕарахь аҕыцхьакра, армарахь еихар хгэыцаа иах-мышьтыртэ хнеихьазароуп. Алада еиха излашэартоу, амѡа хадаҕы зехьынцъара дара ртанкқәеи р-БМП-қәеи гылоуп. Ацхыраара шроулак имтысыр ҕалашам. Хбаталион ан-жэылалак, хгэың чыдаа армарахь хнаскьаны, уахьынтэи аеа баталионк неизшэа залпла ахысра ҳалагароуп. Ускан, рыбажык уахь идэықэымлар ауам. Абаталионаа ишэ-

зымариахоит рымчкәа рдытәтәара. Армарахь идәықәлои хәрей хәиушәыжь, хара хрызхап.

Амагәкәа зшәзи аеашәпымәтәәкәак рыла зшәп-кәа еилахәази еитнырыцсахлеит, Шәбат игәып ашәпы-мәтәәкәа рышәартцеит, рмагәкәа иаанхараны икәз абата-лионаа ирыртцеит. Ус зыкәртцәз ршәпыштыбжькәа гәгәам-харц азы ауп.

Агәып чыда цеит ршәпыштыбжькәа думхацәакәаны агвардиаа ахтәаз ирафсны, иагынаскысит рармарахь такәы.

Иасыф Арәтәаи Шәбатәи излеицәажәахьаз ала, ианаам-тәз ахысра иалагеит Шәбат игәыпаа. Ақыртүа гвардиаа уахь инеихеит, ргәырәанзамкәаны устәи ирыкәлаз цы-шыаны. Уи аамтазы рееибытазаны абаталионаа рыжә-леит. Ақыртүа гвардиаа рееишашәагы иакәымшәо иаа-балыбатәит. Аәадахьала абаталионаа рылахысуан, арма-рахь ала игәып арцәаахәа ихәхәаны ирыжәлон.

Икәлаз аилагьежьра амәа хада акынтәи итнаркьаз атанккәеи БМП-кәеи еипхакәкәа рфәархеит. Ацхьа иаа-уан зымехак тбааз танкк, уи иашытагылан аеа танккәаки БМП-кәаки. Иаанкыламзар абаталион афәтәи хәруаа ры-тадырзыр кәлон. Ари збаз Шәбат урт агранатыршәгала ацхьа иааиуаз атанк дагәйдлеит. Атанк амцабз нахылкьан, ицыцза иаашьакәхеит. Ашытахь иааиуазгы аангылеит. Ақыртүа гвардиаа рышытахька ада уаха царта рбомызт. Зыцсы зауз еибарфит. Атанккәа шытахьла идәықәлеит. Аба-талиони Шәбат игәып «Ацсрапылафцәеи» рееимардеит. Уака ирыхьзеит абаталион инацәыхараны итәаз Ахрей Назиреи злаз абаталионгы. Абаталионаа пхьака иахьын-зацаз акны ртып алырхит, рбалагангы рбганы уахь инар-геит.

* * *

Абаталион акомандауаф арациа илымха адкыланы дзырәуан. Уажәы-уажәы ихәфы ацшшәы ацсахуан. Дзыкә-тәаз ақьдхысхәыф акынтәи дфәгылеит, гәыпжәарак ши-оуз мфашьо илакытцәкәа еихә-еихә итшәаауа. Уи ааи-цәымыгханы дфәткьейт настхашәа ақьдхысхәыф икәтәаз Шәбат.

– Икәлазеи, узыргәамтшаз иуахаи, скомандауаф? – абгьаахәа дтәаит Шәбат.

– Уаф дзеигәыргьо хәа акгы алымтцит Гәмыстәтәи марттәи ажәылара, – мацк агәкахара шиоуз мфашьо деитцәкы-еитцакуа акәын дышцәажәоз Иасыф. – Ажәылара лытшәадахеит. Гәмыста азы ирны Акәа Араион фыц акын-загы инеизаап хәибашьцәа. Ақыртүа аргы ахьатра иала-гахьазаарын, аха хара хтәкәа ишакәгәыгуаз аипш, ацхы-раара анырмоу, ақыртүа ар игәартан, ахьатра ацынхәрас ажәыларакхь ииасызаап. Хәибашьцәа ацхыраара иазцшны ишеибашьыц еибашьуазаарын имхьатцакәаны. Зхы-зып-сы уа ишытазтаз рацәафхеит, ихәеит, рационал исацәажәоз, ацсыбафкәагы такәы уахь иаанхазаап.

Алахьейкәтцаратә жәабжь ирахаз даара иааиланаргье-жыит абаталион афәтәи аибашьцәа.

– Узыкәшәаз еицәоу уакәшәааит хәа шырхәо аипш, ифынтәтәу агәырфә рмоуи зыцкәынцәа рыпсыбафкәа змауз анацәеи абацәеи, – иаагәынганы дцәажәон Шәбат игәып иалаз Екәып Тарнаа.

Зхы зыкәыжьшәа итәаны ирзызырәуаз Шәбат ихы даафәахан даарылапшит:

– Зыпсыбафкәа уахь инхаз тәымцъараны инымхеит, Ацсны дгьыл акны икоуп. Аус злоу анышә иамадоу иа-мадаму ахьейлкаам ауп, – ихәеит. Нас мацк даатгыланы инацитцеит: – хәибашьцәа апышәа ду рнәтеит, еихагы ага

игәәг днаркуеит, уажәтәи ратцахара ашьоурахыи еихагыи
рымчкәә еидыркылоит. Аха сгәи иалоу, – ихәеит ашьтахыи
Шьабат, – хара акгыи хзырмышәеит.

– Марттәи ажәылара алтцшәә шамоузгыи, хаибашьцәә
апышәә гәгәә шырнатаз аарыцхаит Гәдоутәнтәи, – ихәеит
аңсшьара аамтәзы Амрагыларатәи афронт аштаб хада
ахынтәи рациала ажәабжь еилызкааз Иасыф Арәтәә.

– Гәмыстатәи афронт аҕны иеибашьуа рзын мацара
акәзам аибашьратә пышәә ззыкалаз. Хаңсадгьыл ахьчаө-
цәә зеггыи хзын ауп. Хара ххазын алкаа ҕахцароуп ари-
нахыстәи хаибашьразы, – нацитцеит Шьабат.

– Аштаб хадаҕнытәи излаарыцхаз ала, Гәдоутә заңцара
иалагаз абригадакәә Амрагыларатәи афронт аҕынгыи
ирылагарц адтца роуит Атәылахьчара аминистрра аҕынтәи.
Уи напы адыркит хаштаб хадаҕны, – ажәабжь ҕыцгыи
реихәеит Иасыф.

– Хара Очамчыреи Аҕәеи еимаздо амәаду хада хаңнуп.
Уи амәа хада макьана аҕа инапаҕыи иҕоуп. Ихәхәтазар
ҕалап аштаб хадахь адтцаалара, еиха иуадаөу афронт
тыпкәә рахь хцозар, иарбану иахьхәхәтоу хәә ирыпхьазо
аилкааразы, – иажәа уа иааникылеит Шьабат.

– Ааи, – ихәеит Иасыф, – уи изызхәыцтәу усуп. Шьабат,
ушзахәо аштаб хадахыи уца. Дареи уареи ишәызба
хбаталион хырхартас иататәу.

* * *

Шьабат аштаб хада ахынтә даныхынхә, абаталион
аибашьцәә зеггыи ҕыцс ихәихәарызеишь хәә изыпшын.

– Марттәи ажәылара ашьтахь алаапк аиңштәҕьа рхы
аадырпшуа иалагеит ақыртүа гвардиаа, – дцәажәон Шьа-
бат, – урт рнапаҕыи иааргахьоу хқытақәә, еихаракгыи

амәа хада иаңну Тамшь, Кындыҕ, Азәыбжьа, Лашькындар
өнышьаҕагә аанмыжькәәны ирбылхьеит, мамзаргыи ахтып
иадыргахьеит. Иахыиҕалақәаз ыҕоуп ирбылуаз аөнқәә
ирыөназ ауаагыи аналарбылуаз. Ахәыцкәә, абыргцәә, зцәә
-зтәым ахәсақәә рыцхашьарада рныртцәара иаҕуп.

– Ала алаңсышьа аңсышьахароуп! – ибжьы иргеит аи-
башьцәә руазәы.

– Шьаҕанкыла иқәцатәуп рыжәла зыжәлоу зеггыи,
ала аңсышьа зауны хадгьыл иамадахо рыда! – ҕазәгыи
иөизнымкыло ҕиҕуан.

– Ашьа руеит шьала! – итқьаз дҕалеит.

– Уи аума, ақыртүа еибашьцәә даеакгыи рызбеит, –
иажәа иацитцеит Шьабат.

– Уи арбану? – иааиларыңсеит.

– Марттәи ажәыларакны иҕахаз хаибашьцәә рыңсы-
баөкәә зрырымтоз акыиҕазаап. Уи зтәицәә тахаз аңсуаа
ргәәкраҕыи рыцкәынцәә рыңсыбаөкәәгыи анырмоулак,
игәамтңыи реихабыра ирыжәлап, ажелари аихабыреи еи-
ҕаналап хәә игәыҕзаап.

– Нас, нас? – еицызхәәқәаз рацәәөхеит.

– Зыхшара рыңсыбаөкәә змоуз зынзаск даеакала
иқәгылеит. Урт ахынхаз хадгьыл аҕны ауп, рхәеит, уи
хадгьыл аамтала иахцәызгаз ирымаххыроуп, рхәеит. Ахә-
са ықәгылеит гәкажьрак ҕамларц, – Шьабат уа даангылеит.

– Агәыпкәә ркомандауаа, шәсышьталаны шәҕаашәха,
хааилацәәажәап, – Иасыф абалаган ахь иҕынеихеит.

Акомандауаа уахь инаишьтәлеит.

– Хазхәыцып ххы ахьхархаша, амәа хадахь неишьа
ыҕам макьана. Кәыдры инаркны Тҕәарчалынза хқытақәә
аҕа импыцхразы хацәнымырха аибашьрақәә, апартизантә
қәыларакәә ирҕуп хажәлар. Урт рахьтә цхыраара хзы-
зцарыда? – дтцаит абаталион акомандауаө Иасыф.

Азэггы дааизымцшзакэаны даацэажэеит Шьабат:

– Аштаб хадакны ирхэеит хбаталион ахы ахырхатэу атагылазаашыа гэатаны ххала ихазбарц. Зегь рацхыа иргы-ланы хбаталион ицеггы еифкааны Ацсны Атэылахьчара аминистрра иахахацхыазалап, қыадла аусшэкэқа азеи-қэыршэаны.

– Иахьзахтдои хбаталион? – иааиларыцсеит.

– Уажэшъта ари гэыцны изыкалом. Хнафс икоу агэыцгы «абаталион» хэа иашьтоуп. Дареи хареи хеаидтцаны абаталион наза кхатцап. Уи номерс иаиуа нак-нактэи усуп, аштаб хадаа ирызбароуп, – аус цхьака излацаша дазхэыцуа дцэажэон рбаталион акомандауаф ицхырааф, агэыц чыда акомандауаф Шьабат.

Ус иагыкартцеит. Рааигэа игылаз хар ргэыц «абаталион» хэа хьзыс измази Иасыф командауафс дызмаз «абаталиони» еидтцаны абаталион наза алырхит. Иадыртцаз абаталион Ахра Махэышбеи Назира Амзыц-цхаи злаз акэын.

Азцаара ыкэгылеит еидыртцаз аибашьцэа рбаталион командауафс иахагылаша дарбану хэа. Ахреи Назиреи злаз агэыц акомандауаф Хаидар Хатхэа ажэалагала кайтцеит Иасыф Арэцаа дкаларц, Иасыф ажэа алеигалеит Хаидар дкаларц.

– Сара ак схэар калома? – фэаитит Ахра.

– Ааи.

– Ааи.

Иааицырхэеит Иасыфи Хаидари.

– Аибашьра апышэа имоуп, Гэмыстатэи афронт акын-тэи напышашэалатэи апартизантэ еибашьрахы дааны хацэнымырха аибашьра дафуп. Насгы иаабоит аифкааратэ ускэа дышрызказоу. Еидтцоу абаталион наза командауафс даиуааит Шьабат Лашарба, – иажэа аафехитцэеит Ахра.

Анапеинкыара калеит Иасыфи Хаидари рацхыа инаргы-ланы.

– Ажэакэак хаихэааит командауафс иалххуа.

– Хыкэкыс имоу зеггы иахирдырааит.

– Ааи, ааи, хаизызырфуп.

Рыбжькэа геит, ирылф-рылфуа.

Шьабат дааскыан, Арэцааи Хатхэеи ахыгылаз даары-вагылеит зеггы дырбартэ еипш. Ар рыматэа ишэын, азын хылца ыазак ихан. Хыхь ишэыз ибушлат ицэытбаан азы иаагьалдызуашэа ишыамхы иахыхэхэон. Ицатца еикэа-цэасамсалуа ифачын. Илакэа тхаца ахатцара рныцшуан.

– Аруаа, хацсадгьыл ахьчафцэа! – даарылацшит, аеыр-наашэа ихаз изынхылца ыаза рееиуа. – Зеггы шэхафкэа ирнызбаалоит Хацсадгьыл айкэырхара шэшазыхиоу. Ихакэлаз ага хэымга хымш рыфнытцкала хшыамхнышгыла-ны хымтцакыақыоз цыишон. Аха ацсуаа азэггы ифэацхыа ишыамхышгылазом. Ус шакэу хага идырхэеит уажэшъта. Марттэи ажэылараан ибеит ацсуаа ацсра ишазыхиоу хахтныкалакь импыцхразы. Ибеит агэакра атагылара ишазеикэымшо хажэлари хаихабыреи. Хакецап, нас, Хац-садгьыл иахацаз амкэыл еикэатцэа ацакыа иалфрыз асып-сеипш ицкыашэкыа агара!

– Хахиоуп! – рабцьяркэа ирфахейт изызырфуаз зеггы.

– Шэаазырыф, Хацсадгьыл атцеицэа! – иажэа инацитцеит Шьабат. – Сара ацсрапылафуп. Хацсынра ацынхэрас, ишыжэдыруа еипш, еифкааны исымоуп «Ацсрапылафцэа» зыхьзу агэыц. Ари агэыц иалоу зеггы ацсрапылафцэоуп. Сара хиааира амш аенынза уи агэыц напхгара астоит. Сара, еидахтцаз агэыцкэа ирылцыз, хьзи-цшеи згымхарц икэпо абаталион акомандауафс скэлазом. Абри шэасхэарц ауп истэхыз, – иажэа даалгеит Шьабат.

– Абаталион акомандауафс зыхьыз хаухэода? – иааи-лафэит зеггы.

– Сара истахуп абаталион акомандауафыс дҕаларц еидахцаз аҕаһыпк рахытэ айбашыцаа рхыпхьазарала еихаз агэһып акомандауаф, хыпхьазарала иахыеитцатэи агэһып акомандауафы уи ихатыпцауафыс дҕаларц.

Еидцоу абаталион акомандауафыс далырхит Иасыф Арѡтаа, ихатыпцауафыс Хаидар Хатхэа. Шьабат иажэала-галала абраҕа ишыақыргэгэан агэһып чыда хартэааны. Ари агэһып хазы чыдалатэи гэһыпны иҕалеит, ашэартэ еиха иахыгэгэахо цхыраагзас иаиуа гэһыпны.

* * *

Абаталион ахы рхан Аныуаа рхэи ахычарахы. Ануаа рхэи зны хара хтэҕэа рнапаҕы иҕалон, аеазныхгы ақыртца гвардиаа. Убраҕа ианнеи абаталион иалтны иаагылеит Шьабат игэһып. Хыҕаҕысгы иаиуит мраташэарала ақыртца гвардиаа ирхыкэшарц, устэиггы ижэһыларц, арстэи ала уа еибашыуази Арѡтаа ибаталиони рееилархэны ижэһыларц.

Абри аамтазы агэһып акомандауаф дызкэһымгэһыуаз хтыск ҕалеит – сара агэһып чыда саламлар ҕалом хэа дааҕаһылеит Назира Амзыцба.

– Сара абцар зышытысхыз еиха иахышэартцау аҕсра саҕыларц ауп! – лхэеит, абаталион далтны дааһылан. Агэһыпкэа еидтаны абаталион анеиҕадыршэоз агэһып ҕыц анышыаҕадырэгэгэоз Назира лхы цэһырылгарц далагазаа-рын, аха Ахра Махэышба дааникылахыан. Ихата уахы ала-лара шиҕахызгы, лара лаанкыларазы даламлазакэаны даанханы дыҕан.

Ахра шыахэла деиликаахыан Назира. Гэһыпк аҕны иахыҕаз школк аҕны атара лыцызтцоз Ахра иакэһын гээартла дзацэажэоз, лыхтысҕааһы иаартны изалхэахыаз. Убри инеихангы, абцар ашытыхразы агэахэара лызтаз

илыхыҕаз рышытахы аҕстазаара лгэи ахшэаны аҕсра анеиҕалшыа шакэһызгы иалхэахыан, такэ антцы акэзаргы иаартны иалхэеит лгэи иҕакны ишлымаз ахымызг лырганы аҕацэа рахы ииасыз Танас Ахэашба ицэаарак лҕыхыашэар, дылшыһырц збаны ишлымаз.

Уажэи, ахымызг лзыргаз дышышу шылдыруазгы, лы-хымызг гэһылгон, айбашыраҕы дтахаргы усс имкыкэаны агэһып чыда далаларц лызбеит, Ахрагы ега ҕаитцаргы уаха дизнымкылеит.

– Беилыскаауеит, Назира, – ихэеит Ахра, лыхтысҕэа зе-гы иаартны ианиалхэоз, – бзыкэшэоз мариаусзам, игэһыр-ѡацэгэуоп, аха ишыбдыруа айпш, ихаҕэлаз ага хэһымга иткыс еицэаны, ҕабааҕсны ибыпхьазаз Танас-цэгэа дыкэһым адунеи, уи ауаарашэа адгыл дамадамхэеит, аж-ра цэула дтабааит. Бхынхэи бан лахы, башыеихаби баби афронт иаҕаһылоуп. Бан шэһыхыкгы гэһырѡас шэһымоуп, дрыцхауп, афронт баҕытны аҕныҕа блызней беибга-беизѡыда.

– Сара сеибга-сеизѡыда сыҕоуп хэа схы сыпхьазазом, хымызгы здыргаз аҕсуа пхэһызба хэа ауп схы шызбо, – лажэа аалыркыаҕеит лара.

– Быхтысҕэа здыруа барей сарей хауп, уи амаза анышэ еиѡыжаа иахтазшэа ипхьаза.

– Мап, Ахра, – лхэеит, – уара исоухэахыеит Шьабат иҕны ишухэахыоу сыхымызг атэи.

Ахра абыржэаҕара ихы-игэи ишэиуа дҕамлацыт дини даакашэеиҕэи. Игха хыаацэгэаны игэи иныталеит. Аха данхэһыц, Назира лыхтыс Шьабат иеимхэар, Шьабат даан-хон Назира илыхыыз изымдыруа. Еита даахэһыцын Ахра, «исыхызеи, мшэан, уитцэҕа иамхэакэаны аеа ҕарпак сып-шаарауаз» ааигэахэт.

– Назира, – ихэеит нас, – Шьабат бара беиликаауеит,

гәйкалагы дшыбзыкоу бдыруеит. Иареи сареи даара
хаизааигәанатәит аибашьра хлымзаах анхазцәырц. Убри
акәхап иасхәарц азин сызтаз быхтыс ицәымзакәаны. Сара
иасхәоит иґы иаатыхны азә иахь ицәыримгарц уи азбахә.

Зегь акоюп илызбаз дахымцеит Назира.

– Азәгы изымдырзозаит сыхтыс, аха схаґа исызсана-
шьом хьымзгыла адәы ақәлара. Акызатцәык сеикәзырхо,
саргы аибашьраґы сґамхакәаны аиааира аагар, сґәырґа
убри иацсахуеит, – хәа даалаґырзышеит, Ахра иихәаз
ашьтахь.

Назира агәыц чыда даламлар анылму ашьтахь, Ахрагы
дымпшзакәаны уахь диасит. Агәыц ахыкәкы аґамцсахыр
амуит, ақыртґа гвардиаа ирхыкәшаны, устәи Арґаґа иба-
талиони уи зґаґызшыз хәибашьцәеи анжәылалак, устәи
ақыртґа ар амацәаз рґакразы ианнеиуаз. Абар, ацсра-
пылаґцәа иахыкәшарц еґрыгымкәан дәхәыпш хәычык
аґны еипґаґаа игылоуп аґа итанккәа аки БМП-кәа ґбеи.
Урт ишнатцкәара ихиан, ирышьтагыланы идәықәлараны
иказ ашьаґауаа рахь рхы дырхеит дара. Уаґы ибартә иґан
ажәыларахь хәа акоманда аиура ишазыпшыз. Шьабат даа-
хәыцит: «Атанккәа акоманда рыґара иазыпшызар, ашьа-
ґауаа ажәылара иазыхиоуп. Хара хар жәылаанза урт жәы-
лоит. Атанккәа ныхтәуп, ус анакәымха, хусқәа шәартахоит».

– Атанккәа сара срыжәлоит, – надирхәит ибжы ґым-
гацәакәаны игәыц алахәылаґцәа Шьабат, – сыбжы сыр-
гаанза шәымтысын. Зеипш ґамло еґыґам, сара сґахозар,
ускан сыбжы шәазцшзом!

Абжыас даґызаха днадыххыланы абомба натґаижыт
атанк. А-БМП-кәа зырныкәоз алґа нарґачит, иара дыґеит
дышзахәоз шьтахьґа. БМП-кәа аґбагы хґык-хґык аар-
ґыґеит алґа иалґа-алґо.

– Шәеиха! – хәа акоманда ґаитцеит Шьабат.

Шьабат игәыц алеи-аґси рыбжьара БМП-кәа ирґыґаз
афґык бцьаркгы рызґмырґьзакәаны иааилыршыт.
Иґаарц иааихырхыз рыґқәа рчабрақәа рыла ижәаґаны,
еикәґах иґархәеит. Атанккәа ирыцжәыларц ихиаз ақыртґа
еибашьцәа иґалаз рзеилымкаакәаны амцақьоуқьади аґо-
мба цжәашьґыбжькәеи ахьыґалаз идәықәлеит ишеибакыз.

Арґаґа ибаталион аґтәи аґшыхәцәа иґалаз цкәа
ишырзеилымкаацызгы абаталион ашґа адырра ґартцеит
ақыртґа еибашьцәа рґыц аґны еилаґеиласра ґәґәак шы-
ґалаз ала. Иааскәаны ихианы итәаз Арґаґа ибаталион аи-
башьцәа аґы аґара иласны ақыртґа ар ирыхьзеит. Иахь-
цоз ада аґацьарантә шәартара ґалап хәа имґәыґуаз урт
Арґаґа ибаталион рышьтахь ала ирыжәлеит, рацхала
Шьабат игәыц рґылеит, иткәаны иргаз БМП-уаа ґахәаны
иахьышьтаз ахылаґшцәа ґыцәа рызныжыны.

Аибашьра ґәґәа ґалеит. Ахымцақәа еиґасуан. Ицжәоз
абомбақәеи агранатақәеи рґәыргәырбжькәа цәґантцәыґа
ихалон. Атәаабжькәеи аґызбыжькәеи еилазґаны ихчылаз
алґа иалґуан. Наґ-ааґгы аґсытбарақәа ыґан, зыцсы зыз-
газ ақыртґа еибашьцәа ршьамхы рґеадыргеит. Ацсуа бата-
лионаа ирыцәґахази ахәцәеи аибашьырґа адәы аґынтәи
иалыргеит. Кәтоли ґоумышы рґынтәи инеиз аибашьцәа
рыла Арґаґа ибаталиони Шьабат игәыц харґәаан.

* * *

Ацсшьарақәа раан Шьабат даарылатәан, ихы инапы
натцыргәаны ауаз ашәа ихәеит:

Сыдгыыл хәычы, сыдгыыл гәакьа,
Анаґә уқәчума иахьа?
Сымра, уабаґоу, сымра шаша,
Изырхәашьуа дарбан ушәахәа?

Акырцх леиуеит, аурт асуеит,
Фаршьтрахеит ашьа пха,
Сыжэлар гылеит, абцъар шьтырхит,
Иазыгэышьуеит азы ашьоура!

О, уанбазбои улахь еитцыхны,
Уфацхафаччо, угэыкуа?
Адунеи афы удоурых дуны,
Угэазырхаганы ушэтуа?

Абри ашьтахь ашахмат асра иалагеит. Ахэмарфцэаггы ахэафшфцэаггы рылахь еитцыхмызт, рфызцэа ахьры-выршьааз ргэырфон. Аха аамта зеггы ахэшэтэуеит хэа рымхэои, аамта мацггы акы ахэшэтэуазаап. Икалаз уи ауп, ихэыз ақытантэ хэышэтэыртахь, итахаз ахык ртаа-цэарақэа ахыыказ афнқэа рахь ирган, анышэ иартеит. Иаанхаз айбашьцэа рхы кны изымтэеит, насггы айбашь-ра аакалеижьтеи апсрақэеи ахэрақэеи ирышьцылан азы уамак ихьяарымгазшэа икан. Ашахмат асрақэаггы ргэы-кэакэара рыхнагон. Ахэылпэзы апсцэа алганы изгазггы хынхэит, ахэцэа ахэышэтэыртафы ишьтазтазггы аахьан. Ианааизыффы зеггы рыхқэа рыкэае изырфуа иаатэеит. Иасыфи Шьабати блала иааицэажэеит. Иасыф даагылан даарылапшит, ак ихэарц шитахыз иныпшуа. Аха убри аам-тазы фыцэа акорреспондентцэа ааит, икалаз аидыслара атэы захаз. Урт руазэк дыцкэынан, егыи дызгабын.

– Шэгэалаказарақэа шыкоуггы аабоит, – ихэеит ач-кэын, апсшэақэа анааибархэа ашьтахь, – аха айбашьра еи-башьроуп, апсытбарақэа камларггы калом, ахэцэаггы убас.

– Ааи, хасасцэа шэхаткы, – ихэеит Иасыф Арфтаа, – алахьейкэтцараггы хауит, аха хэеигэыргыоггы ыкоуп. Аныуаа рхэы зны хара ихэцэон, зных – дара. Уажэы

хнапафы еитакалеит, апсытбара акэзар, хара хык хэцэтахагэышьеит, хэацэа имацфымкэа ирыцэтахеит. Ус анакэха, хамгэырфароуп. Акорреспондентцэа шэанааиуаз ак схэарц сфы ааихысхуан аипш, шэхатхыгэлеит. Исхэоз уи акэын, иткэаны иагаз ақыртуа еибашьцэа рфэхэы рфыхразы хык ауаа алахьыроуп хэа схэарц стахын. Ина-хагзап нас убри. Халхзарц стахуп Шьабат Лашарбеи, иахьа пшыхэра иказ Беслан Лашыхэбеи, сареи, хара хнафсанггы иахтоу акорреспондентцэа афыцэаггы.

Аткэацэа фэхэаны иахышьтаз ианнеи ирбеит рыхэ-фыкгы рыцхахэ еихамгыло ихьтшыны ишыказ. Иаарыха-фарыханы иаахыкэдыртэалеит. Зпатақэа зфачы иказ фы-цэа ракэын. Егырт ахык рпатақэа аушьтзамызт. Насггы ирбартан зпатақэа аушьтыз шқыртцэаз (урт рлактақэа рыла ифашьомызт). Егырт ахык ракэзар, пшрей сахьа-леи ихазхазын, аха иарбан милатқэаз рзеилкаауамызт. Зеггы рнапқэа аапдыртлан, ртэылауафратэ шэыкэқэа ддырбарц нарыдыртэеит. Рапхэа иқыртцэоуп ззыргэахэ-уаз ртэылауафратэ шэкэқэа ирыхэапшны настха инышь-тарцан, егырт ртэылауафратэ шэыкэқэа аарымырхит. Азэы – Америкатэ фицарын, афэазэы атанк дыррақэа ирызкэзоу украинын, ахпатэи арацын. Ишыхэфыкызггы равтоматқэеи, рлимонкақэеи, рыгранатақэеи ауриатэ ты-жымтақэан. Иблыз атанк Иеиду Америкатэи Аштатқэа рфынтэи танкын.

– Ушцааи еибашьра? – дцааит Арфтаа аукраин ихы наикэикын.

– Сеилышэкаа, – ихэан инеимейтэеит, илагырзқэа ты-хэхэы ицо, – парархара саарышьтит, уахьггы ауалафахэы соуа, араггы суалафахэы акара фба сырто хэа аикэшахатра хабжыатцаны. Сшэыхэоит, сшэымшыын, фыцэа ахэыцқэа иааг ада акгы ззымдыруа срабуп.

– Хара хаушыырц утахын, уара уахшыырц утахзам, ари иаанагозеи? – дныбжьаланы дцааит Шьабат.

– Сара суаф хэычуп, арра сырған, атанк азказара сдырцеит. Истахзамызт, зынзаск истахзамызт, аха арахь саарц сабжьаргеит сеихабацаа.

– Уара, – ихэеит, Арѳтаа америкауаф ишќа, – уара ушцааи Қырттэылаќа, афицар ичын иузыкэу иаанагои?

– Атанкќаа ртэы ақыртќаа дыртцара сыдтцаны саа-рышытит, уи ахэ ибзиангы иршэоит. Қырттэыла хара иахтэуп хэа агэра сдыргеит арахь санауаз. Қырттэыла рыцхахеит, рхэеит, сепаратистцааќаак таха артом, рхэеит, урт шэаныриааилак, акурорт тың Гагра уќалап, рхэеит.

– Арап, уабантэааи? – иаарыгыны дцааит Шьабат.

– Сара Иеиду Америкатэи Аштатќаа руак аќынтэи саа-ит, – уа иаафахитцеит.

– Ушцааи? – дныбжьалеит Иасыф.

– Сара қарархара сааит схатэгэақхарала, азэгы сааи-мышьтзеит. Ақыртќаа ацара ибзианы иршэоит иахьеи-башьуа, изабашьуа ратцкыс хыцхьазарала акыр иеихауп, рхэеит, ишэартуу еибашьра ыќам, анырхэа сааит, сара сеипш иааны иќоу мацѳзам, – атак ќаитцеит арап.

– Нас, агэра умгеи, иуахаз цабыргхама? – атэы на-латцашэа дцааит Шьабат.

– Мап, мап, ашыртэафы хааргазшэоуп ишызбо. Ирхээз акэзам ара иќоу.

– Ирхээзи иубази злеипшыми? – аихабацаа дырцыѳ-ланы дцааит акорреспондент цхэызба, лкалам аарыхианы.

– Ара избаз ақыртќаа риашамроуп. Хзабашьуа шэтоу-рых дууп хэа сахэхьеит. Адгьыл шэара ишышэтэу еилыс-кааит.

– Излеилукааз хаумхэои? – дныбжьалеит акорреспон-дент цкэын.

– Уаќа, Қарт, издыруа ауаа ыќоуп ари аибашьра ақыртќаа ииашамкэаны ишалагаз, ирхэеит адгьыл шэара ишышэтэу, апсуаа шэышқыртцаам. Аха сара ақыртэу ар рылтшыа сзыќатомызт, аиќашахатра снапы атцазѳхьан. Исахаит аукраинцаа цытѳык ибналаны ишцаз. Урт ртэыла ааигэан, ршыамхы реадыргеит. Сара сыдгьыл даара иха-роуп, аламала уаф дыздэыќэлазом, «зашта уталаз иашэа ухэароуп» ќацдан, саанхеит.

Азцаараќаа ирыртэз рќакќаа ќартон егырт ақыртцаа-атќаацаа аѳыцагы.

– Шэара шэышцааи, шэаазышытыда еибашьра? – хэа иразцааит.

– Хара амилиция ашкол итоу курсантцаоуп. Адырра хауит апрактиказы цэара харгоит хэа. Хэхьяаргаз аибашь-ра хналадыргылеит.

– Шэеихыршама агвардияа ырыхэтаќаа рахь?

– Хаихыршеит, хазларцаз архэтаќаа рќны иќоуп икнаханы ышырказы ашыауѓа гэгэаќаа зќэыз. Урт аушытны ахаќэитра ыртеит еибашьырц азы. Ацсны аныргалак, Аќаа аќалаќ аќны ауадаќаа ырттарцы иаќэдыргэыѓит, ақыртцаеи агырцаеи аибашьцаа реипш.

Акорреспондентцаа аѳыцагы атќаацаа рфы иаатшэоз зегы аныртон. Ашытахьтэи амшќаа раан агазетќаа ирны-леит, арадиоќаа ирхэеит, телехэацшралагы идырбан.

* * *

Аштаб хада аќынтэи адырра роуит рбаталион аномер-гы шартэз, насгы уи абаталион аќны аихабы далырхырц шрыхэтоу.

– Шьабат, – ихэеит абаталион акомандауаф Иасыф, – хайбашьцаа гэгэаќаа иреиуоуп уара угэып аќны зееидыз-

кылаз. Изылшап ззугәхәуа азәы далцшааны хбаталион ахь дхат.

– Ааи, аха избан?

– Абаталион аштаб аихабыс икахцаша.

– Хара хгәыц шәбаталион иацрытны хара игылазам, ақәыларакәеи аидысларақәеи раан еивагылазароуп, убаскан ауп амч еиха ианыгәгәахо. – Нас инацитцеит Шьабат, – иухәазгыи сахайт, Иасыф, иудыруазааит абаталион аштаб аихабыс икалозаалакгыи сара сзыхәан зеггыи акакәны ишыкамло, деибашьфы гәгәазароуп аштаб аихабыс икало.

– Убри ауп сарггыи сыззааиуа, хымпада агәгәа дахтахуп.

– Угәы ишпаанаго, Иасыф, хгәыцгыи аштаб амазарц ахәтазами?

– Агәыц акомандауа ишихәо аицш, – дааччеит Иасыф. Нас уа даанымгылакәаны даацәажәеит, – Шьабат, уарггыи узыкәгәыгуа, харггыи хзыкәгәыгша угәыц акнытәи азәы избахә хәхәа.

Рәыцагыи еидхәыцло игылан акраамта. Ирбон абаталионгыи агәыцгыи аштабкәа реихабацәа аибашьракны акыр шрытдаркуаз. Абцар атыц азырхианы, ажәылараан доусы ихәтоу абцарла реикәыршәара, аибашьфы хәтәлатәи ацхыраареи ахылацшрей итара, еиха еигыны еибашьыз иалкаара ухәа акырқәа ркны акомандауа диаргәажәфаны идгылаша ауафы избахә хәтәын.

– Сара сгәыц азы аштаб аихабы хәа изқәыкны исымоу убаталион ахь дхашьтып, сара, сгәыц азын аеазәы далыскааит, убри дкастоит, – игәы итеикыз ихәеит Шьабат. – Деибашьфы гәгәоуп, деифекааф бзиоуп Ахра Махәышба, – нацитцеит.

Ахра Махәышба диаган абаталион ахь аштаб еихабыс. Аха Шьабат ибо далагеит гәытцхак шимоу, Шьабат икны акы ихәарц шитаху.

– Угәы намзозар калап, Ахра, акы угәы итцхошәа збоит. Сиашахарушь? – дтицаауашәа днечиғацшит Шьабат.

– Уиашахатоуп, Шьабат, ак уасхәарц шыстахыз сныцшзаап, насггыи, уара ауафытәфса уахычацшуа игәы итоу шеилукаауаз агәра згеит. Ххәычаахыс еицзызхаз хауп, фбака шықәса суеихабызарггыи. Исхәарц истаху имзакәаны иуасхәап.

– Уаххәа ашьтахь утәартә тыц афы снейуеит иуцәымгымзар, – даатгыланы дихәацшуан Ахра, мап шимкуаз ала агәра игарц итахны.

– Хәаратахума, Ахра, сузыцшуп, – дақәшахатхеит Шьабат, аха цәалашәарак иаузшәа ибеит Ахра абаталион ахь дахыишьтыз игәы иалоума ихәаратәы.

Ус акрыказар, дирхынхәып Иасыф дихәаны, иара игәыц азы гәтакыс имоу даакәытны иара дкаитцап агәыц аштаб аихабыс, абаталион ахь иишьтышақәа имоуп. «Аха избан? Ахра дахьахашьтыз игәамцхазар, фарца гәгәак амоуп», – игәы иаатихәааит.

Ахәылбычеа ааилашәшәымтазы Ахра Шьабат игәыц абалаган акны дааит, дыфналеит Шьабат хазы тыц хәыцны изыкатцаз акны. Шьабат днечиатцгылан, инеибартәеит.

– Аштаб хадахыи аткәацәа андәықәахцаз, Дамыр Кәытаба дтахагәышьахьеит, аха атаацәа рахьтә азәы дырбозар, – даацәажәеит Шьабат Ахра иахь, – сани саби афны иками, шәнаразтцаа, схәеит, ирыбзазашьоу сзеилышәкаа, схәеит. Уаб Шьардынгыи избахә расхәеит, ицшәмеи иареи шыкоу азггыи иразцаарц.

– Нас, нас? – даахыццакны иажәа днапыфлеит Ахра.

– Хар рымазам, рхәеит, ианааи саарыцшаан. Уимоу хаибашьцаагыи ирыцхраауазаап, ус хархәеит Дамыр итаацәа, рхәеит.

– Хәи, уххь згааит, Шьабат, сгәы уртынчит. Итәбуп уи ахьугәалашәаз.

– Ишдасгәаламшәоз, уаби саби Ткәарчал ишеикәшәаз смаҳахьази, – ихәан Шьабат, даатгыланы илақәа идырхаланы Ахра днеиґапшит, ииґаху илахь ианихрызшәа. Нас даацәажәан:

– Угәы намзошәа збоит, Ахра, абаталион ахь уахьы-сышьтыз азы. Уара уеибашьы еилкьа-еилгәыцәуп, аґы-шәагы умоуп. Убас иґоу иоуп уа иакәнаго, амала, сара исзеиґхаз цьумшьааит уахь ухы ахьсырхаз. Хара хгәыц аґны аштаб ґастарц сгәы иґоуп, аихабыс уара иуқәкны исыман, аха абаталион амехак еиґа иґбаауп, уара уақәнагоит хәа сгәы иаанагеит, – ихәеит.

– Шьабат, сара уи аганахь гәынцыхьа сымазам, арратә тыц ҳарак сүтеит, иґабупгы ахысхәауеит, сылшарақәа еиґагы исырғәғәроуп, – уаґа иеаанкыланы даапшит Ахра.

– Ус анакәха, исоухәарц иуґаху ахь ҳаиасып.

– Шьабат, – ихәеит Ахра, – уареи сареи қыґак ҳаицалцит, уажәы ҳаззеибашьуа аґа импыґаку хқыґа мацара азы акәзам. Нарґаа рымч ҳалатцаны ҳаззықәґо ҳан-хаґсадгьыл анапымыцқьақәа рґынтәи ахы иақәиґахтәыроуп.

– Убраґа хара хқыґа Зышқыґ налатцаны ухәама? – иныбжьаиргылт Шьабат.

– Уи, хәарас иаґахузеи. Хара убри анрымпыґаххлак, наґ-наґтәи хґеипшгы уажәнатә ҳазыцшуазар акәзами? – даатгылеит Ахра.

«Мшәан, макьана Зышқыґ ахь ашьапықәыргыларґа ҳа-мазам, нас, наґ-наґ уаґатәи хґеипш дазхәыцуа аґынза днеихьоума Ахра?» – игәы дынґахәыцын, даапышәыр-чеит Шьабат:

– Ахра, уара гәыґрала ушыґәғәоу здырхьан, аха астәґьа уаптимиступ хәа сыґамызт.

– Уи ала исхәарц истаху уахар, иаацьоушьашт, Шьабат.

– Исахарц хымґада истахуп, Ахра, – еиґагы дазґ-лымхәеит.

Ахра дакуа-дашьтуа даанхеит, агәаґра изыґамцо, аха Шьабат еиґагы дыґәцаракны, дкылкааны дышихәапшуаз ибон, уи иднатцон игәґақы ирласынгы ахәара.

– Уара Шьабат, иуцәыззо исымоузеи, – даалакґакит изцәырымгошәа баны, аха нас иеааґажаны инацитцеит, – агәы мыжда омашәа иґоуп, зны-зынла сгәы сазгәауеит абас изыґалазеи хәа, аха угәы кәицк нґашәаны, амца еи-банаркырц иалаганы, уара иурцәар, исырцәеит хәа угәы урґынчыргы, ари агәы хәа иґоу ани акәиц еибанамыркыр ауамзаап.

– Иґалеи, Ахра, исахәишь? – дааццакны дныбжьалеит Шьабат.

– Изхысхәауа Назира лоуп. Ҡбаґа шықәса Назиреи уареи шәапхьа ашкол салгеит. Назира лґәымґахь дшымне-ицызгы дысгәапхон. Ашкол саналга, ларгы дґәы-дыпґа даныґала, уи лґара далганы иацылґарц ґацъара царак дсыцәґалар хәа сшәан, слышьґаларц сызбеит. Аха санпшы, лареи уареи шәеизааигәазшәа збо саналага, сыгәгы азсырґынчит уи лыбзиабара, сцәанырра лара лґны ицәы-рымгазакәаны. Сууаза саауан, уаґа аґа пхәызбак слыз-хьампшзакәаны. Ус, аибашьра аныґала, усгы зеггы уахь хцеит, аґа хәыцрак хәамґазакәаны. Аиааира ада аґақы сазхәыцуа сыґамызт, Назира сара сызлаз «абаталион» хәа хзышьґаз агәыц аґны даанагаанза. Араґа хәыц-хәыцы хәишьыло, гәартла хәицәажәо аґынза хнеит. Ашьґахьы изгәаґыт лазґаара «Шьабати барей шәусқәа шґаґоу? – хәа.

– Иуалхәеи, нас? – дпышәарччо дґааит Шьабат.

– Исалхәеит лареи уареи аиґызара мацара шшәыбжьоу.

– Лыхґысқәа рґәгы усґан аума иануалхәаз?

– Мап, усқан исалхээз уара Шьарифа Айрымба бзиа дшубоз ауп, лара уи ацыхээла дышлаурцэажээзгы лхэеит.

Шьабат даахэыцит: «ақэыпшра иацу закэйтэ аамта сси-рузеи? Пхэызба пшза қэыпшк уцсы лылахо бзиа дубоит. Ухы лгэаурпхарц уафуп. Ларггы уи гэлтоит. Лхы рееины иулырбоит. Шака уеиғенакаауазеи убри. Лғапхьа иакэым акы уамхақатцар хэа ушээзызо, абзиарақэа ухы рызцоит. Зака дыцкэына кэыбцоузеи хэа ауаа иузырхэарц утахуп».

Уажэы абас данхэыцуаз, асахьа ссиркэа изааиуашэа даныкала, иғапхьа даацэыртызшэа иибаз Шьарифа Айрымба лоуп. Шака бзиа дибоз дыттэаауа, еиха-еиха дыпшзаза илызхауа, еихау акласскэа рахь днеиуа дана-лага нахыс. Аха уара иухэо, Анцэа иуцихэозароуп акэым-зар, иалцраны икои. «Сгэалаказаара бжухит» хэа илзи-шыз абгыц хэычы атак анилта, игэы нтаханьы иахьцаз убра ианханьы икан Ахрей иареи ахьеицэажэозгы. Уи лызбахэ Ахра ианцэырига, гэыблрак хьухьуа ишья-ида инартысит, аха лыбзиабара уажэы иара иус аламшэа ибеит, иааизцэыртыз агэалашэарагы нхэытаишыырц иеааиркэсеит.

– Ааи, Назира дласырцэажэахьан, уара изуцэыззозеи, – ашкол ашта итахеуаз ихэыцрақэа даарылцит Шьабат.

– Назира исалхээз табыргума? Лареи уареи аус шэы-мазами? – дтааит мацк днацэыпхашьаны.

– Аус шхамамыз агэра унаргоит Шьарифеи сареи хаб-жьарахэашыс дахьыкастцаз.

– Агэра згеит, Шьабат.

– Ааи, аха Назира лыхтыскэа удыруеит. Дугэапхон, аха дшугэапхон уаанхоушь?

– Убри ауп сызлацэажэарц истаху уара укны. Назира лыхтыскэа уазхээз сара соуп. Уаха сёы иаатыхны аеазэы икны исымхэацт. Уара зэыр илымха итушьхьазар?

– Назира лызбахэ цэырызгартэ еипш сақэымшэацт, амала зны-зынла лрыцхашьара сгэы иаатдалалоит. Уара ус узсазцааз соумхэаи.

– Сызуазцааз уи ауп, Шьабат, Назира лыхтыскэа лани лабиггы, лашьягы ирыздырзом, издыруа уареи сареи хауп. Убра иаанхааит, уаха уи азбахэ цьарггы иахэахьмыршэып, пату лықэахцозар.

– Сара уи садгылафуп, суқашахатуп, Назира лыхьз лахьмыркэып.

– Хара хнафс издыруаз нахьхы ажра цэула дтабаахьеит. Хыхь – ажэдан, цака – адгыл, урт ирхэарым. Абриакара зхысхэаауа, Назира сара хатэ пхэысыс дыстахуп, хагьеи-цэажэахьеит, аха гэынчыхьас илымоуп уара иахьудыруа, – дгьатэыгытэуазшэа дцэажэон Ахра.

– Сара, Ахра, – ихэеит Шьабат, – иахьарнахыс уарггы иа-шьак иеипш усыпхьазоит, лара – иахэшьак леипш. Аиааира ганы хэеиғапшуазар, иахэшьак леипш исыпхьазаз лых-нытэи пхэызбак дыкоуп Асида Уанаба-пха хэа. Цэгыап-сышья зыртаз сахэшьа хэычы усқан дыкагэышьан, убри леихабы боуп хэа ласхэахьеит. Уи лтаацэеи лареиггы нашэыдгыланы стол бзиақ шэзыкастцоит.

– Назира хьаас илымоу уцэымзакэаны иуасхэап, Шьабат, – даацэажэеит Ахра ашьтахьы.

– Иара закэи?

– Шьарифа Айрым-пхаи уареи шэеизааигэахарц лта-хуп, дзыццараны дзыкэгыгуаз дтахагэышьахьеит, аха апсра ашьтахь абзара ыкамызтгы адунеи аахэуан. Шья-рифа насыпк дазымпшзо даанхароума?

– Ахра, иуасхэахьеит, Шьарифа дзызхэаны дтээз Бзаут сара снапала, саб дсыцырхырааны, анышэ дшамаздаз. Ипсрадагы, дызларыцхасшьақэо рацэоуп Бзаут. Иаб Цьансыхэ агэлымшы ицкэын хьаас димазам, знапы игэы

инықәызшыуа тынха димазам Бзаут анышә дахьамаадаз. Аиааира ганы ҳааифақшқәар, иңсыбаф иан рыцҳа илзаа-ганы, рҳатгәынқәа рҕны ижра схи иадыстеит анышә да-маданы ҳанааихыт. Убранза Шьарифа аналғақшрагьы сеацәысыхьчарц сахуп. Убри ашьтахь сналыдгыланы сгәы ишалсыз, снапалагьы анышә дшамаздаз ласхәоит, аибашь-ра еилгар, иан лахь дааганы дызжуеит хәа сгәы иґоуп, Ахра, уаҳа акагьы, – уафцас даацәажәеит Шьабат, илахь еикәтданы.

– Еилкаауп, Шьабат, абартқәа зегьы рзы хәшәыс иҕало аамґоуп, аамґа зегьы ахәшәтәуеит, – даақәыпсычҳаны дғагылеит Ахра.

* * *

Аштаб хадеи дарей аимадара роуит рациала. Шьабат арациа ақыртүа еибашьцәа ианрымихуаз напышьа-шәалатәи еилаларак аан ауп. Игәың «Аңсрапылафцәа» иманы, ақыртцәа рнапағы иҕаз амға хада (Очамчырей Аҕәи ирыбжыгаз) аҕны аґагылазаашьа гәеитарц дцеит. Амға иазааигәахаанза пырхагак рыепнымгылазакәаны инеиуан.

– Шәаагыл! – ихәан, агәың ааникылеит Шьабат. – Иахьа иґынчроушәа збоит амға хадаҕны. Араҕа шәаасзыңшы, – ихәан, такәы днаскьарц иґынеихеит. Дцон уи днықәдала-аақәдало, иенавак-аавакуа. Амға даназааигәаха, дахьы-напшуаз ибеит ыцъа ақыртүа гвардиаа, бцъарла еикә-ных, илеиґеиуа ишгылаз, иагьидырит урт шҕарулцәаз, ус анакәха, ар ааигәа иштәаз. Ибон рациала цъара ишцәа-жәозгьы.

«Аҳа-а, – избеит Шьабат даатгыланы, – Иасыфи сарей иҳамам арациа абар иахьыҕоу!» Абна чықырақәа ихы

иархәаны рааигәаранза днеит. Алимонка ргәыдитцар, иахылцуаз абжы агвардиаа ахьтәоу ирмаҳарц залшазом, автоматгьы узтырҕьом. Хытҕьарак аҕара дласны дыпеит Шьабат, дагьынарыбжыаңалеит. Инапқәа афбагьы рыла наҕ-ааҕ рыхәламшәақәа цикааит ҕыт рзымхәо, шыапыла рымгәақәа инеимда-ааимданы убас дыртасит, рнапқәа нхыпсаан инарываҳаит, равтоматқәеи ррациеи рым-пытдышшаны инкаҳаит. Рыхәламшәақәа ирынкны рых-қәа ааиниҕьеит, ихьыдышьшыгьы иааикәаҳаит – рыпсқәа рхытцхьан. Арациеи равтоматқәеи аашьтцааны ишьтахьҕа дхынхәит.

Абри ашьтахь саатқәак рыла ақыртүа гвардиаа рҕа-рулцәа ирыхьыз анырба, аңсуаа ааигәа иҕоуп ҕартан, иш-рымчыз идәықәлеит қәылара. Ус шыҕалоз иазыңшыз Иа-сыфи Шьабати рыр рцысны ирцылеит. Абраҕагьы иҕалеит аидыслара гәґәа. Наҕ-ааҕгьы аңстбарақәа маңшымхазеит. Ааилашәшәымґазы аиґахысрақәа еикәтәеит, аха цхьаҕа азәгьы дзымцазакәаны иаанхеит.

Ианшоз аамґазы ақыртүа гвардиаа рҕынтәи ицрыхә-цәаза ауафьтәфса ибжык аґаанахеит:

– Хаңьара-ат!

– Гоги-и, сзырәуеит, – Ахра ибжы лакьылакьуа инаиа-ґеикит.

– Хаңьара-ат, ақыртцәа хыпхьазарала аңсуаа шаҕа хшәеихау шәымдыруеи?

– Иаадыруеит.

– Шәхы ґашәмырхан, Аңсны ҳара ихашәт, шәыпсы еикәҳап!

– Гоги-и, иудыруаз, цсыуа затцәык иадамзаргьы иңсы ґаны уи шзыҕамло.

Уа иааґахтәеит реицәажәара.

Ақыртүа гвардиаа уаха ажэыларахь рэйдмыртцисзеит. Рымчкэа зегьы ззыркыз рхырғэгэартакэа рыкатцара ауп, Очамчыреи Акэеи ирыбжьгоу амфаду ашқа аңсуа ар рынаштыразы.

Марттэи ажэылара ашытахь хэыч-хэычы азытра иалагахьаз асы шытыцижытеи адэқэа бахьан. Мрагыларатэи афронткэа зегьы ркны аиғахысрақэа цыхэаңцэара рымазамызт. Очамчыра ақыртцэа рымпытцхразы ақэцара еикэтэеит лытцшэа дук амоузақэаны, амала ақыртүа гвардиаа ршэазызара, ашэазызара аңлеит. Еиңах ирбеит аңсуаа р-Аңсынра рхы-рыңсы шақэыртцоз.

Зышқыт рымпытцархалеижытеи иааиңмырқьазакэаны уи рымпытцхразы ажэылара гэгэакэа мфэпыргон. Хацэнымырха икэңаны ақыта Лабра рыртэомызт, Лашькындар аибашьра мцабзха еилашуан, Баслахэ ақыртцэа ржэылара еикэтэомызт. Маркэыла ақыртүа ар ахцаны ҳар Очамчыра иазааигэахон, Аныуаа рхэы акэзар, зны ақыртүа ар ирымпытцархалон, зны ҳа хтэқэа ирымырхуан. Ажэакала, абжьыуаа рыштаб хада акынтэи Иасыфи Шьабати рахь иаафуан Амрагыларатэи афронт Кэыдры азиас инаркны Ткэарчалынза ааикэтэарада аибашьра шцоз.

Иасыфи Шьабати иаарыңхэеит рхатыңуаа, агэыңқэа ркомандауаа.

– Икэуу шэахауеит, – икхэеит Иасыф, даарылаңшны, – абжьыуаа хэтэи афронткэа зегьы ркны ашыақатэара еихсыгьуам. Амраташэаратэи афронт ағы акэзар, март 15-16-тэи илтцшэадаҳаз ажэылара ашытахь аибашьра атактика цсахны ажэылара гэгэакэа рэырызыкатцарақэа ирфуп, Акэа ахақэиңтэра хықэкыс икатцаны.

Хара арақа хтэанхалацэазшэа збоит. Зымфэа кны хтэоу ақыртүа гвардиаа ихацэшэаны ахырғэгэартақэа катцаны

итэоуп, Очамчыреи Акэеи ирыбжьгоу амфаду ашқа ҳнармышьтырц. Шэгэы ишңаанагои, хырхартас ишытаххара иарбану?

Зегьы неихэаңшы-ааихэаңшит, аха еиңах рыхқэа ааладырқэит.

– Сара исхэо уи ауп, – икхэеит Ахра дфэагыланы, – ҳарт зегьы ҳазхэаңшуа хбаталион акомандауафи «Аңсраңылафцэа» ргэың акомандауафи шэоуп, ишэхэо ҳақэныкэоит зегьы.

Инеимда-ааимдо агэыңқэа реихабацэа ирыхэаңшуан.

Иасыф инацэа Шьабат инаизирхеит.

– Сара, – икхэеит Шьабат, ибжьығы ағацахэа инарганы, «аңсраңылафцэа» сраңгылоуп. Хара хгэың зыкэуу аға иныхрағы аңсра аңыларазы ауп. Ус анакэха, Амрагыларыхтэи афронт ахи-атцыхэеи ашыақатэара аңцо, цшышыа ҳамазам. Хдэықэлэроуп аға иеыргэгэаны дахьыкэоу тыңк ахь еибашьра. Арақа, амфаду ахы ақэиңтэрахь ҳназмышьтуа ҳамфэа кны итэоу ақыртүа ирхэтэа рэандыртысы аамтазы Иасыф Арфэаа дзеихабу абаталионаа ишэылшоит урт рынкылара. Шэсықэшахатума, сфэызшэа афырхацэа? – икхэан даарылаңшит.

– Хахиоуп!

– Хазыкатцоуп!

– Хеигзара шықахамто удырузааит.

Абжьқэа еиларыңсеит агэың ағтэи агэыңццэакэа ркомандауаа.

Абри ашытахь цшрак камтазакэаны ағеибытара иалагеит Шьабатраа.

Шьабат, Назира иара итыңахь дааиңхьан днаиртэеит.

– Назира, бхағы ианызбаалошэа сыкэоуп лахьеикэтцарак. Уи змааноу здыруеит сара. Ахра ара абаталион акны даанхоит аштаб аихабыс, бара макьана хгэың хкны бын-

ханы быкоуп. Былахьгы еикәнатцазшәа збоит иареи бареи шәеикәганы айбашьра атыпқәа ркны шәахьыкало. Сара даеакын избаны исымаз, хгәып аҕны аштаб еихабыс хәа бызбахә ахәара. Аха айбашьра еибашьроуп, ахтысқәа реырыпсахуеит лассы-лассы. Хтагылазаашьа аеахьапсахыз аҕынтә сара сыгәтакы аеапсахит. Бара биазгарц ахәтаны избоит абаталион ашқа. Бымәа хирхааит, Анцәа дышәхылапшааит Ахрагы баргыи.

Шьабат абри анихәа ашьтахь, игәы иҕеикыз ипсахырц итахзамкәаны Назира дналзыпшын, дөагылеит.

– Уаасзызырөы ртахуп, Шьабат, – лхәеит Назирагы дөагыло, аха лгәы италкыз мхәакәаны Шьабат длыцә-цар хәа дшәаны, иара иахь дааскьо, – уара иудыруеит сара абцъар зышьтысхыз. Иуасхәарц сьднатцоит уажәы исзыкалаз атагылазаашьа. Сара амедехәшьцәа рыцхыраарахь акәымкәаны абцъар хататәкьа сзатцалаз, сеысшырц зыстаххаз аус санақәшәа, сыпсуазаргыи сыпсадгыл айқәырхаразы сыпсааит хәа ауп. Убри сгәы итакны ауп шәгәыпгыи сшалалаз. Сара истахым ари агәып алтра насыпла сеикәшәарц азы, сынасып сыцныкәарц азы. Издыруада, сынасып ыказар, Ахрагы деикәхоит, саргыи сеикәхоит. аиааира хганы хкалар, убасқан сазхәыцып сынасып.

Шьабат иихәара ифамшәо дгылан такәаамта, нас даацәажәеит:

– Назира, Ахрейи бареи шәеицәыхарахар ртахымызт, шәара шәеикәгара гәнахараны сара сатцалозшәа збеит, убри азоуп ибасхәазгыи зхысхәааз, агәнаха уцрытцны цъаргыи ицазом азы сатцаларц зыстаххари. Бара итеггыи базхәыц. Уаха уажәшьта ирласны илашьцоит, уатцәшьыжынза аамта бымоуп, – ихәан, деипххәыцуа дналпыртцит Шьабат. Аха игәы ртынчны дзаанымгылакәаны Ахра дипшааит.

– Ахра, – ихәан, абасгыи-абасгыи хәа Назира илеихәази лара илхәази акгыи аанмыжкәаны иеихәеит.

Ахра иоуп агәхьаа зызнартысыз Шьабат иеихәаз. Уажәраанза айбашьра еибашьроуп, уара иутаху, сара истаху хәа илапшзом хәа игәы итхәааны, Назира дызлаз агәып дацәиркьалар амуашәа ибаны даламцәажәарц дшыказ, Шьабат ас аниеихәа, дгәыдба-фыдбаха даанхеит, Назира иара дызлоу абаталион ахь диасыргыи итаххеит.

– Иухәаз сахәит, Шьабат, ухы иадукыло абзиара Назиреи сареи ишхадукыло збоит, хәицәажәап лареи сареи, акакны хкылибагап, – ихәеит Ахра атыхәтәаны.

Шьабати иареи анеипыртц ашьтахь, Ахра Назира лацәажәарагыи изымгәагьуа, арахь, дылмацәажәаргыи ада псыхәа имамшәа ибо дшыказ, лара иара иахь дааит. Рөыцъагыи фымтзакәаны еиҕапшуа иаанхеит азныказы, аха нас Ахра игәы ааипсахын:

– Шьабат исеихәахьеит ибхәаз. Сара истахын цъарак хәицеибашьуазар, усқан бара ахы бацәысыхьчошәа збон... – уа иеааникылеит.

Назира дааскьан Ахра игәышпы лхы надылцеит. Убасқан илдырит адунеи аҕны хьчас илымоу абыржәы лхы зьдцоу агәышпы акәны, уақа илныруаз Ахра игәеисыбжыи пстазаарас ишлоуаз. Убри аамтазгыи лыхтысқәа аалгәалашәаны, убри апстазаара лымнахырц азы дшеибашьуаз дазхәыцит. Лыпсадгыл еикәханы икалар, лыхтысгәырәа-дердқәа дзықәгылоу адгыл иныларбаны, дыцкәакәакәараза днаргылозшәа лгәы илнаҕеит. Убракагыи хәшәыс илоуа Ахра иакәны дылбеит. «Иахьагыи-уатцәгыи гәхьаас исышьтоу схызцо згәышпы схы аду иакәхоит» аалгәахәын, лхы дөаханы иблақәа днархыпшылеит.

– Ахра, – лхәеит лара, лыбжыи қачқачо, лылағырзқәагыи ирыпхны лзамәафәи амәа алхра иалаганы, – сара аи-

башьрахь схы ансырхоз хықәкыс исымаз удыруеит. Убри аахысгьы гәхьаак сышьтоуп иахьагьы уатцәгьы. Издыруада, хаибганы Аиааира хнапафь икалар, уара сутәуп! Уажәы хаз-хазы хшыкоу хаказааит!

– Ус анакәха, – ихәеит Ахра, ибжы тымгацәакәаны, гәтынчымрак атцубаауа, – Шьабат быззикырц иизбаз мап ацәыбымкын.

Назира лылахь еитдыхмызт Ахра дныжыны данаа-уаз, аха гәеитахаракгьы лныцшуамызт Ахра илабжыгаз лыдымкылакаәаны, лара илхәаз дахьахымцаз азы. Избан-зар, атагылазаашьа илыднатцон Ахреи лареи цьарак еицны акәымкәаны, хаз-хазы еибашьларц. Аибашьра аака-леижьтәи апышәа иднарбахьан аишьцәа, аби аңеи тыпк афны рейбашьра алтшәа еиха ишмацхоз, урт азәи-азәи еихыламцшыр шамуаз, азә дкажыны егы дышзымнаскьоз, абри атагылазаашьафь рейбахьчара ацсытбарафны икыл-нагар шалшоз.

Ахра, Назира даницырц нахыс, агәырџақәа изеицыло далагеит. Игәтахыцрафь иааиапгылеит ага игәыпкы, иареи Назиреи злахәыз хара хтәқәа ргәыпкы рейдысларатә хтыск. Акырцх аипш иаауеит ага иабцъар хқәа. «Назира! Назира!» – ихәоит, иику абцъаргьы тфьоит. Назира дылбазом, длышьтоуп лапшыла. Уи дипшаанза ага дим-базакәаны, дааидцаланы иавтомат дасны аџада ахы ирхоит. Иара уи даамтасуеит... Ари ахтыс ииашаны ика-лазтгьы, лапшыла дшипшаауаз ага иавтомат акәзамызт дзымтасуаз, ихәламшәа акәын...

«Назира диашоуп, аибашьрафь хаз-хазы хаказааит?» – ааигәахәт итып ахь днеиуа. џбагьы, уи хархәтәи амџа хада кны итәоу акыртуа еибашьцәеи гәгәала еидысло ртанкқәа рымхны, иаархәны ирџадыргылартә ианыфартцаз ухәа, аибашьратә тактика акыр рнапафь иааргахьан, ажәылараан азәи-азәи реицхыраашьагьы ртахьан.

* * *

Адырџаены ианааша аееибытара иалагеит Шьабат игәып чыда. Зегьы ргәалаказаарақәа бзиан. Акомандауаа еитцацәагьы, агәып анапхгарагьы, егырт аибашьцәагьы досу рнап ианыз ауха еибырхәахьан. Ашьыжь иангы-лоз ипхейпхейуа маитәи амра ргәалаказаара еихагьы ишьтнахуан, амџа ақәлара рыгәқәа азыканатцон.

Ацсабара аапынтәи аиатцәара иамџаханакхьан азын, абна игәазырхаганы аееибнатәит. Уи ацшзара иналџ-налџуа атдар рычырчырбжы ахьрахауаз адунеи ақәзаара рыгәқәа ахәон. Назира лгәы хытхытуа Ахра иааира дзыпцшын. Уи дшаалбалак, зегь рапхьа иалхәозгьы рхианы илыманы днеипылон, «Шьабат сыззыкыз сақәшахатхейт» хәа иахәо.

Назира, ркомандауаџ дыззикырц иитахыз агәып чыда иатәу аштаб аартны лара аихабыс лыфатцара шакәыз ла-хаижьтәи лфь иалырхәомызт, аха акырқәа рыла даз-хәыцхьан. Акы – апхәыс лзыхәан ишпакалари ари аус ду хәа илцәыхьантацәахар хәа дацәшәон; џбагьы – ргәып афәтәи аибашьцәа абри шцарыдыркылари, тәамбашақә сырпхьазарымашь? – хәа аалыгәхьаауан.

Абри аамтазгьы, афронтқәа зегьы рфынтәи ирахауаз ажәабжықәа рыла илдыруан ацсуа хәсақәа аибашьрафәтәи рфырхатцарақәа, илахахьан апхәызба Кама Лашәриа-пха еиџкааны илымаз агәып лкомандакацарей лфырхатцарей рыла ага дпыххаа дышталтцоз. Аха макьана лхы уи илыд-кыланы дазхәыцырц лтахымызт.

– Сара исылшарым хгәып аштаб аихабра, арпарцәа азәы инапы ианышәтцар еиха еигьхап, – лхәеит лызбахә анырхәа.

Ус шакәызгьы, лызгәык илыцданахәон ари аус дшахагы-лашаз, анагзарагьы шлылшоз.

– Ааи, илылшоит!

- Хлықашахатуп!
- Илыхәтаны ысыңхызоит!

Абас рыбжьқәа аадыргеит агәың иалаз аибашьцәа.

Амәа рықәлара рацәак агымкәаны Ахра даалыдгылеит. Назира аруаа рыматәала деилфаца деилахәан, лыблуга амака кьақьа ақәын, атапанчеи автомати рыла деикәшәан, амагәкәа рақәымкәаны еимаа татақәак лышьян, амәан ныкәагас, лыпхын хылца иатцхәхәомызт лыхцәы, лыбла еикәарақәа иртыччоз лыбла чыцқәа гәеанызаарак рхубаалон.

– Сақәшахатхеит! – лхәеит лара.

– Хьзы алабгааит! – ибжы абжыааңны аиңш агәалакара аныңшуамызт.

– Акыр калама, Ахра, мамзаргы сахьцо акәу угәы ала-камкәаны уызьбо? – иара иахь дааскыеит Назира.

– Иаарласны Шьабат дыстахуп.

– Абан дахьяаиуа, – лхәеит Назира, Шьабат дызлааиуаз ахь Ахра днарцшуа, лгәы атра итамгылогы даакалеит.

– Сышәпырхагахазар, саташәымтцан, хара уажәшьта амәа хақәлоит, – даарыдгылеит Шьабат.

– Шьабат, – ихәеит Ахра, иара иахь днаскыо, – Назира дыпхәысуп, аха деибашьфуп, аибашьратә жәабжьқәа дрышьцылахьеит, илцәаазо хәа акгы ыкам. Гәмыстатәи афронт иажәыртцеит шәфыла қыралла иааргаз ауаашьфцәа, милацла украинцәазаап. Мрагыларахьтәи афронт Ткәарчал аганахьгы шәфыла ажәылара иафуп рхәеит, рееихшаны ихажәлозаап. Излархәо ала, Прибалтиконтәи иаарышьтыз атыпхацәа-ахысыфцәа, «белоколотки» хәа изышьтоу, урт ирылазаап.

Шьабат дахьгылаз иаб дышьны ихәда дынхыршьыз-шәатцәкьа ицәымыгхеит. Дыгәжәажәеит, днахәы-аахәит, икалаз зейхәоз дара ахык рнафсгы ауаа гылань ак реи-хәарц итаххазшәа. Нас Ахра иахь даахьхәан:

- Урт амашәыр гәгәакәа картцозар акәхап?
- Хбаталион акомандауаф иакәын рациала ажәабжь зархәаз.

– Иасыф икынза снеип, – днатрысит Шьабат.

– Назира, сара Шьабат дызлаздыруа ала, убрахь Ткәарчал аганахь ада аеаңыра шәхы ирхазом, агәеанызара бымаз, Назира, – гәтыгьгәла даацәажәеит Ахра.

Абригы ихәеит, лара лтак дазымцшзакәаны дналыдцит. Лара дааласын, апсрапылафцәа иралхәеит ажәабжь фыц. Убаскан дааит Шьабат. Илақәагы шақьшақьон, иааикәшеит игәың еиднакылаз аруаа.

– Икоу Назира ишәалхәаз ауп. Кәтол шыкоу қкылсуеит шыапыла лассы. Уа машьынак ма тракторқәак хзырпшаап, амәақәа ааихыцәцәаны Ткәарчал аганахь хазгаша. Шәых-иоума?

– Хахиоуп!

– Хдәықәлоит!

– Хцоит!

Иааиларыңсеит.

– Ааи, аха абцарла зегы хәикәшәамеи? – фәаитит Маадан Саганаа.

– Аидыслара гәгәа аан ағацәа ирымаххыз абцари ацаацхәни рнафсангы, уиижьтәи хәидысларақәа раан иаа-газгы нарылатцаны, икоу мацзам. Ахыршәгақәа хәамтоуп, аха автоматқәа зегы ишәыхьзо ыкоуп, шәмакақәа зрыпхуа алимонкақәеи агранатақәеи мацзам. Акызатцәык, ацаацхангы хәантоуп, ихазгом, аха уи уахь имацымкәаны хағацәа ирцәыргахьеит хәа хахауеит, харгы ихәуп, – иакәиргәыгит Шьабат.

– Баасывагыл хаштаб аихабы. Хдәықәышәтца! – Шьабати Назиреи аңхьа инагылеит.

Амра халапыңхыза, абна бзарыбзаруа, еилыңыңыауа иналацшуан.

– Шәыпши, уара, изакәйтә бна ссиру хазлысны хцо, шәырызырши атарақәа, шыақатәарак ыкоуп хәа ргәы иаанамгазо, изакәйтә ашәа хаау апсабара иахдыртәо, – даатгылеит Маадан, игәы иахәаз атар рашәахәабжықәа ирзырызрәуа.

Шәсышәталаргы сыжәбараны шәыкам хәа ирықә-мақарызшәа иаафықәфықәын, ашәч иналпрааны, икаууа абна агәахы ицеит ардәынакгы. Сара сзеицәада ахәара-шәа акарматдысгы иныхтца-аахцо ашәак аацәырнагеит.

Зегы анаатгыла, Шәабати Назиреигы аатгыланы иаазырәит.

– Абри аипш апсабара ссир былны, ичычны, иқәынхо-ггы ашәа каршны иқәыццышәааны иргарц иафәу ақыртәуа фашистцәа ауафы ишәа рылоума, анацәазами изхылтцыз? – даагәынқыт Назира, ахәхәа дқәыпсычхәуа.

– Амилаҗи амилаҗи анеибафо аамта хтәашәаны хәкоуп харт апсуаагы, – илахь ааикәйтцеит Шәабатгы.

– Уи шцеилкаатәу, изхибаркьозеи амилаҗи амилаҗи? – днеиҗацшит Назира.

– Амилаҗи, амилаҗи зхибаркьо еилыкка иаабеит Асовет мчра анеилаха. Хыпхьазарала еихәу амилаҗ еитцоу рыхәда икәтәарц иалагеит, – уака ичааникылеит.

– Ааи, аха амилаҗ дукәа амилаҗ хәыцқәа ирымаркуа-зеи? – дцааит изырәуаз азәы.

– Хәи, уара, Ацсны указами, насгы, абцар ззуку узым-дырзо аума уабцар ухарззала ушхалагылоу? – изымыч-хәкәаны уи днеиҗаҗеит Маадан.

– Сара Кәыдрәтәи аиҗхаа атыхәахь цъара сынхоит, ажәабжықәа зегы абасахауеи, иаасыкәыршаны ашәан-цәа нхоит, урт уапсуареи умилаҗреи ирышәтазам, – уаха иихәара иҗамшәо дцәажәон ицаауаз, Ажара ақыта ацы-хәахь инхоз Дадлаҗ Хагәриа.

– Уара арахь еибашьра уааит, аха узланхоз ашәанцәа абаҗеи? – уи днеизыпшит иааигәара игылаз аруаф.

– Иахымаара! Урт рҗар иахьца-иахыаа сымбазеит, арахь санаауп иансаха хара иахҗагыланы аибашьра иша-фәу. Сара цъара избар издыруеит, цсышәацәгәагы рзаазгоит.

– Ашәанцәа еибашькәа рызбахә апсцәаха ихәааит, шәааццакны шәсышәтали, – ихәан, ашыршырхәа рапхьа дгыланы иҗынеихеит Шәабат.

– Уара узеибашьра цкәа иузырзом, излазбо ала, – Дадлаҗ инеиҗаирхьит ишцоз азәы.

– Сара сапсыуоуп, сара издыруа Ацсны хьчатәуп ауп, амилаҗ зцаарақәа ртәы сзымдыруазар, саташәцарым, – гәаарак атцмтазакәаны дрылагыланы днеиуан Дадлаҗ.

– Ужәла ахьынтәаауа хәа иудыруеи, Дадлаҗ? – дизцааит Маадан инаимәатәшәа.

– Хара Хагәыр-ицацәа хәа ихашьтан ихәо сахаит сабду ипсы антәз.

– Нас, «Хагәриа» абантәааи «Хагәыр-ицара раҗарым-шьеи уабдураа! – игәы иаатцаххны дцааит, ирхьымзошәа ирышәтацало инеиуаз аруаф.

– Иухәахт уаргы, – ихәеит Дадлаҗ, – иумахәзаци апсуа жәлақәа агыруажәла нцәамтақәа рыццаны ауахәамақәа ркны иштәргалоз ақыртәуа апапцәа?

– Издыруеит, издыр, – ихәеит ицааз.

– Ажәла акәзам аус злоу, досу милатс дзеиуоу хәа ии-дыруа убри амилаҗ датәуп, – даарылапшит Шәабат, – абар Кәтолгы хәаит, – нацитцеит, рапхьака инарпшуа.

* * *

Ткәарчал ақалақь ахь имнеикәаны бнала ақыртцәа ахьжәылоз иаагылеит Шәабат игәып назгоз аидарашьтыхга

амашына. Амрагыларатәи афронт анапхгаџцәа ишааз ала адырра нарытаны, цыацханыла рееикәдыршәан, импшзакәаны афронт ахь ицеит. Аеаамтанык еипшымыз аибашьратә хлымзаах ианиеит арака. Ирбахьаз ақыртүа еибашьцәа иреиуамызт уажәы иназџагылаз, ага идгыланы Апсны ахәәера зәазкны иааз аукраин еибашьцәа. Урт рымалагы икамызт, ақыртүа еибашьцәагы рылан, хәарада, атцлакәа ирыкәтәан ахысыџцәа, «Белоколкотки» хәа изышътаз. Апсыуак ицәаара аарбаны рхыткьара иадмыргар рузоомызт. Еишътапсаны иаауаз автоматтәкәеи, ахыршәгакәеи, агранатршәгакәеи рхымцакәа адәышкәа-гъазкәа цәыжәжәа икәыртцон, абна ҟыткәа еилакәыбаса иргон. Хара хайбашьцәа хыпхьазарала ишырацәамызгы, мгәацәахәазарала мацара ицаны ага ихыргәгәартәкәа цкьаны ихынхәуан, аха уаха пхьака цашьа рымамызт. Ашышкәамс реипш ага ир хатәауан. Қыраләа иаагаз аукраинцәа ракәын апхьа иафәрыжьуаз.

Ага ихыргәгәартә еиха иахьыгәгәаз иазнеит Шьабат игәып. Ажәыларәа кәртцаанза:

– Шәара жәаџык аргъарахьала, шәара хәџык – армахь, шәара аџыца хәазарыла шәцаны аргъарахьтәи атцлакәа ирыкәтәоу прибалтикәтәи аснаиперцәа ртархара, шәара џыца хәазарыла шәцаны армахьтәи атцлакәа ирыкәтәоу прибалтикәтәкәа рныхра, – абас иаапцәтәа-аапытәтәаны адцәкәа кәитцеит Шьабат. Урт мпшзакәаны рыдцәкәа рынагзарахь ианца, агацәа аибашьра хлымзаах рзыкәто, ахыргәгәартәхь джәылеит Шьабат иаанхаз иеибашьцәа рыла.

Шьабат игәып цхыраара иааит хәа злаџны иказ уатәи хайбашьцәа еихагы иацпыхәаны, афронт ыртбааны ижәылон. Шьабат игәып ага ихыргәгәартәтәкьа ианажәла, ага ир зегьы уахь еихеит. Уи рхы иархәаны адцәа зитәз еиха

аеҟьарта роуит, рыдцәкәагы рынагзара иаманшәалахеит. Уаанзатәи уатәи хайбашьцәа арыгъарахьалагы арымарахьалагы ага итыл ахь ииасын, ацхырааразы иаауаз ақыртүа гвардиәа ааныркылеит, ага ир хара хтәкәа рмацәаз итәкхеит.

Иаарласны аргъарахьгы армахьгы атцлакәа ркын-тәи ахымца аузышътуаз, псаатәкәаны иларышътуазшәа, иалкьа-алкьаны цәка ишлеиуазгы гәалтәит Назира.

– Шьабат, атцлакәа рыла шәартә ыкам уажәшъта, – наитцалхәеит аамтацк пшааны.

Уи атәк ахәаха имазаомызт Шьабат. Алаапк алашәага ирылаланы ианрылагьежьуа аипш, агацәа еилырхаауа дрылан. Назира зны аргъарахь дцо, зны армахь диасуа лхысракәа еикәтәомызт. Ргәып аибашьцәа уи дахь-цалакьгы дрыхьчон лапшыла, аха лара далашьџкны иахьахлыркьозгы ыкан.

Аибашьрафьы ианатәхха аамтазгы шътахька уцароуп, атагылазаашьа гәатәтәуп пхьака ацаразы. Назира илызгәамтазакәаны пхьака иахьакәымыз лшәпы еихылгеит, џыца аукраинцәагы дрымпыташәеит. Данаахьапш, Шьабатәи егыртәгәып аибашьцәеи дырцәыхараны ага инапахьы дышнанагаз лбеит.

– Шьабат! – лытәаабжь геит.

Лнаџска ага ир рыџныткәа иказ ақырт еибашьцәа рахьынтә абыжкәа ааилапсеит:

– Шьабат Лашарба дыкоуп, шәгәышәеаныз, – хәа.

Шьабат ихьзи ижәлеи рдыруан Кәыдры инаркны Ткәарчалнзатәи афронткәа зегьы рәтәи ақыртүа еибашьцәа, ирылаџхьан аидыслара гәгәакәа раан уаџы дызмыхәоз еибашьџуп хәа. Избахә рахар аџ итцалон.

Назира лытәаабжьы Шьабат зынзаск деиланахәеит. Дыцеит дышзахәоз уахь. Аха лара лкны дназаанза пшь-

шык адауацшы иафызаз аукраин еибашьца неигэйдлеит. Ишьхэа даакэтэиан иеи́кьеит, иахэызба царгы аус аируит. Афцыр́кба рызнеизшэа иззы́калаз ацшы́шыкгы ааилагызын илеилахаит. Ари збаз, Назира лнап́кэа ыр-тэины дназгоз ашы́ца, рнап́кэа нарывахан, лара даа-ныжыны ры́цы ргеит. Ишэа́кыны икы́цкы́цбуаз На-зира арахь ддырбла́кьеит, ах́кэагы иааигэа имааизеит, аснаиперхэса́кэа усгы ат́лакэа ирылшэ́шэаны ика́п-сахъан.

Напышэашэалатэи аибашьра аанкылан кыралатэи аукраин еибашьца ама́цэаз ишт́акхаз ангэарта. Рыбжа-шык ныртэан, иаанхаз ры́цы еи́кэхарц ртаххеит. Дара ркомандауа́ адта́ кайтеит раб́цар шы́тарцарц.

– Хара атэ́ым дгы́л азы х́еахшы́рым! – абас ахэон ркоманда́кта́ адта́.

Убас зегы́ ааикэ́тэон аамта́зы автоматх́кэа еишы́тагыла ит́кьеит. Адта́ ќазта́з аукраин командауа́ дынкахаит.

Ихысыз адта́ и́кайт́аз згэам́пхаз ақырт́уа еибашь́ы иакэ́ын, патронада иааизынхаз иавтомат ихырууааны иа-ниршэ, ибла́кыан, наст́ха ика́хаит, иара инап́кэа дыр́оахеит.

Уажэазы на́кгы-аа́кгы ахысра́кэа ир́кэатцын, хэы́ч-хэы́чы итынчрахеит. Апози́циа́кэа а́обагы иахы́́кэз иаанхеит. Хар ирт́кэаз аукраинца́агы ақырт́цаа́гы а́суаа хтэ́аны ы́пхьакра и́цахьаз ры́онок а́кны иааргеит, аха ақырт́цаа хазы уада́к ахь инаргеит, аукраинца́а а́еа уада́к ахь. Хара хтэ́кэа рахьтэ́ и́гэ́гэаны ирхэ́ызи и́тахази алганы, еидарамо́ангага машы́нак ала т́кэарчалтэи агоспита́ль аш́ка идэ́ыкэ́ыртеит. Агэ́ыц а́кынтэи х́оык та́хеит, ахэра зау́з ы́цба роуп, аты́пантэи аибашь́оца́а р́кынтэи́гы убас. Ақырт́цаа рганахь и́та́хаз ы́ынтэ-хы́нтэ рыла еи́хан, ры́цсцаа́гы шеилажы́з ирхы́тны и́цахъан, ихэ́ыз т́кэаны

арахь иааган. Ақырт́уа гварди́аа рпози́циа р́сахын, та́кэы рышы́тахь́ка инаскьеит, а́суаа ц́кба р́еибы́ртаанза а́кэы-лара ќарымтарц азы́хэан, ц́хьакы́ртак а́кны тэ́артас иа-лырхит.

* * *

Ита́цэы́з ы́нык аме́дехэ́ша илты́цны идырх́еит иа-арласны. Има́цны ихэ́ыз ры́таны уахь ирышы́тит аме́дехэ́-ша Ната Лагэ́ыт́беи уи цхы́раа́оыс Назира дналы́цтаны (Назира́гы ил́тахын ахыла́цшра чы́да, дыт́кэаны дыргы́рц иана́фызтэи лшэ́азы́зара ма́кыана́гы илхы́мкы́ацы́т).

Абарт́кэа рышы́тахь, Шы́абат́ игэ́ы́ц аты́пантэи аиба-шы́цэеи реанааизы́рк:

– Х́гэы́ц чы́да хазы́ртэ́аарц з́тахы́да? – хэа ибжы́ на-рылаиргеит Шы́абат́ а́сшы́арахь рхы́ дырхаанза́гы.

Ира́ца́о́хеит иал́цны з́еиды́зкы́лаз аты́пантэи аи-башь́цаа рахы́нтэ, аха Шы́абат́ зегы́ дры́кэ́шах́а́тымха-кэаны, блала днарыла́цшны х́оык аарыл́цааны игэ́ы́ц иналаит́еит. Иззы́цшы́з а́цшы́хэ́ца́а анааи, а́га́ца́а хара хтэ́кэа кэ́ылар хэа ишэ́аны ры́чешы́цхьаркы́з анырх́эа, а́сшы́ара ры́ртеит цы́трак.

Иахы́ты́з а́суаа ры́онокэа ааигэ́а-сигэ́а игы́лан. Урт́ рахь р́еы́ршеит, Шы́абат́гы́ игэ́ы́ц ы́ын та́цэы́к ахь игеит. Аха акомандауа́а рзы́хэан а́сшы́ара ма́кыана и́камы́зт, ат́кэа́ца́а р́фа́хэ́кэа р́фы́хтэ́ын.

Шы́абат́ игэ́ы́ц ры́цсшы́арта́хь инаганы ат́кэа́ца́а р́фа́хэ́-фы́хы́рта́хь дцеит. Аамта́ акы́р ца́хъан аип́ш, уахы́нтэи идэ́ылты́з акомандауа́а раа́цсара гэ́́гэа рны́цшуан, ры́цс-шы́арта́кэа рахь и́ццакуан. Шы́абат́гы́ игэ́ы́ц а́кны дааины, ц́ара ихы́ ныкэ́итцеит, ила́цаа́гы н́тааит. Уи минут́кэак

ракәеит. Атхарцәхәа ацәа далкыаны дынхыкәтәалеит. Дәатқьарцгы даанацшы-аацшит, игәы тытны ицо. Унаи-
қацшыр иудыруан дытзыркыашаз пхызк дышналаҳаз. Аха дызлаз ацхыз еибақәақәаран, данхыкәтәала икәша-
мыкәша уи ыкамызт.

– Аәстаа ихәхааит! – ихәеит иара, игәы ртынчуа, –
пхызлагы аибашьроума сызлоу.

Дгыланы дындәылкәеит. Игәып ақынтәи имацны ихәыз
ахыки Назиреи шыкоу ибарц амедеҳәшьа лтып ахь дцеит.
Абракатәи атып абыржәоуп цкәа илацш ианытцигаз. Ра-
цәазак еизааигәамзаргы, ихарабгыараха аөнқәа гылан,
аха уә дрыәназамкәаны, итацә-тацәза. Ага хәымга дры-
лало даналага ихтәаны ицаз ақаа қытақәа рахь аан-
гылартақәак рыцшааит.

Ахабла хәычы ацшра змаз ари атып шәапыцаагла
ибеиан, аштақәеи адәхәыпшкәеи аҳаскыын иатцәеи, аииеи
абаииеи рыла иқәтцан, аөнқәа рааигәа-сигәа ишшәыр-
шшәырза иәеиуаз ашәтцалақәеи атцла ҳараккәеи реи-
наалашьа ауафәтәыәса еитеихазшәа абна ытқәеи да-
реи еихашьшы икан. Илақәхьаз аапын мрахаа ари атып
иахьалапхоз угәы омашәа ихнахыртә ацсабара еиыб-
заа-еиыбзаауан. Ана-аратәи аөнеихагылақәа раштақәа
ахабла хәычы хырцагас иамазшәа, цшшәеилацсаны иубон.

Шьабат дзызнейуаз афны агәрп дталаанза ахыш-
тақәа зынпыкәлаз ацтцла агәыцә жәпамкәыцә иәыназаи-
гәатәны дхәыцуа даатгылеит: «Абри атыпцшзара ҳалакны
ҳандырцәац иәфын ақыртүа гвардиаа, аха икаҳтцаз ажәы-
лара рзымычқакәаны инаскәеит. Ҳацқәа ааитахкып, нас
идхарбап ҳыанац дгыл изабалак иркәахар шамуа, атәым
уафы дшаднамкыло.»

Абас данхәыцуаз Шьабат, игәатцга цъара икылтәаны
ицозшәа ибеит ақыртүа фашизм Ацсны иазаанагахьаз

агәақреи арыцҳарақәеи игәаларшәо иәанааиха: аса-
бицәеи абыргцәеи рыцқәа рхыхра, неилыхрада аҳәса
цәгыәыпхамшьаарыла рызныкәара, зцәазтәым аҳәса
рымгәақәа тырбганы ркажыра, ахацәақәа рнышәнап да-
ра рнапала идыржны итажыны анышә рыкәыцсара. Убарт
ирчыданы, изааит Лаца агацәа икарыжыыз цшынәажәафык
иреиханы изтаз ахаирплан итаблыз ррыцҳашьара. Илы-
мха итафәуазшәа ибеит ахәыцқәа рытәаабжықәеи агәақ-
бжықәеи.

Игәы аацсахны агәрп ақынза дцеит. Ашта данынтацш,
агәашә рацәак иацәыхарамкәаны ацамет хыргьежь зха-
гылаз ацеицә инавакны игылаз асқам хәхәа шыца аҳә-
са ахыкәтәаз днарзыцшит. Аа, Назиреи амедеҳәшьеи
ахьракәу! Игәы аақәандахан, игәхьаақәа инмырпшкәаны
дара рахь дааццакит.

– Аа, Шьабат сашьа! – лхәан, даагәыргыаны дцеицых-
хылеит Назира, лнапы ҳалалқәагы наикәлыршеит.

– Бышқакоу, Назира, агәшәарақәа бзыниаз бхыцсаа-
хьоу? – бла разыла дналзыцшит Шьабатгы.

– Сыцсы анеиқәурха, уажәшьта исыбаргәузеи. Уааи
арахь, уаатәа, – асқам ахь даалыпхьеит.

– Ара ихамоу зыхәрақәа мачу аибашьцәа хар рымам,
инагыла-аагылоит, – лхәеит Шьабат иахь, урт хьаас иши-
маз дырны, амедеҳәшьа Ната.

– Ааи, Назиреи барей шәнапы иануп. Назира дмедеҳә-
шьам, аха днабыцхраалап.

– Дмедеҳәшьам, аха сара саткысгы дхәартоуп, ахәцәа
рзын убасқак дыцхыраафуп, лнапы хьума хәа сгәы иаа-
нагалоит зны-зынла рыхәрақәа аңәалхәо, – Назира даал-
зыгәдууит Ната.

– Бақәымтцуеи, цыбышт, сырәхәара, – лнапы аалкыашәа
луит Назира, нас Шьабат иахь даахьахәын:

– Аткәацәа ирхәозеишь, Қырттәыла аиааира агоит рхәама? – дизцааит.

– Мхедрионираа¹ роуп Очамчыра араиони Ткәарчали еихарак иҳабашьуа, урт реихабы Цәаба Иоселиани дыр-шәиуеит, амала аткәацәа рахьтә шыца шәанцәоуп, урт ажәак цәеи изырхәап дахьшәануоу азын. «Хәкәшәеит, хад-реибашьит хәа ауп ирхәо, уаха дачәа ажәакгы ацыртцом урт ашыца.

– Егьырт? – деицаизцааит Назира.

– Егьырт ашәицшырақәа ишьтартцошәа хдырбоит Қырттәыла ахәынтсовет аихабы, хара иахьхәауа акәхап. Аукраинцәа ирхәо акоуп: «Царархара хәаит!»

– Аукраинцәа сыздырам, аха ақыртцәагы, агырцәагы, ашәанцәагы акоуп изыхәыцуа: «Ацсны дгыл, ацсуаа рыда!» – даакәыпсчхәаит Назира.

– Қартынтәи еибашьра хәа арахь иаагоу зегы Акәеи Гагреи нхартас ишәахтоит хәа идыргәыгыз роуп, рхәоит. Амала Гагра хәацәа ирымырхижьтәи ашәара ирызцәыр-цыз иеиднакылан, ала шламхара илаханы иҳажәлеит, из-маанузеишь? – дцааит Назира, лгәы рзыпжәо.

– Измаану еилкаауп, – ихәеит Шьабат, – Ацсны еишыр-шарц ртахуп.

Гәмыста азиас инаркны нак ацсуаа иҳазныжыны, арахь Акәагы налатцаны назаза дара иртәыртәырц.

– Нас, ус аныкарцалак абжьыуаа хандыртцәазарц ргәы итоума, мамзар хабаргои? – Ната аполитика ләалалгалейт.

– Изтаху Гәымста анырцәка шәца рхәаргы кәлоит, зхәыштәарақәа ззынмыжьуа тәыс икәцаны ршьапқәа рыхә-да инхыршьырц, – игәы инамырхәо атак кәитцейт Шьабат.

¹ Мхедрионаа – ақыртүа гвардиаа рыла Иоселиани иеиңикааз роуп.

– Тәыс хкарцар атцкыс ацсра еигьуп, – даагәынқыт Ната.

– Уи ауп ирхәо хәибашьцәагы, – нацылцейт Назира, – ацсуа еибашьцәа рыдгыл рхы ақәыртцоит, убри ала ауп жәащык хара хәибашьцәеи ынәажәащык ақыртүа еибашьцәеи анеидыслалак, аынәажәащыкгы зеилырц-кәауа.

– Уаха цсыхәа ыкам ишыжәбо, хадгыл анахьмышьча, хтәитәыхцәахоит, – ихы ааларкәшәа гәынқырыла дцәажәон Шьабат, уааизызырфыр абри дбыргума ухәарын.

Аибашьра иафәагылаз ацсуа цкәынцәа, аибашьра иаз-рыжәын, рфәратә кәзшыагы рыцсахит, рцәажәарагы зынзаск дачәакхейт. Уажәы Шьабатгы аибашьра кәлаан-за дызбахьаз, иацәажәахьаз азәы дибазтгы, ари Шьабат Лашарба кәыпш иоуп хәа агәра узирхатомызт. Ицәа-жәарадагы, итәитыпшгы зынзаск ачәакын. Изын хылца ихихижьтәи акыр шытцүазгы, ихәхәи ипәтәи еиынланы ифәчын, ихәхәы хылца хәбабак ихәшшәа, еиларша-сам-салуа ихәгәтахь икәырчаан. Алахьеикәтцара иашьцылаз ила тбаакәа, анкьатәи ртыпәфы икәзамкәан еикәышьшы, еитцалазшәагы иубон. Аидысларақәа раан зынзаск дачәакхон урт ила гәыразқәа: ишәкьшәкьон, ибзарыбзар-уан, рыттра итыпаны, икәицны ага илақәа тырблаарызшәа изытрысуан. Аибашьра иартәхьаз имәхәфәкәа, алакә афәтәи идауы махәфәкәаны ага ихәламшәа анырхәәчуаз, ага ипсы илшәшәаны, имәхәшьаха ачуонашьтуан, иабцъарқәа ихьырфрны икахауан. Убри азы акәын Шьабат Лашарба дызлоу ацсуа ар шырфәагылаз анрахалак, ишәәкьаны харабгыра изцоз ага ир.

Афәицнытцка акынтәи ахәцәа азәы ибжыы геит «азы» хәа.

– Азба иакыз кәлейт, – дфәтцкәейт амедехәшьа лапхьа Назира, – сара сцоит урт рахь, – дыццакны лфәналхейт.

– Ната, – ихәеит Шьабат, Назира данынаскыа, – меде-хәшыак леилкаарала бара дышцаббои Назира, лтыцакны дааирушь, ашәара баапс илхылгаз злаказ ала?

– Хар лымазам, аҕа ҫымшқа атынчра лтаххоит, уаха акгы. Назира дхынхәны данааи, ҫыдала дналыхәацшит, лҕан-цшылара атыцағы ааира ишаҕызгы ибеит.

– Баатәеи, Назира, ацсшыара бтахуп, – асқам ахь дааицхәеит.

– Ахәцәа иртахкәоу ыкоуп, саргы сбыццоит, хаицхыраап, – лхәеит Ната лахь.

– Сара сцоит урт рахь, бара баатәа, хасас имала дынхажьрым, – дыццакны дцеит Ната.

– Шьабат, иуасхәару иуасымхәару хәа сзызхәыцуа ыкоуп, аха иуасымхәаргы сгәы ицагылом, – лыбжы рацәак итымгакәаны, аха леаарлахҕыхны даацәажәеит Назира. Шьабат дылзызырҕуа данаатәа, инацылцеит: – арантәи рацәак набжьамкәаны хархәтақәа руак шыказ салхәахьан Ната. Саатқәак уажәацхьа уи архәта абра хааигәара ииасны ицон. Сахынацшуаз даарылызбааит Шьарифа Аирымба. Сыҫны срышьталарц ҫөатцкәеит, аха Ната даасымтасын, быҫырц баҕуп, ибцырхагоуп лхәан, сылмышьтит.

Шьабат ҫнытқала даатрысит, аха Назира илбартә аицш акгы инимырцшит.

– Уигы аибашьра дцану? – ихәеит, иихәазгы цқьа еилыргамкәаны.

– Ус ауп хымпада, сахынацшуаз ар рыматәа лшәын, автомат лыжәа ихшыын. Дызлаздырыз, лхы хтын, лҕацшыларала ауп. Бзаут дантаха ашьтахь, ларгы еибашьра дцеит. Ус ауп сгәы ишаанаго, – дцәажәон Назира, аха Шьабат иахаз ари ажәабжь шҕаидикылари хәа лымкаала дизҕлымхан.

– Ааи, ааи, сара исхәахәеит... – уа иҕааникылеит Шьабат.

– Издыруеит, Ахра иоухәахьан Бзаут ицсыбаҕ иан лынхартәҕы иааганы анышә иамоудаанза дубарцгы шу-тахым. Убри азы акәын дшызбаз уасхәару иуасымхәару хәа сзырлакҕауаз. Уеизгы сгәы ицамгылеит, – лылахьгы ааикәылцеит Назира.

– Назира, бара уртқәа зегы рызхәыцра баакәытны, бхы бааицаха, – дцарц дҕагылеит Шьабат.

* * *

Итыц ахь дцарц амҕа дыкәнатцы, Шьабат хәыцыртаны ихы итагьежьюаз Шьарифа лакәхеит. Ихгы ҕәыбган аитон ус дахьыкалаз азы. Дызкәатцхьаз, игәы зызиртынчхьаз ацхәызба абас ихы дызтагьежьюазеи? Иааигәалашәеит, аб-ҕыц хәыцы анылзиҫы атак изанылцаз: «Ҫызак иахасаб ала зны иуасхәахьан сгәы зызцо дышсымоу. Убри ашьтахь абас сзуып хәа сыкамызт». Убаскан аицштәкьа уажәгы игәы иалакьакьо далагеит. Абри азыхәангы ихы дазгәааит: «Сеибашьҕы ҕәҕәоуп, ацсрапылаҫцәа срацгылоуп хәа зхы зыпхьазо, зыпсадгыл ахақәиттәразы зыпсы зтиуа, цхәызбак лзыхәан сыпсыҕама?» – игәы дынтахәыцын, ашацахәа имҕахь иҕынеихеит.

Игәыц рыпсы ахьыршьоз аҫнакны данааи, акарул днеи-цыххылан, ар реихабы душьталаны абра дыкан, уанимба дцеит хәа иеихәеит. Аихаб икны даннеи ихатыпуаагы агәыпқәа ркомандауаагы акы иалацәажәо еилатәан. Даа-рылапшит, аха азәгы рылахь еитцыхмызт.

– Узахтахыз, – ихәеит атыцантәи абаталион акомандактаҕ, Шьабатгы данаатәа, – адырра ҕыц хауит. Иахьатәи хаидыслараҕы харгы феидак хзалымгазеит, аибашьцәа пытҕык хацәтахеит, аха ақыртүа гвардиаа

ирацәафны ирцәызит, ишудыруа аицш. Насгыы шытахька имнаскьар ада цсыхәа рмоуит. Ари захаз Қырттәыла анапхгара уамаза рхы рыхнахзаап. Дара ркны иканы хара хзы аус зуа рыла еилкаахеит аеазыкатцара ҕыц ишалагаз. Қырттәылантәигыы ар рҕаархеит, аха еихарак ирацәафхаз Очамчыра акәша-мыкәша икоу ғыруеи шәануеи реизгара иафуп, шәықәыргоит ацсуаа, цхьака идәықәлеит хәа рылахәаны абцъар ддыркуеит, рхәеит.

– Еилкаауп, хгәыц зегь рыла иханы ицшуп, абцъари ацъацхани ракәзар, иахьатәи хайдыслараҕы ақыртүа гвардиаа ирымаххызи хара ихамуи хайбашьцәа реиқәыршәаразы егымыцхәуп, – агәеанызаара иманы даацәажәеит Шьабат.

– Ааи, аха, излархәо ала, уажәраанзатәи хамчкәа азхом. Аштаб хада акынтәи адырра злахартаз ала, хааигәа икоу абаталиони хареи хееимаадароуп, урт бцъарла имачуп хәа хәхауеит.

– Азныказы ихазхоит, нас хазҕагылоу ирымаххуагы хзацлап, – ныбжьеигалеит акомандакатцәа еитцбацәа руа-зәыкгы.

– Ус ауп, хабцъари хцъацхани рхартәаагагы хәуеит еснагь еицш, – иааиларыцсеит зегьы.

Ұымш-хымш рыфнуцкала Қартынтәи цытөык ааргеит Қырттәыла анапхгара. Урт ирылан ашәартадара аматцзуреи амилициеи ркурсантцәа, аибашьра зеалазмышхәыцыз, абцъар зынзаск знапаҕы изымкыцыз. Акурсантцәа ракәзар, абцъар рнапаҕы иркхьан, аха ахархәашьа зымтцазациз ракәын. Иахьааиз, иказ анырба-ианраха, шәазызарак ишьтһаңааз рацәафхеит, еихаракгы атыхәтәантәи аидыслараан дара рганахь ацстбарақәа шырацәафхаз, ацсуаа рганахь зыхьыз нафхьаз аибашьцәа гәгәакәа рылан хәа ирахаз еитцанаргәгәон.

«Бзиарак ыкандаз зыцсцәа кажьны шытахька иеихаз хар ус рыхьуазма?» – хәа ацәажәарақәа цысит аҕацәа рыфнуцка. Ибналаны зышытахька ицазгы мацфымхеит.

Абри аамтазы Ткәарчалынтәи Кәыдрынза иеитыхыз афронткәа ркны аидысларақәа шцац ицон, Гәмыстатәи афронт аҕы акәзар, еихсыҕрак ыкамызт азы, уахь иеибашьуаз ақыртүа гвардиаа афронт иаҕыхны Шьабатраа ахьгылазтәи аибашьрахь раагашьа ыкамызт. Аибашьрахь Қырттәыла зегьы ирзеипшу аапхьара карымтар амуит. Уеизгы аапхьара иеизнагаз ақыртцәа еихшаны Ацснытәи афронткәа зегь рахь ишьтәын.

Абас Қырттәылазегьтәи аибашьратә аапхьареи агвардиаа рыфнуцка ашәазызаратә еилафынтриеи ирықәыршәаны ижәылеит Шьабат игәыц рҕызладырхәыз атыцантәи абаталиони уи ааигәа иказ абаталиони. Хыкәкыс икарцеит абри ахабла цшза ишеибгоу аҕацәа рымпыцхра. Абрака агәыц цыда абаталионкәа рҕааркәытханы ижәылон, аҕа ипозиция тацканы, ицаны аҕа игвардиаа рышытахька икылсны амца рыжәырцон, аштаб аихабы Назиреи акомандауаф Шьабати иапхьагылафцәан, арахь ала иеидылаз абаталионкәа жәылон. Агәта итахаз ақыртүа гвардиаа ахымца иканажьуаз кахауан, иаанхоз рабцъаркәа кажьны рнапкәа ирфахон.

Ари збоз-изахауаз Цьабо Иоселиани, ахәара кайцеит еиха иахьтынчроу афронткәа ркынтәи агвардиаа арахь рхы дырхырц. Уаха цсыхәак шыкамлоз збаз Қырттәыла анапхгара Иоселиани икайтцаз ахәара нарыгзеит. Хара хтәкәа ирҕагылоз ақыртүа еибашьцәа еиха-еиха ирацәафхо иалагеит.

Зееидызтаз абаталионкәа еитә рееидыхны хаз-хазы итәеит, ақытақәа рахьынтәи ауаапсыра ацхырааразы ирзаауа ианалага.

Шьабатраа ахыѳказ цытк инацѳыхарашѳа итѳаз уажѳ-
тѳи айбашьраан зычерыдызтаз абаталион дазааигѳахон
аипш, ихъз хѳаны азѳы лыбжыи геит. Иидыруа пѳхѳыс бжѳуп,
аха уи абжыи имаѳаижѳтѳи акыр цѳеит. Даатгыланы абжыи
ахъгаз ашѳа данынапш, атѳецъ апѳхъатѳѳа зыла итѳыи лве-
дра наргыланы дышзахѳо иара иахъ дааѳеит Шьарифа Ай-
рымба. Данизааигѳаха, даатгылан:

– Шьабат уоума, Шьабат Лашарба?! – лѳхѳеит, аха анеи-
гѳайдхахалара лзымгѳагѳкѳаны лѳеанылкылеит.

– Шьарифа! – иара дааскѳеит лара лахъ, – сара иста-
хымызт... айбашьра еилганы, нас... – уа дааѳахѳеит, илахъ
ааикѳтѳаны.

– «Нас» уѳхѳеит, иацѳа иухѳарц узлагаз, – лхы ааларѳкѳаны
ѳѳа днышьѳапшит Шьарифа.

– Сара истахын Бзаут Гѳдалааи барѳи шѳеицны
шѳыизбарц.

– Бзаут адѳы дыѳѳыжыны уипѳиртѳны умцазѳеит. Пѳсык
ишихѳѳаз анышѳ дшамѳудаз ипѳсаѳкѳаны аѳаѳа қыѳаѳа
ирылапѳоу Зышқыѳаа сара сеипѳтѳѳа ирахъхѳеит. ѳабуп
хѳа уасхѳарц узѳытѳны уныскылеит. Саѳамзааит. «Нас» хѳа
иухѳаз сара сзы иеилкаам, аха ус иѳазааит, – даахынхѳаны
лведрахъ днѳирц лѳыналхѳеит, аха даахъахѳын: – Усзым-
дырырц акаасыгымхѳеит, уныѳѳашъ алоуп узласдырыз, –
даашъаѳахѳа лѳеанылкылеит.

– Шьарифа, баангыли, иацыстѳап нас рапѳхъатѳи
сажѳалагамѳа, – дналагеит Шьабат, – сара истахымызт бба-
рагы, бахѳарагы, айбашьра еилганы Бзаут ибаѳ ааганы
иан гѳаѳ иахъаалхѳо анышѳ дамаздаанза уи избахѳ. Уи
сгѳы иштѳоугы бдырузааит. Сара сгѳы иаанагоит Бзаут
дышѳахъ анбаха ашьѳахъ ауп хѳа хѳаибашьѳа банрыла-
ла. Абзиараз даѳазнынза, – имѳахъ иѳынеихѳеит, уаѳагы
длызхъампѳшзакѳаны дѳеит.

Шьарифа цытраамѳакгы лведра дымѳахазакѳаны ус
дгылан. Зны Шьабат дахъѳоз дзыпѳуан, зных, илѳахыи
акы лыѳѳахъазшѳа ѳѳа дышьѳапѳуан, аѳазныхгы лыб-
лаѳа кыдырхало хараза кѳапк дазыпѳуан. Илшѳыи ар
рымаѳаа деикѳѳаѳа дѳанатѳон диашахѳѳаа дахъгылаз.
Лапѳхъа еибартын. Лѳѳашѳѳатѳы аѳныѳѳа, ишшоураз-
гы, айбашьѳа ахаѳаа реипѳш, маика затѳы акѳымкѳаны
аѳѳеикѳара пѳшшѳы змаз амаѳракъаѳ кофѳа лыѳан.
Хыхътѳи ар рымаѳѳатѳа къаѳ иѳаѳѳаа иаалыртѳомыи
ианакѳзаалакгы, айбашьѳаа ирбарѳахарц лѳахъамыи
еикѳарала иѳалахъаны лапѳхъа иамаз Бзаут ипатрет хѳыѳы.
Уи даѳѳыпѳашъѳо, мамзаргы ихъымзгылшъѳо акѳамыи
ирбаларц-ирахъаларц зылѳахымыи, иѳаа-пѳаауа илыдым-
хъалаларц, агѳырѳа даларымгалаларц азы акѳын, уи аха
злалымамыи ала.

Уи аѳны лара дызлаз абаталион аруаа апѳшьара рыман,
ларгы лѳеырхханы дыѳамыи, иѳѳыршаны ар рхылпала
иѳахѳѳаны илымаз лыхѳѳы ааулышьѳын, зныкны иѳаны
ижѳпаза лызкѳа иѳѳсны илбаашъѳын. Лапѳхъа айбарѳа
зылѳахымыи, аѳакгы ыѳан. Аѳаѳѳи дарѳи реидысларак
ашъѳахъ аидыслараѳ иалкааны фырхатѳарала дахъѳеибашь-
уаз азы абаталион акомандауаѳ хъмѳас илиѳаз анаган
тапанча ахълыѳѳнызгы рѳѳыпѳхъалкуан иахъѳѳѳаз азы.
Аха уи ус гѳаныла, аѳа гѳык алагы илдыруан айбашьра
аамѳа аан дыпѳхъысыз-дхѳѳаз рзын анаган аѳѳынѳара
шыпѳашъарамыи.

– Ари бѳырпѳхъысра иазкны хъмѳас ибыѳѳоит! – иѳхѳеит
усѳан абаталион акомандауаѳ, – хъзы алабгааит.

Деигѳыргѳеит Шьарифа лѳамѳа:

– Шѳысмырпѳхъааит! – лѳхѳеит лара иааркъаѳны,
лѳамѳа лыдыло.

Уажәы, лведра даахарц лeаналалыркә, лыхцәы был-
гыны лапхьака иниасит. Ларгы лышьтахька илмыршәы-
кәаны лфыналхейт.

Лтып афы дназаанза данцшы лапхьакала даауан ла-
цәажәара хтеикуаны илдыруз рбаталион афәти аруа-
шык. Уи сасра дцарызшәа мацкышәацкыа иказ ар рима-
тәала деилахәан. Ишьаз амагәкәа лара ишылбахьаз
акәымшәаны ицырцыруа кремла ирыцкыан. Иеикәа аблуз
акәтцаны, изара тархханы амакакыака акәыршан. Уажәада
иханы ылымбацыз ар рхылца фыцк ихан, атыхәтәантәи
аидыслараан агацәа ркынтәи игазаап зылгәахәыз.

– Мшыбзиа, Шьарифа! – ихәеит данаалыдгыла.

– Бзиара убааит! – наиаталкит ларгы даатгыланы.

– Бведра набыргылар камлари?

Лведра наргыланы днеизыпшит.

– Сара акыр цуеит балкааны сбышкляпшуеижәтеи.
Бхымфәпгашыагы беибашышыагы сгәәпхоит. Сара Алы-
беи Махараа соуп. Хамтас ибоуз бнаган тапанча апхәыс
лзы ихьантәәоуп. Сара смакаровка еиха ибнаалоит, –
иааимгыхны инаирххейт, – бара бнаган сара ысыт.

– Итәбуп! – деигәыргыаны иааимхны лнаган наилтәит.

– Бшеигәырғыз збоит, Анцәа дбеигәырғәаит. Бара
заагара бышцаз збон, бшааиуа сара сыбгыларц стаххейт.
Саҭабтома?

– Мап, мап!

Иара лведра аалымхны дналыцхынхәит.

* * *

Абаталион Шьабат игәып рыпшыхәыфцәа рыла ир-
бон, ирахәуан ақыртүа гвардиаа рхыпхьазара ишазхәуаз,
аха мышкәак рышьтахь иаалыркыаны имацхейт. Хара

хтәкәа уи цыашыаны ишахәәпшуаз адырра калейт апсуа
десантцәа Гәдоуҭантәи Тамшь изхытцраны икоуп, убри
арратә мазақәа рахьтә ихадоу акы ауп хәа.

Абаталиони агәып чыдеи ркомандатә еилазаара аила-
цәажәаракны избан ақыртүа гвардиаа арака ижәыларгы
абаталион амчкәа азхоит хәа ипхьазаны, Шьабат игәып
Тамшька адесант рыцхыраара иазцарц.

– Хгәып афыцкәа зеибашышыа хамбац рыла иха-
тәаит ишыжәбо, – ихәеит Шьабат игәып ааиларгылан,
– хамфәгы хароуп, хара уи азбахә ихәхаз аипштәкыа
хаҭацәагы ирахәит. Уи цыашьатәзам. Апсахфцәа хара
хзын аус зуаз дара ркны ишыкоу аипш, дара рзын аус зуа
хара хкынгы икоуп. Арака иахфәгылараны иказ агвардиаа
рыбжафык Тамшька рхы дырхейт. Егырт афронткәа зегы
ркынтәигы уахь идәыкәырцазар акәхап дара ртәкәа. Аус
хьантәа хапхьа ишьтоуп. Издыруада ари аус злымшо хәа
зхы зыпхьазо азәыр шәыказар, шәацәыпхамшан, шәхалт.

– Хахиоуп!

– Ашәара хампын ахь икам!

– Укомандакатара хатцагылоуп!

Абжкәа ааиларыпсеит.

– Зегы амашынакәеи атракторкәеи рахь! – адтә каи-
тәит Шьабат.

Аамтацк ала аидарашьтыха машынеи ар рымфәангага
ацрахәкәа змаз атракторкәа фбеи дыртәхьан.

Тамшь ианазааигәахоз адесант зхытхьан, ақыртүа ар-
гы рыжәлахьан. Ааигәа-сигәа хар рбаталионкәа рееип-
шыны изхытцыз адесант рычырымардахьан. Убра икалейт
зеипш камлацыз аибашьра хлымзаах. Аибашыга атех-
ника зегы ткьон арахьгы-уахьгы, уи иачыданы на-
пышьашәалатәи аидысларатә цсытбаракәа ыкан. Напы-
шьашәалатәи аидысларакәа ркны ақыртүа гвардиаа ирыхь

рзымдыруа хылагәыла иеилазтказ ируакын агәып чыда. Ақыртүа ганахь иаарылафит Шьабат Лашарба игәыпгы иаргы абрака ирылагьежьюеит хәа. Еилкаан аеакгы, аибашьрафы игәгәаз хар хәтақәа убархь решеизыркуаз.

– Шьабат! – артәаа аатлыргеит дышхәыз гәазтз Назира.

Ускан амәа хада хар рнапафы аагаразы атдыхәтәантәи ашыфкымта итагылан. Назира, Шьабат лыбга дықәыжыны рылгара дафын. Хара хтәқәа, Шьабатгы игәыпгы нарылатцаны, амәа хада иангылахьан азы, дрылганы, акыр даагатәын.

– Маадан! – ибжы иргеит Шьабат бжыхәанчала, – дсызтархама сызхәыз?

Маадан афцыркыа дафыха, даакәгыжы-ыкәгыжыны, Шьабат дышхәыз ауафымгәлыч дышыны дахькажыз днеихахын иабцаргы ихихит, иусшәкәкәагы ицыба итигеит, акгы имыхкәангы ихы рцәигеит.

Уи иусшәкәкәа рыла еилкаахейт уатәи ашьаартцәыратә еибашьрафы хадара азтақәоз дшыруазәкыз.

Маадан дыццакит Шьабат Назира длымхны иара дицаларц. Ибон Назира лаацсара лыхьзаны Шьабат игара шылцәуадафыхьаз, данаарыхьза, ахә иара изкәахь дөаи-хейт.

Зымч кацсахьаз ақыртүа гвардиаа, агәып «Мхендриониаагы» нарылатцаны, хадара рызтоз ируазәкыз дантаха, рхыткыарақәагы еиха имацхейт. Акраамтатәи аибашьра ашьтахь, хара хтәқәа апыжәара шыргаз аапшит. Абри аамтазы Гәмыстатәи афронт инамаданы Ақәа афадахьтәи ахәыхарак ақыртцәа ирымпыцакыз Ахыбаф акәша-мыкәша аибашьрақәа цон. Убартқәа инарымаданы ақыта харакырақәа Шрома (Гәма), Каман, ухәа рахь анеиразы аеазыкатцарақәа ирфын хар рыхәтак.

Амрагыларатәи афронтқәа зегы рфы аифахысрақәа ишырфыц ирфын, хар рыхәтак Очамчыра ақалақь иаланы ага ааха гәгәақәа итаны, ирзымгакәа ианыхынхә ашьтахь. Абарт ахтысқәа зегы рнафс, апсуаа еиха-еиха рымчқәа шыгәгәахоз рбон ақыртүа гвардиаа, ашәа-зызарагы роуа иалагахьан. Рымчқәа зегы еилацаны ирымпыцармыжытәкьарц еибашьуан ақытақәа Цагыерей Цхынтцар хәа ускан изышьтази ркны. Ирдыруан урт ақытақәа анрыцәца, рнапафы иказ Очамчыра араион егырт ақытақәа рымкәытцкьар шыкалоз.

Гәмыстатәи ахырхартала еибашьуаз ақыртүа гвардиаагы ирбон Ақәа ахахьтәи ахаракырақәа апсуаа рнапахы аагара анрылшалак нахыс Ақәа рыцәцар шалшоз. Ари збаз Кырттәыла анапхгара еиха-еиха руаажәлар аибашьрахь реизыхәхәара аус еитцыруан. Ақәа ақалакы уи акәша-мыкәшей инхоз агырцәей Ақәа уажәшьта хара иахтәуп хәа игәыгны Қартынтәи нхара хәа иааны, итацәыз апсуаа рыонқәа нызкылахьази «шәеихароуп зегы, мамзар, Ақәа шәыцәоит» хәа ирылагьежыны хаала-мчыла абцар ддыркуан.

* * *

Амедехәшьцәа ртып хәа иазгәартаз акны дышьтан Шьабат. Ткәарчалтәи агоспиталь ашка дыргар имузейт. «Саацсара сияаит акәымзар, сырхәит хәа скамхар акәын» ихәон ашьтахь иара. Иварахьшәа амгәлыч итапанча ахы илкәейт, аха ифнытца пхастак канамтазейт, кылк иззынажыртә аипш икамлазейт. Зегь акоуп мышқәак аиарта дылан. Нас ихәра агъара иалагейт, икәыпшратә шыа иарласит ишыапы ақәгылара.

Лассы-лассы иааиуан иара ифы агәып «Апсрапылафцәа» акынтәи. Иртаххейт афронтқәа руак ахь еибашь-

ра ицарц, аха мап хәа реихәеит Шьабат, «сара сырхәит хәа афронт сафьтцуам, уажәшьта лассы айбашьра сылшо сҕалоит, шәаасзыңшы» ихәеит. Назира ибара даннеилозгы илцәизон Шьарифа ааигәатәи абаталион аҕны дыканы дырхәижьтәи иара дахьимбацыз шыгәнигоз. Лассы-лассы иңхыз далашәон лара, аха иааидгыланы иеицәажәартә димбеит ианакәзаалакгы. Есымша хара-хара дивсны дцозшәа акәын дшибоз. Ишьапы данықәгылагы иңхыз даналашәалозгы изымеицәажәзакәаны еиңырцуан, дзықәшәаз анаҕс иара иахь дхьаңшырц лыдтара дахьацәшәоз акәхарын ус дизырбоз. Дшырхәыз лдыруоу илзымдыруоу хәа акырынтә дхәыцхьан, ауафьтәҕса ихы данамыхәо ауп ииҕаху еиҕа даныгәхьааиго. Назира лҕны уигы цәыригомызт. Иара игәанала Шьарифа лбара мацара азирхарц иҕахын. Аха ега умхәан ақәыңшра ҕазшья изааиуан – лфызцәа азҕабцәа-еибашьцәеи лареи шеицугы, абрыскатәи ахацәа-еибашьцәа дахьрылоу азы хыбаарак ааизцәыртцуан, гәхьаак ишьтан иааиңырымтцзакәаны, закәи хәа даназхәыцлак, Шьарифа лхыбаара акәын.

«Акәиц амцабз ду ахылтцуеит», сзызхәыцуа саарҕәатцып, абзиабара акәиц сгәаҕы икәииза иҕасмырңшып, амца ахылтцуа иалагар, изызку илырцәарц азы ақәылтәар, уи азы акәиц арцәоит, аха сгәы ашабара азмырңсасир ҕалоит» ҕаитцеит. Зегь акоуп иқәыңшрахь дхьамңшзар ауамызт: Шьарифа лышколтә аамтәқәа раан, еиҕа-еиҕа аңшра-асахьа шьтыхуа ианлызхауаз, имырхәа-мырза игәы дышәтны дтәзшәа анибоз, изакәытә аамтә ссирыз дышьтпаа дызмаз. Уажәы урт аамтәқәа наиаҕсны ицазашшәа ибеит. Ихы дҕаханы ажәҕан днацәңшит: «Иҕоуп уажәа Анцәа иҕынза ианыназо, – даахәытхәытит, – сара исхәоит Анцәа уахь: – Сухәоит абри аамтә цәҕьа лыңхала далугарц Шьарифа!»

– Шьабат, уажәшьта уңшшәҕы ааиуа иалагеит, ус ами?
– деихаччо дааидгылеит Назира, ҕәардә кьаҕык днықәтәо, хәыцрак дамехакны дшамаз.

– Аа, Назира, бзиала баабеит! Уажәшьта лассы снейуеит. Бара бышңаҕоу? – дҕалхатцгылеит.

– Хар сымам, хҕәың зегьы уара хәузыңшуп, иарбан фронту хәхьуго хара хәзыхиоуп, аха уара макьана афронт ахь уҳаццар хҕахым.

– Уи нас, саннеилак хәхәаңшып. Ғың хәа акрыҕоума, сара ара сыҕәахеит ишыббо?

– Афронтқәа зегьы рҕны айбашьрақәа шцац ицоит. Уажәазы еиҕа ишәартоуп Цагерей Цхьынцҕари (Лашькын-дари). – Нас даалахҕыххан: – Иахьа рациона дсацәажәон Шьарифа, угәабзиара дзтцааит, уахьырхәыз хьаас илымоуп.

– Уи лхабар хәа сара акгы сыздырам, – ихәеит иара, илхәаз зынзаск хьаас имкзашшәа ичелырбаны.

– Ахаан илхаштуамзаап Бзаут идубалаз аңьабаа, аеашьоукызар уи аҕыза аҕатара рылшомызт, иабгы иаргы ауаҕра ду ҕартцеит, лхәеит.

– Иҕабуп уи ахьылхәаз, хара хуалңшья ҕахҕеит, хҕы-тантәи ачкәын адәы дықәхажьуазма.

– Лгәы итхо дцәажәон лашья Леон ихабар ахьылмаҳац.

– Москвантәи Амрагыларатәи афронт ахь адырраҕатцара уадаҕуп уажәазы.

– Москва акәымзаап уажәы дахьыҕоу, Гәымстатәи афронт ахь даазаарын айбашьра шыҕалаз аниаҳа.

– Гәмыстатәи афронт аҕны сыҕанатцы уии сарей хәи-қәымшәазеит. Уи азы ауп «Москвантәи» зысхәаз, Назира. Афронт дахьамадаз аҕың здырызтгы дсыңшааргы ҕаларын.

– Москвантәи данаауаз ифызцәа аурыс чкәынцәа-қәакгы ицны иааит, лхәеит, еибашьра, аңсуаа рныртәара-зы ақыртқәа шхәқәлаз анрейхәа, лхәеит.

– Анцэа ихьчааит ицны иаазгы иаргы, – ихэеит Шьабат.
– Агэабзиара уоуааит, хаузыпшуп, – дцеит Назира.

Шьабат, Назира дааиаанза хэыцыртас Шьарифа дышимаз леихээзтгы, еиха игэы иртынчыр каларын. Ауафы игэхьауу изааигэуу икны ихээр, хьаартэагахоит. Уеизгы Шьабат, Шьарифа лызбахэ еазэы икны ихээрц зитахымыз ыкан. Шьарифа дзызхэаны дтээз ауафы дантаха, иара ибзиабара азбахэ ацэыргара намысым хэа ипхьазаны, еихаракгы бзиа дшибоз лахэаны мап ахыцэылкхьаз азы. Абарт зеггы аадихэыцлан, Назира лкын уи азбахэ ахьцэыримгаз азы диашоуп хэа ихы ипхьазеит. Лара Назира лхата лчаарлахьыхны Шьарифа лызбахэ анцэырылгоз, иаргы илыцихэап хэа лгэы иаанагеит, аха иара акгы анимхэа уа лчаанылкылеит.

Днапшы-аапшуа краамта дтэан Шьабат, Назира данца ашьтахьгы. Иааихтысхьоу зеггы игэалаиршэон. Ицыба иаатыганы иахэшьа хэычы Марфуша лпатрет днахэапшит. Ага иахь имаз агэаг ифьцхэхараза иааилашит игэафы. Марфуша хэычы ашколахьынтэи данаилак убга сыкэыртэа хэа дылкуан. Иаргы мап мхэазакэаны дфалыханы ибга дныкэижуан.

– Сабоугои, хласба Тышэкэахь, сабоугои, хэцгэы хэычы Цис ахь, – ашэа лхэон, иара дыччон. «Азыхь сзаага» хэа анлеихэалак, леирыз хэычы лыманы ашэа хэо заагара дцон.

«Абри ахэыц рыцхаи, сандуи сабдуи цэгьацсышьа рызтаз хар иреибашьуеит, сара ара стэоуп!» – Марфуша лпатрет ицыба интэитцан, дфагылеит. Убаскан данырхэыз илшэшээз имч-илша зеггы аахынхэызшэа ибеит. Дышиашоу икаруат акны дааин, ар рыматэала ичааилеихэеит, иартмакгы аашьтыхны дындэылцит.

– Шьабат, уабаци, ача мышкэакгы ара аказаара ухэтоуп, – инеихьынхэаит амедехэшьцэа.

– Мап, сара сыбзиахеит, сыхэра наф-аакгы гьеит, афронт сзыпшуп, – ихэан, даанымгылазакэаны дцеит.

Амра аташэамтазы игэыц еизганы дрылатэаны драцэажэон Шьабат, ахэра мацкэа знызгы аибашьра иазыхианы иааихьан. Аштаб хада афынтэи Цагерей Цхьынцкари (Лашькьындари) ркны аибашьра хлымзаах цоит хэа адыр-ра ироуз иалацэажэон.

* * *

Лашькьындар (Цхьынцкар) ианааи ирахэит акыртуа гвардиаа рхымфэагашьа баапсқэа рызбахэ: иткэаны иргоз апсуа еибашьцэа атрактор иадхэаланы ирхэазо акыта иалганы рыцсы шырхырхуаз.

– Ари афыза Ацьынцэтылатэ еибашьра Дузза аан анемец фашизм иканатомызт, – игэы цыжэжэо фэаитит Шьабат.

– Уи аткыс излеигьузеи зцээзтэым апхэыс лымгэа ркьаны ахэычы длыгрыхны лыцсы анылхырхуа, – ихэеит Маадан, ахэхэа дкэыцсычхауа.

– Игыгшэыгхо агыгшэыг аткыс деицэахоит, – нацитцеит Шьабат.

– Сара исахахьоу жэдыруама, – даацэажэеит ачазэы, – Гагра агацэа рымпыцхразы хара хтэкэа анеибашьуаз, иршьыз хаибашьфэи дара ртэыки реитныцсахларазы аидарашьтыхга амашьына дакэцэаны хара хтэы данааргоз, завтомат зхарззала ихагылаз акыртуа еибашьфэы:

– Ыы, сара сушьырц акэызма, аа? Сара сушьырц акэызма, аа? – хэа шыапыла апсы дицэхасуан рхэеит.

– Нас акыртуа диашошэа дирбоит Амраташэарахьтэикэа, – даагэрымит ачазэггы.

– Ақыртцәа риаша рќылагоуп, идырќылашагы ңшааны ирымоуп, – илахақәаз рыла лылағырз лзамға иахыжжуа, дыхшәааны ғаалтит Назира.

– Ақыртцәа рымц рғапыхаатәуп. Шәыхиоума? – Даа-рылаңшит Шьабат.

– Хахиоуп! – ецфакны, бжыкны иархыфит агәыцаа, ишиашазгы афронт ахь ицеит.

* * *

Атќаацбыжќаа, ахысбыжќаа Аңсны ишахыфыц иахыуан: Тќарчал инаркны Кәыдрынза, Гәмыста ағада хыхътәи ацха инаркны амшын ахықә ағынза, Ахбфы аҳаракыра инаркны Шрома (Гәма) нарымҗахкны Аќәа ағадахътәи аҳаракырақәа зеггы рќны. Зегҗреиха аибашьратә шьаартәырақәа цон Аќәа иахыкынтәи аҳаракырақәеи Очамчыреи Аќәеи еимаздо амға хадеи рќны. Гәмыста азиас анырцәи аарцәи иеиғагылаз аға ири хара хари ирыбжъан ааихсыҗырак җазымцоз атанкқәеи абзарбзанқәеи итдырќыоз аснариад тќаацрақәа. Аќәа ахыхътәи афронтқәа чыдала акоманда ритон Аңсны ускантәи анапхгафы Иреихазоу акомандаҗатцау Владислав Арзынба, абжыуаа рыфронтқәа рғы командаҗатцау хадас дықан атәылахьчара уажәтәи аминистр Мераб Кышьмариа, Гәмыстатәи афронтқәа акоманда рыртон Сергеи Дбари Мухамед Кыылбеи, Аңсны атәылахьчара Аминистр Султан Сасналиев афронтқәа зеггы дыртауан, рациала аимадара иман абжыуаа рыҗәтәи афронтқәа рахыгы.

Аќәа ағадахьала иаауаз хаибашьцәа ишрымчыз аға дыпхьацо Аќәа азааигәахара иағын, абжыуаа рҗәтәи аибашьцәа рыцхыраауцәа җабардаа, адыгақәа, ачерқьезқәа, абазинцәа, ачеченцәа, Урыстәылантәи зхатә-

гәаңхаралатәиқәа аказақцәа ухәа зеггы рҗеилархәны амғаада иазааигәахон. Гәмыстатәи афронт аладатәи ацха рнапәғы иааганы Учхоз ахабла аға импытхара иағын Аќәатәи абаталиони урт ирышытагыланы ацха иқәсыз 3-тәи абаталиони. Аға иеибашьцәа иарбан фронту рхы зқәырка рзымдыруа еилагыруа инханы иқан, рғыпсаҗаны зехынцәара иахьзарц ртахын. Иара убри аамтазгы Аќәа анхара шәахтоит хәа иргәығны еибашьра иааргаз ақыртцәа рахьтә ибналаны афронтқәа җажыны ицоз рхыпхьазара рацәауахон.

Аңсуаа реипштәҗа хацәнымырха иеибашьуаз зхатәгәаңхаралатәиқәа афронтқәа зегь рќны иубон, зхы ақәызтазгы мацфымхазеит.

Цагереи Лашькындари рыҗәтәи аидыслара хлымзаахқәа ирыбзоураны арт ақытақәа хар рнапәғы ианыҗала, Шьабат игәыц иманы инхарта ақытахь дцеит. Ақыртцау гвардиаа рымчқәа ирықәымгәыгқәа шытахьҗа аихара иа-лагеит.

Шьабат дназеит ифны ашта ағынза. Абар, данхәычыз дтаҗежыуа дызтахәмаруаз рашта тбаа, уажәы аҳәира зхыцәаны иҗаз, җәыла икәыршаны ахагыла змаз рцец уажәы ахышытақәа анпыҗкала ихырфырни икажыуп, еилахаз раандақәа, ахәаци аға тиаа хыцәқәаки ргәылиааны ишытоуп, амандарина шыапқәа хыцә-хыцәза рыбҗқәа еицғыпханы иғышәшәоит. Днарылаңшит иғыцәааны иеилажыу рыфны анырбылуаз амца иацәынхақәаз акәызтхақәа, еизырқәа-еизырқәаны ишытоу ацәыцә еизытәақәа.

Илаңш иаатцәшәеит еилаблыз рыфны инацәхыкны адгыл агәқәа хца ылырчааны иахыҗаз – иандуи, иабдуи, иахәшьа хәычи ахьамадаз. Иабцарқәа ихыхны инышытацаны уахь днагәагәеит. Днеиуан ишыи-ишыи неиқәтцо акнахартыхь дниуазшәа, дниуан деицагәҗәа, адгыл

аахэны икэыгэгэозшэа. Иандуи иабдуи ргэы инапы ны-
кэишыын, рыгэта анышэ иамадаз Марфуша хэычы лнышэ-
нап аҕаҕа ахыгэхэа днышьамхнышгылеит. Илаҕш иаа-
ташэеит лара итегыгы данмачыз ибҕа дыкэыртэаны
дыоуа ашта данакэшоу, лара «сабоугои?» хэа ашэа хэо
ихэдаҕал даныкэсуаз.

Иҕыыба иаатигеит аха ааиоур иаатганы дызхэаҕшлоз
Марфуша лпатрет. Акраамта имыртчысы дшахэаҕшуаз, ила-
гырз илакэа иртышэшэаны акэаҕ-акэаҕхэа ахаскыына
инылаҕэаны иналаз ицеит. Убаскан ижэвану идгылы из-
хылтыз изымдырзо, ауафытэоҕа ибжыы аиҕш илымха
иатасит:

«Афырхата илагырз катэазом!»

Даатрысын, дҕагылеит, илагырзкэагы ртыҕ изахым-
тысуа илагэкэа ркны иаанхеит. Апатрет иикыз днаҕэ-
цэажэеит ибжыы харамакцэакэаны:

– Сыбныкэуеит, сахэшьа хэычы, бшьа кэапеила ишысто
ала. Бшьа уа саауеит, аибашыра саҕэызхуа Аиааира затэык
ауп, уигы уажэшьта ихарахом!

– Шьабат! – лхэеит Назира иааигэара даины, аха
аҕсцэа ахьамадаз ахь дымнеизакэаны, – хатцакыроуп,
хаҕацэа анаскыара иаҕуп, аха аҕаҕэахэа арахыгы ихыс-
уеит, хымцала ртак каталатэуп.

Лара дыццакны дцеит. Иара даины ихихыз иабҕаркэа
шьтихит, дласынгы ддэыкэлеит Назира дызлацаз ала.

– Шьабат, ухаткы ицаша сара, Анцэа уихычааит, хым-
оаск уааигэа инеираны иҕазар, сара сагааит! – хэа из-
фытуа дыоны иара иахь дшауаз ибеит Шьыдгэа, Бзаут
Гэдалаа иан.

Дналпылан дааигэыдихэхэалеит. Шьыдгэа лыла ахытоу
умбо ашэы даганы дгылан, дааҕьатэыҕьатэит:

– Сара сахытны ҕаргы сымцазеит. Аҕсра сеилахауан
с-Бзаут дыштахаз ала ахы цахэахэа ансгэыдырца нахыс.

Аха сышыра Анцэа иргэеимырҕхеит, срыцхамы. Уажэшьта
аҕсра стахзам, сыцкэын ибао сзааугаанза, ус аҕацара
угэы иштоу сзаарыцхаит Ткэарчал иҕоу уани уаби. Нас ха-
ра хтэкэа шэнапала сышэшьы.

Абри аамтазы аҕааҕхэа ахысбыжь геит. Шьтахыҕа ицоз
ақыртта гвардиаа рснаипер атла дыкэланы арахь дааҕ-
шызаап. Оыҕыа шейдгылаз аниба, дкылпшны дхысзаап.
Шьыдгэа, Шьабат днаихыофны днеизкэыҕит.

– Иакэып! – Шьабат ибжыы иахаит Иакэып, аштантыт
аҕэып пшны иахыгылаз. Урт пшыхэра идэыкэыртцазгы
Шьабатгы ирзыпшын. Тарнаа Иакэып иҕалаз баны, дыоны
иҕааихеит.

– Дачэзэгы дыштых, Иакэып, дачэзэгы, – Шьабат
ибжыы иргеит.

Иакэып данаахынхэ иаарылкэаз Маадани иареи леи-
бароы Шьабатраа иаарыдгылеит. Шьабат аҕсы деитыхны
адгыл аҕны дышьтеитцахьан.

– Шьыдгэа, аҕхэысеиба гэаҕ, – ихэеит иааиз рахь Шьа-
бат, – лыцкэын иҕсыбао лаштахь аагара шылгэытхоз лы-
дунеи лыпсахит. Аоны днаганы дыгфашэта, аҕэылацэа хэа
азэыр дыҕазаргы шэаарыҕхэа.

Амш шыбжыаарахы инеиуан, аха амра уеацэухьчартэ
ицазамызт, сентиабртэи аҕшахы псыршыага иаҕьцэам-
кэаны иасуан, аибашыцэа аргэыбзыҕырц атахызшэа
рлымхакэа иртахэытхэытуан. «Сишь, шэлымхакэа кыд-
цаны шэаасзызыршишь» ахэарц атахызшэа, инартас-
трысуан. Аҕша хэычы трыс ирзаанагеит ладеи-оадеи
– мрагылареи-мраташэареи зехынҕьарантэ, бҕьархкыс
иҕоу зегь рыла ахысбыжыкэа, аҕэыргэаратэ хысбыжыкэа.
Анахынтэ-арахынтэ иаарылаоит «Аҕэа аҕа икынтэи ахы
иакэытыртэит!» – хэа ажэабжь гэыргэахэ. аҕэып «Аҕсра-
пылаоцэа» рабҕьаркэа тыкыкыон, аха ауафытэоҕа ишыра-
зы акэымкэаны, ауафытэоҕа ибзаара иазкны.

Абри аамтақәа рзы Ақәа ақалақь Аиҳабыра рыфны аҭаҭхәа тәҭантәыҭа ахысрақәа ирчыдангыи акәашареи ашәахәарақәеи еилаҭыххаз ақалақь дырлахәыуан. Мра-ташәаратәи афронт уажәшьта ифронтмызт, афронт ҭазтоз ақыртәу гвардиаа рабцәари, ирымаз аибашыга техни-кеи, ацәаҭхани кажьны ишзахәо шытахьҭа идәықәлахьан, амҭахада ала цсытбарада иахьынтәааз рцаразы азин ан-роу амҭахада ианыршәланы иблаҭьа-блаҭьо инанылеит.

Абжыуатәи афронтқәа зегьы рҭны, ҳар рҭаҭхәақәа тацәуан, атрофеитә бцәари, аибашыга техникеи, ацәаҭха-ни реизгара иахьзомызт. Бцәартырҭьарада изышьталаны ицоз ақыртәу гвардиааи зны Қырттәылантәи арахь иаага-ны индырхаз агырцәеи ашәанцәеи иҭхеибатца реибашьцәа раҭхәа игыланы амҭахада иаззон. Ақәа иаланхоз ақырт-цәеи, агырцәеи, ашәанцәеи Мацаратәи ацҳаҭынтәи Кәыд-рытәи аиҭхаала ацара азин анроу еижәыланы устәи идәықәлеит. Амҭахада ала Егры азиас ашҭа зхы хаз аушь-тын цырхага рымтазакәаны. Ақәа антәдырцәы ахымш рҭены амҭахада зегьы аҭсуа ар рнапаҭы иҭан.

Кәыдры азиас ацҳа акәша-мыкәша ҳар аҭеидкыларә иаҭын.

Абраҭа лахәыхрахеит, гәыргъарахеит. Абжыуатәи аф-ронтқәа зегьы рҭынтәи араҭа зееизызкуаз ҳаибашьцәа, Мраҭашәарахьтәи афронтқәа рҭынтәи ақыртәу-пхеи-батцаҭцәа ирышьталаны иаауаз ирзыҭшын. Иҭалараны иҭан Амрагыларәхьтәи Амраҭашәарахьтәи ҳаибашьцәа реиҭыларә.

Еиҭылеит ҭ-фронт дукәак рҭтәи ҳаибашьцәа. Наҭ-ааҭгыи агәыргъаратә хымцала ажәҭан цырҭьеит. Агәыр-гъаратә шытыбжыи амратәҭьа аатгыланы иазызырҭуазшәа рбон зегьы. Шьабатәи Назиреи ахьгылаз даарыдыххылеит Ахра Махәышба, цыхьашәа зны амҭахада азааигәара

инрыжыи абаталион аштаб аиҳабы. Шьабат днәигәыд-хахаланы данааигәыдихәхәала ашьтахь, Назира лахь даа-хьахәит, Назира лылаҭырзқәа нылҭахәхәын, Ахра игәыш-цы днытәгылеит. Акраамта рнапқәа еикәыршаны игылан.

– Шәеигымхааит! – иҳәан, залпла тәҭантәыҭа автомат еишьтаргыла дәықәйтәит Шьабат.

– Шьабат! Сашьа Шьабат! – лыхнытәи аҭхәызба Асида Уанаба лакәын ар ирылҭьа-рылҭьо иара ишҭа иааиуаз.

Асида уажәи дцыркьзомызт, иҳәыи лшәапы бзиахахьан, абцәар датан, лшәапы аныбзиаха, еиҭах аибашьцәа рахь днәизаап.

Шьабат, Асида дигәыдыхәхәала, лхы днәгәзит.

– Еиҭах афронт ахь бнәизаап, ирхәуаз ҳаруаа ус ҭартзон, аха ахацәа рымацара ракәыи цысшьон, ахәсагыи ус акәызма? – аибашьра ҭалаанзатәи иччашьа аацәыригеит уажәи.

– Шьабат, сшыза! – Шьабат иҭааигәыдирхахәлеит, Аси-да данырхәыи дызлаз аибашьцәа ргәып акомандауаҭ Дах Иманба.

Урт еигәыдибахәхәалон, нас зегьы еиманы ақыртәу гвардиаа злацоз амҭахада ала Егры азиас шыҭаз рҭы-нархеит.

Шьарифа Аирымбеи, амедәхәшьа Ната Лагәытбеи, На-зиреи рмахәарқәа ркылеибашьтны игәыргъа-гәыргъо Шьарифа дызлаз абаталион аруаа ирылагылан, иқәцны ицоз ақыртәу гвардиаа ирышьклаҭшуа.

Дыфны дшааиуаз, Шьарифеи Назиреи даарываҭәлеит Шьарифа лашьа Леон.

– Сахәшьа хәычы Шьарифа! – дгьатцәыҭатцәуа дааи-гәыдихәхәәлеит, Натагыи лхы днәгәзит. – Нас инацитәит: – Иҭоу жәбоит усгыи, Сталини Бериеи иааргаз, Шевардназе игеит!

– Азы ахыштырахъ игъежъуеит! – нацылцеит Шьарифа, лашъа дахъылбаз азы лгъырғьаратә лағьирзқәа рыцқьо.

– Нас ҳаибабар, сара сызлоу агъып ахъ сцоит, – ихәан днарыдкьеит Леон. Акәа аганахъалантәи иааз аңсуа ар днарылаңшит Шьарифа лылаңш кыдырхало:

– Иңсы ғазтғьы абарт дрылагылазаарын! – хрыжъ-хрыжъ даакъыпсычхаит.

– Бзаут хәашабга Аиааира дахъязатғьы, иареи барей ега шәеибаргъырғьарын, Шьарифа! Хбаталионқәа дәықәлеит, хдәықәтә! – лхәан Назира, Ахра ишъталаны рфьнархеит Натагы лмахәар аанкыланы. – Натей Назирей, шәнеила хшәыхъзоит, – даарыдгьлан, Шьарифа лмахәар дааханы дааникылеит Алыбей Махараа. – Абри акәын сыззыңшыз. Цәажәахәыртасгы бгәы цыстәомызт сеибганы сын-хо снымхо ахъсызмдыруаз азы. Анцәа икынтә ҳаикәхеит хыцъагы. Зны-зынла санаабацәажәалозгы «аибашъ-роуп уажәы хыс ихәмоу» хәа сабхәалон. Аиааира аа-геит. Уажәшъта ҳаикәгәыгуа ҳақазааит баргы-саргы. Исабхәои? – дналғаңшит.

Шьарифа Аиааира ашътахъ икәтцуаз ағацәа дахъыр-хыпшуаз ашәипхызы рышъталхәон Бзаут чархәарала дтазырхаз ирейшътәны. Уажәы Алыбей иихәаз зынзаск лгәахы инеизомызт.

– Макъана ҳадгьыл зынзаск ицкъамхац, Аиааира нагза ҳазыңшуп, – Алыбей дааныжъны лфызцәа днарыхъзеит.

– Ибзиоуп нас, Аиааира назагы рацәак бжъам, – ибжы нытақшәа иналхыгзеит.

Сентябр җәжәи жәабан Егры ацхағы иангылаз. Ақыртүа гвардиаа рхабаргы ыкамкәаны ацха иқәсны, Аңсны ахәа ааныжъны ицахъан. Егьырт шықәсык зны уахъынтәи мчыла-хаала иаагаз ауааңсыра рхылтшътрақәа еицырхәхәа ацха иқәланы инеиуан.

* * *

Шьыдгәа лыфны ашъта ицкъашәқьаза иқан, аңхәыс лна-пы шагмыз мфашъо. Акәасқьа ашәқәа кьақьаза иаартын, аха Шьыдгәа лыңсыбаф афнаңхъа ашъта икәдыргылахъан. Иацы зтыхәа ңцәаз аибашъра хлымзаах ашътахъ, аң-хәысеиба Шьыдгәа лынарцәымфәхъ лынаскьагаразы ауаа шааиц иааиуан, аибашъра иахкьаны итахаз Шьыдгәа, аруа-фык дтахазшәатқьа ргәы далырсны иналхагылон.

Шьабат Аиааира ауаа цыхла Ткәарчалка дцеит, уатәтәи аңсыжрахъ иан Машъқәалеи иаб Сасрыкәей има дцарц. Ашъыжъ заа аңсыжрағы иааит. Ахәсақәа неидыхәытхәыт-лон, акы ааибырхәон, акы иалацәажәон, ахацәақәагы неидгыла-аидгыло цәажәатәык рыман, ирзымдыруаз акы рлымха иштәсыз мфашъо.

Ткәарчалынтәи иааз аңсы рхы-ргәы далхны ианааты-шәынтәала, хацәақәаки хәсақәаки рҗеибарк Сасрыкәараа иаарыдгылеит.

– Сасрыкәа, ухатқы сцеит, – ихәеит, иаарыдгылаз рахътә Бзакәыт Гәдалаа Шьыдгәараа руешъара даацәажәан, – аб-ра уск қаланы икоуп. Арақа уаргы иуқытоуп, уагыбыргцәам. Акрубахъеит, акыруахәхъеит, аибашърағы иулшоз ала ухы аңыка ықәухуан. Учкәын иакәзар «Аңсны афырхатца» хәа ахъз ҳаракы ихылоит рхәеит. Шьыдгәа гәақ лычкәын Бзаут аибашърағы даныршъ убри ицхыраарала дганы шәыуацәа ркны дыжәжит. Излаҳаҳаз ала, уи иңсыбаф аага-ны арақа иан хәашабга лыварағы анышә иамеидарц игәы итоуп Шьабат. Ус анакәха ари иқәзааз афната шәңыбаа адуп.

Абрақа даатгылеит абырг.

– Хабыгә, уххъ згеит, иухәогы саҳауеит, итабуп абас хзырганы уахъхәхәажәаз азын. Аха «уск қаланы икоуп» ухәеит, изакә усузеи умхәои? – абырг днеизыңшит Сасрыкәа.

– Убри ауп, Сасрыкәа, сыззааиуа. Шьыдгәа лычкәын затәы Бзаут Гәмыстәтәи афронт данаҕагылаз, Шьыдгәа азатәра далганы, даакылкәаны лыфны-лгәара аускәа катцаны, арахәгы лзеилырганы дцон. Амна, – инацәа наирх-хеит Хабыгә, – хқытаҕтәи ахабла Мкыдихәы инхо Бадала Айрымба ипха, Бзаут дизхәаны дтәазаарын аибашьра калаанза. Бзаут дантаха, абцъар шьтылхзаап. Иахьа ланхәа лыпсыжра аены шәыла дталаханы дааргоит дзызхәазгы иланхәахараны иказгы лцъабарц. Убаскан ажәакәак хазхәа хәа уаххәарц ауп хзааиз.

Ус, шыца азгабцәа нак-аак илывагыланы, чкәынцәакәакгы нарышьтагыланы, быргык илабашьа кны рапхәа дгыланы ашта даатаргалеит Шьарифа. Тацаматәала деилахәан, амала урт, илхаршәыз акасы инаркны еикәатцәа-самсалуа икан.

Ауаа настха-аастханы амәа тбаа рыртеит иааиуаз. Ари змааназ ззымдыруазгы иаарызцъашьатәшәа, настха игыланы ипшуан.

«Атаца» дааганы ацсы дналхадыргылан, нас днаганы лхахьы илзылырххьаз атып ахь днадыргылеит.

– Агәафразы иахьа иааиз, дадраа, – ибжы нарылаиргеит Хабыгә, – хааизызыршып Сасрыкәа Лашарба, икоу еилкааны ихаихәап.

Зегы еикәызырәуа иаагылеит.

– Ажәлар шәхаткы, – даарылацшит Сасрыкәа, – ишыжәдыруа аипш, ашьаартцәыра аамта хтагылан шықәсынакьаки ыымзи. Ага хәымга ацсуаа шыатанкыла Ацсны дгыл ханихырц хықәкыс икатцаны дхабашьуан. Аха, Анцәа имчала хадгыл данызааит ага. Ацсуаа шьала ифьрхит ага импытцехалаз Ацсны азыбжа. Аиааира агара ихы акәитцеит Шьыдгәа лычкәынзатәы Бзаутгы. Хацсадгыл инагзаны ахақәйттәра анаиуаз аамтақәа рзы хагацәа

даладырзит лара Шьыдгәагы. Аха Шьыдгәа лыфнаҕа ахәыштаара мыцәазеит, дылзааит Бзаут изхәаны итәаз Бадала Айрымба ипха Шьарифа.

Ацсы дышрымтазгы, рыҕерызнымкылакәаны рнапкәа ааиныркьеит пытшык. Зтаацәа кажьны ицахьаз Бзаут иаб Цьансыхә ибга реицны ашта атыхәахь цъара аанда дадгылан.

Шьабат иаб иааигәара дахьгылаз, ихы зеиуеитәра изымдыруа, зны деигәырғон зегь зеигәырғьаз ари ахтыс, зных хрыжь-хрыжь илыгырзқәа аанагон, урт, ари ашықәсан иҕачыз ипцта змихыз изамшақәа икәандаза ацәахәа аныртцон...

АФБАТӘИ АХӘТӘ

Шьабәти, иани, иаби еицны Шьыдгәа лыпсыжрақын-тәи ианаауаз адунеи еикәышышыы иказшәа ркыт-цсыт ыказамызт. Аштә иантала Машьқәала лычелызынымкылазакәаны «уаау! уаау!» хәа дхәаауа деиханы Марфуша хәычы дахьжыз адгьыл гәыштых лычениқәлыжыит. Сасрықәа игәы даакыдсыло уахь днәиуан, ибжыы ихәлаханы из-фымтәу, илагырз ифьтцкьасаны ицо, Шьабәт дахьгылаз деитамтцзакәаны ашыз зыхьыз иеипш деитцасуа, дкьыз-кьызуан.

Агәыла цхәыс лаба налытдыргәо дааит.

– Шәаагәышыама, шәара гәашакәа? Шәызгаб хәычы Марфуша гәаф дшәеигәыргьозар акәхап уажәы, лыпсы шәрыцханашыагәышыоит абас шәахьыгызыгызуа, – лнапы рзыргьежьюа даарыдгылеит.

– Ибыхъеи, шықәсык афнытцкала беилахәзеитеи, ди Гәацханашь? – лылагырзқәа шылфьықәыз Гәацханашь дна-лызхьацшит Машьқәала.

– Агәырфәи ашәазызареи саражәзеит. Быцкәыни быз-габцәа афьыцәи абакоу, иахфәгыланы еибашьюазар акәхап хәа сылақәа кны иаатырхуан, – Гәацханашь лцәыуабжыы иалыфны акәын ишрахауаз.

Гәацханашь Баалоу-цха зыхьзи-зыжәлеи еидкыланы ирхәоз цхәысын. Лхатца Каурбеи Андроба аибашьра дуз-за иалахәыз иакәын. Ахәра гәгәа иманы ауп уахьынтәи дшыхынхәыз. Такәгы днагәагәеит, кәаскьакгы аргылара дахьзеит. Уи моу, ицкәын ицхәысаагарагы ибеит, аха нас, уаха хара дзымцакәаны ицстазаара далцит. Убринахыс-

гы Гәацханашь аибара лынлмырцшырц аусура дшафьц дафьн, дафуп иахьагы. Лызгабцәа афьыца рынасыцқәа цәгьамкәаны ианылба нахыс «сыхшара рыла сгәы хәым» лхәон, усшәагы даарылаехәаны.

Лыхшара рынасыцқәа дреигәыргьо данькала, лықә-рахьгы такәы днәиуа далагахьан, аха лара еихагы дфә-хазшәа ауп лыцкәыни лтацеи дшаарывагылаз.

– Сан, быпсы аашьала, млакы-хьтакы хакыртә хакам, бхы збыргәакуазеи? – ихәон лыцкәын Мзалоу, дахьырашәоз ләага кны данааивагылалак.

– Нан, усура мыцхәы ыказам, матакгы аауцназгар, суцхраазшәагы збалап, – арашәара дизақәыхзомызт.

Ацснытәи аибашьра иалагаанза, лыцкәын икынтә лма-тацәа акыр ифәидасхьан, лара акыр днықәсхьеит ухәартә еипш, лхахәы шлахьан, лзамфәқәа акычрақәагы рныла-хьан. Аха дузыртәазомызт, лтаца длывагыланы афнусқәа лыцфалтцон.

– Сан, атларкәыкә абажә ианамысуа ахы ахьуеит хәа акы банафым бычмазафушәа аабоит, аус аныбуа бхафы акычырақәагы цазшәоуп бхы шыббо, – дылхыхәмарлон Мзалоу.

– Уаб цсаташкәакәагы дызгашаз ахәра иманы дшааз-гы, тәамфәхәык фәитцазомызт, акәасқәа хзыргыланы им-фә дықәлеит, сара смәтацәа ршьапы иқәыргыланы сынар-цәымфә сцароуп, – наиаталклон лара.

Дцалон лызгабцәа рахьгы. Уахьтәи лмәтацәа еитцба-цәан афнтәи лмәтацәа раастә. Убри акәхарын еихагы хәмарртас изылкуаз. Рхы шышыуа, ргәы шышыуа данаа-рылатәалак, даргы-ларгы игәыргьатцәа еибарччон, еи-бархәмаруан. Ускан лара лакара насыц змаз уаф дыкамызт.

Аибашьра аныкала нахыс лхалазатцәык афны дыф-наханы дыкан. лыцкәыни лмәта аихаби абцар шытырхит.

Гәәпханашь даалакфакит.

– Уааишь уара ара! – ибжыи наиргеит ишьтахька.

Деицьиң-еицьиңуа дааины дааидгылеит шәагаала ра-
цаак иаумыз, бушлат еилахак дташышы, сабрадала зхафь
тахәхәаз азәи.

– Илахәишь лбызшәала, лычкәын данхампыхьашәалак,
уи харагы ицашам, ахәатцыс хәылхны амца иехәатцаны
ианырзуеиңш, дызны дуаркалеиуа дышлахто.

– Иихәазеи, нан, уара уаңсыуазар акәхап, цкьа исзеи-
лымкааит, урысшәа хәычык шеилыскаауагы, Мзалоу иоу-
ма дызфу, акы изуашәа, акы ижәуашәа ауп еилыскааз? –
иааины еицьиңза идгылаз иахь даацәажәеит лара, макьа-
нагы лгәыткьара шеикәымтәацыз мфашь дбырцьнеиуа.

– Ишбахаз ауп, дахкыр дычәатцаны даазуеит, ихәеит,
– нас, иара иахь, – еилылкааит, батоно, – ихәеит «батано»
иаурысшәа наццаны.

– Икаитзаеи, нан, сычкәын, уиазцааишь? – даагытцәи-
гытцәит атакәажә.

– Дзыжәзуа лахарц лтахуп, – ауафцәылдыз днеизыңшит
асабрада зфаз.

Уажәи, алацәгьа агыч даанкыланы дыжәжәа дыкә-
натарц ианифәпшуа аиңш, дналзыңшит иара.

– Дабакоу сөыза, сөыза гәакьа? Напышьашәала хаи-
дыслараан, ишызбоз ихәламшәа пцәаны дишьит, уи кәз-
таз дызустаз абри стыхәахьча... – инацәа наикәкны, нас
даатгылан, – абри сөыза, саргыажәа исеихәеит. Шака-
цъара избахә гахьоузеи хаидысларақәа рышьтахь хныр-
тәафь иакәны. Акыр илшо цыишьоит, иахәагыланы еиба-
шыа аңсуа, хашьхәа ишатцахаркьыцуа издырзом.

– Нан, уара дудыруазма сычкәын Мзалоу? – асабрада
зфаз дизцааит, ицәажәоз дизымзырфзакәаны.

– Ыык! – ихәеит асабрада зфаз.

– Бычкәын бмацагы диваргыланы деибашьуеит, бхата
бажәымта дырцәгарц икоуп дара, хара ианхампыца-
шәалак, – даамақарын, ашәахь ифьнеихеит ауафцәылдыз.

– Нан, смацагы дудыруазма? – деитцааит Гәәпханашь.

– Ыык! – ихәеит еицах асабрада зфаз, уигьы ашәахь
ифьнахо.

– Нан, уара хқытантәизар калап, – наихьылгзеит.

– Ыык! – ибжыи лахаит абарцахьынтәи.

Дук мыртыкәа лыжә ахәабжыи тахәаеца илахаит. Лла-
ба лыцырхырааны абарцахь даацкаит ларгыи. Агәашә-
нтыт лыжә ахәа аңкара иафьын ақыртүа гвардиаа фыцъа,
егьырт агәашә рфьышны ркьатеиахкәа цытцәтәон.

– Аа, сыжәзатцә, сыжәзатцә! – арцәаа аатлыргеит Гәәп-
ханашь.

Ауафцәылдыз асабрада зфаз дишьтарцало ашта агә-
та днеихьан. Агәашә аңны зыхәламшәа пцәо иччоз азәи
даарылтын, дыццакны амардуан днадыххылан, абар-
цакынтәи арцәаа аатзыргаз дналытцахәхәеит урысшәа
бжамеамла:

– Ибымбазои уаха, асас дахтоуп, аполковник, гость
дахтоуп. Бфь еихакы, акәымзар... – иавтомат агәыцә иа-
хаз аңса ахыцәкәтцарыра лгәышпы инытцеикит, – акәац
деилахаит уи, – нацитцеит.

Уи афьны нахыс зны-зынла псызконсервқәак налым-
царыңсон псымшьтыгас. Зны-зынлагьы инастханы инхоз,
Сасрыкәа иңкарулуаз Шыма Шәлымба хшык аалзааи-
галон.

* * *

Шьабат иани иаби даарыцрымшәазақәаны дрылаб-
жьо дрыцын Гәәпханашь, рашта-ргәара еимдо, лагырзыла

икэабо иахыкэыз. Иблыз рыфны ацэыцэгы инылагы-
леит, раандакэа усгы мфыс агацэа ирбылхьан.

Ғаалантэи ацшашэшэи афаанахеит амра аташэамтазы.

– Нанраа, уажэшэа лассы илашьцоит, хэа хэычыкгы афамлар аушам, афнынза хнашэышьт, ара икашэцагы-
шьарызеи? – лыфныка иналыцхейт атакэажэ.

Ғаацханашь лыфны ианааи, ирбаз рзыцъашьхэшэа иа-
хэацшуан. Лыфны инавакны аргылагатэ матэахэи хкыс
икоу зегы еилажын. Ақэа, асы рқырхагамхарц азы аши-
фер хыбгакэа хыхь ирыкэын.

– Арт закэи, ди Ғаацханашь? – изцаара атак иахаан-
загы ашифер хыбгакэа рахэтэ иаимцыхьашэаз акы
нархырөршэа днагылацшит Шьабат.

Алашьцара иахьафыз азы цкыа изгэамтеит, аха шыр-
гылагатэ матэахэи ауп иибаз.

– Иааганы абра еиларыжыуан афныргылага матэа-
хэкэа. Зны еидарашьтыхга машына дук рыма иаакылсын,
азна нақэыжыны иргеит, ари иаанхаз агара иахымзеит
ауп. Уамак уафы имыхэакэоз аматэахэкэа даргы-саргы
мфыс иаабылуан, – наиаталкит.

– Ишар цкыа хэхэацшып, иабантэааргеишь? – ихазы
ихэазшэа даацэажэеит Сасрыкэа, аха даргы ирахартэ.

– Исыздырзом сара, анышэ иагаша атакэажэ, аха
атэымыгкэа рылхэхэо икакэоу рацэоуп, афнтацэкэа рыб-
ганы иааргон хэа ауп сшыкоу, изхадырбгаз зыфнкэоу
здырхуада. Шэаалеишь, урт уатэи ижэбап, – афныка ина-
лыцхейт.

Убри аамтазы:

– Уа Сасрыкэа! – хэа азэи ибжыи аагеит, Сасрыкэараа
рашэа акынтэи.

Ишынеибаркыз уахь инацшит.

Уаха акэымкэаны, аибашьра калаанзатэи аамтакэа
раан акэызтгы, ибжыи акафхэа иаагон – «Уарбану? Ара
сыкми!» – хэа, уажэи игеитцахаракэа зегы изеицыланы
даныкэз, иихэара дакэымшэо, дахынацшуазгы алашь-
цара уаф далимбаауа даанхеит Сасрыкэа. Амала цэышла-
мышлакэак илацш ицашэазшэа акы днахыцшит уахь
дахынацшуаз.

– Ара хакэоуп, уарбану? – хэа ибжыи ааирган, ашацахэа
уахь ифынеихеит Шьабат, иаб итагылазаашьа гэатаны, атак
каитдома хэагы дымцшзакэаны. Иабгыи уи днаишьталеит.
Машькэалеи Ғаацханашьи ракэын абжыи ахьгаз ицшуа
иахыглаз иаанханы икэз.

Аштафы ианнеи, инаидгылаанзагы ирбеит ажэ гра
азэи дшадгылаз. Уи дара шааиуаз аниба, дааццакны дна-
рцылеит.

– Сара соуи, Шыма сами, Анцэа ду хэицеибаирбеит
умбои, Сасрыкэа! – ихэан, дгыкыцэыкуа, инапкэа рцаца
дааигэидихэхэалеит Шыма Шэлымба. – Уцкэын деикэха-
гэышьама, Анцэа ицъшоуп, – Сасрыкэа дааушьтны Шьабат
ихатэ цкэынак иеицш дигэыцахэхэа ихы днагэзит. – Ее,
Сасрыкэа, шэанызба сара сгэыргэеит, аха шэара шэгэыргэо
шэзалымцгэышьеит ари аибашьра. Сгэи иалсит узгаб
хыртэатэеи, уани, уаби цэгьацсышьа ахьыртэз. Урт
реикэырхаразы сара исылшагэышьоз, урахэ иреихсырц
рфынархозшэа анызба, ужэхьа ахэысхэчи иареи мазала
ирцэызгеит. Ахэыс фееидасхьан, ихнарцэаауан усгы, иа-
натцаца, стакэажэи сареи амла ханакы ишыны иаффеит,
ашьтахь ажэ цэтэын, ахэыс цшқа атэоуп уажэи, абар дар-
гы, – ихэан, ажэи ахэыс цшкеи надирбеит.

Сасрыкэеи Шьабати ирдырит рыжэ гра шакэыз ахэыс
хэычы тцадало игылаз.

Шыыма, Сасырҕаараа айбашыра ирзыннажыыз арыцхара атэи ихэо даналага нахыс зыхкэа ларкэны игылаз аби аҕеи рыхкэа иаароахеит.

– Иҕабуп, Шыыма, – ихэеит аб, иҕы ааихырцханы, нас инацитцеит, – иаахэаны исзааугазшэа исыцхэзоит, амала иумандаз уахь макьана, хара иахфашаз цыара акы хаҕшааларын.

– Иауазеи, Сасырҕаа, жэык еиқэырханы исымоуп, уигыи хшык хнаҕоит.

– Шэара, зымала иҕназ абыргцэа аҕыца шэызлеикэ-хазеи умхэои, Шыыма! – дцааит Сасырҕаа ашытахыи.

– Хы, хы, – дааччашэа кайтцеит Шыыма, – шэара ара шэшыкамызгыи шэара шэоуп хаикэзырхаз, Сасырҕаа.

– Уи ишца?

– Шэафабрика аргылагатэ матэахэкэа хлаҕшэыс сыш-рымаз анеилыркаа, ихаламкыисзеит. Уимоу, чашылак, шыакарк, брынцык хзааргалон, – уа иҕеаникылеит Шыыма.

– Дара изларыхэоз аргылагакэа! – иаацэеишыеит Сасырҕаа.

– Еилыскааит, – ихэеит ибжыи аармачны Шыабат, – рхазын иртахын!

– Шыабат ишихээз ауп. Хара иахтаххоит Аҕсны анаа-галак, рхэеит, уара ихычала, рхэан, хычас скарцеит. Аҕсымыжда цэауп, стакаажэгыи саргыи убри ала хаҕсы еикэхеит.

– Шэыҕсы ахыеикэхаз Анцэа иҕышыоуп, сеигэыргэеит хахыеибабаз.

– Анцэа дшэеигэыргэааит, шэыргылагатэ матэахэкэа рыла шэгэыргэартэ аамта калааит.

– Шыыма, уаргыи-саргыи еимданы хшахылаҕшуаз ина-хагзап, угэи иацэымҕымзар? – ахэара кайтцеит Сасырҕаа.

– Мап схэахуама, Анцэа иҕынтэ, аус еицаауртэ еиҕш ханыкала, – мап ахимхэааит Шыыма.

Ашацкыразы дгыланы анышэынтрахьдцеит Машыкэала. Иналгаз аҕэардэ хэычы дныкэтэаны лагырзышла дыл-цэыуон абырфын бгыц даҕызаха, иҕырҕыуа иҕназ лыз-ҕаб хэычы Марфуша. Уи иналышытагыланы зиарта илцыз аби аҕеи ашта иныкэлеит. Иахыҕшуаз ирбон ашыхакэа рыкэцэаҕы иҕыблаауа, еиҕа-иеиҕа иуаркалеиуаз шэаҕшыык, амра аманы иҕэыртдырц шатахыз мэашыо.

– Саб, – ихэеит Шыабат иаб дхэарҕшуа, – абас акэызма амра шгылоз айбашыраангыи?

– Ус акэын амра шгылоз, аха уи абаха уара иумамызт, умбои.

– Уара иубозу, саб? – деитэиизцааит.

– Ала акгыи абазом, аҕыи анамыцхраа, сыцкэын, абас аиҕш икказа исымбазацыит, уи аҕыи сымамызт азы. Гэхэаак сышытан ескынггыи, сгэи ашэ аркуа шэылагылан Марфа гэаҕкэҕагыи уаргыи, аҕсабара ахаара сшэырбазомызт, – атданза даакэыпсычхаит Сасырҕаа.

Гэаҕханашыгыи дыбҕаркэҕэо дгыланы аштахь данааи-уаз аамтазы амра аҕцыхыкэа налҕаҕсеит, лаҕыкэшэагыи аалбыҕыҕит.

– Слаҕыкэшэа абар, абар ахэоит, тааҕык дсымоуп сзеи-гэыргэша! – дара днарзааигэахеит.

Сасырҕэеи Шыабати амра ирыкэнаҕсоз ашэахэаҕэа лбаардазшэа, иазгэыкуа амрахь рхы рханы иазҕшуан.

– Анцэа ихэааит, Гэаҕханашы, быцкэыни бмаҕеи еицны башта иааталаргыи калоит, – лгэи аакаитцеит Сасырҕаа.

Машыкэала лакэын лагырзи ҕеи ааикэызмыртэоз, Сасырҕаа анышэынтра ааигэа даннеи.

– Аа, ха, ха! – игэи даатасит Сасырҕаа, иҕшэма лгэаҕбжыи иахауази анышэ аҕыи ыҕырчааны адунеиахь ила иамбоз изҕаб хэычы лыгэхэаагареи изымчхакэаны.

Шьабат илағырзқәа изынкыломызт, игәы ижәәгәарц ега иеазикзаргы.

– Нанраа, афныматәахә ду сыфны авара икажьуп, Сас-рыкәа унапы ахы ацссоит рхәо саҳахьан, анышәынтрагы акы нахаргыл, – лхәеит Гәапханашь.

– Итабуп, дихеит Гәапханашь, хназыфнапхьаша қәа-цәкгы хашта интахаргылароуп, хборажә нханы икоуп, хажә нтахклап, аха ахәыс хәыцы гәнахауп, трахәычыкгы азыкаҳцароуп Шьабатгы саргы, – игәы итеикыз леихәеит

– Уара акы ургылаанза саштафы икажьу афныматәахә азәгы даласыркысуам, шәхы иашәырхәа, – дырзыразны дцәажәеит Гәапханашьгы.

– Нан Шьабат, уахь уаха уртахзами, аибашьра еилгазатәкьоушь? – лпыраҳәала лылағырзқәа рыцкьо анышәынтра днықәтит Машьқәала.

– Аибашьра еилгеит, ҳағацәа Ацсны дгыл иқәтны ицеит, ажәфәан цлашеит, аха сара сцароуп. Арт афымш руакы срымтны саауеит, нана, ханхамфәфы саб сааицхраароуп, насгы ак қалап, – иан лгәы иргәгәон Шьабат.

Амра халацыпхьаза ишоушоуа ацсабара арпхон, еаф-раґагалантәи уахылатәи ахьшәашәара напхьацо.

– Гәапханашь ди, сылағырз сфатата ажә сатцаларц сґа-хым, бнатцаланы хшык аамбхыр, ацара хнахәагәышьап, – Гәапханашь дналзыпшит Машьқәала.

– Аиеи, нан, аиеи, аныга аазгап, – лхәан, аматцуртахь лфыналхеит Гәапханашь.

Арратә комиссаррахь даннеиуаз Шьабат ихәыцрақәа рацәаханы иқан. Ацснйтәи арратә комиссаррахь иупхьоит хәа адырра иоуаанзагы иан диргәыгхьан дара кажьны ар ркны дшаанымгыло ала.

Иашалатқәа уцәажәозар, ар ркны аангылара цәгыагы ибазомызт. Шьыларак аҳасабала акәзаргы қаларын уи

апыртцра зитәхымыз. Уажәшьта тынч мфак қалозар акәхап, саб макьана дфәоуп, афны сани иареи ааизибархалап ахәон изгәык. Аибашьрақны хьзыс иртахьаз акапитанра акәын. Иматцзура чынла уи изахысзомызт. Уеизгы цшь-етқәак зықәгылаз акапитан ичын знымзар-зны ижәа иқәимтцазацизт. Уажәы, ар рыматәа наишәцаны ипогон-қәагы аақәыццар, ишцеинааларыз зықкәынра итагылаз арпыс. Уигы дназхьааит азныказы. Убыс деилахәаны зныкыршәа Назира дналыдгылар шпеитахыз. Аха, уеизгы уигы егыртгы акгы инагзаны дазымхәыцзакәны ауп ипхьаз икны дшыныфналаз.

– Бзиала уаабеит, – ихәан, ихьзгы наццаны днеихатц-гылеит зыкны днеиз.

Уи, зуафьбжарақны инеихьаз азә иакәын. Аподполков-ник ичын ижәа иқәын. Шьабат ари аибашьрафы цьара дибахьеит, аха иабыкәу? Агәаларшәахыгы имтазакәаны, ачынуаф даацәажәеит:

– Шьабат Лашарба, астқәа уқәыпшуп хәа сықамызт хаштаб ақны уаннеилоз, ус сзырбаз здырит уажәшьта, уца-ца ахьоужьыз ауп, – уаха акгы ацымтцакәаны диқәпшуан.

Шьабат уажәы дыкказа даалтызшәа дигәалашәеит зфәпхьа дгылаз аруаф. Аштаб ақынтәи адцақәа итаны дзышьтхьаз иакәын.

– Ацсны Афырхатца Шьабат Лашарба, – ихәеит ачынуаф, дахьтәашаз наирбаны, – акапитан хәа ахьз умоуп, Ацсны Афырхатца хәа ахьз ухуп. Ар ркны хәартара шулоу аадыр-хьеит, акырынтә аибашьрафы уфырхатцара атәы ҳаҳахьан. Иутахымхари ар ркны аматц аура?

Шьабат ф-мцакы дрыбжыагылазшәа ибеит азныказы – анахь дцаргы дбылуашәа, арахь дцаргы дбылуашәа. Аи-башьра қалаанзатәи ихықәкқәа днарызхәыцит: аунивер-

ситет дшаднакылахъаз, афабрика аргылара матәхәкәа иаб иашъа Тамел ишеинигалахъаз, иара изыпшу аусқәа ақытәкны ишырацәоу, иани иаби иара ида хлапшфы дыш-рымам.

– Сшәыхәоит сәташәымцарц, – ихәеит иара, ачын-уаф иґаґхъа дтәаны ацәажәара ламысым хәа иґхъазаны даґыаґаґлеит, – истахуп арраґынтәи схысаґәитышәтәырц.

Нас дналаган, игәы иґеикқәаз зегы аартны иеихәеит.

– Ибзиоуп, угәахәтәы уахъзааит! – анихәа, – сцар ґало-ма? – ихәан днеиґаґшит.

– Арра уґоушәоуп уцарц азин шсымухуа! – ачын-уаф дааччан, днеихатґыланы, инапы ааимхны доуишәйт.

Уа дахъаадәылтыз, ар рыматәала деилахәаны цкәынак даайдххылеит, деилґеилґәыцәза, дґаґхәґаччо.

– Вадик, Вадик сашъа! – иарґы днеиґыххыланы инап-қәа ааикәиршеит.

– Сашъа Шәабат! – ихәеит еґыґы, еигәыдибахәхәала ианаайдґыла.

– Саб иахъа аґныґа дцеит, арра шәґеитцеит. Сара ар рґны саанхоит. Сызхырыґхъазало архәта еилыскаарц ара Аґәа саанхеит мышқәак, нас аґныґа снейуеит цытрак. Сани сашәеитцби Ахәцантәи аґныґа иаазгоит, нас «раз, два! Архәтахъ сцоит!» – игәы алаґаны дцәажәон Вадик.

Вадик Андроуба Гәаґханашъ лматә иакәын – лыцкәын Мралоу иґа. Шәабат иареи еихыраазалазшәа акәын ишыґаз – аанда рыбжъан акәымзар, шґакы еицтанхоит ухәарын, аґеишәцәак реиґшґы еибабон. Шәабат уи иеи-хәеит иани, иаби, иареи ианду лыфны аамтала цхьартас ишроуз.

– Избан уани, уаби, уареи, шәыфны, ишухәаз еиґш, иқәырхзазар, Марфуша хәыци, уандуи, уабдуигы ыґамзи, урт шәара шәаанза иабаґаз? – дцәаит Вадик.

Шәабат ихы аалаирґәит, илахъ еиқәыршышы.
– Иґалеи, урт абаґоу? – иааицәымґхеит Вадик.
Иґаз аниейхәа, иарґы илахъ ааикәитцеит.

* * *

Сасрыґәеи Шәабат иидыркылаз аґнырґылага ма-тәхәкәа рґылацәа Мралоуи уи иґа Вадик аамтала иааи-реи рыцырхырааны, ирґахыз аарылґшаауа, Шәабатраа раштаґы ґ-ґыкны, хәыґатцартакґы нацрапшыны идыр-ґылеит ґымчыбжъа рыла. Вадик иахьиархәахъаз архәтахъ данца, Сасрыґәеи иґеи ахәыс атра аґатцара иалагеит. Арт аґымш схы сахамшәалакәаны шәара сзышәмыцхрааит, ихәан, ицкәын аитцбы дицны даарыдґылеит Мралоу.

– Иауазеи, шәарґы шәашта-шәгәара шәкы-зқы шәыґ-ми реиґашәақәыргыларазы. Хәхынапшуа иаабоит зар-пысрахъ аназара иаґу Хьымцаґы дуваґежъуа дышуцх-раауа, – Хьымца ихы ааишышыит Сасрыґәа.

Шәабат урт реицәажәараґы дазызырґуан, аха ажәжәа-хәа аусураґы даґын.

– Сәташәымцан! – днарейхырхәеит уи даахъахәны.

– Ари дызхыццакуа удыруама? – Мралоу иахъ дын-хәаґшит Сасрыґәа. – Уаха ахәыс цхаза атра интаиртәарц ауп, аха, – ихәеит уажәы Сасрыґәа, ицкәын дшизыгәдуз мґашәо, игәы иахәоз акы ихәарц шакәыз инубаало, – Шыы-ма ари аибашъраан зынзаск дшеилахәаз аабеит, сыжәхъа еибга-еизґыда иманы данхзаа. Арахъ, афабрика аргыла-разы еидааґалахъаз иудыруа ауп, убриґы хәеикәирхеит, уажәыґы ахъчара даґуп, амцарсґәаґы ґалақәазаарын, ирыцґьар имуит. Иахъа убрахъ дизцарц збаны имоуп Шәабат, иґны-игәара даацхраарц. Шыыма иґшәма, уи-ґы неихыркәа лымамкәаны дажәит, уатцәы исыцхраарц

инеицыххылар ртаххазтгы, аха Шьарифа ус лзыкатомызт азы лус инацылтцеит. Назира зегь реиха еиғалшьоз лфыза гәакьа, айбашьра хлымзаах аҕны дызцеибашьуаз данылба дицымлар лзымчхаит.

– Шьабат, узбахә иахьа афны халацәажәон, сашьей са- бигьы айбашьра рыхганы имааи, еибашьфы гәгәак иахасаб ала узбахә урт злаз архәта аҕынгы ирахауазаарын, – даа- идгылан игәышпы днагәызит.

– Ааи, исахаит уртгы шыхынхәыз, рбара анеира сгәы итоуп, – ихәеит, нас инацитцеит: – Шьарифеи барей шәеи- цушәа збоит, уи лашьа афныҕа даау, ар рҕны даагылоу? – длызцааит.

– Уи даан, иаабақәаны, есс дыприт.

– Дабацей?

– Москва! Иусуртахь деитацеит, уахьынтәи еиха сшәыцхраартә сҕалоит ихәеит, макьана шыақәгыларак шыҕамгы имбеи.

– Ааи, Леон диашазаргы ҕалап, уахь дашьцылоуп, нас- гы, иусурта нкыланы ирымазар акәхарын, аңсуаа хаз- тагылаз рымбози, хымпада, иахатыр рбон.

Назира лус ахь дцеит. Шьымеи Шьабати агәараанда тыцқәа ррыцқара иалагеит. Шьыбжьон хәа рыцсы аныр- шьоз ауп Шьабати Шьарифеи аңсшәа анеибырхәа. Шьа- бати Шьарифеи айбашьра ашьтахь ианеибабаз Шьыдгәа лыцсыжра аены ауп, аха Бзаут изыхәан лыдашшылара уаҕа иатыцмызт. «Сбыхәаңшзом, аха ббаны сбацәажәоит!» – игәы итихәаауан дахьгылаз. Изымдыруаз акы акәын, лара лгәы усеиңш тылхәаауазу итылымхәаауазу. Уажәы шыбжь- хәа хәа акрыфаразы аишәа аицахатәара рықәшәеит. Креи- цырфон иарей, Назирей, Шьарифеи. Шьымеи иахьа зусқәа рәырхаршәаланы уажәы иааиз Сасрыкәеи аматцуртаҕны еицтәеит. Арт ашәшыраҕны акәын рыфатә ахьырхиаз.

– Нанраа, акыр шәтахызар, исашәхәа, сара абыргцәа рахь сцапишь, – рыхәқәа надырбаны дцеит Шьыма иңшәма.

– Иахьа иҕахтәз, ахы хкит ауп иаанаго, – ихәеит Шьабат ианынатәатцәҕа.

– Уи арбану? – Назира дтцааит, агәалақәзаара лыбжы ианыңшуа.

– Ацхырааразы шыца-хы хакәзаргы хаикәшәеит араҕа, Шьымеи иңшәмеи хрыцхраарц. Абри аус инартбаа- ны иаңшьгатәуп, ариаҕара ааха зауз, хқыта анапы атахуп.

– Хәаратахума, уиашоуп, Шьабат, – иаашьақәлыргәгәеит Назира.

– Ауааңсырагы мацфымкәаны итахеит, – лыбжы тым- гацәакәаны инацылтцеит Шьарифа.

– Анарцә агыларта бзиа Анцәа ирызша хаңсадгыл зхы ақәызтәз зегьы, – рыхыкгы ирымтагылаз ауатка- жәыга хәыцқәа рахьтә иара итәы ааникылеит Шьабат, – раңхьа днаргыланы, хыза, хәқәла Бзаут. Уи анышә иама- дара мацарагы акәымкәаны, арахь дааганы ижрагы схы иадыстцеит иңсыбаф снахагыланы, хымпада иагына- сызгоит, хәатышәынтәалақәар, – иааникылаз ахпың азәа- зәала инарызирххеит даргы иааныркыларц.

Шьарифа лхы ааларкәшәа фымтзакәаны дтәан.

– Иухәаз амин ақәзааит, ихацәтахақәаз рызбахә анах- хәо Марфуша бырфынбгыц дахгәаламшәар ҕалазом, лхәқ рзымгааит, – даақәыңсычханы лыхпың аанылкылеит Назира.

Шьабат ихы инапы натцыргәаны дынкахәыцуа даатәеит.

– Сара исхәарц истаху, – даатгылеит Шьарифа, нас инацылтцеит, – итабуп хәа уасхәарц ауп. Издыруеит зегьы... зегьы-зегьы здыруеит, ифныҕа иаагара ухы ишадутцызгы сахаит, уаха хьаа умамшәа... – ауатка днафыхәеит.

– Итахақәаз рмартхәқәа ҕататәуп, иахгәалахаршәа- роуп, абри аус аҕны аидгыларатахуп. Аамтацәгьоуп ма-

кьана хазтагылоу. Ахысбыжыкэа еикэтэазаргы, уи аам-
талатэхар калоит. Иаттахаз хага игэы ртынчны дтэашам,
еснагь агэеанызаара хамазароуп, – дцэажэон Шьабат.

– Угэы ишцаанагои, Шьабат, акыртуа дымшэазакэаны
деитахабашьырцу? – лылахь ааикэылтцеит Назира.

– Урт раттахара хымзг дуны ирыдхалеит хэа ирыц-
хьазоит, цшь-миллионк икоу ауаацсыра ацсуаа иахьырзы-
миааиз хымзгыршьоит адунеи ажэларкэа рфацхьа. Амра-
ташэарахьтэи ахэынтқарракэеи Америкеи рычерыдыла-
ны рычедыргэгээр, иахиааиртэ еицш амч рymoушэа рбар,
хымцада ихакэлар аует.

– Хара хазэума, Шьабат? – Шьарифа илгэагыт ихыз
ааткааны ахэара.

– Хазэзам. Убри ауп рыбга пызцэогы. Нхыццаа хашь-
цэеи аурыскэеи шхадгыло рбеит аибашьраан, аха афстаа
дхабжьалар калоит, ауафы зегьы дрыкэгэыгуазароуп.

Уи ашьтахь пытрак ҫымткэаны акрыфара иафын. Нас,
Шьабат ихы даафоханы, инемда-ааимданы днарзыцшит.
Шьарифеи иареи рылацшкэа анааикэшэа, ега хьаа дын-
кыланы дрымазаргы, зегьы ириааиит ицэанырра – иха-
фы ныкэлашаан, даапышэырччит, Шьарифагы лыбла-
кэа аахаахан, лхафы аакэлашазшэа, лкышэгьы аатцыс-
цысит, аха уака леаанылкылеит. Шьабат шака итахха-
зеи лыхаара зегьы ааизыркэкэаны, ифацхьа инагзаны
даапышэырччазтгы. Аха ашьтахь дзызхэыцыз, ианкэыцш-
кээз аахыс бзиа илбоз ибафцэкьа ифны ааигэа анышэ иа-
мадам, ашэы ззылшэылтцаз ишьтахь уажэы ифагэыбзыгра
ахылылымшаз ауп.

Шьамханынза ада уаха ихаракымкэаны агэтэы фны
идыргылаз х-ҫык аман, амрагыларахь ала аматцурта ад-
каталан. Уафы ибартан ари афны гьамала ишеифкааз.

Сасрыкэа афныргыларакэа занаатс имазамызт, аха ауас-
тара идыруан, уажэы иацсоу акы кайтарц азы ганкы иеа-
зикит – афныргыла. Рацхьатэи иргыламта иара ихатэы
фны акэхеит. Унаскэаны унагыланы абри афны унахэацшыр,
уааилахарын. Зыфнкэа цкьашэкьа инкажьны ма икэблаа
иганы иахысыз хага ега шэипхьыз ишьтарцахьазаргы
акгы ирыхэазомызт, иртахын абас акака ргыланы иры-
мазар. Сасрыкэа, акэиц хэычы амцабз ду ахылцуеит хэа,
иҫараамтакэа раан инапафы иааигахьаз амфлых уастара,
аибашьра ашьтахь фныргылаф уастаны даакэнаргылеит.
Фын хэычык хазургыларц хтахуп хэа ауаа иднагало иа-
лагеит.

– Ишцакастцари, ара хаилахаракэа мацзам, азэы ифны
аргыла хэа сышцацари, насгы сымала исылшозеи? –
ихэеит уахык ицшэмеи, ицкэыни, иареи анаатэа.

– Саб, ауаа хыцакыртада инханы икоуп, иулшо азы
мап узырцэкуам, саргы сааувагылап, хашнеи-шнеиуа ар-
гыларатэ гэыц хэычыкгы еиҫахкаап, ихалшо азы ауаа
мап рцаэхкрым, – иаб игэы азыкаитцеит Шьабат.

Аби аҫеи пытрак ҫымткэаны ус итэан. Машькэала аг-
фафара дыгған, аматцуртакны апхэыс лус ескынагы иау-
кахым. Сасрыкэа акы ихэарц шитахыз мфашьо даахэыцы-
мыцит, иҫы ааихихырцгы инакэикит, аха иҫынкылашэа
даатэеит.

– Саб, акы уалацэажэарц утахушэа збоит, иумхэои, –
иаб днеиҫацшит Шьабат.

Сасрыкэа еиҫах иеаанкылашэа дтэан, нас:

– Ухтыс бааҫ уананышэа, уаманы ицазар калоит, ухы
ацэугароуп, – ихэеит аб иеаатышэныртэаланы.

– Изхухэааи, саб?

– Изхысхэааз амни ауп, умбои, аибашьра цэгьарас
иаахазнамуз егыккам, аха Анцэа иузааиго иузахырцом.
Уаргы акахы укылсыр ами.

– Саб, уатэтэи амш амгэарта итоу азкы ифизоуп, рхэоит, сарггы иссыцшу акы санымиои.

– Аибашьра ашьтахь уи уарггы-сарггы иахьытдах-мыршэит, зынзаггы иаххахарштитеи.

– Иарбан уи, саб?

– Акэака уцаны царак уталаны умаахыз, ага имуит акэымзар?

Аибашьра ашьтахьтэи ахныкэгаратэ аамтацэгьакэа рзы иаб уи игэалаиршэап хэа дыкэмызт Шьабат. Иара ихата ари анигэаламшэоз хэа аамта ыказамызт, аха азбахэ ахэара изыгэагылацэан, икоу закэйтэ аамтоу имбазои хэа иани иаби ихэацшырц итахымхейт. Уажэы, азбахэ анцэыртц, игэаанагара ихэароуп. Машькэалаггы ирхэоз анеилылкаа, лускэа дыркэатцны дырзызырфуа даатгылт.

– Саб, – ихэейт иара дымццакзакэаны, дынтгыла-аат-гыло, – уи аусхаштхьаз, сгэаанагарацэаггы ыкоуп.

– Ихэеи, нан, угэаанагарацэа, ашэкэцэа ракэзан хыс иумаз, арахь хыхылеижьтэи шэкэыкгы аашьтумхыц, – иара иахь дааскэейт Машькэала.

– Иабакоу, нана, бызфу ашэкэцэа? – дааехырччейт иара.

– Имбли. Урт хэфны ишалаблыз аицш, ихата далаблааит хэа, Анцэа сумыхэои! – дааматанейт ан.

– Урт рымцхэраггы калап. Сара сгэы итакны исымоу акэзар, иахыццактэым. Ара мацсачк хэааибхэап, нас акы азахэзбап, ачхара зеггы иреихау иааироуп ишыжэдыруа, – ифымцэаауаз цэашьушэа гыграк инахьирцшит Шьабат иани иаби.

* * *

Цагалара аамта анааи, амандаринакэаггы фэижьхо ианалагоз, аамта аеакала аеацсаххьан. Ауаа махэфала ахандеира ианалага, акэйткэаггы калеит, ашэишэикэаггы

ирызхауа иалагейт. Ажькэа ртааит – афы калеит, ахэырма-кэа татахейт – ауатка дыршит. Амала ахысхэарацэа калеит акытэа ркны – афар азэырфэы акалакькэа рахь ицаны аусуртэа рыцшаауан. Аусуртэа змауаз рацэафхейт акалакькэа ркны – амфадукэа ркэакькэа ркны икэаф-кэафза итэаны иубоз зкэыцшра инахыхэахьазггы рылан.

Ахэса роуп ахныкэгаразы ацабаа инатцагылаз – ашэыр-акэыр иаарытцыхэхэоз Гьсоу ирганы ирциуан, фатэык-жэтэык рытнырхуан.

Сасрыкэараа ргэылацэа Гэацханашьраа рымхкэа заа итаргалеит, дарггы рыцхрааны, Шьымараа рымхкэаггы – убас. Ацш азы гэамтцра рымазамызт Сасрыкэарааггы – ргэылацэеи дарей ихуаадаханы иказ аеафракэа цагаланы иааргейт. Рыжэхьа иамырхуаз ахш Гэацханашьрааггы дарггы цыфара рызнауан. Абас ианаатышэынтэала, Гэацханашьлыцкэын Мралоу даашьтыхны Бзаут ицсыбаф аагара Гэдоутэа дцейт Шьабат. Бзаут ибаф ааргейт хэа захэз ахаблауаа еизейт. Бзаут рхы-ргэы далхны ицсыбаф анышэ иамардейт. Шьарифа лаб Бадала даарылацшын, иааирзырфит:

– Абра цабаа збаз, шэхатцкы сцейт. Ашэы зшэым шамахамзар цхэыс дызбом арака. Уи иаанаго аибашьра хлымзаах агэакра ззаанамгаз уаф дыкам хэа ауп. Зыцкэын-затэцэа тахэзггы мацфэам, арака избойт. Ахабла, шэхатцкы сцейт. Бзаут гэак шэара шэхабла датэын, аха хэара ххабла Мкыдихэааггы дхэцэтэыммызт, кытэа хэицатэын, хэафната далахэхарц игэы итан – ицстазаара даналт далахэхейт, шэыххь згейт. Бзаут цсатэбзиа аиашьа гэакьара изиуит аибашьфэы фырхатца, Ацсны атцей иаша Шьабат Лашарба, Сасрыкэа ица. Бзаут ибаф змырзыз убри иоуп. Аибашьрафэы даныршь, иаб дицырхырааны ишэбалак адэы дыкэмыжькэаны Гэдоутэа рыуацэакэак ркны

анышә дамеидеит, иахьагы иңсыбаф ҳааиган, Шьыдгәа ңсағашкәакәа лыварағы дылзижит лычкәын. Бзаут иңс-ра ашътахь ихъз зхылаз сызғаб иахьа ара дыкам, аха исымаҳахараны икәз имартхәкәа сьдсырхалом. Дадраа, амнахь ашъапахь шәнеины инаизхышәтәал. Дад Шьабат, – иара иахь дааскьеит Бадала, – раңхьа унагыланы ашъапахь инага зегьы, цәыцакәак дыркра уара унапы ианыстоит.

Ахра дааин Шьабат днаидгылан, рфыңагы ашъапахь рғынархеит. Шьабат шә-хәыцрак ихы интапапеит. «Аиашьа гәакьара изиуит...» – хәа Бадала иихәаз, ихьамтаза еидарак днатқанатцеит. Еитәх, уи аидара еихагы изырхьантаз Шьарифа лзын «сызғаб иахьа ара дыкам» хәа иихәаз ауп.

Шьабат лассы-лассы Ахра иахь днаңшуан, акы ихәарц шитәхыз иныңшуа. Ахра, Шьабат игәы дтәтәазшәаткәа еиликаауан уи. Нас, мазашәа дааихәытхәытит:

– Шьабат, уус нагза, нас, уашьтан ҳаицәажәалап.

Ашъаңкынтә иандәылтуаз Шьабат даарылаңш-варылаңшын, хьызхәала дрыңхьо, жәафык ракара ачкәынцәа ааникылеит.

– Ахра, – ихәеит иара ифыза иахь, – Назира ашъаңа аматц зуа дрылаңхьазоуп, ҳаалзыпшыроуп, уанза ачкәынцәа, уаргы унарылаңаны, сшәацәажәарц стахуп.

– Сыхиоуп, Шьабат.

Ашәа иқәгылаз атла амтан иаангылеит Шьабати Ахрей. Ачкәынцәагы уахь инеит.

– Шәзыстаху уи ауп, – ихәеит Шьабат, дцакацафык иахасаб ала акәымкәаны, фызак иеиңш. (Хәаратахума, фызак иеиңш изықан даргы, иқәлацәа-аибашьцәа рылан, иткыс иеитбацәазгы, иаххәап, фба ма хңа шықәса рыла). – Аб-ра уск ҳалацәажәарц стахуп. Ахра иахьгы исымхәацт, – Ахра днеизыпшын, нас инацитцеит, – Аңснътәи ақытақәа зегьы реиңш, хқыта Зышқытгы ааха гәгәа анаҗеит аи-

башьра. Ахыбрақәа рыцкьара аткыс еихаз агәырфәкәа хнаҗеит аңсытбара аганахьала, ашәы зшәым аңхәыс улаңш дыташәом, ижәбоит. Зычкәынцәа тахаз рылақәа траа иңшуп ҳагәшәамшәак ҳазхәарыдашь, цьара акы иха-хәарыдашь хәа. Урт рахьтә зхы изамыхәо абыргцәагы маңфзам. Рурақәа тағалам, ахьтагы кало иалагеит, ахәса гәақкәа мфыда-мцада ианахцәынха, ррыцхара аҗа рыц-харакны иаңлоит. Амшқәа рцара иафуп, амши атхи ала-шареи алашьцареи рыда акгы ҳартазом ххатақәа ххы ҳамыхәар. Ххы неидкыланы аус напы ахаркыр стахуп.

– Иухәаз ҳаҳаит, Шьабат, – ихәеит Ахра, – ара игылоу ачкәынцәа кәрала маңк сара среихабуп азоуп раңхьа сызцәажәо. Шьабат Лашарба афронт аҗтәи ифырхатцара-қәа рызбахә шәахәхьеит. «Аңсраңылафцәа» агәың дреи-хабын. Ақәыңшцәагы абыргцәагы иабжьагарақәа ир-зызырфны еибашьуан. Иахьа, аибашьра ашъахьтәи ауа-дафара аамтақәа раан ихабжьеигаз хатала садгылафуп. Иахышәхәауазеи, ачкәынцәа?

– Шьабати уареи ишәхәо ақны ҳакоуп!

– Ҳазыхиоуп ахымхәацәа ацхыраара рытара!

– Ари аус цшра атахым, аамта ҳашьтрым.

Зегьы акака нацхәаны, иақәшахатхеит.

– Ак схәар калома? – фәаитит Шьабати Ахрей рааи-гәара игылаз, аха зыбжьы мырғазакәаны хыртысрала ирықәшахатхоз, аибашьрагы иалахәыз чкәынак.

– Ҳаузызырфоеит, Даур! – Шьабат уи дааизлымфәхеит.

– Хәарада, аңшьгара бзиазоуп иахьа ҳазлацәажәо, ац-хыраара зтаху зегьы хрыхьзароуп, цхыраарак-цхыраарак рахтароуп, аха ишңеизаауеи Маслагә Ахәашба, ибыргра адагы ачымазарақәа изцәыртцит. Дзыкәгәыгуаз иңшә-ма аға ихаирплан иланашьтыз абомба дицәашьит, арахь ицхыраара ауафы игәы азнеиуа дкаимцеит ичкәын Танас

цәыршәага. Ашкол хантәз Цыфкәтан хәа хыштан хәхә-
маруа, ак илцуаз цыахамшыози, – даатгылеит Даур зыхызыз.

Абри ашытахь убра еилагылаз зеггы зтак кататәыз
зтаараны рҕацхыа иаакәгылеит Даур рыхшыф ззыштыз.
Акраамта азәггы ҕитуамызт, аха иаармаза-аргамо инеи-
хәацшы-ааихәацшуа иаанханы икан. Зеггы зыхыцуаз
дара рцәа-ржыы ала, еакала иаххәозар, рцәабаа ала Та-
нас иаб Маслагә ирцхара иацсоу иацсаму акәын. Зеггы
ирахәхьан Танас дшыцсахыыз, иара ицхыраарала Зыш-
қытаа азәырфы ага иштәирхахьаз. Аха ирыздырзомызт
Назира Амзыцба лцәа цены шакәудшыбналаз. (Уи здыруаз
хыызатцәык ракәын – лареи, Ахреи, Шыабати, уаха уафгы
иахараны икамызт).

Даур ари азтаара анцәырига ашытахь, Шыабати Ахреи
роуп хьантара дуны изыкәгәгәаз. Аха рфыцыагы уи аидара
рцәахырц иафын. Ахра деитцәгәгә дахыгылаз Шыабат иахь
дынцәытцшит, Шыабатгы ицшшәахәы шипцсахыз гәеитеит.
Уеизгы, егырт ацкәынцәа реицш, Шыабат иахихәаарызеи
хәа дзырфуан. Дара ацкәынцәа ари азтаарафкны Ахра
хатала игәацк шует хәа гәфарасгы ирымазамызт азы,
рылацшкәа ззырхаз Шыабат иакәын.

Шыабат ега длакфакзаргы, ихәарц иизбаз ада аеа
хәашыак имамшәа ибон азы, даацәажәеит:

– Маслагә ица Танас ибз ала итахаз хқытауаа ршыа
шимпытататаз ала ацсышыа ицсышыахейт, атыша цәулагы
дагеит, адгыл тата иамоузеит ицсыбаф. (Уи ицсышыа ззым-
дыруаз ааилаффит, аха ҕырымтзеит). Маслагә иакәзар,
– ихәеит даатгылан, – идцала дымныкәазеит ицкәын.
Ишәгәаламшәои, аибашыра калаанзагы ицкәын ицыхәа
кны дышиштыз ауп абжысрахь ихы ширхаз. Ицкәын
ицсы штам иахәхейт, сара ишыздыруала. Ибаф ахыфкоу
издырзом, иагыахәатәзам. Ицшәмацхәыс ага ибомба

дицәагеит. Ицсы цоуп ада цстазаара имазам. Изтаагалап
илеитцаз ацш, адәы дыкәзааит.

Ахра дакәшахатханы ихы ааиртцысит, егыртгы рҕым-
тра иаанагоз ишақәшахатхаз ауп.

Ашыаца афныцка анеилдырга Назира Шыабати Ахреи
ахылызыпшыз атцла амцахь днеит.

– Ирашәхәзеи, мшәан, ацкәынцәа, шәыбзырзы хәа
акәын ишцоз, – лхәеит дара рахь.

– Ахра ибеихәааит, уи ихәа еиха еигыны ибахауазар
акәхап, – лафла рфыцыагы даархыхәмарит уажәы Шыабат,
игәалакара ааигьтәны.

– Ацшыгара кзтцаз Шыабат иоуп, ихата ибеихәааит, –
уигы даахәмарит.

Ацкәынцәеи дарей злацәажәаз анлархәа, ларгы гәа-
хәас икалцеит.

– Сашыагы, хымцада, дшәылалоит, аибашыра еилгеит,
аха хәжәлар ирыхәаша ак каландаз хәа хәас имоуп, деи-
гәырҕоит дшәыдышәкылозар, – инеимда-ааимданы днар-
зыцшит.

– Ахра иоуп хадас ирымоу, дидикылааит иабхәындаха-
раны икоу, – игәы алакан Шыабат.

– Ус анакәха, сара директор нагзафыс сыказааит, уара
аиҕкааф-напхгафы уакәзааит.

– Иабантәааугеи, Ахра, асеицш аматцурахыызкәа, –
ихәеит Шыабат, аха ихатагы арт аматцурахыызкәа ахын-
тәаауа хәа иахақәахьаз даарыхыицит.

– Аибашыра калаанзагы абанк еиҕкааны иказтцаз ду-
дыруазар, Шыабат? – дцааит ацышәырчча иҕықәххуа Ахра.
Назирагы дааччеит, зызбахә ихәарц дызҕыз дылдырын.

– Иаба уи?

– Акәа, мшәан, адиректор нагзафы диман.

– Аа, усқан зызбахә рымаз Бадала иакәымзи, аамта ҕыц иаразнак иеамаириашеит, изырхәон.

– Иуабхәахарц иутаххаз дхәыдахозма, абанк еикәиршәеит, иара иапызтаз иакәны, Баташь Лузба директор нагзаҕыс днықатаны. Уи уанзаҕы акрырхара даманшәалан, СССР шааилабгызтәкә ахазхатә банк еитеикәиршәеит.

– Аибашыраан ибанк еикәхоу, уара ухәашы, исабхәахарц истахыз?

– Идырхәит, еилырхит, ахтыпқәа анпыккала икарцеит, аха игәы каижыуам, айташыақыргылара дафуп, ичкәын Леон ицхыраарала.

– Леон аибашыра шаантәазтәкә Москва деитәцеит хәа салхәеит Шыарифа.

– Ааи, дцеит, иусурта изырпшны ирымазаарын аурысцәа, акрихашәалоит. Узтаху уара узы дбаагәарами, лхәеит Шыарифа, – иалхәахыз еита ирцабыргит Ахра.

Апхъан Бадала данцәажәоз, уашытан иуасхәап хәа исхәаз угәаламшәои?

– Исгәалашәакәым, саҕахыццакуеит.

– Ус ззысхәаз шеилукаазгы гәастеит лаб Шыарифа ара дшыкәмыз анихәа.

– Дабакоу хәа ижәдыруеи, Шыыма икны цхыраара саныказ аахыс дсымбац, лареи сареи хажәа еимадам, ишыжәдыруеипш, нас дабазбарыз.

– Лашыа дигеит Москва, измаану Назира илалхәазар калап.

– Москва дигеит, – ажәа лара ишлитаз лбеит Назира, – уахы ацара дтеитоит, убри азы ауп Бадала иихәаз зихәаз.

Шыабат ас аниаха, иихәара ааифамшәакәаны даанхеит. Мацк игәы лызкахашәагы даакалеит. «Мацк иадамхаргы сара сахь лхы кыдлахызтгы дышцоз ма исалхәарын, аха...» – арахы ицәырымгазакәаны, игәатда интахәаены даакәыпсычхаит.

– Данцоз аламталазы шәеибамбазаап, иаалыркәаны дымцар камлеит, Леон иааицхәзаап акы дтеитарц агәыг-ра ширтаз ала, – Назира ариакара зылхәоз, Шыабат иҕапшыларала гәынамзарак шихыыз гәатаны ауп.

– Ааи, аха еихау ацарайуртақәа ирыдыркылаша рыдыр-кылахыеит, нас дызтеитцараны икои? – игәаанагара иаар-мариашәа ихәеит, гәаныла итагәгәоз инмырпшзакәаны Шыабат.

* * *

Аены амш еилгашәа икан, аха иҕыхышәашәааза цшак аҕаанахалон. Цстхәакәакгы, уи апша акәу, хыхь даеа уртк рныкшозу изхароу здыруада, ажәван инатшәкыыр-аатшәкыыруан. Урт, иҕыцәауаз ахәыштаара аипш, та-галараамта имчыданатәхыз амра рәынапырадыршәлон, ашәахәакәа иаарпырахауан, иаразнакгы ахауа аеааитә-накуан, иаахышәашәарахозшәа икалон. Аха амра ахы иа-наакәитхалак аеыф цыбара агәра аҕакны, нас ианааушәт-лак еита ишнатрысуа аипш, ашәахәакәа ыршәны рәаа-нанархон, ахра шытыхны иаашоушоууан.

– Амра хало иалагар, азазагы арбап, – ихәеит Шыабат иҕызцәа рахы.

– Абант апстхәа цыхцыхкәа ааилатәаны амра нта-рыхәхәар? – нацитцеит Ахра, ажәван днатәпшны.

– Мышцәгәак халамлондаз Гәашыа лымхы таагалаанза, – иаахыааигеит еицыз рахытә азәы.

– Кәыдры ахы кеикеиуа ицкәоуп, изласахәхыоу ала, ус ианыкоу амшцәгы иатәым, – иааиргәыгит аеазәы.

Абасгы еицәажәон, иагыицакуан, шыжынатәкәа Гәашыа илыхтыгәларц зтахымкәа зыҕенызкылаз ари агәып.

Шыабати Ахрей еиҕыркааз ари агәып «Ацхыраащцәа ргәып» хәа иашыталт. Бзаут гәак ипсыбаф ааганы анышә

ианамардоз еидыркылаз ачкэынцэа, ашьтахьтэи реикэ-шэараан «Ацхыраащцэа ргэып» зыхьзыртцаз, рапхьатэи цхырааран иахьа излагоз – Гэашьа лымхы аҭагалара. Рапхьаза арахь иааит, рхаблафь егырт зычкэынцэа тахаз рацкыс игэафу пхэысеибаны дахьырыпхьазаз азы.

Гэашьа лычкэын затэы имацара иакэзам аибашьрафьы илыцэтахаз, лыпшэмагы дтахеит. Ари аибашьрафьны зычкэыни зхатей тахаз лымацара аулакэху. Ацсны ахи-ацы-хэеи ирацэафьын ус зыхьны иказ. Аха лара лыпшэма ипсыбаф лоузаргы, лааигэа анышэ дамалдазаргы, лычкэын ибаф лмоузеит, дыткэаны данырга, агаз икэтэаны дырблит хэа ауп зегьы ирахахьаз. Абарткэа рыла дрыцхаршьон азы рапхьа лара лахь имфахьцдит. Цаны, ашьыбжышьтахь амш еихагы икеикеиуа икалеит, русурагы еиха ицоурахеит.

Сасрыкэа афныргыларакэа дрыламгар амуит. «Сасрыкэа, ухаткы хцеит, хыцакыртэк хзеилышь!» – хэа иааидгылоз рацэафхеит. Иара мап рзицэкуамызт, арыцхара изтагылаз ибон. Апцкэа ртагалара иалго ианалага, Шьабат иаб днаидгылеит, ауастарагы ицааиуа иалагеит.

Ркыта Зышкыт аибашьра калаанзагы анапхгафцэа ахьыказтэи ахыбракэа ртыцан ацыблаахакеи аццышэи рыда акгы ыкамызт, шыатанкыла икэырххьан аҭацэа. Ақыта анапхгафцэа (ақытсовет ахантэафи аколнхара ахантэафи) афьыагы аҭа ифагыланы иахьеибашьуаз руазэы дтахеит, егы ифшыапыкгы аснариад имнахын, аколиаска дантэаланы ада дзымныкэо, дхымхэаны дыкан. Икэыблааз арт ахыбракэа ахьылаз ахь ласы-лассы иааилоз, уака карулс аус зуаз Мачагэа иакэын. Наф-аафгы дцыркыуан, алаба икын. Данхэычыз чышэракеак иитцахьаз рыла дапхьон. Апхьара иара изыхэан аамтахгага шыахэын. Дахьыкарулуаз ихы аашьтымхзакэаны ашэкеыпхьара

дафын. Убри азы акэын ахантэафьы иус далганы афныка данцоз, – «хпрофессор дааихьоума?» – хэа дызцаауаз. Ақыта аҭацэа анахаҭа, аккумулятор пшааны, фымцала еикэыршэаны, радиола апсуаа ирхэоз дазызырфуан зы-та тахэхэаны иказ ица аҭака. Фынла даацэыртцуан, иццы-шэыртэхьаз икарулртахь дненины, дныкэыпш-аакэыпшны днахынхэуан. Аҭа игвардиауаа ирейуаз дырбаргы игэхьаа ркзоызт, «хымхэа рыцхак адэы дыкэуп, дыкэ-зааит» хэа дыпхьазаны. Иара ақыта еимиркьон, уа инханы иказ абыргцакеак ирейхэон ауаа аккумулятор ала Гэдоутантэи иахаз ажэабжыкэа.

– Уаа, шэанафьалбеит, аҭа ихаирплан иацы апсуаа ила-рышьтит, уаа, иацы Аныуаа рхэы апсуаа хҭацэа ирым-пыцырхит, – ихэаларын, хаибашьцэа еиха апыжэара рго ианалага, ибжыгы иамхардуцааханы.

– Уа Мачагэа, убжы аархэычы, ирахар, уцсы хэычы итоугы тырхуеит, – дныркылон ибжы шдухаз анрахалак.

Уажэы аибашьра еилгеижьтей аамта шыбжылазгы, ифьрхасырта шифьрхасыртаз иаанханы ыкан: ақыта агэы хэа иахьашьтаз днениуан, ацыблыхакеа днарыхэапш-аарыхэапшны, зкытахь ихынхэыз днарылалон. Иара ишааитахыз, иааитахыз каитон, иааитаххаз ихэон.

– Уа уара, икало шэымбазои, ана агычра, ана архэра, ихэхьзеи, уара, кэты шыаҭагэы нхом, рахэтиаа нхом, афар бжафьык акэыпшцаагы рцырцссы амфаду акэакькэа ркны икэаф-кэафза итэоуп, усда-хэысда инхеит, нас иабамгычуеи! – ибжы ихарззала днарылалон.

Уи иихэоз рмахазаргы ауаа ирзышьтымхуа иалагеит ақыта ахуааданы иахьынхаз.

– Уара ауафь даныкамла, итыҭафь аҭазэы дыкэ-гылароуп, «иҭацэны ицаз амш цсит» рхэоит, хамшкэа тацэ-ны идэыкэлеит, – агэынамзара аадырпшуа иалагахьан

абыргцэагы, егырт зхатэ цьабаа мацарала ахныкэгара иафыз ақытауаагы.

Ахныкэгара атэы уажэы аеакала икаланы икан. Иаа-рытцхэхэоз ашэыр-кэыр, насгы ифеижыхаз амандарина рыманы Цсоука амца ианын ахэсакэа, Цсоу азиас ирганы хэыхаракыла иахтиует хэа. Атцаракэа ацшқақэа анхырхлак, фатэыцшаара ицаны ианааргалак, атцар цшқақэа рыфэқэа еимырхяхэа ишырзыцшуа аицш, ирзыцшыз рхэыцкэа аланыкэыргон (шэыртира уахэ ацара хымыз-гызшыоз ахацэақэагы, рыхэсақэа раара иазыцшын).

Аамтақэа устэка изымцеит, арака икалеит аеа рыцхарак. Цсоу анырцака арразы ашэқэа нытцарбака иадыр-кит – Ацсны аблокада азыканатцеит Урыстэыла, Қырттэыла анапхгара рабжыгарала.

Ақытауаа анс рхэаргы, арс рхэаргы амла рчадыркуамызт. Аутра картон, акэытқэа, ашэишэикэа, араха аныртон, амала, ирыцэмачыз ацара акэын. Цыара ак тины кэрышыкэак дмырхауазар, аеа аагартак рымамызт. Аибашыра ашытахэ такэаамта иаанханы икалазаргы, ацкэын-цэа ахэса раагара иалагеит, ачарақэа калеит. Ишапу аицш, цхэыс даазгоз ицхраатэын «ахаршэ» ахызцаны, ажэйтэ-аахыс иацыз карталар акэын. Рхы иагырханы, еыц иа-анагоз атаца илхадыршэуан. Иарбанзаалакгы ацэгыа фэхэарак амоуп, хаагэамцуазаргы иаахачхап, гэыграда ицсхэада, ак акны хкылсып хэа ауаа ргэы карыжыуамызт. Еихаракгы, ирхысыз аибашыра хлымзаах иалтны тынчрак анырзыкала, ирыкэыгэгэоз амамзаарагы рычхауан.

– Дадраа, акыр зычхаз акры ибеит, еибашырак камлааит, убри ауп аус злоу, – рхэон абыргцэа ахэаидтэалалозгы.

– Ухтыс хьанта уанышэар, угэыгра цсуеит, хгэыграқэа хгэатца итамшыкэаны хайхалароуп, – рымшын, хыхэартак змамкэаны, мамзаргы кэрахаракыла излымшоз рычхы-

рааразы иахынеиуаз «Ацхыраащэа ргэыц» еиднакылаз ацкэынцэагы.

Ацхыраащэа ргэыц азныказы жэащык ракара ра-кэызтгы еиднакылаз, уажэшыта жэохэщыкгы иреихахон. Зышкытаа урт ирызгэдуны ирыхцэажэон. Аха ишнеи-уаз, рхыцхэазара еитцахо иалагеит. Урт рымацара ракэым ақытазегэ акны афар мацхо, абыргцэа рымала иаанхо иа-лагеит.

Икалаз уи ауп, ркыта хуаадаханы иаанхеит, усуртада инхаз афар Акэака ицаны, ага ицэынхаз ащнатақэа ныр-кылеит. Аха атзамц акруфанатцазом, агычра-кэычра, архэ-ра ухэа рахэ зхы зырхаз калеит. Излагара рзымдыруа, ацэгыоурақэа рахыгы рхы мырхакэаны иаанхазгы мац-щымхеит. Збыргцэа ныжыны акалакэ ахэ ицаз ақытакынтэи акагы роуамызт, акалакэ акынгы рхы рызныкэгомызт. Иаанрыжызы рбыргцэа адгыылгы акгы рзалымхуа, еи-ха-еиха игархо иалагеит.

– Икахцари, иаазбари? – хэа инеидашшылон абыргцэа ахэаибабоз.

– Сара ажэалагалак сымоуп, – ихэеит, Шыдгэа да-ныржуаз Сасрыкэа ажэа изтаз, а-Гэадаалақэа руеишыара иатэыз абырг Хабыгэ.

– Хаузызырщует, Хабыгэ бзиа, – иааиларцсеит, иааид-нагалаз абыргцэа.

– Бадала Аирымба зегы дыжэдыруеит. Ицха Бзаут цса-та шкэакэа дизхэан, аха иара дтахагэышыеит. Шыдгэагы агацэа рыцсы данартаахысгы иара иоуп ащната мырз-кэаны иаазго, ззыхэаны имырзуагы еилкаам, ицха ара дааны дынхашам. Иара, аибашыра ашытахыгы иееибитеит, хар имазамкэаны иеыкайтцахэеит. Мкыдихэытэиуп, аха ххаблауаа дхалагылоуп Шыдгэа лыщната амырзразы. Из-хысхэауа, – ихэан, дзацэажэоз днарызхэацшит Хабыгэ.

– Иҳаҳәә, Хабыгә, изхухәәауа, – иажәә иаахыццакит.

– Бадала акрибахъеит, ақалақығы ақытағы изеипшуп, атцаразғы хар имазам. – Иажәә инацитцеит Хабыгә, – даахаңхәп убри, ҳиәцәажәп, ҳқыта қсыхәк азутәуп. Акахы ҳкылсырц азы иареи ҳареи ҳаицәажәп, – уа ичааникылеит.

* * *

Бадала Шьыдгәә лтынхарағы дааны даҳзыпшуп, ҳқыта аңеипш далацәажәарц итахуп, шәәала-чаала рхәан, уахь идәықәлеит абыргцәағы егыртғы еибартцысны. Ақыта анапхгара усхәартас ирымаз ахыбрақәә усғы ағацәә икәырххән. Иахыпшуаз ирбон Зышқыт егырт ахаблақәә ркынтайғы ауаа шнеиуаз. Шьыдгәә лтынхара аштағы еи-зас мацәзамызт. Ус аниба, Бадала даарылагылан иааирзырөит.

– Зышқыт ахаблақәә пшыба атцанакуеит, – дналагеит иара, – изхысхәәауа, қыта дууп. Егағы алтны ақалақ ахь ицазарғы, ачуан ду ағығарағы дууп хәә, уааңсырала ҳағьмацәзам, ҳмахәғақәә еицымлар ада қсыхәә ыказам, ҳқыта, зегы иахзеипшу тлоуп. Уанәоу уңыруа ажәван уалоуп рхәоит, ара игылоу ағарғы шәыкоуп, шәымч еизышәкыроуп, азәк иеипш ҳаилатцәароуп зегы, иааирас икоу еидгылароуп. Изаазарызеи, аибашьра еилгеижьтеи уажәшьта маңғы шымтцағы, ҳаилатцәартә хзыкамлацт, харабғыара ҳакоушәә збоит. Цьоукы ықәтны ақалақықәә рахь ицеит, ара иаанхазғы қытқык мцарсцәахама ухәартә еипш, рхымәаңгашьақәә уағы игәаңхартә икам. Хқыта хыдахеит. Ахацәақәә, ахәса реидарақәә рхәазо Цсоу ицаны фатәык анбаҳзааргои хәә ирзыпшуп. Ааңынрахь ахы археит аамта. Ауағытәығса иаңсоу ак кайтарц азы

игәы-иңсы акы иазикуазароуп. Иахьа илоумтаз тагалан иузтагалом. Хқыта иаиуроуп аиңкаара.

– Бадала дад, уажәә бзиоуп, уажәә хыла ипыскоит, уажәә инаццаны ишеиңкаатәу азы икәцатәу хәә угәы иаа-наго хәхәишь, убриазоуп адырра зуахтәзғы, – дныбжәа-леит абыргцәә руазы.

– Аиеи, дад, аиеи, цъара мөақы ханңшылароуп! – иааи-ларңсеит егыртғы.

– Сара издыруеит икәцатәу, – ихәан, ажәә аарымихит аәә быргк.

– Ихәеишь, нас!

– Ихәхәишь!

Иааиларңсеит.

– Днаххагылааит Бадала ихәта, ақыта ахадас дкәхцәп, акрибахъеит, қалақы қытеи дрылапшхъеит, ҳааидикы-лааит, – иажәә аағәхтәаны даарылаңшит ицәажәаз.

– Хәаидикылааит!

– Дааххылаңшааит!

Ана-арантәи абжықәә ааәуан.

– Итабуп абзиара ахьсыдышәкыло, аха шәәасзызырөи, – иааирзырөит Бадала, – сызшаз насыпк сиңеит, уи амни снапы злаку ауп – абанк ауп. Убра иаасхашәало алағы хқыта саңхраарц стахуп. Ишәасхәәп сгәы иаанаго. Ағар ҳамоуп аибашьраан хзыхьчаз, ҳаикәзырхаз. Убарт ирахтап анапхгаратә усурақәә, хара хнарыдгылап, хрыцхраап.

– Уиашоуп, Бадала, аха уара унацәә зқәукуа дхәхәндәз, – ибжы наиргеит Сасыкәә.

– Хара иуцәымцеит, Сасыкәә, уааигәә икашәоит сзыкәгәыгуа ихьз! – алафғы нәцеитцеит Бадала, Шьабат ихьзғы аатиркыеит. – Шьабат Лашарба аибашьраан арык драңгылан, командауағын. Хқытауаа ицныкәәп хәә сгәы иаанагоит.

«Ура-ура!» – хәә рнапкәә еиныйрҕеит реиҳараҕык.

– Сара сускәә аеакала иҕоуп, ижәдырырҕстахуп, – ихәеит Шьабат ианаатынчрахә, – цоуп, аибашьраан сыҕеҕасымкит, аха аҕьякыараҕы ушыапы уаҕшны иумыргылар, укаҳар аҕеит. «Аҕьякыараҕы» зысхәо атынчаамтазоуп, абраҕа еи-башьрада хәхыҕлоу. Араҕаҕы хәартак сзыкаттар стахуп. Наҕ-наҕ шәыматц зуртә Анцәә сҕаитцозар хәә сгәыҕеит. Стара салгар, цыара акы схәартахап. Фабрикаҕы хәҕуп саб иашьеи сареи. Аибашьра аламталазы Аҕәә сызталаз ауниверситет сталарц стахуп хәҕхәтәи атцарашыкәс азы. Ақыта иахагылаша аҕаҕы избахә шәасхәоит. Абра дгы-лоуп фырхатцарыла иеибашьуаз, ақыта атәҕы ибзианы издыруа Ахра Махәышба. Хихәап дақәшахатхарц, – Ахра иахь инхәирипшит Шьабат.

Шьабат иажәә ахьцоз еиликаауа даналага нахыс Бадала дзырдуан, даҕхәыцуан. Аха Ахра избахә анихәә, ихәыцра даалтит. Хәыцхәыц зызбахә ихәҕы иааимгоз хәә уаҕ днымхеит Бадала. Дақәнагоит ззихәашазҕы ихәҕы иааиуан, аха макыана ҕитүамызт.

– Бадала баша узбахә имхәазеит, Шьабат уххь згеит, уаҕсаны уиҕхәазеит, дад Шьабат, – ихы наизирхан, – уажәымта зыргәҕәо уанҕоу ишьтоуто аҕасхыр ауп, уааҕсарақәаҕы аадыруеит, аха уасхыруп, дад, абра хқытаҕы еиҕкаара бзиа круцар, хтеи бзиа хәә харҕы хулаҕеҕәлап, – ихтарца шкәәкәә дҕаханы иааихихын, днарылаҕшит Хабыгә.

– Сшәыкәыхшоуп, сыуаажәлар, сарҕы сшәыхәоит сычкәын имҕа шәапырамгыларц. Амҕа ишәт итцара иацитцарц. Насҕы, ижәбоит афабрика аргыларазы ишьтоу амаҕәәхә ахьчараҕы Шымеи сареи ихамидоит. Уи хзыргыланы хкалар, ачаи атәы изымдыруа даанхар, алтшәә зыкалом, атәы атцаразы итцара иацитцароуп, – гәтыҕыҕаала иреихәеит Сасрыкәаҕы.

– Ааи, аха уанзаҕы акыр бжьоуп, уанза иахзибааит, – хәә рыбжыкәә ааиларҕсеит.

– Ихатыҕуаҕра хзаанкыл, дад Ахра! – азәы ибжыы аагеит.

– Ус анакәха шәаазырҕы, – Бадала ибжыы анга рҕеаа-ныркылеит. Иара инацитцеит:

– Ахра, умеида хәт хәаҕы хәаизымтаазакәаны, ахаты-уаҕразы дшәкәхәргәҕәап.

– Хәкәшахәтуп, хәкәшахәтуп! – аҕу ааилдыргеит.

– Ак схәар калома! – ажәә дахәеит Ахра, идыртцаз хара дацәгыларҕы шырымуаз аҕәра анига. – Ишәхәаз сахыпарҕы сабанзаци, «амшә иакыз баба, ихәеит» еиҕш, ибзиоуп ахысхәәап, аха хусхәарта хыбракәә аҕа ибылхьеит, хқыта аҕәы хәә хназхәаҕшуа акҕы ыказамеи?

Цьоукҕы рацәак хара импшзакәаны: – уара, хадас иа-лаххыз иаб дуастоуп, акы нашәызиргылап ирблыз рты-цакны, – рхәакәеит.

– Уи уажәы изхәаахаз шәоуп изасхәо, ари аусҕы акы азаабзахьеит, араҕа хәидибагалаанзаҕы цытҕык ххы ааилахкын, – хәә реихәеит Бадала, – Сасрыкәә хқытазы иибахьоу аҕыбааа зегы иаадыруеит, хытцакыртак змоуз хәә уаҕ дыкам уи аҕастара далагеиҕьтеи. Аусхәартақәа рыргыларазы аргылага амаҕәәхә бзиа атахуп, қәацәмацәк рыла хзеилгом, уи наҕ-наҕтәи усуп, – уа даатгылеит Бадала.

– Ари аус иазышәызбаз хәхәишь, Бадала уххь згеит, – ихәеит абыргцәә руазәы.

– Сара шәхабла сатәзам, аха шәхаблаҕы схаблаҕы еиҕшны сыртәушәә збоит Шьыдгәә гәәк лыҕнаҕа сызҕаб даналахәха. Гәадалаараа рхабла иагымхааит, рбыргцәә Хабыгә раҕхәа днаргыланы, иакәшахәтхеит абри лыҕны ақыта ахадара иатыҕны икаларц, – иажәә аахитцәеит Бадала.

– Ааи, дад, саргы ҳажелантә зеггы ақәшахатуп, Бадала иихәаз шәахаит, – ихәеит Хабыгәгы.

Ицьшыаны «аууы» ааилдыргеит изахауаз зеггы, инеи-хәапшы-ааихәапшуа. Аха зеггы рхафқәа ирныруан гәа-хәарак шырнәтәз. Рыхқәа неидкыла-ааидкыло, аибашы-ра хлымзаах ашытахыгы уаанза аипш уск аауа, хнеиз-таауа, хнеилацәажәо ашқа хкылсыр қалап хәа инеиды-хәйтхәйтлон. Лассы аимпрахь рхы дмырхазеит – иахбада ирымбацызшәа Шыдгәа лашта-лгәара инартыс-аартысуа иахәапшуан. Цьоукы, инықәццышәаа ицаз аусхәартәқәа ирзааигәаз афны иақәшәзеи, аусхәарта иагъазхоит, цыхба аусхәартагы аконторагы рхыбрақәа атахын, хаз-хазы иахықаз азы, уажәы ақыта ахадара мацара ахыкәу азы уи афны рхы ааларызгартә икоуп, рхәон, аға цьоукгы ақыта ахада дабатахыз, мшәан, досу иитаху ишитаху инапы алеикааит, колнхара ыкам, совнхара ыкам, усс дзеихабхо иарбану хәа агәынамзарақәа аадырпшуан.

Цабыргны, ари ақыта иаланхоз рахьтә ирацәафны ағар ақалаққәа рахь ишцахъазгы, ақытафгы инханы иказ мачфзамызт. Иахфарызеи, иаажәрызеи, усуртас ихауазеи хәа имхәыцзакәаны ицаз азәырфы шымфакъазгы уахынтәи иаафуан. Ара инхазгы хықәкы хәа акгы рымазамкәаны акәтгычрақәа реипш икоу атмыхә-хәарақәа цызгаз, уф иихәо дырмырхауа иалагахъаз ыкан. Аиҳабра-аитцыбрагы ахатыреикәтцарагы атанза ицар хәа ишәо иалагеит ауаа.

Уажәы ари аилацәажәара имфәпыргаз рхы-ргәы аз-неиуа иказ еихарак зықәрахь инеихъақәаз рақәын. Зегь рақәымзаргы цьоукы икаитцахуазеи ахада хәа иалххыз хәа аилацәажәара рқышә инықәыртон.

– Хаи, уара, даанышәкыл, даанышәкыл! – азәы ибжы аарылафит ашытахышәа.

– Ма хзыниазеи, абаацқәа, шәиламкысын, цәгъара игәы итазам! – хәа цхәыскгы лыбжы рахаит.

Иааиламфдыргы амуит, «Соушәышт, уара!» – хәа азәы иефко, днарыгәтасуа дшаарылалаз анырба.

– Уара, ари Маслагә Ахәашба, Танас иаб иоуп, уажәраан-за ара дыказамызт, уажә дабаанагеи? – ибжы иргеит азәы.

– Сара шәысзымтаазакәаны ара шәеизызгазеи? Шәеимпы! Шәеимпы! – даазынио зеггы дрыцәхасуа дрылан иара. – Аилага дсышьтоуп сылқырт, сааигәа даашәмышьтын! – дкааит нас, иахәшәа атыцхә «хзыниазеи, абаацқәа!» – хәа лыбжы иахаз дараапкуа.

Маслагә дзымтысуа дааныркылеит ақкәынцәа. Ус иахәшәагы даарыдгылеит.

– Икалазеи, Макрына, ихъзеи? – хәа иаалыдеибахәалеит, ааигәа-сигәа иказ.

– Ара икоу бымбазои, Макрына, сара бызсышьтои, рыгә-тацәкәагы Сталингы дрылагылоупеи? – ибжы црыхә-цәаза инаиргеит иара – лашәа.

– Ааи, уара гәақ, абас уқаларц азакәызма Танас цсә-тацәгәа дзухылцуаз? – инеиматәаны атәыуара далагеит иахәшәа. – Дфәхәаны дысзыжәга афнықа, сшәыхәоит, мам-зар сара егьсурым, аха шәара шәирпхашәоит, – хәа дры-хәо далагеит.

– Ааи, гәақ, иқкәын дыцсахфны ақыртүа гвардиаа дыш-рылаз аниаха нахысгы иажәа еилацсахъан, – ихәеит игәылак.

– Уи аума, ицсы штәмызгы иахахъан, аха ицсышәа из-дырамызт, – нацитцеит ағәазәгы.

– Ишәхәо иашагәышьоуп, иқкәын итыхәала хқытауаа азәырфы штахыхъаз анеилахқаа иахамхәеи. Цәгәала дхам-пытцаханы дықан, иахба зынзак дааилагазеит, – дтәыуон иахәшәа.

– Иахьа астцәкьа изцәыртыртә дказцазеи? – илызцааит.
– Ицкәын атыша цаула дыштабааз иалхәеит хгәыла-
пцхәыс, лхәа агәара иазнымкылакәа хашта иантала, лабала
дахьасыз азы дизгәааны.

Икәлаз анраха Шьабати Ахреи еибарыфны иааит. Мас-
лагә аеырххара дшафыз дафын.

– Маслагә, арт удыруама? – цкәынак иааиз наирбеит.
– Исымдыркәаны, хқытантәи ацкәынцәа афронт иа-
фажьны изшьыз рами, – дырзытцкьарц ишыапкәа афыр-
фырхәа икьон.

– Арт хқыта аихабацәа фыцкәа роуп, ус рзумхәан, –
ихәеит, «иудыруама» хәа иазцааз ацкәын.

– Унан, шәхаткы Маслагә дцааит, шәаишь шәгәы-
дыскылоит, – ихәда тхәаны дара рахь деихеит иара.

– Доушәышьт, ура! – рхәан, даарымхны, нак-аак има-
хәаркәа нтарсны иаанкыланы, ауаа днарылыргеит Шьа-
бати Ахреи.

– Шәаала, акәац шәызызуеит, амцеикәтцага сымоуп,
шәацәымшәан, шәааццакы, хнеир, сьфны амца ацрастцойт,
акәацгы зып, хазхарагы хәехарпхап, – инеимда-ааим-
даны дырфәпшуан имахәаркәа еимлагәа изкыз.

– Афныка инагара иацсам, уаргы саргы уа хазид-
тәаларым, – ихәеит амфан Ахра.

– Нас, дабааго? – даатгылеит Шьабат.

– Еигьуп Драндака даагар хашиашоу.

Шьабат даахәыцит. «Икои Дранда, зхы еивысу ахьыр-
хәышәтәуаз Ганахлаба хәа ақыртцәа иахьахьзыртцахьаз
Азфьбжьатәи ахаблафы ауп хәа сахяхьан», – игәы иаа-
тихәааит.

– Ганахлаба хәа иахьашьтазу? – дцааит нас.

– Уатәи ахәышәтәырта рцәнымхазеит, шыатанкыла
икәырхит, рхәеит, уа ишьтаз ауаа ахьыргаз здырхуада.

Изхысхәаауа, уажәы ацынхәрас Дранда итацәыз хыбрак
ахь ииаргеит.

– Уака ачымазцәа калоушь аибашьра ашьтахь?

– Хәарада, уажәааигәа Акәа саныказ исархәеит уи
ахәышәтәырта аус шауз.

– Нас, ишпакахцари Маслагә изы? – хәа дцааит Шьабат,
рышьтахька иааиуаз Маслагә иахәшьагы даарыхъзеит.

– Саргы сшәыццар стахуп, аха хәфны мыждагы сыз-
кажьюам, – ләаанылкылеит иахәшьа.

– Смашьына ак агкәоуп, акатцаразы арееифы икны игы-
лоуп, уажәазы иахьыхәар калап, аха иара арееифы има-
шьынала хигароуп, – Маслагә дрыманы уи иахь рхы дыр-
хеит.

– Икатцеишь, икатцеишь, умашьына катцеишь, хусурта
фыц акны иахьахтаххо рацәахоит, – Шьабат Ахра игәы из-
дууны дааихәлаччеит, егыгы дақәшахатханы ихы ааир-
цысит.

– Шәысхыччоит акәу, шәарт алакәа, сычкәын атыша
дтапсит хәа салхәеит уи апцхәыс, шәара шәыччоит, уи иаа-
гара акәзами сахьжәго, – инапкәа рымижәарц далагеит
Маслагә.

Инапкәа имтакәаны, дааиларгәгәаны рфынархеит.

Ахра Дранда агырцәа ицәыргаз амашьына ахата ип-
шааит. Ианимаз аткысгы еигьны икаитцахьан ицәызгаз.
Уажәы галтәи агыруак изныжьны дцеит хәацәа Апсны
иалтцны ианцоз. Иззынижьыз абцар икзамызт азы уаф
дилакьысуамызт.

– Хамтас иситеит ақыртәу аруаф, ахәаа ааныжьны дан-
цоз. Сара хәырцъанк азна афатә истеит, ихәыцкәа амла
иамкырц азы, – ихәеит амашьына иеигәыргъаны изыдкы-
ланы измаз, архынхәрагы ааицәымыгханы.

– Мерч, Бырду, мерч! – ихәеит иаарыхтыгәлаз игәыла, иумтар калазом хәа напышьашәалагы ирбо.

Ахра имашына инапәфы икалеит.

* * *

Акәаскәа рацәак ишьтыхмызт, аха ашьталартақәа х-уа-даки итбааз залки аман. Аха анапы агхеит аибашыра ианалага нахыс. Бзаут аибашыра данца, пхәыск лымацара афны ифнахаз илылшагәышыарыз. Иавагылаз амацуртагыи ф-фыкны икан – фык хәыкатцартан, егыи кыфартан, тбаа-тыцәралагыи ахәыкатцарта аткыс еихан. Аштәа-агәара иакәыршаз аанда кацсахъан. Амала еицрацшыиз агәашә хәычи агәашә дуи еихатәкәан, Бзаут Акәантәи иааганы ифеитцеит аибашыра акалара цытк шыбжъаз. Аихатәы аандақәагыи ааигарц ихасабын, имазеит акәымзар.

Шыбат ашыжъ дааины аштә дықәгылан, афнашәкәа рцапхақәа Бадала ишиитахъазгыи, афналара изымгәагыи кәаны. Ахрагыи дааит, аха изыфнамлеит. Инеихәацшыааихәацшуа игылан. Афналара Ахра изизымгәагыуаз, еибакәеибаха инхаз афны хәафналаны хашцатәари хәа игәы иаанаганы акәын.

Шыбат изизымгәагыуаз амзызкәа уигыи руакын, аха уи аткысгыи дынкыланы дызмаз аеакгыи ыкан. Ари афны атдыхәтәантәи аамтақәа рзы зыхъз ахыз Шыарифа лакәын. Шыарифеи иареи аймак рыманы еиғагылоуп хәа ипхъазон иара. Ааи, бзиа дибоит ихы акара, аха лара бзиа дылбома, мамзаргыи дылцәымгу. Дылцәымгзар хәа дызлыцәшәоз амни ақәаад бгыиц хәычы анылзишыз, атакс изылшыз ианыз ауп – «усцәымгхартә ухы кауцеит...» хәа. Цабыргуп, уиаахыс аамта бжәалеит, лара дзызхәаз Бзаут аибашырафы дтахеит, Шыбат уи идибалаз ацәбаа азын

акырза ицылшьеит, дилатцәаны ацсшәа иалхәеит. Аха уи абзиабара ақынза ишымназоз ибон. Акызатцәык, дшылта-хыз азы агәфара злаимаз, ахәра аниоуз Назира лкны лгәы иалырсны, дихзызаауа избахә ахылхәахъаз ауп.

– Назиреи уареи шәеибабахыоума, Ахра, уматцара уа-хагылеижтеи, иахылхәаазеи! – зныкыршәа дизцааит, рфымтра ааилаганы, убри еиха иусдузшәа.

– Ааи, ааи, – ихәеит, Ахра даалахфыххан. – Лгәы иа-хәаны дсацәажәеит, Шыбат икны аусурта уртазар, мап ахысхәааума, лхәеит.

– Итабуп ус ахыбхәаз хәа сызлахәа.

– Хымпада.

Абри аамтазы аихатәгәашә абжыи геит. Инацшызар, Бадала иакәын. Шыбат даахәытцәыхәытцеит пхашыарак наи-фәыкәланы, аха уи диабхәахо диабхәамхо ахызымдыруаз дназхәыцын, дыпхамшыазшәа иеаакацаны днеицылеит.

– Шәтыпкәа еикәшәмыршәазаци? – инеимда-аимданы днарыхәацшит иааиз.

– Хәафнамлацт, – ихәеит Ахра, Шыбатгыи дизымпшза-кәаны.

– Шәаалеи, шәаалеи, ишәзыгәагыуам, избоит, – днарап-гылеит. Нас инацитцеит: – Иацы ашыбжыишътахъ ауп Акәака санцаз, Шыарифагыи ател сылзасит.

– Иахылхәаазеи лыхъз зху афны усбартас иахыиках-цаз? – иааимпааны дцааит Ахра.

– Деигәыргъеит, ақыта знапы ианышәтазгыи патриот-цәоуп, еибашыфәгәақәан, лхәеит.

Шыбат аеацәара дхәыцуашәа дырбон, аха Бадала иихәоз акәын дыззызырәуаз.

Шыбат ауха атх агәы ааифнашаанза дзышьтамлазеит. Машықәала дыцәаны даацшит, аха акәачаб ххазәа иаркын.

– Уахаггы иҕазами алашара? – дизцааит раҕхьа.

– Мап, аҕацара иаҕуп хәа ауп ихархәаз, аҕацәа иҕ-хастартәыз ашыақәырғылара цәҕахеит.

– Нан Шьабат, уаб нахьхьи афабрика аргылагақәа ихь-чоит уаха, дҕарулеит, ушьтал, нан, уатәуха уахь ҕарула ацара уара иууалуп, уаха иухьчои, сара сумыхьчозар? – дихыхәмаршәа ҕаалтит. Шьабат идырит дшихымыхәма-рыз, лычкәын ацәа игхар хәа дшәаны ишылхәаз.

– Абжьара ашә асыркуеит, нана, алашара бамырцәозар акәхап, уахь иҕначҕоит, – дҕагылеит Шьабат, акәачаб аха-ра надцаны.

– Мамоу, нан, сара сыцәаны саапшит, уара уоуп ацәа зыҕо, – лхәеит иара дангыла, уаха дтәарым, шьталара дцап хәа лгәы иаананы.

– Сара хьаас сҕабымцан, – абжьаратәи ашәггы ны-дыргәҕәаланы деитанатәеит.

Астол еиқәырчақәа иқәыртәамзарггы, қьаадқәак рыла ихьбан. Иара ишҕа ацәа ааизомызт, ак тихуан, акы итцәаҕәон, еиҕеитцәаҕәон, уеизггы акаҕны дызкылсуамызт.

«Ааи» – ихәеит гәаныла, – уаха сзызхәыцқәо зеггы хқытауаа ирҕахуп, аха ҕатцашьас иахтарызеи? Уаха урт ақьаад аҕы рарбашьа сақәымшәеит, атхггы цеит, уа-тцәы Ахраггы иасхәап, акы еицахазбап», – икарандашь нықәыршәны дҕагылеит.

Адәахьы дандәылтц, инапқәа ишьтахь иҕатцаны, ашҕа леиҕеиртас иҕаитцеит. Даатгыланы ажәәан днатцашит. Ажәәан тырлашаауа етцәаҕьаа еибарлацәкәысуа, митәы блақәак рнибаалон. «Мшәан, аетцәақәа абасҕак хдунеи дырлашом?» – игәы интихәаан, ажәәан деитанатцашит. Амза ттәаа лаша-лашо, ажәәан икыдланы изсон. Ихала да-гьяамхаччеит, амза ацхырааҕцәа шракәыз шҕагәасымтеи аетцәақәа ааигәахәын.

Адсаа цәамтхаа иҕахәхәаны иаман. Ашҕа антытҕа илапшхәаа ахьынзаназоз абна ҕытрақәа рықәцәақәа аапын пшахалал иартцысуан. Уи аҕша иарггы даарлахҕы-хит. «Абас аипш, адунеизегьтәи атхқәа гәазырхагоушь? – игәы дынтахәыцит. – Мап, мап, егаҕьара макьанаггы ихьтоуп, егьаҕьараггы араткыс ишоурахахьеит. Егаҕьара ега гәаҕра ыҕоуп, ега бзиара шыҕоу аипш. Ахәынтқарцәа – атәылақәа реихабацәа тынч ацәаха рымазам, цьоу-кы рыжәлар ирызхәыцуеит, цьоуку атәымдггыл ампытца-халара иазхәыцуеит, ахәынтқарцәа зеггы ахшыҕ рымазт-ггы, еибашьра ҕалазомызт. Москва абас аипш аетцәақәа кәалыкәаҕьо, амза ттәааза иахалашошь? Ус иҕазазарггы, Шьарифа лыцәа аҕсымта акәзар ҕалап уажәы. Азәы дигәалашәоит хәа лыпхызггы иаламшәозар акәхап. Лыб-зиара зтахны илыхызаауа азәы дыҕоуп хәа лгәы иаа-намгозар ҕалап, Бзаут иаамышьтахь? Ус акәтцәҕьазар, заҕа лгәы ртынчны дыцәоузеи уаха?!»

Шьабат итахеит игәаанагарақәеи ихәыцрақәеи зе-ггы даарҕәатцны дышьталаны дыцәарц. Ус иаггыҕаитцарц азы дышьталеит. Аха «амырцәага» ааизцәыртцын, ацәа затца импын имааирыз, быжь-шьхакы ирхытцны ицазшәа, ашьтамтаггы имбо инеихытцит. Ус аныҕалаз акәачаб ыр-цәаны днышьталаны атуан даннатцаш, еишьылза иатцахаз алашыцара иаалпха-алпхазшәа Шьарифа лсахьа илақәа ианаахгыла ауп. Аҕхьан Москва игәалазыршәазггы лара лоуп. Зны длызхәыцуан ар рыматәа лышәны, зных – Шьымараа рыцхыраара даннеиз дшибаз, зыхәда тыхны изахыз аткы цәөежь лышәны. «Лаб Аҕәа абанк аартны имоуп, аҕаразы дашшуам, хәаратахума, аҕа пшшәахәқәак змоу цыкқәакггы лоушт, сара исзырбои акәымзар», – ааигәахәт. Уи лызхәыцра игәы ҕанатцон, хымҕада, аха ажәлар ркынтә иахахьаз аҕакггы даазхәыцит: «Абзиаба-

ра мыжда акалашәа иҫоуп, амтәыжәѡақәа утаны аѡада ушышьтнахуа аипш, умтәыжәѡақәа рҕәыдны ладаҕа илбаанаштыр аует!» Аха аеакгы игәалашәеит ирхәоны иахәхәз: – Абзиабара уеоумырблын, лара лҕынтәи атак ыҕамзар, мамзар уцаакәкәала уагазар аует!»

Шьабат Шьарифа лахь имаз абзиабара, иара дҕо даманы иқәын, аха лара лҕынтәи иашалатәҕыа дзыкәҕәыгуаз лажәа имамызт. Абартқәа зеггы дрызхәыцны, ибзиабаратә хәыцрақәа наскьеигарц збаны, атзахы иҕы нархәны, илацәақәа хиеит. Аха акраамта гәаныла лара длацәажәон, ажәабжықәа леихәон дааҕәымтзакәаны, атак хәа акгы шимахауазгы.

* * *

Шьабат иусурта уадаҕны дааин, истол ақбаадбҕыцқәа нықәишь-аақәишьит. Апенцъырқәа анааирт, аапынтәи ахауа ҕәымшәышә неиҕасит. Пытраамтак пенцъырк аҕынтәи адәахы дыцшуан. Ашәапыцәаҕ еитәҕаҕарақәа ирықәтәаны атар гәыргәатцәа ишәахәон. Абна ҕытқәа (абна еиужықәа уа ааигәа иҕазамызт) абнатә шәтқәа ргәылпыж ибон. Хазы ашәтцлақәеи ашәтеитахәқәеи цшшәахәы рацәала еилыччон. Шьыдгәа лашта ааигәа-сигәа ишырцқамызгы, иагышыцсамызгы, иқәианы иҕаз атәахаскынссақәеи урт ирыхъзарц зтахны ахыцәхәыц аипш еилагыланы атәасса рыхәцәқәа цызкаауаз ахаскын иатцәара иалшәтуан адәыкакацқәа.

Абарт зеггы гәыҕатәагаха иара иҕагәыбзыгуазшәа ибон. «Заҕа ибзиоузеи ацстазаара!» – игәы иаатихәааит, апенцъыр дадцны истол ахь дааиуа. Убри аамтазы, ихы зхибаауа акы ицәа иалашәаны дааруалыуашеит, игәы хәашырак ықәнатцеит, ихыҕы агәахәара нықәнарбеит. Ибла иаахгы-

леит аиааира иахымзакәаны ивыршьааз аибашыцәа, аибашыра иқыта иалхәданатәыз ацкәынцәа, ахацәа, ахәса, ахәыцқәа, урт рацхәа дпырпыруа дгылазшәа иахәшьа хәычы Марфуша.

«Убарт зеггы рыцсы таны иҕазтгы хәацсабара, ажәѡан аетәақәа ишдырцшзо аипш, ирцшзага цлақәаны иааламгылози!» – даахәыцын истол днахагылеит, аха ега иундазгы илахь изеитцыхуамызт. Агәырѡа даланахалазозар ҕаларын Ахра дааѡнамлазтгы. Ахра даниба, игәы цсахны, ихаҕы лашарак нықәлеит.

Шьабат уажәы иеынеитцыхны истол данаахагыла, аеарха даѡызаха, атуан хыла иципссоит ззырхәо иакәны дубон. Аибашыра ҕалаанзагы даун, аха уажәы иқәыпшратә сахыа злеитеикхәз рацәан. Ируакхаз, ихаҕы ақәыпшра-цәа иапысны ахатца цшра аанахәеит, итыцхатыпхәо иҕаз иқәыпшлақтәа тышәынтәалан, хәыцра шәкы ртубаауазшәа еиқәтәа-еиқәгыла иаатцырхәшәа иухәапш-уан. Цбоукы ирхәон, ихахәгы цқәа уналапшыр, шлацкгы аалухыр ҕалап хәа. Аибашыра хлымзаах зхахәқәа аршлаз мацѡзамызт, уахи-ени ажәыларакәа ирылагылаз иакәым! Амала, абарт илактәа хәыцра шәкы ртубаауазшәа ишыҕазгы, илақәа унархыцшылар, иузгәыкуа иухәапшуан. Уажәы, ақыта ахадас даныҕала, еихагы дуаѡыназаазаны дырцхәзо иалагеит иқытауаа.

Ахра данааѡнала ихаҕы аипш илактәаҕы ааччеит. Азыблара иалахаз еилибакааует хәа ахымца иалцны иааз арт аѡыцәа, заҕа еизгәыкыз лактеихәапшрала еилибакаауан.

– Сшузыпшыз, – ихәеит, истол даахытцны днеицыло.

– Сагзырхаз уи ауп, аремонт иқәгылаз смашына шы-хиахаз ала адырра ансоу, ашыжы уахь сцаны иаазгеит.

Уатцэы ақыта хналс-ааласны иаабап, умхээз, машынала хныкэап, – аценцыйр ала днарцшны амашына наиирбеит.

– Мап, Ахра, машынала хцазом, шыпыла еимаадарц стахуп.

– Ибзиоуп нас, сара мап схэом, – анихэа Ахра, афнеи-фнытцка иаалеифеит рфыцбагы.

Убри аамтазы фырххыла азэы ашта дааталеит.

– Иаха икалаз шэасхэарц сааит, – ибжы ихэлахома ухэо дыццакны даацэажэеит иааиз, амардуан дшаахалаз аицштэка.

– Икалазеи? – инеицыххылеит даргы.

– Шьамсиа лыфны дырхэит, матэа бзиаc иаалымаз зегы ргеит.

– Уи ахыматаэа шыахэкагы ныкэйлгон, уртгы ргама? – игэы иалырсны даацэажэеит Ахра.

– Лыцкэын даацыцхэаза матэеи-фытэеи хыматаэеи лыгижыуамызт аибашыра калаанза Акэа хыфыc аус ани-уаз, аха аибашыраан урт нханы иказушь? – иааиз дизтааит Шьабат.

– Дыхтэаны Быкьканка данцоз лыматаэа бзиақэа чамаданк азна лган, ишылгаз аицш, ихмыртлазакэаны даны-хынхэгы иаалгеит, илымаз ахыматаэа хаибашыцэа ирылтан, абцъар алаархэеит.

– Уи лчамадан акэхап иргаз? – иаахыааигеит Ахра.

– Уи акны инымхеит. Лыцкэын жэацы дааит Урыстэылантэи, уи уажэы уахь аус иуеит, акэац, ашэ ухэа иеидара афатэ лзааиган, иацы ауп данцаз, аа иаха ифныпсса ирыманы ицеит.

– Ус акэзар, уи дшааз-дышцаз, иааигаз-иигаз зегы здыруаз роуп ацэгъауцэа, – Шьабат дагыцэажэон, аха дагыццакуан.

Ахыцсыцхэа иналбаан, Шьабати Ахрей амашынахь инеит, афыуаф ифы днақэтэан, акамчгы нарбаны, данаа-уаз дшааз аицш, деиханы дцеит.

– Смашыны ыкамызтгы, шыпыла амфа хакэзаарын, – дааехэеит Ахра.

– Шыпыла аныкэара уацэшэома?

– Мап, мап, – ихэан Ахра, амашына аус ааируит.

Шьамсиа лхала афны дыфнан аибашыра калаанзагы, аха зегы шыцыларами, дшэомызт-дырхауамызт. Ауаа рыфнашэқэа амыркзакэаны усура ицон, акгы ыззомызт. Лыцкэын ихэашаз азанаат анышэтих, ақытакны ихы иза-мырхэо даналага Акэака дцеит, уа дтаацэарахеит, ифныка хыаа имазамызт, иан дажэабааны дтэамызт, ак лымамкэаны даргэакуа дкаитцомызт. Иаб дуафыццакын, дмалырхафын, «абнахынтэи знапы тацэны ифныка иаауа, уи дынхафым» ихэалон, ицсы антэз. Амашына ааихэеижэтеи дук цуа-мызт, ицышэа амачреи иццакреи ирыхкэаны тла дук ашыапы дласын, имашынагы цыххаа ицеит, иаргы дтахеит. Ицкэын амашына ааихэартэ дкалеит ашытахы – данхьи-ифха, аха иааихэазомызт, иаб ихызы ихыыр хэа дшэаны.

Шьабати Ахрей Шьамсиараакны ианнеи агэылацэа еи-зыфхэан, агэыжэжэага ажэақэа лэзхэозгы калеит. Ускан лылагырзқэа аахаддылон. Ақыта анапхгафцэа фыцқэа анылба, лгэы цшаазазаап, дамхатэыуеит.

– Ажэа кэанда атцааршэ арзытуеит, аха илаххэарызеи, ақэылацэа лыкэха ицахэеит, – Ахра днаиахэытхэытит Шьабат.

– Ааи, ааи, ажэа кэандақэак лахэатэуп, ақыта ахада уоуп уи зыхэтоу, – наиафеикит Ахра.

Нас Шьамсиа лахь деитанеиит Шьабат.

– Бгэы камхацэааит, Шьамсиа, излазбо ала, тэымуаамзар калап ацэгъоуцэа. Хқыта урт шалоу аабақэахэеит, хымпада хрышэталоит, ихампшаар иабацари.

– Ирзымгаит ибцәйргаз, иагырызгарым, хара иах-зымпшаазарггы Анцәа ибоит, ашәыр хәаҗса ахалаггы иҗ-шәоит, ацәгәуаҗы хара дызцом, – нацихәеит Ахраггы.

– Нан Ахра, Анцәа ххәеит, аха, ашәыр хәаҗса ахала ишыҗшәо еиҗш рхала икәзаауам, аҗыч днаҗоумкыкәаны ахара узидцом, икәҗҗены аус дакәуршәар ауп данаххәуа, – лылаҗырзкәа лыҗраҗәала илрыцкьон Шьамсиа.

– Ес иҗахҗалакггы урт ҳаҗшаароуп, иабанзацари! – даамақарит Шьабатггы.

– Дад Шьабат, уара уҗкәынзоуп, аха қыта дук унапы ианахҗеит, иҗахәуеит ақалақкәа ркны ақәыларакәеи архәрақәеи шмаҗым аибашьра ашьтахь. Хқытаҗы зеггы еибадыруа ҳауп, хара-хара хҗәибархәуа ҳалагееи, ари бзиарак ахь ҳкылнагом, – даарыдгылеит быргкггы.

– Дад, Шьамсиа илыкәлаз дхаратәым, лычкәын дааны дышцаз здыруаз, җарақәакггы шылзынижьуаз усггы ирдыруан, иаанашәа-аашәазар, иааҗшырггы здыруадаз, – дара рахь дааскьеит аҗәа быргык.

– Ак аахаур, иаахампытцаа изго хқыта ианалаха, җа-җашьас иҗамоузеи? – даарыдгылеит аҗәазәггы.

Шьабат и Ахрей машьынала ртыҗахь иаауан, аха алм-җанык имеиҗәажәазакәаны ртыҗ иазааигәахейт. Рымеи-җәажәара зызхәаз аицәгәышра акәзамызт, иҗалаз ацәгәоу-ра иазхәыцуан.

– Уара, иаха тхыбжьонынза, – даацәажәеит Шьабат, атынчра ааилаганы, – хқыта ауааҗсыра ирыхәаша хәа саа-ззымхәыцыз иҗоузеи, еиҳаракггы адгыл қәаарыхразы. Ашьыжь уанааи «сшузыҗшыз» зысхәаз, иаха сзызхәыцуаз зеггы науахәаны ҳаицрызхәыцып хәа акәын.

– Нас уажәы?

– Уажәы сызлазхәыцуала, уи аҗынза хзымназацаап, аҗхәатәи аплан аҗны иҳаргылаша ацәгәоурақәа раҗ-хыркәкәара акәхейт.

– Цәгәоурақәак аацәыртцлозарггы, ртыхәа шҗаҗым-тәари хәа акәын сарггы сышхәыцуаз, аха умбои, – иҗәан, амашьына ааникылеит Ахра.

Рҗыҗаггы ааҗытын, амардуан ахь рҗынархейт. Ртыҗкәа ркны инатәоны аиҗш (уадак аҗны акәын рҗыҗаггы ахьтәаз), Назира дааҗналеит, гәыргәаҗәаша лоурц лҗа-хызшәа дҗаҗа-җаҗа.

– Бзиала баабейт, Назира! – дласны дналҗылеит Шьабат, дналзааигәаханы лхы днагәзит.

– Шәусура җыцкәа шәыдысныхәалоит! – игәышҗы днагәзит, нас Ахра инапы ааимылхит.

– Бахзаазгаеи, хусурақәа хнархагылеиҗтеи Ахрей бареи шәеибамбацзар акәхап, – даархыхәмарит Шьабат.

– Уиггы ыҗоуп, аха харантәи ишәыдныхәалоит, аа, абар, ателеграмма, – лхәан Назира, лсумка иааҗылган, днаҗхейт:

«Шьабат и Ахрей, ишәыдысныхәалоит шәусура җыцкәа, Аҗсны шәыхьчон еибашьрала, уажәыҗа хқыта еиҗашьа-қәыргылатәуп хшыҗҗарыла!»

Назира дааҗылеит.

– Дарбанушь иааркәаҗы, аха хшыҗҗак дула иҗацәа-жәаз? – Ахра даахыццакит.

Шьабат даахәыцит.

– Ахы, ишәхәазар дызустәу? – инеймда-ааимданы дыр-җаҗшуан Назира, гәахәаракггы лнырҗшны дҗышәырччон.

– Асида Уанаба лоуп, хымҗада, Асида бзиа, аха иагәанбалахаи хусура җыцкәа ртәы! – агәра ганы даацәа-жәеит Шьабат.

Ахра акггы аҗымхәазакәаны Назира дылҗаҗшуан.

– «Шьарифа Айрымба!» – лылаҗш адырхаланы илкыз ақәад днахәаҗшны днаҗхейт Назира. Нас инаҗылҗеит: – Сара ателеграмма лзысышьтын, ианлоу аамҗац азын аҗак қалҗеит, шака дахыццакызеи!?

– Иҗабуп!
 – Иҗабуп!
 – Абри иаха ахәылпазы исыртөит, иахә ашыжьза аҗелла слаҗәажәит. Аҗәажәаха сылтама «Шәбат! Шәбат!» шылҗытдакыз илҗытдакын. Раҗхәза дзызтааз иҗаца исама хәа ауп, «исазар, ианиса дышпакалеи? Ашкол дан-тазтәи иҗәыпшра аибашьра иҗәнарзу изынхоу? Ахәра иоуз зныкыр ахы цәырнагама?» – абарт роуп.
 – Хәара аҗахума, Шәбат избахә анцәырылга сара сыл-гәалашәомызт? – игәнигозу еихагы иҗәи иахәозу узеил-каауамызт иҗәажәашәала Ахра.
 – Уаргы дузтааит, дышпакоу, лхәеит, таацәала деиб-гома, лхәеит.
 – Уаха акгы? Ахрей бареи шәус лдырузтгы, аҗәк-қәагы рыла дбызтаарын? – деилууа дышгылаз, зеггы иеаарылхны Назира длызтааит Шәбат.
 Назира лхы аалалыркәит.
 – Ихәа, инагзаны ихәала уаха ибалхәаз, – налыдитөит Шәбат.
 – Ахрей бареи шәчара камлазаци хәа дтааит! – илхәаз дацәыпхашәаны дааҗапшьөит.
 – Илабымхәоз, – ихәеит уажәи Ахра.
 – Иласхәоз?
 – Тагалан аҗәа антартәалак шакәу, ларгы дақәшәарц шыбтаху!
 – Уи аҗәзынтәи хәицәажәараан инсыжьрым.
 – Шәбат, ура Шәрифа лзыхәан акагы зумхәои? – днеизыпшит Ахра.
 – Табуп сымхәеи, мшәан! – уа иеааникылеит.
 – Уажәраанза исымхәеит акәымзар, ура укынтәи аҗак дазыпшуп, салам шәкәыла, хқыта шышьақәиргылоутәи иплан соурцгы сҗахуп, лхәеит, – даатгылеит Назира.

– Мап, мап, лара лхаҗа лкынтәи җырала илтаху сма-хакәаны асалам шәкәы лзыҗра азин сымам, – уаҗа акәап иргылеит иаргы.
 Ахра Назира дналыцдәылтцит.

* * *

Хәылбыхала Шәбат аҗны данааилак, мамзаргы аҗны җаргы дымцакәаны данаанхалак, ашәкәкәа аашь-тихуан. – Гыхьөицш еикәҗа-еикәҗаны ашәкәкәа има-замызт. Урт зеггы рыҗны аҗаҗәа ианырбылуаз илалаблы ицахьан. Уажәи имаз Акәаҗа днабжьысцыпхәза ауни-верситет акны ииҗаххакәашаз акакала еикәиршәахьаз ракәын. Аҗәгыоура аныкала ахәылпазы аҗны данааи, ашәкәкәа рааигәагы дымнеизөит, какал аник ашьтахьгы.

– Хқытаҗы иаакало аҗәгыарақәа зеггы хьантараха ухә-да инықәхауазар акәхап уажәшьта? – лхәеит игәалаказара-қәа шәөимыз шылбозгы, зәаанкыланы иаламцәажәацыз Машьқәала илыргыкқәаргы лҗахымкәаны.

– Нана, бзиарак каларгы сҗаҗы инықәмыхәмаруеи! – илахь ааитцихит иан иахьылбоз.

– Абзиарақәа кало Анцәа икаитцааит, уи ами иахтаху, – даацәажәөит Машьқәала, – Шәбат хқыта ахадас даныкала нахыс абзиарақәа кәөит рхәалар сҗахуп, аха умбои, ала кәацаагара иуздәықәҗо аха, зыгәра умгаша ауаагы хқыта иалазаап. Уи зхысхәауа, Шәамсиа даарак илцәыхарам җәоуки ирыхгам иахатәи ақәылара рхәөит аҗәыла-азла зеггы.

– Лыцкәын дааны җарақәак лызныжьны дышцаз зды-руз харатәымзар акәхап. Нана, Гьаргьалашь кәрулра дца-хьоума? – длызтааит Шәбат даачшәа.

Ан лыцкәын ахтыс цәгы аангы лафла дахьлацәажәаз, даарлахьөит.

– Уажәшьта уара уанматцурауаѡха, уабгъы иқарахъ даннеи, «Гьаргьалашъ» наӕ инышьташәтцаргъы аует, – лхәеит аччапшь налфьқәлан. – Аиеи, заагъы дцеит, цъара азәы дрыламкъысындаз, аргыларазы иҳамоу аихатәы ргылагақәа, – иҳәеит иара.

Бадала Аирымба бырги фари еизганы ақыта ахада-ра Шьабати Ахреи ианрыдитцаз, Шьабат ихаӕны иаиз ақытафәти ауадаѡрақәа дрыззырхәыцыз, цгыла гәгәаны иипхьазаз, рацәак мцуаны Аӕсны ахәа аркны Аӕсны аблокада ахьазыӕартцаз акәын. Бадалагъы уи азбахә имхәазеит уаӕа. Уи игәы излаанагоз ала, иара аамталатәуп, азбахә архаухаура иаӕсам хәа иахьипхьазоз акәын.

Шьабат еиха игәынганы дыӕан ари ахтыс. Избанзар, акы, ибон ақытахәсақәа царак-шьарак ианааргәамтцлак, шәырк-қәырк рыманы ицаны, ирыгыз-ирыбзоз рыманы иаауан Цсоу азиас анырцәынтәи, иаазқәылаз уахъ ахәса рцарақәа аблокада рацәак ишапърхагамзгъы рдыруан. (Ахацәа раӕын Цсоу анырцәӕа аиасра азин зрымтоз, Чечентәылан аибашьрахъ имцарц азын).

Шьабат ибзианы еиликаауан иҳабашьыз хәгацәа рха-деи Урыстәыла усӕантәи ахадеи аиѡызареи аиқәшахәт-рақәеи шрыбжьаз, аблокада аӕаларагъы убри ишахӕыз. Уиазын акәын игәыграқәагъы еиха измаңыз. Иан Машь-қәала аибашьра ааилгеижьтеигъы знык иадамзаргъы Цсоуӕа димышьтзеит, аӕарышь азыхәан даарак ишуада-ѡызгъы. «Иаарыхуа ѡыцъа ахацәа хәѡноуп, ххәы хара иаахрыхроуп» иҳәеит зны, ршәыр-қәыркәа аайдкыланы Цсоуӕа ицоз ахәсақәак дрыццар шылтаххаз анылхәа. Лар-гъы уаха ләылмыртысит.

Шьабат ацәгъоурақәа реихарак аблокада иавибон. Хәаратахума, ауаѡы мазарала дгәаӕуа далагар, иатәамгъы ихы иатәеишьар ӕалоит. «Малда-шьалда уӕазар еигъуп,

амал уманы уламыс ызыр атцкыс» хәа игәы интхәааны, игәы иргәгәон, аха уажәы ақыта инапы иананыртца, амал-гъы ӕаланы, ацәгъоурақәагъы ыӕамкәа, аламыс мызкәаны ақыта еиѡкаахарц азы дзызхәыцшаз рацәахеит. Иӕалаз ақәыларакәзар, ипъынгылақәа ируакны ипхьазон.

– Сара Ахра иӕынза сцоит, ари ацәгъоура иӕалаз акы азызбатәуп, хәаицәажәашт, – дындәылтцит Шьабат.

– Анцәа изқәикыз, азәгъы изапъыхуам, Шьабат нан, иӕа-лаз зынза шәазаапкыр, шәаргъы шәгәагъ шьтырхыр ӕалоит, – наишьталхәеит Машьқәала.

– Сара сзықәгәыгуа акы ыӕоуп, ацәгъа аеазом рхәоит, иӕалоит ацәгъоуцәа хәпшааргъы, – гәыграла даацәажәеит Шьабат, Ахреи иареи анаибартәақәа.

– Узықәгәыгуа хәа акыр уахама?

– Гәыграла ами адәы хшықәу!

– Аиаша уавызго рацәоуп, Шьабат, иарахы уназго ауп имацу, гәѡарала азәгъы ахара хәзидымтозар акәхап.

– Ааи, иақәумкыз агъыч – дгъычѡзам хәа баша ирхәома.

Даара акыр еимцаркит Шьабати Ахреи, анахъ рхәеит, арахъ рхәеит, аха шьта иашак изықәымлеит. Ацәыз зцәы-зыз шә-гәнахарак дрытцоуп, изгаз – гәнахак, – рхәан, уи ауахәа реицәажәара убри ала интцәеит.

Шьабат ашәӕқәа данрыпхьоз ишиулацыз аицш, ашә-ӕы ааигәа дшымнеизгъы, иан данышьтала, иара дышь-тамлазеит. Ииартәа ус днықәтәеит. Афымца цәахәа иагхаз аены иӕатцаны иалгазаап, алашара каххаа иаркын.

– Нан, ушьтал, уцсы шьа, иахьатәи ашара уаапсеит, – иан лыбжьы иахаит.

– Аиеи, нана! – дѡагыланы алашара ирцәан, дааины ииартәа деитәнылатәеит.

Ацәа иааигәа иааизомызт. Дкәызгаза аиартә дылатәаны изымычхазт, дгыланы ауадафы длеиџеиуан, ишьтыбжь мыргазакәаны.

«Избо, сзызхәыцуа аңынгылакәа рнаџсангы, шака удаџракәа цәыртраны икоу здыруада!» Зегы Ахрей сареи хрыцалозар акәхап», – игәы интихәааит зназы.

Ауаџытәыџса ауадаџракәа данрыкәшәо, еиха иитаху ауаа ибарц, драцәажәарц итаххоит, урт рабжьгаракәа акы ихәошәа ибоит. Убас, ани зны Шьарифа ибгыц хәычы атакс изылџыз ашьтахь дтацәза ихы шибаз аипш, абыржәгы дтацәза ихатәаз алашьцара далагылазшәа ибеит. Ускан (ибгыц хәычы атак аниоуз) класс акны ицтәаз иџызцәа зегы ивагга иаагылазшәа ибон, насгы дизааигәаны дааивагылеит Назира. Аха уажәы Назирагы иааитаху излахәо, акы длызтаауа, акы еицырызбо икамызт аускәа – уи еиха илзааигәоу ауаџы длымоуп – дзызхәаны дтәоу Ахра, Шьабати лареи цыхьейпш реиџызара уажәшьта имцхәны ипхъазеит.

Зегьакоуп иааивагыло хәа ипхъазо далагеит Шьарифеи Ахрей. Хәаратахума, Ахра дшизааигәац дизааигәоуп, дагывагылоуп, Шьарифа лоуп, иара дшазхәыцуа ала, ицәынастханы иибоз. Игәы ихьухьуа иааталеит Шьарифа лыбзиабара. Аха дзызхәыцыз иахахьаз ажәаңка ауп «Абзиабара мыжда акалашәа икоуп, амтәыжәџакәа утаны ажәџан ахь ушарцыруа аипш, умтәыжәџакәа ркәыдны алада улбаанаштыр аует».

«Ааи, Шьарифа лыбзиабара алада сылбаанаштыхьейт знык, уажәы сханаларушь Шьарифа сызбахә инартбааны Назира лкны дахьалацәажәаз?! – Абас даалызхәыцит даатгыланы, ишьтахька инапкәа ныкатданы.

Убаскан Шьарифа еиха дизааигәахазшәа зибаз, тахык леипш, хқыта шышьақәиргылотәи иплан соургы стәхуп

ахьылхәаз ауп. Уажәы абра иаңхьа дгыланы диацәажәозтгы шака итаххазеи. Ишьтахь иказ инапкәа ааушьтны еита аныкәара далагеит ауадакны. Уажәы дтацәза акәзамызт ихы шибоз, цхырааџ дук дааизцәыртцызшәа ауп дшыкалаз. Аха Зышкыт абакоу Москва абакоу, аринахысгы еигәныџшьас ироуа здырхуада? Шәкәыла-быгышәла иааигәныџуа иалагаргы рқыта аус-хәыскәа ракәхап еибырхәо. Иара ибзиабара анбацәыригари? Абас иоуз агәаанагара атакгы ихакны иааит: «Мшәан, уи ақьад бгыц хәычы анылзыџыз илзанысымтцеи!? – деитаатгылеит. Ауаџы инагзаны агәра изымгартә уск анизцәыртлак, агәыџбара имоурц зыкалом. Шьарифа лахьгы агәыџбара изцәыртцит. Лара дшысзыкәоу еилкаам, сгәыгракәа макьана ихәашьуп, сгәыгракәа лапштәашәаразар, лапштәашәараны ипсыргы калокит, – кәитцан, ишыи-ишыи неикәтдо ииартахь иџынеихейт. Дышьталаанза игәыгракәа злеилкаахаша хәа даазыкәгәыгыз Назира лоуп. Убра ауп игәыгракәа рхы ахьааикәиҳәалаз.

Сасрыкәа акарулракынтәи дааит заа, Шьабат усура дцаанза дихьзарц. Иаха икарулракны лацәааихьшык шыкаимтцаз иныпшуан, илакәа злакапшыз ала.

– Уабгы дааит, шыжыхьа хәа какалкгы еицышәкып, – рыхәкәа астал ақәыргылара далагеит Машькәала. Анышәынтра акынза дцаны зык-рыжәтәк аңсцәа инарызхтәаланы даахьан. Аибашьра ааилгеижытәи уажәи рыбжьара есышыжь-есуаха аџны икоушәа рыхәкәа катданы илгон. Марфуша хәычы дықәпраа дкәашо итырххьаз лпатрет иакәтхыны лоура акара ирдуны лнышәнап аханы икнахан имфелыхны. Абакакәа рыцпхьаза рзыкәдыргыларц ртахын, аха макьана уи рылшартә икамызт, дара злырхуагы аңшаара удаџын.

Шьабат игәләһара бзианы иани иаби идирбарц иҫа-
хын, ирхысыз агәәһрақәа ирылигарц.

– Аиеи, нана, – ихәеит, какал икырц инапы зык нақәтәа-
ны абартәҫы дышгылаз иаб данааи, – аҫбатәи Ѓар҃҃а-
лашь҃҃ы дааит, астал ҃аицынахатәап, бар҃҃ы баахадтәал.

– Хы, хы, – хәа даа҃хырччеит Сасыһәа, аибашьра-
хынтәи иааигаз иавтомат нкыдыргыланы, – уажәы «҃ар-
҃҃алашьқәа №1, №2» хәа хәхыызцараһны уааины у҃оуп
акәу?

– Ааи, аха улақәа тчаа, иаха зынзаск умыцәазазшәа ауп
ушы҃оу, иухъеи? – лхатца иахъ даацәажәеит Машьқәала,
лыцкәыни иареи еибырхәаз алаф дшарлах҃҃ыхыз лцәа-
жәашьа ианыцшуа.

– Сабацәоз, иһалақәо шәымбои, ссамысса ҃ычрақәак
иһалалоз ххы инықәкуа хшааиуаз, Шьамсиа илықәланы
дандырхәы бзиарак узлазцшрызеи? Мазарак зыхтнах-
цахьаны иахзеиқәыжьу аихалых аргыларакәа цқьа ихәхь-
чалароуп, – ихәан, абартцан икнахаз анапырзәзәага ашһа
и҃҃ынеихеит Сасыһәа.

– Шьамсиа илықәлаз удыршәазазаап, саб, – астал ахъ
днаицнеит Шьабат.

– Уи мацара акәзамызт иаха ацәа сымцын имааиуа
сзызхәыцуаз.

– Уи арбанушь?

– Ее, Сасыһәа, ихәеит, днасацәажәарц ҃ынлатәи ашоу-
рақәа анаатәа, харцзатцәы сара сһны днеин Шьыма.

– Шьыма игәы ҃ы҃ыызт҃҃ы у҃арулла ааумданы а҃ныһа
уауишьтырауаз, – рцәажәара аарымылдеит Машьқәала.

– Иара а҃арулла ианихәтоу дацәаашьахуеит, сара затца
исымимдарыз.

– Иуеихәазеи, нас, «ее, Сасыһәа» хәа дахьузнеиз уи
атахмада? – иаб днеизыцшит Шьабат, акрыфара дналаго.

– Уцкәын, ихәеит, дызларыжьыз закәызеи, ари архәра
иһалаз҃҃ы уи имцшаар һалома, баша ақыта ахада хәа да-
лаххыма, рхәеит ауаакәа, ихәеит.

– Уи хьаас изыһауцзаеи, сара сазәыкхарым, иһалаз рхы
иақәцаны и҃оуп хқытауаа, иалцуа аабап, иабахацәцари.
Хара еи҃а хьаас ихәмоу а҃аакыми, саб.

– Уи закәызеи? – дныбжьалеит Машьқәала, лхәахы
дааины даарыдтәало.

– Амни ауп, – ихәан, – уа и҃аанкыланы, акы дназхәыцит.

– Иарбан уз҃у? – днеи҃ацшит аб.

– Амнахьхы, – ихәеит Шьабат, даақәыцсычханы, инап-
҃ы нархханы, – Кәыдрытәи аи҃хаа хара ихад҃҃ылуп,
арахъ ашәанцәа штатәац итатәоуп, Қартынтәи бцьархкыс
и҃оу зегьы ааганы убра атажьра иа҃҃ыми.

– Хара хтәқәа азә҃ы уахъ ишьапы изтамыргыло
Қырттәыла иар҃҃әеит, рхәоит, цсыхәас иаиурызеишь? –
илахъ ааикәйтцеит Сасыһәа҃ы.

Абас ихәеит Сасыһәа, аха игәанала хара хтәқәа уахъ
еибашьра идәықәлар хәа ашәара҃҃ы шиоуз удырратәы
иныцшуан, илақәа рытра инартар҃҃ежь-аартар҃҃ежьуа,
«уара еи҃ах аибашьрахъ ацара уқәшәарымашь?» – аанаго.

– Цсыхәас и҃оу акызатцәык ауп, зышәқәа ааумыртуа
а҃ны мра ҃апацхазом, уи аи҃хаа҃҃ ашә аартытәхоит, аха
ианыманшәалоу аамта цшаатәуп, хаамыццакып, – Шьабат
инеицынкыланы акрыфара далагеит.

Уи мацк рыгәқәа аарһәандан, ани абигьы ҃ымтзакәаны
акрырфон цытрак. Уажәшьта ихәзхоуп аар҃҃ахәуан аипш,
Сасыһәа Шьабат днеизыцшит.

– Цоуп, ухәан-схәан агәрагара удааоуп, аха «ак
ахьырхәо, ак ы҃оуп» рымхәои, – Шьыма иоуп исазхәаз, уи
акы имахәкәаны ихәарымызт, – даат҃҃ылеит Сасыһәа.

Машьқәалеи Шьабати уи иахъ иаазыр҃҃ит.

– Ус слымха интасит азы ауп изысхәо. Тәымуафык даа-ны хқытафәтәи чкәынцәақәакгы идпхьаланы ағычрақәа дырфуп, хачкәынцәагы алаиргеит, рхәеит.

– Дабатәида зырхәа иара? – абгъаахәа дцааит Шьабат.

– Уи здырхуада? Ақалақь афынтәизар калап, рхәеит. Ақытақәа рфынтәи иигъычуа ақалақь ахь иганы итиуеит, идкыланы имоу ачкәынцәагы ицхраауазар акәхап.

Шьабат, ақәфымткәаны, дхәыцуа даатәеит. Машьқәала лоуп уажәы иаацәажәаз:

– Цәабаак шә-цәак арбаауеит хәа, цәгъамыцәгъак хқыта даланагалазар, ибжыхқәогы шқакамлахуеи.

– Ааигәа ихәыцуа зехынцъара икоуп, хара ихәыцуа роуп изыдгылатәу, – астал даахытцит Шьабат.

Иусуртәкны днеианзагы хәыцыртас изыкалаз акы акәын: «Иапыркәкәаатәуп имоахкыаз хқытатәи ачкәынцәа, дыпшаатәуп ихаланагалаз ацәгъауафы!»

* * *

Шьабат иусурафы данааи, Ахра дааихьан, арт афымш издырхиаз усурта ауада аилыргара дафын.

– Хазы уцеит акәу, ишцоубои утәартә-угыларта? – Ахра иуадахь дныфналеит Шьабат.

– Зеигъыкам ауп, ари сыпсымзар Бзаут ишьталарта ауа-да акәын.

Шьабат ақәфымтзакәаны дныфнапшы-аафнапшуа дгылан. «Абри ауадафы дышьталозар каларын Шьарифа, лани лареи Бзаут имартхәкәа катцаны иалгаанза», – ааигәахәт.

– Узырхәыцуеи, Шьабат, иугәамцхо акрыкоума ара ауадакны?

– Мап, мап! – даалкыаны даацәажәеит, – Бзаут хәашабга даасгәалашәан.

– Бзаут Шьарифа дианасыпхазтгы абракәхарын ры-цәарта.

«Сгәы зифозеи, мшәан, Ахра?» – гәаныла даагәамтцит Шьабат.

– Уи сымхәар акәын, Шьабат, сатамзааит, – ихәеит Ахра, Шьабат ипшшәахәы ааицәымгхан.

– Аус злоу ақәылафцәа рыпшаароуп, – излацәажәоз дапыртны иажәа ахы уахь ирхеит Шьабат.

– Сара акыркәа саанашәа-аашәахьеит иацаахыс. Еиха зыгәра гоу роуп хәа сзыкәгәыгуаз ацхыраара хартарцгы срыцәажәеит.

– Уааишь, Ахра, арахь, хәаицәажәап, – итыпдахь ифәанааи-ха Шьабат, Ахрагы днаишьталеит.

– Сгәанала, – ихәеит Шьабат, ианааибартәақәа, – акар-улра агәып хәа акы еифәхкаар цәгъамызт, жәафык ракара еидызкыло, иагыцхыраафцәахоит.

– Уиашоуп, Шьабат, – Ахрагы дақәшахатхеит.

– Х-еитәнеитәкны иахшап, хы-хыла, уахылагы ақы-та иналс-аалсларц, ажәабатәи рхада иакәхеит. Аха хамццакып, зны цкәа хлапшны рхада далаххып, уи иалипшааит зыгәра иго ачкәынцәа.

– Ибзиоуп, аха рхада хәа изкәахкрыда?

Рфыцгәгы аайдхәыцлақәеит. Нас Шьабат ихы даафәахан:

– Назира лабгы лашьагы еибашьуан, лашьа Тарноу ихы зыкәку хәа иудыруеи?

– Ихы зыкәку хәа акгы ыкам, ачаи азы дагрономмыз, ачаиртәкәа рыбжакы былны апш лазцақәаз калеит, ауаа еидызкыло хәа макъана акгыкам ишубо. Акәака дцаны, баша усуфыс акәзаргы усурак далагарц избазшәа ауп ишыздыруа.

– Убри хадас драхтәп, аибашьрафгы гәыпк команда-уафысгы дрымоуп хәа избәхә сахауан, деифәкаафуп, – даалахфыххан, Тарноу ихыз ихәеит Шьабат.

– Убри избәхә сгәы итәшәхьан, аха исхәар, акалашәа иупхьазозар җалоит схәан, исымхәеит.

– Иуабхәындахараны иҗоу дахгәалоуршәар акры ауҗа-лахуаз?

– Ааи, аха нас, хәҗсыуаами, иламысхарым сымхәахи, – маҗкгы дааҗаҗшьхеит Ахра.

– Абыргәа алархәны еизарак мәаҗаагап архәра иҗа-лаз иазкны, уи ус баша хшаҗәымтәоггы раххәап, – иаа-хиркәшеит Шьабат.

– Исхәар, маҗана агәрагатәҗьаны сыҗам аҗәымзар, иеим лымхәтасҗәакгы соуит иаҗаахыс. – Шьабат днәи-җаҗшит Ахра.

– Уи заҗәи?

– Тәымуаҗык хҗытаҗкны даалошәа рхәоит, араҗагы аҗызҗәа иоузшәа.

Шьабат, Ахра иахь иимхәаҗыз уажәы Ахра иара иахь ихәеит. Шьабат уи игәы иахәеит, иара Шьыма иҗынтәи иа-хәз артҗабыргызшәагы ибеит. Дагыҗагылан:

– Ахра, – ихәеит дааҗаҗкны, – саргы исаҗаит, җарноу дазыҗатҗәтәуп еидикыло аҗәҗык рыла еилкаахар җалоит хзышьтоу ауаҗ дызустоу, дахьатәиу, усс дызҗу, еихаракгы, ара зыҗкны даало.

– Хара иахзымхәозар аҗәхап азәы хҗытаҗкны даалоит-дҗалоит хәа дҗәылаҗуп, ма дҗычҗуп хәа.

– Хәаратахума, – ихәеит Шьабат, – аурыс жәаҗҗа ишахәо еиҗш, «иаҗәумкыз, дҗычыҗам!» Уи дызусу аилкааразы хҗытаҗтәи зыгәра гам ауаа ирыҗклапшлатәуп: иахьҗо, иа-хәауа, изыцныҗәо, аҗалаҗ ахь аҗара-аара хҗакны измоу, урт рнапы иану.

– Назира лашьа җарноугы Аҗәаҗа иҗаны аара хҗакны имоуп, ара унапы зуркуа хәа маҗана аҗгы ыҗам, усурҗак дашьтоуп хәа ауп исаҗауа.

– Аҗалаҗ ашҗа иҗараҗәа-иаараҗәа еихаҗы иҗахәозар җалоит, хҗытаҗкынтәи лассы-лассы уахь амҗа иҗәуггы ау-сурҗа иашьтоу изышьтоу уи имдырҗәоны дыҗам. Ус анаҗә-ха, дыззахьырҗ хҗәы иҗоу илымхәҗынза инага. Дазааи-уаны убозар, хәизахькып. Уаҗәшахәтума? – Ахра дизҗааит Шьабат.

– Хәаратахума, саҗәшахәтуп, – аҗак җаитҗеит Ахра. Нас дизҗааит, – аҗагалараҗәа ирҗуп зымҗ инанаго, аха аибашьра ахымхәара ззыннажьыз ахаҗәаҗәи, аибара иаҗәнаршәаз ахәсаҗәи маҗҗам, ирзахәзбарызеи?

– Алатараамтаҗәа рзы урт зеггы хзырмыцхраазеит, азәырҗы хашрыхәазгы. Хыҗәкыла уи иазкыз ауаа хамә-замызт. Иаарластәуп аҗарулҗәа ргәыҗ аиҗкаара. Уи агәыҗ, хара хәцхыраарала аҗәша-мыкәша ауаа еиднакылартә иҗалароуп, ахымхәаҗәа рыцхраара зылшо. Аамҗа ршзом, аҗшҗәа рҗагалара маҗарагы азхом, аҗьҗәа рыҗаара, аци-трус шәырҗәа рыдагы ашәыр хыкҗәа рҗыхра, азынразы мҗыла реиҗәыршәара, шаҗа усутә хыкҗәа ыҗоузеи, – иааи-җәиҗхьазеит Шьабат.

– җарноу иҗшаара сара исырласып, – итәартә ауадахь дҗарҗ дҗагылеит Ахра.

– Уаатәи, уаатәи, – даахәыц-хәыцын, Ахра деиҗаир-тәеит Шьабат.

Арт аҗыҗьа уск аиҗызбара иашьҗылахьан аибашьраан-гы. Убри азы аҗәхап рҗыта анапхгара иахагылеиҗьтәи акырҗуазшәа, реиҗәажәараҗәа зымариаз. Ахра, Шьабат иааихәоз зеггы хырҗара зҗәым дҗаҗатҗаразшәа аҗын дышрыхәаҗшуаз. Шьабат даҗеакала дазхәыцхьан. Уи, аи-башьра җалаанзатәи реиҗызара аиҗызаратә усеиҗурахь ииасны иҗоуп хәа иҗхьазаны гәаартыла дихәаҗшуан.

– Сзырҗеуеит, Шьабат.

– Ихҗәаны аҗәаҗа қытаҗәа рахь иҗахьаз аҗсаҗәаҗәк рыҗнаҗкны иалххыз амедпункт аҗкны Назира лбара сахь-

неиз, Ната хәә Лагәйт-дхак арратә медехәшьас аус луан. Уи исалхәәкәаз усқан гәхьяамкрыла ауп сшазхәыцыз. Аи-башьра мацара схы иахьтаз азы акәхап, – Шьабат ихы инапкәа атдыргәаны дызхатәаз астал афы кәапк даздшуа дцәажәон.

– Уи закәи? – ифыза иихәаз аагәцареикит Ахра.

– Аибашьра, – лхәеит Ната, амедицинатә цышәа ахьлы-маз акәхап ус дызхәыцуаз. – Ауаатәыфса рцәәфа амцсахыр аузом, рцсихология даеакхоит аибашьра ашьтахь, зыпси-хика еиланахәо мацәхазом. Изхылхәааз, ахәцәа инагзаны ирхәышәтәанза итытны афронт ахь иахьцоз ауп. Ахра, игәоутәхьазар калап хьытауаагы анкьатәи рказшьақәа рыдызбалом, зегь ракәым, аха азәырфы рдеибарххарақәа рзыцәгьахеит, рычхарақәа мацхеит, ирыбжьаз агәбылра-қәа иахьа ирыдызбалом. Сара схатагы анкьатәи Шьабат сакәымшәа сыкоуп. Изхысхәаауа, хажәлар чыдала ахәышәтәра ртахуп. Хәышәтәрас иртаху аамта ауп. Убри акынтә, азнейшәа чыда атахуп акыта анапхгара хьын-тәи. Азәы ихарам ихароуцар, акы, инамысым, фбагы иа-хнимчхар калоит. Тарноу илымхакынза инага, иаххәаз дақәшахатхозар, акарулра агәып ахь иалицшаауа рказ-шьақәагы дрызхәыцлааит уажәнәтә.

– Еилыскааит, Шьабат, иухәаз. Саргы сгәы иаанагоит ус шакәу. Иахьа ашьыжь арахь саанза исахаит иаха ахәылпәз фыцәа ахацәа ргәааибан, ахәратәкьа камлеит, аха ахәызбатыхрақәа ыкан хәа.

– Еимаркыз хәа иудыруеи, изуцәада?

– Зны-зынлагы избәхә ххәалоит ани Чыгь Лажәба имеибашьуаз, нхытқа ицаны итәаз, нхытцәи хашьцәа дрыхәаны ацара еизганы амашьына аахәаны иакәтәоу. Уаргы дудыруеит, Шьабат. Азәы убри иакәзаарын.

– Нас, уи иеисыз дарбану?

– Мизан Ашьхараа иакәзаап, «Ацсны Афырхатца» хәа ахьз иоурц азы зызбахә хәоу. «Уара умеибашьзеит, уажәы умашьына ыргәаргәалеиуа ара ухәлоуп», иамхәәзаап Мизан. Чыгь дыткьазаап, нас ауп, рхәеит, рахәызбақәа антырга. Уа игылақәаз еикәыркит, рхәеит, ирулак.

– Хәылбычхала еизигагалар ада ус рымамкәаны инхеит ацкәынцәа, еибашьуазгы имеибашьуазгы, хәаратәхума, нас ак еимаркышт, акы еифаркышт, – игәы иалырсны даа-цәажәеит Шьабат.

– Ихацхаркырц хазәу ацшьгамта аахарласыроуп, – на-цитцеит Ахра.

– Хымпада, Ахра, хымпада. Уатцәытәкьа абыргцәа хәа-рыпхьап, уртгы ари аус иналахарцәажәап. Уара машьы-нала узлакоу ала, абыргцәа адырра рыт умцшыкәа, – адтца Ахра иитеит Шьабат.

– Ааи, ааи, – дақәшахатханы дагылеит Ахра.

* * *

Амшқәа цон. Шьарифа Айрымба Москвантәи ателеграммақәа лассы-лассы Назира илзаалышьтуан. Назирагы ма ателеграмма атак лзылышьтуан, мамзаргы, иныбжьар-шәны ақалакь ахь дцаны ател дылзасуан. Ателеграмма аалышьтыпхьаза Шьабати Ахрей рызбахә мхәакәаны инлыжьуамызт. Амала, ацхьа Ахра избәхә лхәон. Ари Шьабатгы еиликаахьан. Избанзар, «иацы Шьарифа лте-леграмма лоузаап Назира, саргы салырпхьеит», ихәон илоуцыпхьаза Ахра. Нас инацитон: «Сареи уареи хәхьзқәа неишьтаргыланы ианылцеит». Шьабат, аа, итабуп, ихәон, уаха ақәфитзомызт. Назира атак телла Ахрей Шьабати ру-сеицура атәы лалхәон. Аха Шьабат имеида лымамкәаны Шьабати лареи рус далацәажәомызт.

Шъарифа Москва лашъа Леон икны дыкажижътеи шыкъ-сык инахысхъан, Шъабати лареи еибамбазацызт. Ақхын ақсшъарамшкъа рзы данаагы еикъаымшъеит. Лара ақы-такны даанхартэ дзыкамлеит. Лаб Бадала Акъа дааникы-леит, инапы злакыз абанк аекономист пхъаис длыдиртэалеит аекономика атэгы блыртчалап, амшынгы бызхара бталап хъа лахъаны. Лангы Акъака дигеит, амшын шъеицталала, ишэзеиғъуп хъа, ақытағы рыфны иахылапшыша ргэылак кыралала даанкыланы.

Урткъа илшартэ дыкан Бадала, уимоу, ихаблағы зхы изамыхъоны иибоз парала ацхыраарақакгы ритон. Ам-цхэйтэкъа ихамшэалозаргы каларын, аха амал ахъ анацымла ицыдахоит хъа ақстазаара дахъапшуан. Ақы-тағы данааилак, икытан ажэабжъ ғыцс иаакалахъоу зе-гы еилымкаакъаны дцазомызт, ымш-хымшгы даанхон. Рацэак данаанымгылоз Шъарифеи лани ицны данаауаз акъын. Амшын аталара шэцэыбжъахоит бани барей хъа ццакыралала Акъака дигон.

Шъарифа илтахгышъан лқытауаа ицегъгы даары-лапшыр, ицегъгы Назира дналацэажэар. Аха шъеибабеит, уи аабзырха, ихэон. Зака илтахыз Шъабати Ахрей дна-рыцэажэар, русура атэкаагы инартбаашэа иналархэар, аха уи аипш атагылазаашъа лмоузеит. Лаби, лани, лареи шааз аниахалак, Назира даннеиуаз иакъыршэаны дниуан Ахра, аха Назирей лареи реицэажэарақэа аннымтэалак, иусурахъ дааццакуан.

Шъабат, знымзар-зны еибабартэ еипш, аускъа измыр-еиит. Уиазы ицырхагақаз ируакын Бадала дшааилак, ақыта ахадарахъ дааны Шъабат дниемацэажэар ахъамуаз, нас уахъ ифныка анеира мыцханы ибон Шъабат. Амала, еи-ликаахъаз уи ауп, Бадала, Шъабат, ауаф бзиа хқыта даха-гылоуп хъа ирехэапхыыз ихэон. Ипшэмапхъаис лакъын иа-

аимазкуаз, «уара уами уахъ избахэ зхъаз, нас иара дзыб-зиамхари» лхэон. Шъарифа урт ирхэоз шақэғылымтэуазгы, лгэы иахэон, илынлырпшуамызт акъымзар.

Ақхынра нтэаны Шъарифа Москвака данца, еиха-еи-ха лгэы дытхо далагеит Шъабат. Зны Назира лахъ иаа-лышытыз телеграммак ағы илымхъахъаз Шъабат шэкъыб-ғыцк сзицааит, иусура атэы инартбааны иантаны хъа? Иара инапфымта ахылзимфыз даргэамтэуа далагеит даазкэылаз. Лнапфымта смоукъаны сара исзыфуам хъа ускан ишихъаз Назира Шъарифа лахъ илымхъазеит, иалт-уаз, иахыкылсуаз ахылзимдыруаз азы. Уи лдыруазтгы, ускан илмыфзаргы, уажэы илфыр каларын. Избанзар, уажэшьтоуп бзаут дылхалырштырц данафыз. Гэыбгангы узлытом Шъарифа, ақсыгэырфа ашытахъ абзара ыкамызт-гы, агэырфа хгашъа ыкамзаарын.

Илгэалашэеит Шъабат бзиа дшибоз ала абгыц хэыцы анылзифыз шака ирцъбараны атак илтэз. «Агэы ахэра за-ка имариоу акара аргъара мариамзар акэхап», калтан, лылақэа аацэаакит. Абзиабара акэиц убри ашытахъаахыс лгэы аганқэа рахъ цъара иакхъан. Ақхэызбеи арпызбеи рыбжъара, арпыс уи ақхэызба бзиа дшибаз анылрдырлак, хэыцыртас дылмоур алшазомызт, длышъашэалошэа икоу азэы иакэзар, уаха аеацъара аус лымамкъаны дыказар, ларгы бзиа дылбар калоит. Акэиц кэииза ада лгэағы изымлашо ишыақэханы икан Шъабати лареи абгыц хэыч-қэа анеимырда ашытахы. Уажэы амцабз ахылтэуа иала-геит. Уажэы Назирей лареи ателеграммакэа рыла, ма телла реицэажэарақэа раан, Шъабат шэкъы бгыцк сзицааит хъа Назира лахъ илзымхъазеит, лчынкылашъа акъын избахэ лхэозаргы ишылхэоз.

Дахышьталоз лкаруат аханы фототыхимтак атзы иш-кыдыз ибеит Леон зны иусурахынтэи данааи. Данахэапш, Шъарифагы уа ианыз рыгэтахъшэа дыштэаз гэеитеит.

– Ари ианбатәи җыхроу? – Шьарифа лҗаңшыларала иҗегьгы данқәыпшызтәи шпатретыз дацәымҗашьо идырит.

– Ашкол санҗазтәиуп, иахьа җпатретқәа шеилсырхуаз ари аарылхны сааигәа иҗасҗеит, ашкол җсҗазаара сгәа-ласыршәаларц, – лҗәеит лара.

– Класск аҗны еиҗтәаз мацара шәакәзам. Ус аума?

– Мап, аурокбжъара аан ауп ианҗаххыз, җеааилаҗсаны җайдтәалеит.

– Уи здырит азы ауп сызбызҗааз, җқыҗа анапхҗаҗцәа Шьабат Лашарбагы Ахра Махәышбагы шәыдтәалоуп.

– Ааи, уртгы уа иҗақәшәан, – иааҗахылҗәеит Шьарифа.

Иҗалаз уи ауп, лышколтә аамҗақәа лгәаларшәо афототыхымҗақәа дышрылаҗшуаз, лханы икыдылҗаз лылаҗш надхалеит. Уи наҗ инарылатҗаны егырт рахь дызмиасит. Дкәанызануа данаанха, хазы иныҗалҗан, иахьылгара лзымдыруа дшыҗаз, лхаҗны инаганы иныкналҗаит, ларҗырахь ала Шьабат длыватәан.

* * *

Абыргҗәа реилаҗәажәара ааиртит Шьабат. Урт жәаҗык раҗара ыҗан.

– Назира, бҗалами бҗьаади набымҗаҗеишь, – иҗәеит Шьабат Назира лахь.

– Җо, аҗхырааҗгы дшәымазаап! – игәы ишахәаз мҗашьо җааитит абыргҗәа руазәы, аус ахь ииасаанза.

– Назира Амзыҗба җқыҗа ахадара амазаныҗәаҗыс дааҗаҗхьеит, – Назира лусура азбахә реиҗәеит Шьабат.

– Ибзиоуп, дад, ибзиоуп, – иааиларыҗсеит абыргҗәа.

– Шәзааҗаҗхьаз шәаҗақәахьазар җалап, – дналагеит Шьабат иҗынкыло.

– Лымҗаҗасқәак җамоуп, аха инагзаны иҗахарц җҗахуп, – дҗагылашәа ааҗаитҗан деиҗанатәеит Хабыгә.

– җыҗх җагалан җкәынҗәақәак Ахра иааидикылан, җқыҗаҗтәи аҗагаларақәа рҗны ирыҗхрааит, уи җхыраара бзиан җәа җара иҗаҗхьазоит, шәара шәгәы ишҗаанагои? – даарылаҗшит.

– Җаи, дад, аҗхыраара зауз зегьы даара иҗабуп җәа рархәон, – игәахәара ааирҗшит Хабыгә.

– Дад, аибашьра иалахәыз җазҗабҗәа, абра иҗадтәалоу Назиреи уи лҗыза Шьарифеи сҗакәажә ишлыҗхраауаз уаргы унеин иаахьыҗашәҗаз иахьгы исхашҗуам, – ибжы наиргеит Шьыма.

– Ааи, дад, ааи, уи лагамҗа бзиан, – иааиларҗсеит егыртгы.

– Ишәҗәымзакәаны ишәаххәап сынтәа ара аус аҗеакала ишахазбаз, – иҗәажәара инаҗиҗеит Шьабат. – Абра Ахреи сареи җгәы иҗахьыз уи ауп, агәыҗ аҗахҗарц җазбеит, ахымхәаҗәа рыҗхыраара маҗаразгы акәымкәаны җқыҗа-уаа зегьы ирыхәартә иҗаларц аиҗеаара.

– Җаи, уи Анҗәа ишәҗышьап, дад, Анҗәа, – ргәы иахәаны иааиларҗсеит.

– Ишыжәбо, архәрақәа җалеит, агьычрақәа җәыртҗит җқыҗа иналак-аалакны аибашьра ашьҗахь. Иаҗахҗаз аҗарулрагы җқыҗа акыр иахәеит, аха еиҗкьашәа иҗоуп. Шьамсиа ддырхәит, уанзагы агьычкәычрақәа җалахьан, аха аҗгәюуҗәа җзымҗшаац. Изхысхәаауа, аҗгәууҗәа ирҗагыло, алымшаҗәагы ирыҗхраауа агәыҗ җыда аҗахҗарц җазбеит, абыргҗәа иахышәхәауа җазыҗшуп, – даарылаҗшит Шьабат. Нас Хабыгә ихы наикәикын: – Уара қарала җбыргҗәа зегьы уреиҗабуп, иахуҗәауа җахарц җҗахуп, – иҗәеит.

– Ишэасхэарызеи, дад, итабуп хэа ауп ишэасхэо, ац-
шьгара бзиа кашэтцеит, Анцэа ишэыцихэааит, – дѳагыланы,
илабашьягы нарсны, игэахэара ааирпшит.

– Еиѳкаашьяс икашэтцои, дад, ихашэхэар калару? –
дтцааит руазэы.

Шьабат Ахра иахь днацшит:

– Ахра, – ихэеит, – иразоу ажэа азыхь иафызоуп, рхэоит,
хгэы иштоу разаны ихазрахэа.

Ахра уажэраанза хыртысрала Шьабат диқэшахатхон,
аха иеаацхьякшэа дтэан, иус алазамшэа иеыкацашэа,
ажэак ахэарта Шьабат исимтаришь хэа дзырѳуа. Дарбан-
заалакгы ауафы алацэажэарта змоуз ихы хьымзгшыаны
дацэхьатцыр алшоит. Ахра ари аус ацэхьатцра игэы ита-
замызт, еиѳкаахо агэыц хлацшра шейташаз дазхэыцуан,
уажэы ажэа аниоу дѳагылеит:

– Хқытазы акы еицшымкэаны ихэартахап хэа хгэы
иаанэганы ауп Шьабати сареи абри зацшыагаз. Уажэазы
агэыц еиднакыларц хазбеит уаѳ дзыкэгэыгша жэафык
ауаа. Нас, урт рыцхырааѳцэа дара ирыцшаап. Агэыц русура
еихарак изызку ацэгьяуцэа рѳагылара ауп. Уи анагзаразы
рычешаны акарулра мѳапыргалароуп уахынлаггы ақыта
зеггы акны. Ахымхэацэа ацхыраара ахьыртаху алыркаа-
уазароуп. Абрака иацыстоит аеакгы, ацэгьеи абзиеи ркны
иматцуэазароуп, ақыта иагу-иабзоу иазфлымхазароуп,
ишыжэбо, аибашьяра еилнархааз хқыта макьянагы атыц
акны имааизацт, – иажэа аахиркэшеит.

– Дад, акы сшэызтаауеит, – ихэеит, руазэы дѳагылан, –
хқыта дууп, хқа-пшыба хабла атцанакуеит, зегынцьяра еиц-
шны изырхылацшру, агэыц еиднакыло жэафык ракэзар?

– Убри хазхэыцны ауп ацхырааѳцэа рыдырцхьаларц
заххэо, насггы хаблацыцхьаза рхатарнакцэа алахэоит

агэыц, иарбанзаалакгы хаблак аваханы икамлароуп, –
атак кайтцеит Шьабат.

– Хадас иашэто иакэхоит аус злоу, убри анаѳсанггы
агэыц иалахэхо хэа уаѳ дзыкэгэыгша ауаа алпшаатэуп,
– ихэеит уажэраанза акгы рыцзымхэацыз, атцыхэахьшэа
итэаз абырг.

– Сара ак схэар калома? – дѳагылеит руазэы.

– Икалома акэым, иагьухэароуп, – дааизфлымхэеит
Шьабат.

– Ацэгьяуцэа рыцшаареи рапырфкэареи ртэы сахаит,
цкья исзеилымкааз ахымхэацэа ирзыкарто ацхыраара
ауп, цыпх аицш атагыларақэа рзы аума ацхыраара атэы
зызхэоу, дад Шьабат?

– Иарбанзаалакгы азы.

– Изхысхэааз, – инацитцеит уи абырг, – акыртуа фашизм
ихнашьяаз хқыта еилаханы икоуп, зхыбрақэа цкьоу ауаа
рахьтэ азэырѳы хытцакырта ееи рзыкамцац, урт изларыц-
храари?

Азныказы инеиѳацшы-ааиѳацшит зеггы. Нас азэы иб-
жыы ааиргеит:

– Ауастацэаггы рыдырцхьалозар акэхап.

Шьабат даахэыц-хэыцын инаратеикит:

– Ацыхэтэаны ишэхэақэо схафы иаазгеит. Исхэыцыз
жадыруама? – днарылацшит.

– Хаузызырѳуеит, дад, хаузызырѳуеит, – ааицырхэеит.

– Сабггы дбыргуп, аха дажэзам. Ѵынқэак рыргыларақэа
дрызкэзоуп. Убригь далахтцарц агэыц, цкэынцэақэак, нас-
ггы цыпх рхыбрақэак рыкатцарафы ицыз, ауастара хэы-
чыкгы зтэз Мралоу Андроба ичкэын ухэа наидиргылап.

– Хэарада, Сасрыкэа инапы ахы ацссоит, – иааицыр-
хэақэеит.

Зеггы акака рхэон, ажэалагалақэа картон азэы ида. Уи,
Мкыдихэы ахаблан инхоз Чыгь иабду Дадрыкэа Лажэба

иакэын. Хэыцрак даманы дтэан, рацэак дрыламцшзо, иеаареицьшэа. Зны-зынлагы иѣанцшыларэ ицсахуан, илацэагы аатцирхэуан. Асшэа дрылкыны даниба Шьабат днеизыцшын:

– Дадрыкэа ухаткы сцеит, иахухэаауазеи хазлацэажэо аус? – днаиазцааит.

Дадрыкэа дѣеихан, дѣагылеит. Даалакѣакуашэа даан-хеит азныказы. Нас, акы хэамзар ауам кайтан, ѣааитит:

– Арт зегы ишэхэаз мап ахысхэаауама, хэаратахума, сацэшахатуп, хқыта бзиахар ами зегы иахтаху, – дымцш-закэа днатэеит.

– Уажэраанза иаххэоз зегы шэакэшахатхеит, избоит, аха агэыц аихабыс зызбахэ ххэо шэикэшахатхарушь? – ихаѣы аарлашаны инеимда-ааимдо днарзыцшит Шьабат абыргцэагы ибыргцэамызгы.

– Дызустоу хэхэишь, дад, дарбанушь? – иааиларцсеит.

– Деибашьѣын, итышэынтэалоу уѣуп, дуаѣыцкѣоуп, «Агэымшэаразы» амедал ианашьоуп, аибашьракынгы гэыцк деихабын Назира Амзыцба лашьеихаб Тарноу, – уа иеааникылеит, аха Назира лахь цшыртас икатаны иман, «абридышцазыкалари» ихэарашэа. Лара гэхэхэарак аалын-лырцшит. Еихарак даазызхэыцыз Тарноу акалакь ахь усу-рак апшаара ихы итагьежьюаны илбоз дакэнахып хэа ауп. Нас Ахра иахь днацшит лара. Ахра уи дызихэацшыз еили-кааит, аха ицэырганы имхэакэа, Назира лгэы иртынчит:

– Тарноу иацэажэара сара схы иадстцахьеит, – Нази-ра лахь акэзу, егырт рахь акэзу иахыхэоз узымдыруа, дааната-ааташэа.

– Ари хаилацэажэара ххаркэшома, азэыр крышэхэарц шэтаху? – даарылацшит Шьабат.

– Ишеибакхэаз ауп, хаикэшахатуп, – ицарц иѣеи-баргылеит.

Абри аамтазы цкэынак, дшыѣуаз мѣашьо, ицси-ицси еихьымзо дааѣнашылан:

– Маслагэ Ахэашба, Танас иаб, дыцсны дааргеит, – ихэеит.

– Умбои апстазаара мыжда шыкоу, уажэымта цэгьа-хааит хэа ирхэо уаниар, абас ауп ишухьуа, – игэы далсны даацэажэеит азэы.

– Ахылт мыжда дуоур, умыждамхар уабаци, ицкэын игэырѣа дагьеивнагеит, дамангы ицеит, – даагэынкыит Хабыгэ, илабашьа ныцарсуа рацхьа дгыланы Маслагэ да-хьааргаз ашка иахьнеиуаз даахьацшын.

– Маслагэ деивызгаз ицкэын иоуп, уажэшьта ицкэынгы дыкам, иаргы дыкам, аха еибакэеибакэа иааѣнахаз иахэ-шьа Макрына лоуп, – игэы иалирсит аѣазэы.

– Ааи, аха, ихы еивкэазаргы цсышьас иоузеи, иара мыжда? – даагэынкыит аѣазэгы.

– Уи хэхьнеиуа иахмахауеи, сара исахахьоу агэыхь имоуп хэа акэын, – атак кайтцеит Хабыгэ.

– Нахьхьы цьара иѣыцэаарц иаѣу цэашьушэа гэыцрак дазыцшын Маслагэгы ицкэын изын, аха ус акгы шыкам анеиликаа, деилацсагэышьазеит. Ицкэын дахьицэызыз мацарагы акэымзар калап ас дказтцаз, Танас гэаша ицсад-гьыл ахьицсахыз еихагы деиланагазар калоит, ихаца гэыразык иакэымзи, – ихэеит Шьабат ирхэакэаз рышьтахь.

Абас ишеицэажэоз Маслагэ игэашэ инадгылеит.

Маслагэ ицсышьагы еилыркааит, рхы инас-ѣасны ап-сы ианихыт ашьтахь. Иара ирыцхашьара шрымазгы ла-гырзашалатцэка рхы изамысит ицкэын ицэымыгра ахь-рымаз акынтэ. Маслагэ аивысцэа рыѣнакны дахьнар-газ, ианааипыртцкэа дыбналаны дцазаап. Абна иѣатаны ддэыкэлеит, аха дахьцоз ауидыруаз, дыблакьа-блакьо дышнеиуаз Акэа акалакь дналагылеит. Рацхьа иааиниаз

днеицыххылеит, сычкэын дахьыршыыз атып удыруазар, сга, уарамыжда, хэа. Егыи иихэара изымдыруа диѳацшуа даналага, уара ухагазаап хэа наиахэаны днаидкэан, ытыуа ақалақь дналалеит: «Уаа, сычкэын дызшыыз шэара шэоуп, шэара адэы икэу, шэхаткы дшэышэтит акэу, ыи! Шевар-дназе ахатагы сычкэын дахьсымам игэы иалоуп. Шэара амееикэа, шэтынчза ақалақь шэышқалоу? Ацсэаха, уабакоу? Изумгозеи абарт?» – абас дкаауан аены хэлаанзагы, ауа шаанзагы.

Ианааша, амилициа дырkit. Иара имч илзаахэан, дкахабғало ада дзымныкэо дкалахэан, акрымфадарагы изацлахэан. Дганы, цэара акриѳатцаны, ахагацэа ртыпахэа даагап хэа иакэкны икан, аха изуаз иакэымхеит Маслагэ, дыцаны ишимчыз дыргэйдқало далагеит. Нас деизкэа дынкахаит. Ахақымцэа рѳы дахьнаргаз, дыцканы ишынцқа итацшит. «Агэыхь иман, дагеит!» – рхэеит.

– Агэыхь ишабалак уазныкэар ауа икоума, ариакара азымчхазаап игэы, – дшыцсыз аилкаа анроу даацаажэеит Хабыгэ.

Ацсыжра аены, изыхэтоуп хэа зхы зыцхэазоз зегы маазеит Маслагэ инарцэымѳахы инаскыагара, ичкэын итэы ирахэхэаз дахыркэаны. Егырт азэырѳы дара рыламыс ала цсыжрак ишахэтаз ари атаацэа ирызныкэеит, амала, ацсы даныкэыргоз, ихцаажэара ацшыызгоз уаф дкамлеит, еикэышышы ацсыжыртахэ рѳынархеит.

Абри аены, ацсыжра иалагзаны жэаѳык ракара ацкэынцэа ааидыркылеит «Акарулра агэып» иалахэхарц Шэабати Ахрей. Убрака ирхэеит Тарноу Мзыцба напхгаѳыс дрыртарц шыртахыз. Ацкэынцэагы мап ахимхэаакэаны ирхэаз иакэшахатхеит. Ахра заа Тарноу дакэиршахатхэан:

– Шэара исашэымхэеит, аха шэеидибагалара агэып аиѳкаара ишазку гэѳарас икатцаны шэара шэахэ сааит, –

даарыдгылеит Сасрыкэа. Нас инацитцеит: – Ишэыдысны-хэалоит, уи акэзар зызбахэ шэымоу.

Шэабати Ахрей неихэацшы-ааихэацшит, иаацышэеи-барччеит. Егырт, атак иамхэазакэаны арт ачча зырѳыкэлазеи ргэахэуан, аха акы шатцатэаху дырны ыымт-цсымшэты ицшыи.

– Саб, хара ихадуныхэалеит, аха уаргы иудахныхэаларц хтахуп, – иаб иахэ днацшит Шэабат.

– Иарбан уи? – иаацэеишэеит Сасрыкэа.

Шэабат Ахра днеизыцшит, ихэеишэ хэа блала инаиахэаны.

– Сасрыкэа, иудахныхэало уи ауп, уцкэын узбахэ иахэа имхэац акэымзар, узбахэ ихэахэеит агэып ацхырааѳы-уастас укаларц, шэгэыла Цацханахэ лматэ аитцбы Хымца ѳызас днаутаны, – Сасрыкэа иахэ дааскэеит Ахра.

– Уех, иабадихэа, сара исеицгыз уаста дышэымцшаазеи, – ицаажэашэала дшеигэыргэзгы иныцшуан Сасрыкэа.

Ацкэынцэа азэазэала инапы еимакуа иааныркылон, иудахныхэалоит аанарго. Ахра иашэеитцыбгы урт дрылан. Уатэы планк азышэтыхразын ақыта ахадарахэ еиманы инеирц еикэшахатхеит.

* * *

Ацхыраара зтахыз аибашэра агэакра ззаанагаз ахэса, убас абыргэа гэыграла ирыхэацшуа иалагахэан ирзеи-ѳкаахэз агэып иалахэыиз. Тагалан аамтазы ақэас-зыс шырацаахэзгы, агэып алахэылацэа ахимхэацэа ргэы нымдырхеит, руракэа ртагалараѳы ацабаа рыдырбалеит, хбаазеит ма хшыапы азы талеит хэа рхы иахымышшаазакэаны. Сасрыкэеи Мралоу ичкэын аитцбы Хымцеи ирылшоз ала аѳны цхастакэа дырэеиуан, акауар ршыаны (аибашэра калаанза ашиѳер хэынцкараа ркынтэи иро-

уан, аха уажэы уи Ацсны иузалхуамызт азы хыбгас аҕауар ршьатэын) ирхыбуан.

– Тагалан хэа еибэхамхэахьаз, – аусураҕы Шьабат иҕамзаара иакэыршэаны Назира дналыдгылеит Ахра.

Назира убри ажэа дазыцшын тагалара цаулахь инеи-аанзагы. Аха Ахра, иареи лареи русураҕы адагы акыр аикэшэарақэа шроухьазгы, уи азбахэ цэыригазоомызт. Лара илбон аҕны чыдала аҕеиқэыршэара дшаҕыз. Атаацэа ироуз ажь анаҕсангы, иацаахэаны аҕы маҕымкэаны иштаитэазгы лдыруан. Акгы азы иара дизцаазомызт, аҕын-гы ақыта усқэа рҕгы аилахарақэа ахымоу ауп хчара азбахэ зимхэо хэа дазхэыцуан. Уажэгы дналыдгыланы ас анлеихэа, измааназ дырны гэаныла дааигэырҕеит.

– Закэазы, Ахра? – лхаҕы ишибахьаз акэымкэаны, итцеггы иаалашахейт.

Ларманап дааханы, иарҕанап нақэитцейт:

– Ноиабр мза агэҕаны, – уа даатгыланы инацитцейт: – Ноиабр жэаф рзын, мшэан, Назира!

Лнапы имымхзакэаны, ашьшьыхэа лхы аалалырҕейт. Иаацэырганы ларҕанап агэыбжынацэа инахейтцейт ахтэы мацэаз.

– Абас аипш иуадауу хаамтазы ахтэы мацэазтэҕыоу? – лылақэа нтыцха-аатыцханы, лхы даааханы днеиҕацшит.

Лыаҕнапык ааидкыланы иара иахь даалыхейт. Лара лхы ашьшьыхэа игэышпы инадылцейт, аибашьра аамтақэа раан зны-зынла ишылҕазшьаз аипш. Лхы даааханы лзам-аа иқышэ надикылейт. Нас тынч-тынч иқышэ лбаашьтуа лқышэ иналаиртэейт.

Ахрей Назирей рчараан Шьарифа дзымаазейт. Уи азы гэыбган лырымтазейт ачара змаз, лаара иацыз ауада-рақэа ирызхэыцны. Лара даара хьаас ишылкыз ахэон Назира илзаалышьтыз адныхэаларатэ телеграмма. Адныхэа-

лара анаҕсангы ателеграмма аҕыра ахынцэоз «Шьабат ачарҕны дыҕазар акэхарын» ахэон. Уи ала, Назира ил-дырит Шьабат избэхэк лахарц шылтахыз. Атак ахьылзы-лышьтуаз иалырбейт Шьабат тамадас дшыҕаз.

Абри ачараан «Акарулратэ гэыц» хэагы ззырхэоны еиҕкааз агэыц иалаз ршьапы иқэгыланы аматц руан. Ари збоз абыргцэагы гэхэас иҕатцаны ирылаҕхэон иахь-цэажэоз.

– Аамта ықэха ицоит, аибашьра ашьтахь ацкэынцэа рхы иамеигзакэаны ақыта иацхраауейт, аха ажэлар рыбзазара айҕтэра алымшац макьана, – иааидашшылангы ражэа инацыртцон гэхьаас иҕатцаны.

– Уи атэы анаххэа, аамта шҕаакхаз аабо халагейт, шэымбои, асовет аамтэи хазнылаз аамтэи еипшым. Усқан «зеггы азэы изы, азэы зеггы рзы» рхэон, уажэы «зеггы рхазы» аҕны хааизшэа збоит, – ихэейт Хабыҕа.

– Усшэа ауп, аха макьана еилкаа хамазам хахькылсуа адырразы, – наицихэейт аҕазэы.

– О, уара, хахькылсуа аабо халагахьейт, иҕоу шэымба-зои? – инарҕеикит аҕазэы.

– Иарбан, уара, иҕоу иаабо? – дцааит аҕазэгы, аха ҕы-зымтқэаз ҕалейт. – Иарбан умбои, – инацитцейт ицэажэоз, – «ацсцэа бзахейт, абзацэа цсит» хэа рхэо шэмахазаци?

– Ари иихэо змаануу шэаргы еилышэкаауейт, аха сара ишеилыскаауа шэасхэап, – ҕааитит аҕазэы, – цыхьа хар змамкэаны зшьапы иқэгылаз цьоуку уажэы ирымамкэаны-ирыхымкэаны инханы иҕоуп, цыхьа иатэахамбоз цьоукых, уажэы рмашьынақэа рытцпраауа ирықэтэаз ҕалейт.

– Ааи, убри акэын исхэоз, – иҕааирлаҕыхит, адгылаа дышиоуз збаз цыхьа ицэажэоз, – даагап, Чыҕ Лажэба Дадрыҕэа ица, деибашьаҕымызт аҕақымызт, дыбналаны нхытҕа дцаны дыҕан, уажэы имашьына итцпраауа дхалоуп. Еиҕкаау агэыц ахьгы цхыраара хэа ихы имырхейт.

– Убартқәа рзы ауп иаб Дадрыкәа агәың аифкааразы ханеилацәажәоз ґымтзо ихы цхьакны дызтәаз, – дааргәа-лаиршәеит аеазәы.

– Дабакоу иара Чыгь, иахьагьы ара дыкамеи, Дадрыкәа иакәзар, абра дааины ґыцныхәак имоурц азы хьачацпсак аашәаны, атәарагьы дазымпшзакәаны дцеит, – нареихәеит аеазәы.

– Уи анышәхәа, сара абра кәрышькәак анысшәоз, сацхьа Дадрыкәа дгьлан. Уи ишьтахь сыпхашьаны ауп сыкәрышькәа шцәырыргаз. Ицәырызгаз акара хца шәаны дцахт, – даарылапшит Хабыгә.

– Иабааигои Дадрыкәа, ахандеиразы ицкәынгьы иаргьы еипшупеи?

– Ари хаамта калаанзатәи рказшьакәа рымпсахзеит абгьы ацагьы, арахь иршәуп, ирхоуп.

– Ишәымхәахьеи, мшәан, ацсцәа гылоит хәа, аа дара ахьыґагылаз!

Абас иаацәажәакәеит абыргцәа пытґык.

– Уара, снаскьашәа сгьлан, аха ишәхәоз слымха итасуан. Дадрыкәа ицкәын Чыгь сасык дизаалоит, иахагьы дитан, цыхла Акәака еиццеит хәа ауп ирхәо. Уи ауп иахьа ара дзыкам, – даарыдгылеит Сасрыкәа.

«Атәара» анырхәа уахь рґынархеит зегьы.

Ахра иаб Шьардын атәца аашьтыхны дґагыланы Шьабат тамадас даналихуаз, даатгьланы дихцәажәеит:

– Пшь-хаблак еидызкыло хқыта ду халаехәон, ақыта бзиақәа рыгәта игьлаз акәын. Ақыртүа фашизм ихнашьааит акәымзар, иалцыз атцарауаагьы ыкоуп, аматцурауаагьы, анхацәа бзиақәагьы. Анхара шьахәкәагьы ыкан. Иахьа ананамгара ыкоуп хқытан, х-Апсны ақытақәа зегьы ркны аипш, аибашьра хлымзаах иахкьаны. Аколнхарақәеи асовнхарақәеи апыхуп, ауаа аусурта рымам, раштеи-ргәареи, рыкәша-мыкәша икоу адгьылкәеи иртагьежьюеит. Аґар

аанкылашьа рымамкәаны ақалакь ахь еиханы ицоит. Абри уабжьгарала еиґукааз ацхьираара иазку агәың иннакылақәаз рацәафуп, – даґын Шьардын иажәа аццара, – убас итегьгьы ацшьгарақәа кауцап хәа хуқәгәыґуеит уара удгылашцәа уцрхьирааны. Хқыта ахадас уара уалхра зегьы гәыграк ахь хнанарпшит. Дад, уара аибашьраґы афырхатцарақәа ааурпшуан. «Узтаху ауаґы дбаагәароуп» шырхәо аипш, хара хқытауаа баагәаратцас уахзыкалауеит. Ақыта напхгара шоутәо аипш, абра сыцкәын, уара уоьыза гәакьа ичара напхгара хзат, харпшза, дад.

Абри ашьтахь анапеинкьарақәа цон.

Ачара ааилашьоцхьан аипш, аматц зуаз рахьтә цхәызбак атәца азна аґы ахы ларханы, икамтәартә аипш асаан ианыргьланы, ачыс хыккәаки конфет цырақәаки иаакәыршаны ианцаны илыманы лґаалхеит. «Аа, илыркьатә дызустадашь!» хәа алаф ахырхәауан дызвысны даауаз ашьацауаа. Дшааиуаз Шьабат иацхьа даагылан, даахырхәеит.

– Абри Шьабат изыстиуеит, лхәеит, абнахьхьы итәоу азґаб, – днарпшны блала днаилырбеит, такәы инеицәыхараны итәаз, зылақәа тырхаха иаацшуаз ацхәызба.

Шьабат данынапш, Шьушька Мсыр-пха лакәын. Азныказы иааицәымыгхейт, аха ааигәа-сигәа итәакәаз зегьы рыкрыфара аанкыланы, Шьабати нахьхьы итәаз Шьушькеи инеимда-ааимдо ишрыхәапшуаз аниба, икалаз атагылазаашьа иеамаириашеит. Дґагылан, Шьушька лахь даахырхәаны, асаан зкыз иаалымхны иацхьа инықәиргылеит. Асаан ианыз ирылаз ақьаад хәыцы аарылхны ихазы гәаныла днапхьейт. «Шьабат, уапсуа казара збарц стахуп. Абри атәца итоу камтәакәаны иузаархәыр, нас иузыжәыр, уапсыуа хатцоуп!» – ахәон уи.

– Ааи, ааи, ижә хәа ауп ари абгьыц иахәаз, – ихәан ишатахьы аипш инеигзеит, ауаа иахьырбоз Шьушька димырпхашьарц азы.

– Уажәшьта асаан сҭахуп, иахьаазгаз изгарц азын, – днечиҭаҭшит дымцакәаны иҭаҭхьа игылаз азҭаб.

Шьабат идырит уи змааназ, парак антцаны илзышьтәын иаазтиз. Иаргыи уи ҭаитцарц избеит. Аха игәы еилаҭшы-еилаҭшуа ауп ишыҭаитцаз, иаҭыз акәалеиуаршәа еиле-игарц иҭахымхеит. Асаан иахьынтәизааз иаазгаз аниал-хәа нахыс хәыцырҭас иоуз Шьарифа лоуп. Ишитаххаз даазхәыцит Шьарифа абра дыҭканы абри аҭыза изаал-тизтгыи. Ускан заҭа дгәырҭарыз, асаан иангылаз атәца азна акәым, дача ҭбагыи тәны иавагылазтгыи усшәа им-бакәаны иаҭиркәкәарын, иҭыба акыр ҭазар, асаан ина-ныжъланы илзитырын, иблақәа шаҭа залшоз ала ирхааны днархирпшыларын. Уажәы ус изыҭамцеит, ега иундазгыи иблақәа ырхааны лара лахь измырхеит. Убри аамҭазгыи иааигәалашәеит ибгыц хәычы аҭакс Шьарифа изылҭыз, амәыҭра зныцшуаз лажәакәа. Асаан имҭакны игылаз аз-ҭаб ақьаадҭарақәак шынаниҭсалаз баны, илыма днәт-рысит. Иара, уи Шьушька ишлыдылкыло егыи хәагыи даз-хьампшзакәаны, хәыцрак дынтанагалашәа днәтәеит.

Шьушька ачараҭы иҭаз аҭыпҭацәа зегь раткыс ибзианы деилахәан. Аибашьра ашьҭахь аамҭакәа акыр шҭахьазгыи, амамзара уадаҭрақәа ирцәымцацызт ауаа, еихаракгыи ақыҭауаа. Лара лышәҭцатәы иагмызт, лшыәҭцатәы иагмызт.

– Шьабат, – ихәеит иватәаз аҭкәын.

– Сзырҭеуеит, – ихәыцрақәа даарылтшәа, ихы ҭышь-тихит Шьабат.

– Ани Шьушька ашкол ханҭазгыи ибзианы лееилалхәон, дугәаламшәои?

– Ааи, дысгәалашәоит, класск аҭы хәицтәамызт, аха.

– Саргыи слеитцаны акәын сыштәаз, аха дсымдыруеи. Усаҭн лаб дҭарархәууп, рхәон, аха уажәы лаб аибашьра ашьҭахьҭәҭьа рывараҭы иҭацәыз ҭнык ааникылан, кәыт-ҭарасгыи борасгыи иҭаитцеит, адгьылгыи дықәаарыхуан.

– Шьушька Мсыр-ҭҭа лоума зызбахә шәымоу? – даарыз-ҭлымхәханы дҭааит егыирахь ала Шьабат иватәаз арҭыс.

– Ааи, ааи, – ихәеит, Шьабат ихәаанзагыи дааццакны, арахь ала иватәаз.

– Уи, ақыҭа анапхгарахьгыи имхәазакәаны лхы дахәеит, рыҭны авара иааигәаны игылаз, х-ҭык аманы иҭышь-ҭыхымкәаны иҭаз зтәыз дагыруамзи, аҭсуа ҭша наитцасын, наҭ иабдуцәа рыдгьыл ахь дагеит. ҭытракгыи ара дыҭкан, аха ара далҭырц аниҭаххә Шьушька лаб Қышыуард Аҭс-ны далганы ддәыкәицтеит, иҭнгыи иара инапы нахиҭеит. Ашьҭахь иара дыҭсит, аха лара лхы иалырхәеит, азеиҭш ҭыкәабарҭа ҭалҭеит, аҭәрышькәагыи лызнанагоит. Лхәҭа лоуп ацаҭҭа зку. Нас, лееилалхәоит шәхәоит, – ирзеиҭеи-хәеит ажәа рылазгалаз аҭкәын.

– Издыруеит, – ихәеит Шьабат, – уи усгыи дыҭказам, усшә-ҭәылагыи еиқәлыршәахьеит аҭыкәабарҭа, хара хәхьгыи иналҭиит Ахра инапала.

– Аа, – уа ичааникылеит аҭкәын.

Арҭ лызбахә ахьырхәоз дазыҭшызшәа, аффа дкәа-шо рҭаҭхьа даагылеит Шьушька. Аамҭацкгыи баша имга-закәаны лыцкәашарахь Шьабат даалыҭхьеит. Шьабат аз-ныказы иҭаитцара изымдыруа даашьақәхеит, нас ичааи-рҭгәҭеит мап аҭәиқырц. Иааигәа-сигәа астолауа игы-ланы анапеинҭьара иалагеит. «Ахы, ахы, ахы!» – хәа ҭыҭуа. Шьабат уаҭа мҭак анимба, игәы ааиқәхәаланы, астал днахыҭан, дналыцкәлеит. Лара лыкәашара еихагыи илырпшзеит. Шьабат ишыапкәа ицәеилаго далагеит, лыкәа-шашьа иакәымшәо, ихьырвыруа. Уи гәазҭаз аҭа қыҭак аҭәҭи ҭкәынак аҭцырҭьа даҭызаха даалыцкәлан, Шьабат ихы даақәиҭитәит.

– Ааҭ, кәашашьала еиқәнаго аҭкәыни азҭаби! – хәа быжькәакгыи гон.

Уи ардыси ларей реилахэашьей рыкэашашьей ихырх-уаз рацэафын. Ашэагы анеихсыгь, даргы ртыпкэа ркны иантэагы илапш лыдхало далагеит еизааигэаны иштэа-мызгы. Арпыс дыццакны бгыц хэычык фны илзиити. Уа ихэон лыкэашашья мацарагы акэымкэаны, лхатагы дшигэапхаз. Ианитцаз лырехэапхыызкэа ирыцын леила-хэашья бзиагы. Лара иаармарианы дылпырлгеит, абас акьяад инантаны: «Итабуп, аха сара аеазэы ситэуп!»

* * *

Ашьжымтан русура тыпкэа ркны иаины икан Шьабати Ахрей. Назира, Ахра диццеижьтеи аусурахь дтымтцацыт, лассы бааироуп хэагы азэгы илеимхэацыт. Ауха иауз асы акэын анапхгафцэа афыцагы злацэажэоз уажэы.

– Сынтэагы заа асы ауит ускан аипш, – Ахра иахь даацэажэеит Шьабат.

– Ускан ианба?

– Аибашья анцоз ашыкэсаан.

– Аиеи, аха еипшны иамузеит, ускан ашьамхы иахысуа иауит, уажэы аимаа афышэта интапсо ауп ишышьтагылаз, нас аетцэакэа аацэыртыхт ажэфан иатцарыпхны, атцы етцэа иалапсоу ашэткэа реипш.

– Уажэазы уаха аурым угы. Уара ажэа сахьаркыла уцэажэеит, аха ацхыраафцэа ргэып зхы изамыхэо иаарыдтаалакэароуп, рымфы-рымца, ахьта иахцэамкындаз ахэсеибацэеи зычкэынцэа тахаз атаацэаракэеи, – ихэеит Шьабат.

– Хара ххэара итаххарыма Тарноу? Снаидтаалап угы, – иеааирхиет Ахра.

– Абар, иаргы дахьяауа! – анихэа Шьабат, рфыцегы уахь инапшит.

Тарноу даауан дыццакы-ццакуа, акы дшаргэамтцуаз мфашьо.

– Уаашья цэгьоуп, Тарноу, жэабжь фыц ыкоума? – диеи-пылеит Шьабат.

– Ааи, ажэабжь фыц ыкоуп, – ишыапы ыкэкшаны асы рымыршэшэо абартца дааталеит иара.

– Асы иауз акэзар, харгы иаабоит, – игэалакэзаара шыбзиаз фашьомыт Шьабат.

Ахра Тарноу диабхэындахеижьтеи уарла-шэарла ада еибамбацыт азы, цыхья аипш фыгэгэала дызиацэажэо-мыт азы, иеаанкыланы дыпшуан.

– Асгы хзауит, хгычцэагы тэамфэхэ аакарымтцеит, – инеимда-ааимдо рфыцагы днарфапшит Тарноу.

– Икалазеи умхэои? – дааццакит Шьабат.

– Тарнаа Екэып ицэ ргеит, аапынра шааилак, афызак цшааны срылацэагэоит хэа дахычэхэон.

– Ипхамшьо, имшэо ауаагы халоуп, ишыжэбо, – игэы иалирсит Ахрагы.

– Хгэып иалоу ааигэа-сигэа инхакэо адырра рытаны рышьта ххылоит.

– Уара адырра узтада? – дцааит Шьабат.

– Екэып ишаагэеитаз аипштэкэа деиханы сара скны дааит, абаапсы уфызцэагы уаргы шэсыцхраа хэа. Асы акыр ихацхрааны рышьта кылаагеит Мкыдихэафэтеи абна-ракынза. Уака ишыны ацэа ахырхит, излаабаз ала.

– Нас, нас? – иаадырццакит Шьабати Ахрей.

– Амфаду акынза шыапыла имфаргеит акэац, рышьта-кэа фэфаза хархын. Асы акны рышьтакэа шызуаз рзым-дырзеит. Нас машынала иргеит. Амашынашьтракэа ице-гыгы ыкан, уа хаашьякэхеит хыхьцара хакэымшэо, аха нас Шыма Шэлымба икарулра акынтэи дшаауаз данаа-ба, икарулрта иавганы ами амфаду шгоу, хизцааит иахеи-

жытееи иахъа ашыжьы раҕхъа акэны ииасыз амашына убама хэа.

– Избан, уара, избан? – хаахтеикит, аха икоу мхэакэаны, иибаз амашына хаихэарц хнаидгылеит. «Ашарахъ ахы амырхацкэаны, асоура ианаҕэйт ашытахъ такэ аатцхъан, иинаҕа ицеит Чыгы Лажэба имашына, уи ашытахъ ашыжьа аҕа машынакэакгы ииасит, аха, хқытаҕы измакэоу ыҕа-ми, рыгэхъаа зыскрыз», – ихэеит. Уи иҕалаз иашэхэала, схэан, сара арахъ сеихеит.

– Умашына абылтэы тоума? – Ахра иахъ днацшит Шьабат.

– Имацуп, – ихэеит.

– Уедрак азна аҕны цэахны исымоуп, интаҕэаны Аҕааҕа хцоит, Аҕааҕа ауп Чыгы царта-аартас иахымоу, цыаракыр ҕира иргазар, уахъ ауп, – дыццакны даацэажэеит Шьабат, нас инацитцеит:

– Ахра, уареи сареи хцап Аҕааҕа, аҕармыкыаҕны иах-цыхъашэар ҕалоит.

Рыцыагы амашына инталеит.

Аҕармыкыаҕы дара шаҕь-шаҕыо акэацтирта иалан. Зны-зынла инеиҕацшуан, баша хаама аанарго. Аҕицэа зегы лапшыла еимырдеит, аха Чыгы цыаргы дырбомызт.

– Уааи, уара, арахъ, уаасыцхраарауазеи, хара хтэеипш иҕыцкэоу акэац ара иҕазам, аҕэаран ауаа ыкэгылеит ум-бои, – хэа азэы ибжыы рахаит. Уахъ ианынацш, дласны ҕызтыз дааидпалеит Чыгы. Аха Шьабати Ахрей шгэеитаз мѡашыо, днаидкыаны хакэыла ауаа днарыгэҕасуа, дагызаны иҕынеихеит.

Арт иҕалаз рбан, Ахра иаҕхъаҕала днеипылеит, Шьабат ишытахъҕала ауаа дрылсуа днеиуан. Ахра уи данааиҕагыла, ишытахъҕа деихеит. Уа Шьабат дгылан, амымеикэара иҕатэаны.

– Шэаазгазеи, уара? – илакэа шаҕь-шаҕыо рыцыагы днарыхэацшит.

– Акэац уахтирц! – ихэеит Ахра, ҕамыршыаҕала днаи-хэацшын.

Чыгы уажэшыта идырит ишыталаны ишааз, иускэагы шееимыз. Дицэцарц Ахра дижэлеит. Шьабат даныкша, икышэ ашыа нтыцэрааит. Ари збаз иҕалаз изымдыркэа, сѡыза дыршыуеит, амилиция хэа дыхэхэаны, даарыдых-хылеит акэац атира иаҕыз. Уи ихэа данкны дааиркэыҕеит Шьабат. Ахра, Чыгы дмышытыкэа дааникылеит. «Амилия» хэа аҕытбжыы захаз ѡыца амилицияцэа акылкыан, рыцшыѡыкгы еидкыланы ауаа инарылыргеит.

Шьабати Ахрей Аҕэантэи русурта атып аҕны ианааи, аҕычцэа ирышыталаны ишцаз захаз акытауаа азэырѡы ашта икэгылан. Анапхгаѡцэа шааз анырба, русурта ауа-дакэа рахъ анеихагы рымтакэаны иаарыкэшеит.

– Иаабеит, амилиция иаанкыланы ирымоуп, – рхэеит. Нас Шьабат даарылацшны ҕарнаа Екэып дааипхэеит:

– Ирымтицкэаны ирцэынхаз уцэ ажыы амна амашына итоуп, – ихэеит.

– Уанцо иузызгап машынаала, – нацитцеит Ахра.

– Ааи, аха Чыгы ицдаз? – аҕухэа иааиларыцсеит зегы.

– Амни иакэзаап, хқыта иатэым азэ Чыгы иҕны даалоит, дцалоит хэа сахаит хэа Сасрыкэа иззихэаз. Хқыта аҕынтэи аҕа ѡызцэакэакгы рымазаап, – нареихэеит Ахра.

– Дад, дызустада абра иааны хаккэынцэа зыркыалаз? – зегыраҕхъазагы иааилазыпсаз абыргцэа роуп.

– Алыбеи ихъзуп, Шьагэытбоуп, хэа ауп амилияаа ишеилыркааз.

– Шьамсия лыѡны зырхэызгы дара ракэхап? – дцааит азэы.

– Ааи, Шьамсия дышдырхэызгы рхэеит амилияаа иа-наадыргэҕэа, – дакэшахатхеит Шьабат, нас иажэа инаци-цеит:

– Хқытаҕы аҕычра-қәычра ссақәа иҕалақәогы ҕазтөз урт рақәзаап.

Алыбеи Шыаҕытба хәыламырцәа аибашыра зегы зхы-згаз иакәзаап, «Аҕәымшәаразы» амедал шианашыазгы ихәеит амилициаа рҕы, акыр ихәарыз цыша, – нацитцеит Ахрагы.

Чыгы ицгычызи рҕахәы анырҕырхуаз ирхәеит аҕычра ссақәа рыҕатцараан дара ишрыцныкәоз аибашыра ҕалаанза ҕарала апартия иалаланы аматцзура зауз ҕамир Хатхәа ичкәын Нуркеи усқан апартия араиком аиҕкааратә ҕәша аихабы Башныхә Бабышыба ичкәын Тышәи. Ари анраха урт ақыта ахадарахә иаарыцхәеит. Рацхәаза изыз-разтәаз Алыбеи Шыаҕытба дышәзырдырда хәа ауп.

– Чыгы иоуп, – рхәеит ашыцәагы еицҕакны.

Нуркеи Тышәи аибашыраан ихбыцкәан, аха еибашыра ицартә ирзымхацызт. Уажәгы ихбыцкәоуп хәа акәын ишрыхәацшуаз азын цәҕарак ҕартцап хәа агәаанagara зынзаскгы рхахы иааиуамызт. Ианаҕашәагы ицхас-тартәцкәарц азәгы иҕахымхәеит, хнапаҕы иааип хәа игәыҕны. Даргы рқәыцшра рныцшуан, изызразтәауаз зегы ртакқәа ииашаны иҕартцон.

– Чыгы дышиднагалаз хәа ижәдыруеи? – хәа ианразтәа, дара ааихәацшит хауа атак ҕазтцарыда хәа.

– Сара исхәап, – ихәеит Нурка. Уи, Тышә иатцкыс қәралагы ғыларагы деиҳан.

– Хаузыырәуеит, – ихәеит Шыабат имыргыкәаны, тынч.

– Деибашыуазаарын. Аибашыраҕы дигәацхазаап еибашыҕы цхәызбак. Длыргәыҕызшәа ибазаап аибашыра ашытахә еицәажарц. Хқытаҕәтиуп уи азҕаб, ихәеит Чыгы, аха дызустаз хаймхәазеит. Убри дипшаарц дахәаиз, Чыгы икны аангылартас иҕаитцеит. Азҕаб дизымцшаазеит, лынхарта ицшааит, аха лара дыҕамзаап. Издыруада лыҕныҕа дааны дҕалозар дсыцшаап хәа лассы-лассы Чыгы икны

даалон. Атапанчақәагы еицнырыцсаххәазаарын иареи лареи. «Абри наган тапанчоуп» хәа иахирбеит. «Сара «тт» хәа изышытоу сыман, анаган атцкыс ихәыцын, ицшзан. Бызҕабуп, абри ауп ибықәнаго схәан, лара илыстеит, ари сара изгеит» ихәеит, лара деигәыргәеит, ихәеит. Шәара акы шәацәымшәан, шәхацлар, сара шәсыхычалоит, ианышәтаху ишәсырколит, уаҕы абжы ахымахауа ханыкоу ахысра шәтаххаргы шәсырхыслоит, ихәеит. Харгы урт хрыцлеит, – иажәа далгеит Нурка.

– Кәытқәак рзагалон, – уи иааимидеит Тышә, – Ақәа ҕа ацармыкхәх ханыргалоз ыкан машынала, цыба-талацәас хҕартцеит, харгы хәхәтаа хартцон.

Шыабати Ахрей неихәацшы-ааихәацшын, аҕныҕа шәца хәа иоурышытит. Аенытәкәа рабацәа аацхәаны иҕаз рархәеит. Урт агәыҕра ҕартцеит рычкәынцәа рымч шрықәхо ала. Мышқәак аатцхәан Ақәатәи амилициаа рыла еилка-ахәит Алыбеи Ақәа цәҕарак ҕатцаны ибналаз шиакәыз. Иара аҕахәҕыхәцәа ркны хырқыагас иҕаитцеит аибашыра ашытахә Ақәа итацәыз уадак шникилаз, аха аусурта атыц шимоуз, амамзаара анизыҕала, аҕычрақәа напы шы-диркыз.

Ахра, Назира илеихәеит иҕалаз, ишыҕалаз. Ақыцхәа даалгәалашәеит Кәыдры ахықәан Мрагыларахытәи Амра-тәшәарахытәи хайбашыцәа аиааира рыманы ианеицыла, уантәи рдәықәламтазы Шьарифа даанкыланы илацәажәоз аруаҕ анаган тапанча ацынхәрас «тт» лызтаз Алыбеи Шыаҕытба.

Ахрей Назиреи еибагеиҕытеи мчыбжык ишеихазгы, еицны Ақәаҕа имаазацызт. Уажәы Ахра иусура аганахыла Ақәаҕа цатәыс ианиоу, Назирагы диццарц лтаххәит.

– Акы злабзааххәаша хәа ихәмоу мачуп, убри азы ауп баала хәа збасымхәаз, Назира. Амза анынцәо уалафахык

харымтои, усқан бызгап сгәхәуа сықан, – ихы ааирқыеит иара.

– Акгы стәхзам, исшәыстдо сымоуп, исышьастдо сымоуп, уиақара змам аибашьра ирыцханатәыз ауаа шықоу сара аматәа сахынхалом, аха... – уа лҕеаанылкылеит.

Лҕазшьала идырит акы лгәы ишытхоз, уи азын Ақәақа ацара шылтахыз.

– Акы ибгәанарцхоит Ақәақа ацара, хымпада, багьызгоит.

– Сугатәкьозар изуасымхәои, телла Шьарифа слацәа-жәарц стәхуп.

– Счарафы бзымааи хәа блацәхарц бтахума? – даахә-марит Ахра.

– Мамоу, амни Алыбеи хәа иаанышәкылаз ағыч избахә ласхәарц стәхуп. Иахьа уажәраанзагы сшәаны избахә лара лкны ицәырызгазомызт, телла ма телеграммала хәнеи-цәажәалозгы.

– Бзыцәшәоз, Назира? – иаацәеишьазшәа дцааит Ахра.

– Амнахьхи, Кәдры ахықәаны, Амрагыларатәии Амра-тәшәаратәии хайбашьцәа аиааира ганы ианеипылоз Шьа-рифа днаскьацхьаны илацәажәоз дипшаазар, Шьабат зын-за лхы дтыкәкәаны дцартә дхихызар хәа сшәаны Шьа-батгы уигы рызбахә ласхәазомызт, уажәшьта уи Алыбеи дгычтмыхәхәарны, дқәылафны дшықоу ласхәоит.

– Уигы бзироуп, сақәшахәтуп, хусқәа хәарылгар, ақа-лакьгы хналацш-фалацшып, аибашьра ишацкьазтәкьа икам уажәшьта, аха аиҕтәра дааракгы ианымцшыц, – дааигәыдихәхәалан, нас аееилахәара иалагеит рфыцагы.

Шьабат илымхакынза инеиит уажәраанза имнеицыз ажәабжь. Бзаут ида Шьарифа азәы длышьтанагалеит хәа имахәзацызт, даара дшазфлымхазгы. Дазфлымхан хәа дцаа-цшаауа ашьталара далагар, азәы иахауан, азәы ибон, урт рахьтә цьоукы ирахауан, урт аеацьюукы рлымхакынза

инаргон. Ирылафуан ақыта ахада Шьабат Бадала Айрым-ба ицқа Шьарифа длышьтоуп хәа. Арахь, «ала егзымфаз, ахафы шьала итәуп» хәа, реишьклацшра ада еикәгыҕра рымазам. Уажәы, илышьтаз дышгычкәырыз, дышкәыла-фыз алабәба ианаацш, агәра игеит уи Шьарифа аибашь-ра ашьтахь дыцшааны ажәа лнитцахьазаргы, лара уи икны лхы шналымгоз.

Назира усура дантыц, Шьабат иалхәеит Ахрей ла-рей Ақәа ианықаз телла Шьарифа ишлалхәаз Алыбеи Шьагәйтба дзакәуафыз, насгы лара лыцшааразы рқыта Зышқыт дахьалалаз амшгаф Чыгы иарей шеиднагалаз, ацәгәеицурагы ишалагаз.

– Анцәа ицъшьоуп ақытакны сахьыкамыз лхәеит телла Шьарифеи сарей хәнеицәажәоз, – Шьабат диацәажәон На-зира, – сышпабыргәыргәеи Анцәа биргәыргәаит, лхәеит, Алыбеи акы дылцыркьа дшагаз анласхәа.

Шьабат ари аицш ажәабжь аниалхәоз иикыз акалам ыркытымытцуа, ихы ааларкәшәа дызхатәаз астал акны кәацк алкааны дахәацшуан. Ихәытәицәахырц иитахызгы икәыпсычхара ахы аацәырнагеит. Уи гәалтәит атцыс ашьа-пы ахьыцтәоу здыруаз Назира.

– Уажәшьта азин сымазааит узбахә ала лацәажәара, – лхәеит лара.

Шьабат фимтзеит.

– Афымтра ақәшахәтра иамааноуп, ус ами? – днәиҕацшит.

– Ааи, ааи, – ихәеит, уаха акгы ацымхәазакәаны.

Убри аамтазы Ахра аштахьынтәи даахалан:

– Деилахоума хәа ицаауеит, амна аштакны иаины игы-лоуп хзыпхьаз абыргцәагы егыртгы, – ихәеит.

– Иааиааит, иуманы уааи, Назира, баргы бықаз, маза еибакхәазом даргы харгы, – Назирагы уа дааникылеит.

Зегы анаафнала, дфагыланы днарцылан, рнапқәа ры-михит Сасрыкәа ида егырт.

– Аригы абыргца дхалагыло афар рахь днeиуоу хаздырзом, аха абра дхацуп, шәеибадыруз, – ихәан Хабыгә, Сасрыкәа иахь днаирцшит дыччо.

– Уара, сара сахьшәырхалакгы сыкоуп, ауастаракны афар роуп исыдгылоу, урт касыжырма, дара скарыжырк иафзамай, – даалафит атакс Сасрыкәагы.

– Хара укаҳажраха укамхааит, хқытан аибашьра ипхастанатәыз аонкәа зеггы харееианза уара хкау-жыргы аауам, – нарыцихәеит Тарноу.

– Агыццәа ааныркылеижытеи хқытафы гычрей рхәрей калахьоума? – даарылапшит ианаибартәакәа, иара дым-тәазакәаны Шьабат.

– Мап, дад, мап, макьаназы ус хааиуеит, афстаа илымха цыгәоуп, – ихы ааирцысит Хабыгә.

– Уи ус хазцашам, гычрак камлакәатцәкәа хаанымхозар акәап, аха цыхьеипштәкәа икаларым, – ихәеит аеазәы.

– Икаларгы хаузом уажәшьта, рымәа хқыртә хәкоуп, – дахьтәаз даатцәи-аатцәиит афар рахьтәикгы.

– Уи бзиоуп, дад Шьабат, иааиаит хәа ухәеит, рхәан хааит, – днeизыпшит Хабыгә.

– Ааи, – ихәеит, имтәазакәаны ирзызырфуаз Шьабат, – абра уск хналацәажәрц стәхуп. Изаку уи ауп, хқытафәи анхацәа кәйткәак ганы иртиума, шәырк ртиума, иаарыт-нырхуа ала ача, нас ашьакар аахәара иафуп. Убарт рзын мацара Акәәка ианцо ыкоуп. Абрака ачазырта аахартыр шпәкалари. Шәара абыргцәеи ақыта активи ара шәыкоуп, сшәазтәауеит.

– Ибзиоуп, ишпәбзиам, аха...

– Ихәмазароуп, аха...

– Иахтахуп хымпада, аха...

Иааиларыцсеит азәи-азәи иреибамырхәо.

– «Аха» ззышәхәо здыруеит, «иабакоу, иахзыказтода?» хшәырхәрц ауп ишәтаху. Ус ами?

– Ааи, уххь згеит, хқыта анапхгафцәа шәгәы иштоу хашәхәа. – Шьабати Ахрей днарзыпшит Хабыгә.

– Шәаамыццакын, зегь шәеихәоит Шьабат, – иааир-зырфит Ахра.

– Шьыдгәа лашта тбаа атыхәан тыпс иазгәахтеит. Изыргыло ауафы заа сияцәажәахьеит, – даапышәырччаны, – Саб Лашарба!

– Ақыта ахада дансыхәа ажәа истеит ацхыраацәа соур, иара шсыргыло ала, – ицкәын дшизгәдуу ицәажәашьа иа-нирпшит Сасрыкәа.

– Амафәахә злааххәои, акарышь хкзәмай? – ицъеишьозу гәхьаас икны акәу узымдыруа даацәажәеит аеазәгы.

– Амафәахә, – ихәеит Шьабат, – Гәапханашь – Каурбеи Андруба ипшәмапхәыс лкны аибашьраан хқыта аонкәа ирымхны аргылага мафәахәкәа еизырхәхәеит хәгацәа, убра ихәуеит аргылага мафәахәкәа. Егырахь, иатаху аи-халых аагара ихы иадтаны дыкоуп абанкир Бадала Ай-рымба. Ачазырта иавахаргылароуп амагазин, уажәазы, итбаатыцәымзаргы, ахасамасазы ауаа ақалакь ахь им-цаларц.

– Хоу, хаикәшәыршәазарц шәафьзаап.

– Анцәа ишәыцихәааит нап зшәыркыз.

– Зеггы хәхьышәтаххо ххы хаигзарым.

Рыбжкәа геит ифагыло, ргәалакарақәагы шеигьхаз рныпшуа.

Уи аенынахыс иапшыргаз аус нап адырkit.

* * *

Аапынра ааины агәашә илагылан. Амра аныфхашла-лак, амш иазымхәхьаз, ишоу-шоуа ацхарра лбаашьтны ацсабара шәтылеи бгыатцәалеи ацсабаратә харцъеилып-хаакәа рыла рхырчара иалагахьан. Аха убри аены амра

зны-зынла иаацэырѣацэырасуан акэымзар, ацта-еилач-
қәа таха артомызт. Азын ақәтра гәынганы иканатцозшәа,
еилаханто, цшас-зыс агмырхо ижәылон. Нас иаагәыбзыгны,
ицхашәацхатцозшәа, инаскәааскәаны амра аблақәа аадыр-
цшуан.

Шьабат аусурахьынтә аоны данаи, аонашәқәа ытца-
рбака иаркын. Ацацхәқәа реибаркыра ахьытәахыз идыр-
уан, иааицшаан, рыгәтәы аоны аматцурта хәа иафәркыз ашә
аартны дныфәналеит. Иара хықәкыс имаз, зык ааркәанданы
инаикәтәаны, цәкатәи иматәақәа ааицсахырц акәын.
Ускан еиха ицсы ишыозшәа ибон. Иан аоны дықазтгы, зык
сзыркәанда хәа леихәон. Лара чуанла амца азы на-
хакнаханы, аа нан, уеыцсахгақәа хәа цәкатәи иматәа-
қәагы наизлырхиарын. Аха уажәы Шьабат даалакәакит
амца аикәтцара далагару даламгару хәа. Иани иаби аены
рааигәатәи ақытақәа руак афәтәи цсрак ахь ицаны икан,
шьапыла акәын усгы цсрак-бзarak рахь ауаа шныкәоз.
Ақытакны Ахрей, амни ағычкәыр Чыгь Лажәбеи, абан-
кир Бадала Аирымбеи аеа азәык-фыцәаки ракәын ама-
шына змаз. Ацсра ахықаз такәы набжъан, Сасыркәеи
Машьқәалеи шьапыла амца икәын.

Аиаша ххәар ами, амца еикәтцо, азы ршуа, ахамамыртафәы
иеыкәабо, абарт аусқәа рырбазгәмазгәра дацәаашьейт,
ицаххейт еыкәабартак аҕны аеахәа азы датцагыланы
иеикәабартц. «Еыкәабартак аҕны» хәа игәы иаатейкит, аха
аеыкәабартәа аурацәахыз, Шьушыка Мсыр-цхә лаб илзы-
кайтцаз ак затәык акәын рқытакны иказ.

Зегы дыркәатцны дааласын, цәкатәи иматәақәеи им-
пахышы ааилахәаны ифытцрак ашә аркны дындәылтцт.
Амфәан зны-зынла ажәфәан датцацшуан, аеарцәгышәагы
ибон, зны иаадыды-мацәысуан, зны иаақәашарпккон. Ама-
ла, дымбаазатәкәакәаны абанаҕны днеит. Уажәадагы
дымнейцызт азы, дахыныфәналаз лацшыла иааимидейт.

Азәык-фыцәак зейкәабаны ицақәоз рыда уафгы ды-
ҕамызт, ари амш қәаш-мышгы иацәшәаны имаазаргы
қалон. Уи иацәшәаратәгы излақаз ыкан, жәйтәла март
анынтәоз хымш цсахны иаанагоит хәа ирхәоз аамтазы
акәын, ақәа млейр ауам хәа ирыцхәазон. Еихарак нац-
шы-аацшыртас изикыз, Шьушыка дықазар длымбакәа дыз-
лыцәцозар хәоуп.

Акасса днадгылейт, ицыба кәрышықәак аатыганы (изы-
цсаз иахәхъан, идыруан).

– Азәы итә... – ифәы ахәааихихыз уа даанхейт, Шьушыка
акассагы шылкыз аниба.

– Шьабат, уанааиуаз аценцыыр ала узбейт. Ирейгу
аеыкәабартәа тыцс ихәмоу азы аа аблет, – лхәан, дшақь-
шақьо днеихатцгылейт.

– Аа ахә, хымпада ибгароуп, – ацара нықәицсейт.

– Уара укынтәи ацара сара изгазом, – ицарақәа аакәыл-
хын, изамца аашышыны, лнапқәа игәы инахышыны иблүза
ацыба инталыцгыейт.

Ари қалтейт мгеимцарак иалагзаны, дагыааихәачейт.
Шьабат убра днытцаба адгыл дагарц ицаххейт. «Сшьапқәа
цытәтәарауаз арахь санаауаз» – ааигәахәт. Мчыла или-
тарц ицыбахь инапы шынаирххаз анылба, акасса ашә
хәычы днаханы иналыркит. Ииура дақәымшәо дгылан
аамтацқәак, нас иблетгы аацыжәжәаны инкацсаны дын-
дәылкәаны дцарц игәы иҕакны адәныҕа дахынапшыз
ибейт азәы уедрала илбааишьтуазшәа ақәа шкыдтәоз,
ацгәыцсы узкамыршәуа ахәылпазы ихыткәарашәа амш
шыбаацсхаз. Днашьталан иномер цшааны ишыи-ишыи
неикәтцо дныфәналеит. Ацацха нтаргыжәны инаиркын,
иафыршәаны астал хәычы игылаз инықәтцаны, ишәихыз
иматәақәагы уа инақәйтцан, адуш аартны днатцагылейт.
Асапын наихышыны, иеааркәычны ашәах азы инейтон
аамтазы, ацарахәа ашә аатын, Шьушыка лан дшаалых-

шаз лееилыхны даафналан, ашә ацапха налыркит. Лыма-
тәақәагы иара иматәақәа инарықәылтан, иара дахьаа-
шанхаз лхы иаархәаны, лнапқәа наикәыршаны адуш дна-
цагылеит. Леааигәылдыргәғәалан, лгәыхәпқәа аайдкылан,
игәышпы инытцаргәғәаны итцалырқәычуан. Иара ажәак
ахәаха илмтазакәан:

– Шьабат, сара истахуп уара уқынтәи ахәычы дсоурц,
сара убас стахуп, – лхәон лыпсы лыхәламзо, дагьейтца-
қыҕықыҕуан.

Шьабат дзеиуаз изымдыруа дуалыуашон. Ичкәынра
ииааиуа далагеит. Ичхара хыжжуан, ицәеижьы еилашуан.
Лара уи ангәалта, дызтанагалаз ашыра дабылзон. Убри
аамтазы лгәаг кны деилашәеит Шьабат. Дызхәаҕырц иа-
ҕыз амца ҕыцәааит Шьарифа данааихәыц. Ишимчыз
длыгәтасуан аамтазы, «уф, гәышьа» лхәан, леаалырххан
дааикәтәеит лара. Ишимчыз дналыгәтасын акәакь дынк-
ҕаиҕьит. Лыматәақәа харабҕара илкапсаны импахьшыы
ашыршырхәа иеаалаирбан, ццакрала иеааилахәаны дын-
дәылкьейт. Адәахьы дандәылтц ақәаршәы хкәахьан, ажә-
ған кеикеиуа етәаҕьаа атцарыпхра иаҕын. Абгыз дытц-
наркьазшәа акәын дкәалаауа афныка дшаауаз. Данааи,
иани иаби аахьан, амца агәгәахәа еикәтцаны дычәәтәан
Сасрыкәа, Машьқәала ахьурзы иатцшыа дахагылан.

– Узырццакызеи, уҕкьа-ҕкьо уааиуазшәа збонеи? –
днаипылан, тцакатәи иматәа еилахәарақәа ааимылхит.

Ихы инапаҕы ишааигахьаз мөашьо, иан даалыхәаччан:

– Ёыкәбаншьтахь амла сакызаап, – ихәеит.

– Уажәытқәкьа абыста калоит, упсы аашьа, – наиаталкит.

Атаацәа анышьталагы Шьабат акраамта дызмыцәо
иияртаҕы днахәаахәуан. Илацәа нтаацыпхьаза Шьарифа
дҕапха-ҕаччо иапхьа даагылон. Шьушька лан дшаалых-
шаз деилыхны, лхахәы еилажәжәа, деишырҕахәа акәакь
дыкҕаршәны дибон.

Адырҕаҕыны амра шеишеиуа иаацәырцит, иаакәырша-
ны ҕьаргыы пстхәацкгыы хзамкәаны.

– Ицеит убама, азынра нтакәкәа, иапсахыз ахымшгыы
ниасит ишқәас-зысуаз, – Ахра дахьтәаз иусурта тыпахь
дныфналеит Шьабат, амардуан даныфхала.

– Улақәа тчаа укоуп, Шьабат, иаха умыцәазеи? – ихәан
дөеихатцгылеит Ахра.

– Иузбуаз иахатәи ашара хәа усазтцарц утахызар акәхап.

– Усгыы сцарц стахын аиашазы.

– Ишубо еипш, арт харгыларақәа макьана акыр рыгуп,
аха такәгы иварцахьейт саби Хьымцеи. Ацхыраафцәа
ргәыпгыы акырқәа ирыцхраахьейт, аринахысгыы ирыц-
храалаиит, аха аапынтәи аусутәкәа рацәоуп, излымшо
ахымхәацәагыы мацфам, уртгыы ирыцхраатәуп, – уа иеаа-
никылеит.

– Издыруеит иухәарц иутаху, Шьабат, аиҕараҕы уареи
сарей икахцаша рацәоуп хәа ауп, – кәардәк Шьабатгыы
инеизынаскьаганы иаргыы днатәеит Ахра.

– Мап, Ахра, хәаратахума, уаргыы уиашоуп, аха исхәарц
истаху аеакуп, – ихәеит Шьабат.

– Сзырфуйеит, Шьабат, – иерааигәаны дааизфлымхәеит.

– Еиха аус цап хәа сгәы иаанагоит абри хазҕу ачазырта
аихабы уажәнәтә далхзар.

– Уи знапы ианахцаша хәа угәы иаанагода?

– Дивагыланы аус ахьиуа саб даараза дигәапхоит
Хьымца, уара угәы ишцаанагои?

– Изаманоуп, Хьымца даара дцоуроуп, ачазырта аиха-
быс дкахцап, ачазыфгыы уажәнәтә азбахә ххәар шцака-
лари?

– Зызбахә ухәаша азәыр дыказар, избахә ххәоит.

– Мизан Ашьхара аибашьраҕыы ихы ааирцшит, аи-
башьра калаанза асоветтә аррагыы ихигахьан, ацхырааф-
цәа ргәыпгыы далоуп, ишудыруа еипш. Аха урт зеггыы рзын

мацара акэзам избэхэ зысхээз, асовет ар ркны даныказ чарзвыс аус иуан, атэы идыруеит.

– Аиаша ухэеит, Ахра, – ихэеит Шьабат, игэы иахэазаны, – аха Цыгь Лажэба икэу акартога ихганы даар, деиҭа-иеисыр, – дааччаны алаф алихит Шьабат.

– Аиаша, аиаша, уикэшахатума Мизан? – Ахрагы дыччон.

– Хымпада, Ахра, хымпада, – ихэеит Шьабат амала иччара гэалак шатцубаауаз шашьазомызт.

Ахра уи зкэитцаз Шьабат иаха сызмыцэеит хэа иихээз акэын. Шьабат иаха ахэылпазы дзыкэшээз ахтыс акэын илахь аикэра макьанагы дзацэымцакэаны деихэлагэа дызкуаз.

– Акы суазцаашан, Шьабат, – ихэеит Ахра ауадакны даалеишеины.

Шьабат уи дааизфэлымхэеит.

– Абри хык инеимда-аимдо ишэыхьчо ачаифабрика аргыларазы уаб иашьа Тамел аибашьра калаанза иааигахьаз аргылагакэа ус инхазома, аргылацэақэакгы шэзааны икан хэа смахахьаз?

– Икан аргылацэа, иахэацшны асмета катцаны ицеит, адырра рахтар иаауеит, аха иабакоу, макьана алшара хамамеи.

– Тамел акы азизбозароуп акэымзар, уара уабахэартоу.

– Уигы макьана шэаапшы хэа ауп ихаихэо, рацэак изеидымкылазеит, иихээзгы удыруама?

– Мап, мап.

– Ианца азал тбаатыцэкэа аеакахы ххы иахархэар стахуп.

– Хқытауаа ршэыркэа реизакырта иазыманшэалахоит, ихэеит.

– Уара иухэеи, нас?

– Сақшахатуп, – схэеит.

– Ус акэхашт.

– Саби сареи иаххаанхо иалагеит акарулра, Шьымагы ихатцеикуа далагеит, сажэит, исылшом, ихэеит, арахь ицабаасахэа иахтогы мацуп. Уи наф-нафтэи усхеит, аха араион ахадара хақэдыргэыгит хқыта ацара азоуштра. Ау-сурақэа ирфу зегы имачзаргы есымза акы роуа икалеит.

– Нас, Шьымагы икарулра ахэ шэара изишэтои, ауалафахэы иоуа дкалозар?

– Уи иикарулуа хэынтқарратэзам азы, ауалафахэы изыршээзом, ахэынтқарра ахарцьеизак (абиуцет) акын-тэи ауалафахэы зырто ахэынтқарратэ усуртақэа рфы аус зуа роуп, рхэеит, ахарцьеизак хэычык еиныло иалагазаап.

– Ус икалар акэын, хэаратахума, ахэынтқарра акы алшо икалазар.

– Хазхатэрала амагазинкэа, ацехкэа ахэаахэтратэ тыц хэыцкэа ухэа акыркэа аадыртит Акэа, убарт зегы ашэахтэ ршэоит, ахарцьеизак ахэ иалалоит, ахазхатэкэа шака ирацэахо акара ахарцьеизак иазхауеит. Абарткэа зегы ирылацэажэоит уатцэы араион акны, уаргы саргы уахэ ихацхэоит.

– Макьана имачзаргы ак роуа икаландаз хқыта аизхэзыгыаразы аускэа знапы рылаку зегы.

– Уимоу уареи сареи хуалафахэгы хараркуеит хэа сахауеит. Аапынрагы цашт, ацхынрагы цашт, сара схы зыкэкны исымоу аамтагы ааит, – уа даангылеит Шьабат.

Ахра уажэы дхэыц-хэыцуа даанхеит. «Издыруада ацхэысаагара игэы итазар, ацхын Шьарифа даауеит, ацхын-шытахь тагалан рчара аура игэы итазар», – ааигэхэын, нас дитцааит:

– Изыкэкны иумоу иарбану, Шьабат?

– Ауниверситет аталара, апышэарақэа сымтихьази аибашьра аламталазы. Гэмыстатэи афронт акны санеибашьуаз Кэтышьха хантээз, аректор акорреспондентцэа дрыцны дахьнеиз иасхэеит апышэарақэа шыстиз, ачаи

технологиятә факультет аталаразы. Мышқәак аатцхъан исзааицхаит аңышәарақәа шыстиз зну ақбаад еикәханы ишықоу, аибашьра ашьтахь сталар шсылшо.

– Хкажьны уцарцу? Сара егьсурым, аха хқытауаа гәра-гарала иухәаңшуеит акаҕны хқылигоит хәа.

– Хқытауаа срышыцылеит, икажьны ацара стaxым, латәарадатәи астудентра ауп истаху, – ихәеит тынч-тынч Шьабат.

– Убри ухәар саҳаит, Шьабат, аңхынғы цъара еицыларакғы уазыңшызар акәхап... – ихы аарнаашәа ҕаңха-ҕаччаракғы ихәҕы инықәланы, днеизыңшит.

Шьабат маңк иңшшәахәы иңсахит Ахра изхихәааз дырны.

– Назира ак уалымхәакәаны укам, – ихәеит Шьабатғыы даацәытҕаччаны.

– Уара Шьарифа лыхьзала акғы соухәом уаазкәылаз, аха Назира исалхәеит аңхын данааилак лареи уареи шәеикәлыршәарц лгәы иштоу. Уи аекономикатә цара дтоуп, ахцатәи акурс ахь дцоит, технологхоит. Аа, изакәытә еикәшәароу икало Тамели, уареи, уаби афабрика аншәыр-гылалак, – дизгәдуны дцәажәон Ахра.

– Уаанза акыр бжьоуп, Ахра, хқытаҕны икацатәкәоу рацәаны избоит. Аха зегьраңхьазагы сгәы итаскыз уасхәоит. Абри, хқыта ахадара зыфноу, исхәарц истаху хара хзыфноу хәа ауп, ашьтахьшәа уада хәычык амами?

– Ааи.

– Убри дәхъанны ақытазы акацара стaxуп. Ахәса Цсоука ицаны шәырқәырк ҕины кәрышықәак анааргалак, афназы иртaxхо ахасамаса рзын ақалақ ахь имцаларц азы уи хәарта духоит. Иуасымхәац ҕыңныхәакғы сыртахьеит, Ахра ақыта анапхгараҕы аус иуеит, иңшәмаңхәысгы убра аус зылуазеи хәа.

– Дақәаххып, нас, Назира аусура, – ихәеит абҕбаахәа Ахра.

– Ааи, дақәаххып, адәкьан хәа сызҕеу дытцаргылап, цхыраафыс лашьа Тарноу длахтап.

– Мшәан, ешьеи-еҳәшьеи адәкьан еицрахтарцу, ауаа ирхәои усқан?

– Ақалақкәа рҕны ирацәахо иалагеит ахазхатә хәаа-хәтртақәа. Урт ахәынтқарра иатәзам азын изтәу ииҕаху иоуп хәаахәтфыс ииго: иҕахызар иңшәмаңхәыс, иҕахызар иахәшьа ма иашьа, изҕаб, иаб, иан. Ахәынтқаррахь ашәахтә ршәоит ауп, уаха уахь ус рымазам. Иртиуагы дара рхарцъ ала иааргоит, ахәпсагы дара рхала иақәырцоит. Ажәакала, дара идыргылозар, дара ирхатәуп, азәы итәны арендла иныркылазар, арендаңса ршәоит, егьыс ирхашәало дара иртәуп.

– Артқәа зегы смахақәахьеи, аха астдәкьа еилыкка саламңшыцызт, – ихәеит Ахра. – Зны, ҕырқәтәылантәи Аңсны иааны ицаз аңсыуак ихәо саҳаит, «схатәы адәкьан ду сымоуп, атифцәа хәа хәфык ытцагылоуп, ауалафахәы сара ирыстоит, адәкьан иахашәало сара истәуп» хәа. Изахауаз зегы иңьахшьеит усқан ари закәызеи, ахәынтқарра аус алазамкәаны хәа. Асовет анхыбгала акапитализм ахь амфәа хәкәлеит, иахзыбзиарахааит.

– Ааи, уахь амфәа ханылеит. Изхысхәаауа, адәкьан азы ауада рахтап ешьеи еҳәшьеи арендла, закәанла иршәараны ирыхәтоу ақыта ахадара ахасаб ашқа иаларгалалап. Ачазыртагы убас икахцароуп, – икоу аҕагылазаашьақәа ртәы иеилыкка ихәеит Шьабат.

* * *

Ақытақәа акыр днарылс-аарылсуа икоу-ину, иртагылазаашьоу гәеитон Шьабат. Бзиак ибар, иқытаҕны ихы иаирхәон. Уеизгы Зышқыт ақыта абзара зеиңшраз аткыс еиҕыз хәа цъаргы ибомызт. Аибашьра ирзаана-

газ ағарра қытеи қалақы зеггы ирныцшуан. Ахәсақәа ршәыр-рқәыр, ркәйтқәа, ршәишәиқәа, рышәарақәа ухәа рыманы ма Ақәақа, мамзарггы Цсоуқа амџа иқәын. Ағар ақхәысаагара рзыгәагыуамызт, ачараурақәеи ахныкәга-рақәеи ахыуадаџыз ақнытә.

Ақыта ирыхәашаз қататәык даназхәыцлакгы Шьабат, ацхырааразы даазыкәгыгшаз хәа игәалашәоз Бадала Айрымба иакәын. Аха уи лассы-лассы дидгыланы иааитаху зеггы аартны иахәара ицәыуадаџын, диабхәахозу диабхәамхозу еилкааны ишизымдыруазгы, иахәаибабоз ламыс-қхашьарак наилсны деикәырхха дфәнахәозшәа ибон. Иара Бадала изныкымкәаны Шьабат иеихәахьан ақыта анапхгарафы иутаххо акы анықалалак, слымха интшыла, исылшо акы хқыта иагсыжьырц стахзам хәа.

Аапынраггы цаны ақхынраггы иаатагылеит. Аибашьра еилгеижьтеи ари ахқатәи ақхынра акәын. Ачазырта азауад хәыцы ргыланы иалгахьан, аихалых усугақәа Бадала иааигоит хәа иқшыи.

– Бадала уртқәа хзааигааит, аха... – уа иеааникылеит Шьабат зны.

– Нас, агәынамзара узто иарбану? – дизцааит Ахра.

– Ақсны ахьынзаназаазо ақытақәа акыр ирыцәтахаз рыуаа рзы азеицш бақақәа-аобелискқәа хәа изышьтоу рықатцарақәа рөырзыкарцоит.

– Нас, хара ихәхы, азәыр хиеицәаны ххы аабома?

– Мамоу, азәггы хиеицәазам, ахәынтқарраггы цхырааг-зак қанатцарашәа рхәоит, аха уи азхом, ишубо, ххәынтқарра иахнагаз агәақра ашьтахь ибеиамхацт.

– Уи ала иухәарц иутахи?

– Хқытауаа рымч ала ақәрышь еизактәуп, уи рылшары-ма хқытауаа?

– Досу ихалшо қажцап, ахәынтқарааггы акы ихацхраап, насггы...

– «Насггы» закәи, Ахра?

– Насггы хара дхамоуп зхазы мацара имхәыцуа, иаџ-цацәамзарггы акры знапафы иааиуа ауаџы. Уи изуқыр қалоит абри ажәаққагы.

– Иарбан, Ахра, уи?

«Амал ацәеижьы арқхоит, аламыс – агәы», – абас дыкоуп иара, уи есқынгы хгәы ахьирпқара дашьтоуп.

Шьабат дидырит Ахра зызбахә имоу ауаџы. Аха «издыруада сара сызфәу иакәымкәаны аеаззәы избахә ихәозар?»

– игәы иаатихәаан, днеизыцшит:

– Иумхәои, Ахра, иаахтны, узхычхәо дызустоу.

– Иуабхәахараны икоу!

Шьабат иихәо саҳап хәа дзырџуашәа, ишьтахь инапқәа ааибаркны аллеиџеира далагеит Ахра.

– Убри шиакәыз здырхьан избахә анцәыруга нахысггы, уи ақытазы имоу дшамеигзо сеихәахьейт, ақатцарафгы дхацхраауейт. Иаабап, нас, уиггы илшо, – уажәазы абақа азбахә уаха даламцәажарц збаны итәарта астал ахь ифәыиехейт Шьабат. Нас, акы шигәалашәаз мџашьо, даахьахәын:

– Шьушька Мсыр-ққа қалцәыпқашьома, ашкол дхац-тамзи, иқатцаны илымоу аеыкәабарта акгы лнамтазои, хџыза лоуп хәа лахатыр баны ашәахтәггы лықәхамта-зеитеи, цьара акы дхәхәааит, – ихәейт.

– Хы-хы-хы, – ихәан, даамхаччейт Ахра.

Шьабат зцаарала днеизыцшит.

– Иуасхәарц стахымкәаны изаны исымоуп, иахоуп иансаха, лара душьтанықәон, ултахын азы угәы иалсыр хәа сшәаны.

– Иарбан, ура ? – атәара иеазикхьан, аха дымтәазейт Шьабат.

– Аеыкәабарта ашә ытцарқаца инаркны хатца дцейт, иахьышәтаху шәцаны шәеышәкәабала, лхәейт, – иааирлафит Ахра.

Шыабат иахаз дшеигәйргъаз мѡашьѡ ихаѣы аалашеит, деигәйргъеит, уи уаха дихьнымхалартә аҭагылазашьа калеит хәа ипхьазаны. Игәеитахьан, бзиарак, цәгъарак аҕны иахьааибабоз шаҕа цәымҕрала дихәаңшуаз. Лыла дахьабоз игәағ шуа лоуроузоуроу деимнадон, пҕхәысс да- нимгаҕы цәыбзасҕы дахьлыкәымшахатхаз азы. Адунеи дықәымзар лҕахын лара данылтәымха, аҕеазәы дылтәхар хәа дшәаны. Дзырччаша акы лбаны лқьышә аччаз шықәу иара данылбалак, ашхам лыбз инатцалон. Иара уртқәа гәеитахьан азы иелыцәхьеикуан.

– Жәаха уареи сареи рҕабла Мкыдихәы ханыҕаз, Шьу- шыка иахьыҕалҕаз аҕеыкәабартә аххахәа аус аҕеит хәа харымхәази? – ихәеит Шыабат даатҕылан.

– Ааи, уи сарҕы ирмахауаз.

– Нас, дызгада хәа иуахаи?

– Счараан уанлыркәашаз уара днаувасын илыцкәашаз аҕеа қытак ағтәи аҕкәын диццеит.

– Учара ашьтахь иабеибаҕшааи? – иааңьеишьеит Шыабат.

– Иара дицшааит хәа ауп ирхәаз, лыкәашашьа игәаңха- зар акәхап, иҕеынтцә аҕеыкәабартәҕы днеизаап уи ашьтахь.

– Уи уажәшьта хара дахьахәа еҕыҕам, еҕыи иоуп хәеыззаахкша, – Ахра днеизыңшит Шыабат.

– Еҕыи хәа узҕу дарбану?

– Иуабхәахараны иҕоу хәа азәы уиҕымзи, ани есымша хқыҕа иацхраауа, убри сиҕуп.

Рѡыцьяҕы ааибарччеит. Шыабат игәахәара хыжжуа дыччон.

* * *

Аңхынра ианҕала, шыжык Шыабат усура данааи, Ахра- ҕы Назираҕы ааихьан, иусурҕа удаҕы итәаны изыңшын.

– Шыжыбзиакәа! – ихәан, икьаҕе цаҕаҕы ааишәыхны инкнеихан, блуза затәы итәартәхь иҕынеихеит, иахьи- хатҕылаз азы шәтәакәа хәа нарахәаны. Истол даахаҕылан: – Цәҕа ишоурахеит сынтәатәи аңхынра, – ихәан, ичабра- ла ихаҕы аңхы нықәирбеит. – Шыжынатцы ас ашоура кало ианалага, иуадаҕеит амхкәа рылатцара адҕылкәа ҕеит, аҕәмацәа иазҕымжәо иҕалар алшоит.

Ахреи Назиреи Шыабат дызлацәажәо иарбанзаалак- ҕы акҕы ацымхәазакаҕаны, ҕымт-ңсымшьт, имтәазакаҕаны адашьмахыи инаңшуа игылан.

– Ишәыхыи, уара, акрыҕалама, шәеитцаҕәҕәа шәгылоу- пей? – ргылашьа ааицәымҕхеит Шыабат.

Ахреи Назиреи неихәаңшы-ааихәаңшит, раңхьатәи ацәыргара рзымгәаҕуа.

Шыабат истол дахыҕны дааскьеит, зҕаарала инеида- ааимдо дырҕаңшуа.

– Ихамхәар хзычхауам азы шыжыза хгыланы хааит, иахаҕы хшынеидхәыцлоз ихаршеит. Еҕаххәарҕы убри хахҕарц хҕахымхеит... – уа даатҕылеит Назира.

– Шыабат, изуахамхәои, иаха Шьушыка лҕаацәа рахь адырра калеит, шәааи аилацәажәара хамоуп хәа дызгаз ауаҕ иҕынтәи. Лара латҕкыс иеитцбу лаб иашьа иңа Даут диццаны Бадала дааны дыҕазаарын, дрышьтит, мышкәак роуп дигеижьтәи, иҕалаз хзеилкаа хәа иахәаны, – Назира илымданы дналагеит Ахра.

– Бадала уахьынтә даахьоума? – дҕааит Шыабат.

– Иаха цхыбжьон иааит.

– Даут хәыңи иареиу?

– Мамоу, Шьушыкаҕы дрыманы.

– Ишңа? – дзеиуоу узымдыруа даауалыуашеит Шыабат.

– Дыцқьамкәаны даазгеит хәа арахь дриҕеит.

Иҕалаз уи ауп, Шьушыка дшыцқьамыз анеилкааха, ак- рыздыруаз, акрызбахьаз Бадала ииура дақәымшәо дықә-

хеит. Лара аилацэажэарафны Бадалагы иаиднагалаз агэылацэагы ишрахауаз лфы лықашахатхеит. Бадала дэагылан, лмахээр данкны дындэылиган, имашына дын-тажыны лыфныка дааигеит. Дахьяаргаз, Мсыраа тыхла иа-аизырган, иара дызустада хэа данаадыргэга, Шыабат ихыз алтеит.

Шыабат абарт зегы аниархэа, иеишыр, дыкамзар еигъеишыеит. Ала акгы зымфаз, ахафы шыала итэын хэа, харада ахыз баафсы ихылаз хымзгисшеит. Итачкэымкэа астал иахыкэйкшоз, астал хыцхыцуан.

– Хара уи агэра хымгазеит, аха ахыз иухылтаз хыа-цэгас ихамоуп, – ихэеит Ахра даакэыпсычхан. – Иара Бадалагы абри иакэыршэаны дабаакылсыз, – ихыаганы инацитцеит.

– Бадала имацара иакэындаз, ахпатэи акурс ах диа-сны, афхынразы цсшыара хэа даазаарын, Шыарифагы, Акэантэи дицны даазаап, – лыбжы ларкэны даацэажэеит Назира.

Абри ашытахы Шыабат ифы ахыаихихыз уа даанхеит, ажэак изымхэазакэаны дууаза дышгылаз, уск зтахыз азэы дышхалоз анырба, рыхыкгы ртыпкэа рахы инеины ина-тэеит.

Аенытэка иаахэлаанза акыта зегы иаарылафхыан Шыабат ила зцэазтэымыз Шыушка Мсыр-пха хатца дцан, аха лыфныка ддырхынхэит хэа. Шыабат, схы смыриашар калом ихэан, абыргцэа еизигеит, Ахра машынала дрышь-татцаны.

– Сыпхамшыазакэаны фыгэгаала ишэасхэоит сара уб-рака хара шсымам. Аныхакны уаланы укэы шэхэозаргы сшыццоит, ауаа ишрахауа лара илфагылатэуп шэхэо-заргы сақашахатуп, истоубоуп схы мыриашакэаны аф-ныка сани саби рахы сышцэырымтуа, – инапкэа игэы-тапсаны дгызыгызуа абыргцэа рфапхы даагылеит Шыабат.

Ааилашэшэымтазы абыргцэагы, икалаз атызшэа захаз ацхыраафцэа ргэып иалазгы Шыушкараа раштафы еи-дибагаланы итэан. Сасыкэа дшэеикэараха дрылатэан.

Шыабат ифныка дымнеизакэаны Ахрей Назирей риф-ныка дрыццеит, уакагы рани раби рахы дцэырымтцеит.

– Сызгаб ахымызг лзыргаз Шыабат Лашарба хкыта далтцоуп. Арака дхаламгылароуп! – хэа дхэацэон Шыуш-ка лан Барбала.

– Баагыл, бхаткы сцеит, Барбала, Мсыраа хачкэынцэа лацэажэара иафуп, иахзаарго ажэабжы аабап, бара бы-мацара бакэзам, Мсыраа зегы ахымызг хнаталыргылеит бызгаб. Ахара зду лара лакэу иара иакэу табуп хэа разым-хэаша ыкоуп хажэлакны, баамыцакын, – дааникылон Мсыраа рбырг Шыахан.

Такэы аатцхыан, афны иаадэылтны еицрыхэхэа ир-зыпшыз рахы рфаархеит Мсыраа рычкэынцэа еикэшэы, рыхкэа рыкэыжы ианааи, даргы фыртэамызт, еидибагалан итэазгы фибаргыланы ус ипшын.

– Зфышэымтуазей, уара, икоу хашэымхэои? – ибжы аарфацаны инарыкэйргеит Шыахан.

– Хфы еихытуам, хабиашы Шыахан, иубаз еицэоу убааит рымхэои, еицэоу аабейт, хабга пцэаны хдэылтны хаауейт, – деикэыкэыпсычхауа даацэажэеит а-Мсыр чкэынцэа кэрала ирейхабыз.

– Икалазей, закэызей? – рхэан, агу ааилдыргеит зегы.

– Мсыр Цыгадар дихнахэааит Шыушка, Алашарба атэаеипш дыцкэоуп, – ихэеит, икоу разхэоз.

Барбала артэаа аатлыргарц лфы ааихылхуан аамтазы, ачкэынцэа деихэлагэа дааныркылеит. Сасыкэа ипсы ааи-виган, иеынеитцыхны даагылеит. Цыгадар иаб Машыхэ деицэуа-деицэуа, деицэыпханы аскам дныкэтэеит.

Цыгадар Мсырба фажэйжэабака шыкэса ихытуан, дтаацэаразамызт. Шыушкараа рааигэара дынхон. Иаби

иани, рычкэын затэы иакэын азы, дыркэынцыцны драа-
зеит. Зеггы ирбон иеилкаарақәа рацәак ишыҳаракымыз.
Аибашьраан аибашьцәа дырхыпхьазалан, аха абцъар ан-
мачыз азэырфы реипцш, иарггы имамызт, ианыкалагы
ишътимхзеит, аибашьра ихы натца-аатцо даауан. Шьушка
ачыкәабартә анеибылтә, иара анхамцәазы цхыраафыс дыл-
геит. Урт убыскак иеишыцылеит, ажәабаацсқәа рхәарафы
еицәыпхамшьо икалеит. Ишнеи-шнеиуаз рцәа-ржыи еи-
дыртцеит, ишеижәлантәызггы рхахыи иаамгазакәаны. Уи-
нахыс рөырзеиқәымхуа еидхаланы иаауан. Атцыхәтәан
Шьабат дилаҳәны дылкит Ахрей Назирей рчараан. Уи ди-
гар зылтаҳызггы акықан, дахыцқам азы дкаижырггы,
абри ауафбзиа дипхәысын, илыхтнйкьазггы мцуп рхәо
акны инеиуеит цшак-зык ныбжыасыр хәа дгәыгуан. Уи
дшылтаҳыз, Назира лыла ирыбжыасхьаз ажәакәа аниал-
хәакәа Цьгәадар, ачарақны икалтәкәаз лытәазхәаз иара
иоуп, диццарцы анизбалак лычелырбгарц, дкаижырггы
дкаимжырггы иарей ларей ирыбжыоу цәырымтып хәа
дгәыгуан, иара убриалагы Мсыраа ирыбжыалаз амаҳа-
гъара цәаххарц итаҳын.

– Цьгәадар дабақоу, уаха араҳь дзымааз уажәшьта еил-
каауп, дыпшааны тфу хәа хнейәажьцәап, хқыта далтырц-
ггы идахцап, ирылатцаны цәажәтәыс икамтәазакәаны, –
рхәан ишътәлеит Мсыраа рычкэынцәа.

Ифны иахънеиз, иара дыкамызт, иан даадәылцит.

– Нан, нан ажәабжык хәшәхәа? – лхәан днарцылеит,
аидибагаларахынтәи ишааз дырны.

– Цьгәадар дахтауп, – рхәеит дара, лытцәара ацынхәрас.

– Нан, хәчкэынцәа азәы дааин, иааибархәытхәытын
еиманы ицеит, иахьцаз сыздырам, – нараталкит.

– Шьушкараа раштәфы иказ рзы икалаз анеилкаа-
ха, Мсырба чкәынак ақыпхәа даарылтын, уара уага уара
дуцәахыроуп кәитцан, Цьгәадар иқны дааны иеихәеит Мсы-

раа хәбжыара маҳагъас укалеит, уажәшьта ула узцәыргом
хәа. Цьгәадар, дахьцоз иан лахыггы имхәакәа, иааиз
ацкэын диццеит, ианаацәылашозггы зеггы шыцәаз Акәақа
амца дыкәлеит, усуртак цшааны далагарц, иқытахь ихы
цәыримгаларц. Хцәыргашьасггы имаз, дөардацхаракза
дыканы иеилкаарақәа ахьмачыз азы, аеада ахы зхагылоу
алым хәа ишишьтаз, амаҳагъа хәа наизацыртцеит.

* * *

Бадала Акәантәи Шьарифа данааигаз ақытәфы баагы-
ло санаауа араҳь баауоу хәа длазтааит. Иара, цыпх аипш,
сынтәаггы ацсшьара мшқәа лыманатцы Акәа даагыла-
ны ибанк акны дицхрааларц итаҳын, ларггы аэкономика
адырракны илзеиғуп хәа ипхьазаны. Лара, даалакфакит,
аха нас, хәхәацшып, саб, уахь хцоит усггы хәа иаталкит.

Шьыжынатц иааит Акәантәи, аха ақыта иалафхьан Шьу-
шка хатца хәа дахьцаз Шьабат ила дышәеимыз еилкааны
дкарыжыын, иаха афныка дааргеит хәа. Ари илаҳаз даара
агәеитцахара лнаҗеит Шьарифа, дагьаргәааит.

– Уатәашыжы уанцо сарггы суццоит, – лхәеит лаб иахь,
иааижытәи цытк анцы.

– Хәзхараггы хәибамбеижытәи барей сара, иара хгәы-
лацәаггы бырбап-браҳап, цытрак баангыларәуазей? –
лгәы иаллырсит лан.

– Хәибамбеи, егы амчыбжыазы саб даауеит усггы, цыт-
рак уахь бицнеир, хәзхараггы амшын хәицталап цыпх
аипш, – лхәан, лгәалақәзаара бзиащәа лырбаны лнапқәа
аалыкәлыршеит.

– Ақыта быпсы алан Москвақа бцаанза, ақалақь башь-
цылацәеит, – лгәала лзынкыломызт лан.

Шьарифа, Бзаут хәашабгеи ларей еикәгәыгуа ианыказ
ақытәфы иаанхарц еибырхәахьан – иара ақыта анапхга-

рафы тыпк ицшаау, лара латэарада ауниверситет дталаны арцаѡра напы алыркуа. Уажэы лгэы-лыпсы наидкыланы дзызхэыцуаз Шьабат ақыта анапхгаракны даныкала, лара аекономикатэ дыррақэа лыманы Москвантэи дхынхэыр, лзанаат ала ақытафэы тыпк шқакамлари хэа лгэы иаанагон. Ара дахьааиз Шьабат избахэ ицэганы абас итутууа ақыта ианаарылалатцэка данахтыгэла, лгэы ицэкалыжыырц лызбеит. Лара дшазхэыцыз ала, ус калцар, хакрак лыдлоны лымбеит. Уа дагыиашан Шьарифа – Шьабат ажэа илымтацызт, иара ажэа лнимтацызт. Нану лгэанала дкэашон хэа, схы хэымкэаны ахэырбгыц зақэыстцарызеи хэа, абри икалаз аус пылхат ааныжыны лыпсшыара мшқэа Акэака ииалгарц лызбеит. Амш ирласны ицаны, аухагы ус иаалыхганы уатцэашыжь лаб имашына дынталаны дцар, еиха лыпсы лгарызшэа лбон, агэырѡа шака уацэхьатцны унаскэо иаргы иудырцны инаскэоит хэа илахыхьаз агэра лгарц лтахын.

Назиреи лареи иааибабаны рызхара изымеицэажэо ичырчырлартэ атагылазаашыа лоузтгы, ацхын мшы кау-уа дуқэа лымбазакэаны ицарын, мышқэак моу, акыр мышқэагы ақытафэы аангылара лгэы ақэфыгыраны дыказамызт. Аха уажэы аусқэа аеакала икаланы икан – абрантэи ақэтцра дахыццакуа далагеит. Агэашэахь цшыртас икацаны илыман аены иаахэлаанза – Назира лхабарк калоз цылышон. Уи дааины дналыдтэалазтгы, еиха дласза дкалон, Шьабат иганахьала лгэы италкызгы налалхэарын, Назира Шьабат иахыгы илхэарын, гэаныла еибатахыз афыца хьахэацахэада назаза еилгарын.

Назира аусуракны илахит Бадала ицха дицны дшааз. Цакэажэык шэ-цутак лыгэхьан хэа, хазы Шьарифа хьаас дылкит, хазы Шьабат гэырѡас дыштылххьан. Ихиреи тагылазаашыак ыказтгы, Шьарифа дааит хэа шаалахэз-цэка лусура аамтала иааныжыны дфны лбара дцарын,

аха икалаз хэа илдыруаз налықэыгэған дааннакылеит. Ес-икалазаалакгы лѡыза гэакыа лақта антацшра шцал-таххеи, аха длызнейр, лцэажэара илзалацомызт Шьабат избахэ, егы икоу ахтыс лзымдыруазар, Шьабат ихыз лажэа иналалымтар лушамызт. Уажэы ианеибабалак моу, ателеграммакэеи телла реицэажэарақэеи ркны ихыз мхэакэаны илеиѡлмыжыцызт. Ианеибабах, Шьабат избахэ аацэыртыр, лфы азы тацэаны дзаагылазомызт.

Лара Шьарифагы убас ауп ишлыхьыз, иааибабар иш-цэажэо Шьабат ихыз аацэырымтыр каломызт. Мамзар Шьарифа дшааизцэка лыпсы аашыаны Назира дахы-казаалакгы длымцшаар лузомызт. Шьабат ақыта ирылафыз ихыз баапсы ихымхкэаны Шьарифеи иареи еибабарц итахымызт азы, Шьарифа шака ирласны Акэака дцоз дахыццакуан.

Ацх наскыхьан ауп Бадала Шьушыкараахьынтэи афны данаа. Шьарифа лангы ларгы иара изыпшын ажэабжыыс иахзааигозеишь хэа.

– Хаи абаапсы, – ихэеит иара данаатэатцэка, – хазыкэлыршэазеи уара?

– Икои нас, иумхэои, – ажэабжь лахарц дахыццакуан Шьарифа лан.

– Сгэы апсы ашыеит Шьабат дыцкыза ари аус палхат дахьалтыз азы. Аха Мкыдихэаа хдырпхашыеит Цыгэадари Шьушыкеи, – уа даатгылеит, Шьушыка лаагара дцеи уажэи рыбжыаратэи иаапсарақэа ихызаны дшыказ ицэажэашыа ианыпшуа. Нас инацитцеит: – Мкыдихэаа егыхаурым, аха Мсыраа рыбга ццэаны иамоуп – Цыгэадар ила акэзаап лцэалтэымкэаны дызлакоу.

– Унан, Мсыраа ишыбзас ишпалшыи! – лзамѡакэа еимлагэа иаанылкылеит ицшэмапхэыс. – Нас, дабаргои шыта? – дизцааит.

– Дабаргахуеи, уатэы ашыжь уанцо пхэыск длыццаны Акэака дхаштыроуп, умашынала иахзугароуп хэа исыхэеит. Ханцо уртгы аагароуп, усгы хакэшэеит, – изгаб лахь днапшит Бадала.

– Сара уатэы суццазом, саххэит, мчыбжык акара ара саагылоит, – дыццакны атак илтеит Шьарифа.

Шьарифа, ари аус палхат Шьабат дыцкыза далцит анихэа нахыс, лгэалаказаара ашытытра иалагахьан, лаб ажэабжь нагзаны ихэаны даналгоз, уатэы дицымцарц лызбахьан.

– Шьушька лышхам Шьабат илалтарц далаган, аха иамуит, ачкэын хыртэатэа ахьз баапсы ихылтон лара пхэысс дахымгаз азы. Уигы уажэы зегы ирдыруа икалеит. Мсыраа такэаамта ирнымцуа ашэахста рнылцеит, ажэлантэкаа еихибахэааит хэа. Апсыуала ари хымзг дууп. Шэаргы шэцапшьеит, аха сара саапсазеит, уажэшьта хашыталап, – ихэан дэагылеит Бадала.

– Ихэаумхэазеитеи уи Акэака дыздэыкэыртцо, дыртэахырц акэу дыдрыцкыарц акэу? – лхатца даанылкылеит Шьарифа лан.

– Дыртэахырц акэзам, абри аипш ахтыс ала ахэычы дир, дандухалак аеңныхэа дадыргапеи, аха пыткгы лхытузаап, даара дшэартоуп, – ишыталартахь дхалеит Бадала.

Ахра Мсыраа ркынтэи афны данаа, Назиреи Шьабати ани аби рахь Шьабат усгы дцэыртцзомызт, ргэала иажэагэан, еикэыпсычхауа имыштылазакэаны итэан. Гэыргыарахэит иказ ажэабжь анрейхэа. Згэы хэыз Шьабат ихэфы ааихалашеит. Ифны даннеи Сасыркаагы Мсыраа ркынтэи даахьан, Машькэалагы иаргы шытамлазакэаны изыпшын. Сасыркаа Шьабат данааи, уаха акгы дааизымтаазакэаны, дэагыланы дцаны дышыталеит.

– Уаха Гьаргыалашь иакэзамзи афабрика аргылагакэа ркны акарулра зыхэтэз, иара арахь даанхейтеи? – иан лахь даацэажэеит Шьабат, игэалаказаара бзианы.

Фымтзакэаны зыблакэа таа ихэапшуаз Машькэала даалахэыххан:

– Уан дукэыхшоуп, «Гьаргыалашь» егы хэа улафкэа аацэыругартэ укоума? Сара ипсыша, угэы тырымшыааи Мсыраа, – лгэы тгэыргыаауа лыцкэын днечицапшит лара. Нас инаиаталкит: – уи имцхэрас Шыма дкарулуеит уаха.

Ашыжь Бадала имашына днакэтэаны, Шьушькеи уи илыцыртцо апхэыси Акэака игарц ашта дшаатытызтэка, Назира лкынза сцоит лхэан, лчааилахэаны дындэылкэеит Шьарифа. Днечиуан уи дыццакы-ццакуа, ара данаагы Назиреи лареи ахэеибамбацыз лгэы итцо. Даннеи Назирагы Ахрагы аеиыбьтара иафын. – Ахра иусурахь дцарц, Назира Шьарифа лахь даарц.

– Унан, сызкэыхшоу сахэшьа Шьарифа! – дыфны даалпылеит Назира.

– Сара атамзаара шытасцоит шэчарафы сахзымааз, ахарц азы акэзам сзынхаз, асеминаркэа урыгхар калазом уа, алеишэа есаира идыргэгэоит, насгы знык иуцэыбжыхаз ашыакэыргылара уамак ала иуадафуп аекономикатэ царакны, телла ханеицэажэакэозгы ибасхэахьан, – лхы ркыио, зчара дагхаз Назиреи Ахрей ирыдныхэало, иаалгэзит Шьарифа. Такэы ианаицэажэакэа Ахра усура ддэыкэлеит.

– Назира, сара усура сцоит, барей Шьарифеи шэызхара шэаицэажэа, кахуакгы жэжэып, – ихэеит.

– Уанцо суцымцар калом хэа баб иабхэеит хэа сан исалхэан, бани лареи еицэажэозаарын иацы. Сгэы ихьухьуа ишытцхоз иаахэлеит, – лфыза дналцапшит Назира.

– Ааи, – лхәеит Шьарифа, лылацш нкыдырхаланы, – сара ус схәатцәкьеит иацы, аха сылақәа кьахәхарц егъаарыгым-хеит агәашә ахь сшыпшуаз, бара бнеиуазар хәа сгәыгны. Сара сгәы саанамгеит, аха барггы акы бшыннархаз здырит ашьтахьы.

– Бгәы баанамгартә цәгьрак бзыкастцеит хәа баҳама? – лгәы аанхашәа даатәеит Назира.

– Мап, Назира, сара аеакуп сгәы сзаанамышьтыз, – уа леаанылкылеит Шьарифа.

– Сара сгәы сзынанамышьтыз акәзар, Шьарифа, барггы баазмышьтыз?

– Уи закәу сыздырам, бымбои.

– Шьабат избахә андрыцәгъа, уи ихъз ала ибасхәарыз сзымдрит азы сымнеизеит.

– Мшәан, Шьабати сарей еикәгәыгра хәа акггы еибакхамхәазеит!

– Иара аханатә аахыс бзиа бшибац бибоит.

– Ус акыр беихәахьоума? – дагъаақашьхеит Шьарифа.

– Ааи, издырыртә дцәажәахьеит. Зны ҳаицәажәон, узбахә ала Шьарифа лацәажәара стахуп анысхәа, рақхьа җимтит. Аҗымтра ақәшахатра иамааноуп, анысхәа, «ааи, ааи» ихәеит, иацы абас ихырлымыз аусмыцкьа шыказ бара бахь снеизтгьы, ҳаицәажәара шыкалахрыз здыруада.

– Бнеизтгьы иакәым самхәхәон Шьабат избахә ала.

– Шьабат изы цәгъак бхәарц бтаххарызу ахъз баапс ихыртцаз ихырымтазтгьы?

Шьарифа ажәак мхәазакәаны дҗагылан, Назира дылгәытцәхәхәа даанкыланы дгәыдылкылеит.

– Еилкаауп, – лхәеит Назира уи ашьтахь, – рақхьа ара саагылом, сцоит хәа баб иабхәеит, ашьтахь Шьабат дшыцкьаз анбаха, аагылара бтаххеит, ус ами?

Шьарифа еитәх Назира даалгәыдлхәхәалеит.

– Хымцада шәеибабароуп, хымцада шәеикәшәароуп, хымцада шәеицәажәароуп! – лажәа даахыццакит Назира.

– Бусура багсырхазар қалап, уаха аамта бымсхуам уажәазы, – ацара леыназылкит Шьарифа.

– Шьабати барей шәеикәыршәара снапы ианызааит, Шьарифа, – налышьталхәеит днаскьаго.

Шьарифа даахьахәын, аччацшь налҗықәлеит, Назираггы агәахәара илоуз лныпшуа, лусурахь амҗа днықәлеит.

– Бзагхаз сеихәеит Ахра, – ихәеит Шьабат, Назира да-нааҗналатцәкьа, дааҗақхаҗаччаны.

– Башаггы аамта смырззеит, – наиаталкит агәалақара бзиа лныпшуа.

– ?.. – зцаарала дналзыпшит иара.

– Уажәшьта ажәа уара уоуп измоу, – ақәардә даахань днаидтәалеит. – Мчыбжык-жәамш еиханы ақытақны даанхазом Шьарифа. Лаб ибанк лзыпшуп, уақа дыцхырааҗхароуп ақсһара мшқәа лыманатцы. Ара дықанатцы ларей уарей шәеипылара схахьы изгеит, ларггы дақәшахатхеит.

Шьабат абри аамтац азы амцәыжәақәа иманы цсаатә-цас дпырны ажәван далоушәа дқәлеит, дагьҗацкьеит. Абыржәы ашкол дтаны Шьарифа лара илзымдырзо бзиа данибозтәи (ақьаад бгьыц хәычы лзыҗны атак баапсы иоуааанза) ицәанырра хаақәа зеггы изыхынхәызшәа, убасқантәи иқәрақынггы дықоушәа, даауалуашеит. Рцәажәара заханы зусурта тыц ақынтәи иааҗналаз Ахраггы Назираггы реицштәкьа иааикәыршаны иқаз амаҗар-қәатцәкьаггы ақсы рханы иара иеигәыргьаны ицышәыр-ччозшәа акәын илапш ишытәшәоз.

– Ишәхәоз сахауан, ачарей агәыргьарей иртәхааит, – инапқәа ааикәыршаны даагәыдыкылеит Ахра. – Инахара шәа итааза узызхәыцуаз убзиабара, абар уақхьа мра шәахәоушәа инкапхеит, – нацитцеит нас.

– Ааи, аха сызлоу хәа акгы сзымдыруа сҕалейтеи, – иҕәейт Шьабат, иҕеи аҕуа-иашьтуа.

– Зәкәазы?

– Иарбан иузышьтымхуа?

Ахәаха рибатомызт Ахрей Назирей.

– Аикәшәартә ахьауша хәа тыпк ссахыи ааиуам.

– Иааиуа ахәаша ахәылпәзы кахуажәра хәа хара хәхь умәахыт, Шьарифа усҕан уа лыҕазаара схы иадстҕоит, хазы уадак аҕны хнатәап ларей харей, Ахра иани иаби хәызак даныхтаауа, иҕдырхагахазом. Уи амш иахахамгап. Бадала сабшалеи мейшалеи есымша аҕныҕа дмаалар иузом. Хәицәажәара ашьтахь изҕаб дигаргыи хәалазап, – еикәшәашьас ираушаз азы лҕәи аанагоз лхәейт Назира.

– Сара издыруан Назира акы шахзылызбуаз, – илхәаз дақәшахатхейт Шьабат.

Апхынра ииасны сентиабр мзасы Шьабат Аҕәаҕа дцаны ауниверситет атехнологиятә факультет дтәлейт, иҕыпакны аамтала Ахра дааныжыны. Дышгәыгуаз аипш, аибашьра аныҕалоз аламталазы иритахьаз аҕышәарақәа рыла, латәарада атцара азин иртәейт. Абас атцарахыи ихы ширхоз анлейхәа деигәыргәейт Шьарифа Ахрараа рҕны ианейдыла. Лара Шьарифа иҕалтцаз ажәалагала ала, ртцарақәа ирылгаанза еикәгәыгуа иҕазарц рызбейт. Шьарифа апхынра зегыи Аҕәа илхылгейт, псшьара хәа иааз лашьа Леонгыи уа дыҕан. Шьабат латәарадатәи атцараҕны мызкы дапхьаны, ихәашаз ашәкәқәа еидыхәхәала иманы даанза, Бадала изыкәиргәыгхьаз ачазырта иатыхыз аихалыхқәа ааганы ишьтәйтдахьан. Ачазыртәи ачәтиртәи ишахәтаз аипш аусура иаладыргеит, ақыта ахадара зыҕназ Шьыдгәа лыҕнаҕны уада хәычык магазинртәын, Назирей лашьа Тарноуи рнапы ианыртәейт, ачазырта аихабыс Хьымца, Гәапханашь лматә, дҕатцаны чарзвыс. Мизан Ашьхараа

днаиртәейт, ачәтира, аибашьра ианалагоз рқытаҕтәи ашкол иалгахьаны уаха царак ахь изымцакәаны иҕаз, зҕабк дазырkit.

– Хусқәа хәыч-хәычы иманшәаланы ицәшәа збоит, Шьабат, – иҕәейт Ахра артқәа ртып ианыкәыртца ашьтахь.

– Мамоу, Ахра, – иатәикит Шьабат, иҕәи иалсша акы иеихәозшәа даакәыпсычхан.

– Иҕалей, уҕәи назмыгзои? – даахәыц-хәыцит Ахра.

Зегьрейха изызхәыцтәу уск нханы иҕоуп.

– Иарбану уи?

– Хашкол, ахыбра цәыҕәаза, еибакәеибаха инхейт умбои. Сара излаздыруа ала, хқытауаа азәырды рхәыцқәа ргартә араҕа ианырмоу рыуацәа-ртынхацәа ырзаны аҕалакықәа рахь иганы ашколқәа иртәртәейт. Ашкол анышьякәыргыламха хқыта еихагыи атәцәра иалагоит, иара усгыи ихәцәцахьоу аҕар мацәзам. Хашкол артәацәа ракәзар, иабаҕоу? Аҕалакы ахь ицаны матцзурақәак рыпшааит, азәи акәацкомбинат аҕны аусура далагейт, аҕәазәи аҕәацъара, – гәалас ишимаз иныпшуан Шьабат.

– Хашкол ахышьтәқәа анпыккалоуп, ианхуаадаха аҕнытҕагыи еимыртәаз рацәоуп, аиташьякәыргыларә атәхуп, сақәшахатуп.

– Хымцада, иагу-иабзоу кәхтцароуп, Гәапханашьрааҕны хәҕацәа еизыргаз аҕныматәахәқәа ххы иархәаны. Саб инапы ианахтцароуп ари аус ачкәынцәа наидыргыланы, – хәа Ахра иатәикит Шьабат.

Абарт напзыркыиз аусқәа зегыи рнаҕсангыи, ақытауаа рҕны ажәалагала катцан, зегыи азәк иеипш иакәшахатхейт рқытаҕтәи аибашьраан итахаз рбаҕа аҕатцара. Напзыркыиз зегыи ауадаҕрақәа рыцын. Уадаҕрас еихарак иҕаз аҕәрышь акәын. Аагартә хәа акгыи ыҕазамызт, цъара акы аарыхны, иҕины, мамзаргыи рахәык-шәахәык аазаны, акы атныхны ахархәарада. Арт аҕышыкәса-хышыкәса ахәсаа-

гарақәа атың рымамызт, ачарақәа маңзан, аха ашьтахы ачкәынцәа ахәса раагарақәа ирылагахьан, чара хбыц-кәакгы ҕалақәон. Ауаа рылахь еитырхуа иалагеит, аибашьра агәырәцәынхақәа хаштра рыкәымкәаны иаан-ханы ишыҕазгы. Зыцкәынцәеи зтынхацәеи рыла аңсыт-баратә гәырәа иатцаз ахәса ашәы ршәырхуамызт. Урт рыгәхьаа рыкзамкәан амра шыңхац иңхон, амза шкаццац икаңчон. Ауаатәыәса рхаҕқәа ракәын аамта иаңсахуаз. Рхаҕқәа зны ашәшьеиңш имашьцон, зных ашацкыреиңш ицәылашон. Абас аамта цон. Ачазыртеи адәкьани аус руан, анхацәа адгьыл икәаарыхуан. Аамта цшзоомызт, ауаа СССР анеилаха ашьтахь аибашьра ҕаланы, аиааира ганы ишыҕазгы рхы ахькыду еилкаатцәкьаны ирыздырзоомызт. Асоциализм цахьан, аха акапитализм маазацызт, аамта иа-хьагоз иазыңшын.

Шьабат есышықәса латәарадатәи ицарахы дныкәон. Цхынла Шьарифа аңсшьара мшқәа рзы Ақәа дааны дыкоуп хәа аниахалак, дцалон сабшала-меышала, еибабон, иаи-цылеиөеилон, раңхьақатәи рыбзазара ахсаалақәа шытыр-хуан. Ацыхәтәантәи реиңыларан длазцааит:

– Шықәсык ашьтахь бцара балгоит. Сара ақытаҕы сы-коуп, бара Ақәа ақалақь аҕы аангылара базыркуеит бани баби. Бара бышдахааңшуеи урт бара бзы изқәыкны иры-моу? – хәа.

Шьарифа абри азцаара иалацәажәарц лтахын есп-хынра реикәшәарақәа раангы, аха Шьабат уи анцәы-римгалак, ларгы лчаанылкылон. Уажәы абри аиңш аз-цаара англитоз, инаскьаганы амшын иалагаланы аңха аиңш ихыз ағәеидыңсалақәа инарықәгыла-аарықә-гыло, атыхәан инеины иаатгылеит. Иара амаҕра кьаҕ аблуз шкәакәа ишәын, иаацәеикәараз аиқәа ишәан, ишьапыматәа еиқәатцәа ҕыцқәа ахьнықәгылоз чыжь-чыжь хәа рбжьы лахауан. Шьарифа уи абжьы мазашәа

дазызырәуан. Иаргы-ларгы анаатгыла, ихәхәеикәара еилачы лнапала еиңхылышшьарц лтахын, аха ус ақатцара дацәыңхашьон, уи ақынза макьана азин лымамкәаны ил-бон. Лара Москватәи азахыра цкы цәөежьк лшәын, лзара кылыршәаны амақапа зқәыз. Лшьатцатәкәа ашьхәапақәа рыцаргыланы ихаракын. Лхаҕы еикәарагәежы гәыкы-цәыкуа лылагәы тбаа хьаңштәылақәа уамашәа ирнаалон. Еихарак игәы иахәоз лқышәи лыңымшькәеи рхаҕра цсахны акәымкәаны Анцәа ишишаз иааныжыны илыман, лхахәы лышьтахька иқәхәаны, аибашьраан ишибалоз аиңш. Ашьатцатәы цкьакьақәа лышьаны акәын дшибалоз аңсшьара мшқәа рзы даацыңхьазагы. Убри ауп уажәы илитаз азцаарагы зыхкьаз. Ихәомызт, аха арт ашьатцатәы цкьакьақәеи ақытеи еинаалом, ақытахь ацара лгәы итам-зар ҕалоит игәахәуан, уи даҕацәшәон.

Азцаара англитоз игәы атың итамгыло иалагеит. Иара изын абыржәтәи лтак нақ-нақтәи рымәа инарбоит хәа иңхьазон. Изцаара лара гәахәарак шылнацаз лныңшит – лхаҕы аалашан днаихәлаччеит.

– Абри азцаара анбасутои хәа сыңшын арт ашықәсқәа рзы аңсшьара мшқәа зегы раан, Шьабат, – лхәеит дҕаңха-ҕаччо, ицегыгы дизааигәаханы, – сара сахьиз, атцара ахьысцоз хқыта сыңсы алоуп, убра саннеиуа жәәан-гәашәңхьароуп сара сзын. Ауаҕы ихәшә иаатцраҕы икоуп рымхәои, сара сыхәшә скытаҕы икоуп, убри гәаныла исыхьон санеибашьуазгы. Насгы, сзанаат ала аусурта ҕалоит хәа сургәыгхьеит, уи макьана изықамларгы, нақ-нақтәи усзаргы сазыңшуп.

– Ааи, Шьарифа, – атакс даацәажәеит Шьабат, игәы ашьтыбжьгы атыцаҕы иааиуа, – афабрика аргылагақәа сабиашьа Москва икоу Тамел ицхыралала иааганы ишь-теижьтеи ицуа бдыруеит, ибдыруеит саргы ачаитехно-логиатә цара сызтоугы убри азы шакәу. Амала, макьана уи аргылара халымшацт. Аха уаанзагы усурада бын-

хажьуам. Ёааны уажёаны бцара балганы баауеит. Уажёраанзагы аекономист дхазтёазам хқыта ахадаракны, хасабеилыргафык дхамоуп, ахасабгы аекономикагы еилалызгоит, аекономист итып ус инханы икоуп.

– Уабиашья Тамели сашья Леони еибалоит, хатыргы рзеикёуп. Хқыта азбахё аамта уадаф азгы егырт ақытакёа ирытцмхар ртахуп. Рфыцагы шака еигёырғазеи аблокада Урыстёыла иахьахнахыз. Тамел хара хкны даадылеит ари аицш ажёабжь бзиа аныкала. Урыстёыла аныхёафagy ааныркылеит, – гёахёарала дцёажёон Шьарифа.

Аибашья ашьтахь Урыстёыла ускантёи ахада аблокада хзыкаитцеит Кырттёыла ахада иажёалагала ала. Ахёса рыда ахёаа иахыжны ахацёа рышьтуамызт, акыр зытнытуаз иарбанзаалакгы ахёаа иахрыжьюамызт. Уажёшьта ахёаа анаартха, Ацсны аекономикагы шытыцып хёа агёыгра ыкан. Зышкыт ахадара анапхгафцёа Шьябатёи Ахрей ргёыгракёа ирыцлеит ақытауааи акыр зылшоз ақытантёи активи рымчкёа ракёызтгы уажёраанза изыкёгёуаз, ахёынткарра алшаракёагы реизхара ианалага, напы зыркны хёартара злоу хыбракёак рыкатцарафгы ахёынткарратё цхыраара роуп хёа игёыгит. Азбахё хёаны, алагара рылымшакёа иаауаз, итахаз рцеицёа абака рзыргыларагы хацдыркырц рызбеит.

Абри ашьтахь, Тамел аибашья калаанза иааганы афабрика аргылагакёа зирбахьаз аргылафцёа иманы дааит, аргыларагы иалагеит. Иара, афабрика аихабыс Шьябат шёкёыла-быгьшёыла дшыакёиргёгёеит. Шьябат, ақыта ахадас хёа ихьз ихёеит Ахра, ақытауаагы акёшахатхеит.

* * *

Итакыз Чыгь Лажёба доурышьтын, ифныка дааит шыкёсёак рыла. Аибашьяфёи итахаз иаб еибашья дан-

цоз уара умцхёрас ауп сызцо хёа иеихёеит, иандуи иабдуи ишрахауаз. Убри ашьтахь дук мыртцыкёаны иабду Дадрыкёеи иандуи Ставропольтёи атёылафёацё акны ирдыруаз шёоук ркны дырган, дныжны иааит. Аибашьяра дацёыбнарцеит. Ианеилга, дааны ихикёачраха икыта дналалеит. Зегы иахатыр рбон, иаб ипсадгыл ихы ахьакёитцаз азы, дабыдоуп хёа дрыцхашьяны. Аха ифызцёа ркны дымёыгханы тёамбашакё дрызныкёо даналага, уеибашьзомызт хёа аёпныхёа ирто иалагеит, ахатыркёцара данапсамха. Мизан Ашьхарааи иареи реипш, азёырфёи иареи аизыткьаракёа рыбжьалон. Реизааигёазтёкёоз икёлацёагы реицёхьаркуан, ицёынаскьон. Фыза димамкёаны, имашьяна ыргёалгёалеиуа дышдёыкёыз ауп ркыта иатёымыз Алыбеи Шьягёытбеи иареи шеиднагалаз.

Алыбеи Чыгьёи таки уажёи рыбжьара Зышкытан цёгьяра камлац хёа ахёара уадафуп, агьычра акёзаргы каблакёак, кёыткёак, шёишёикёак ызлон, аха кёыларак ыкамызт, гьычра баапсзакёак атып рмоуцызт. Амала, апшьгара баапсык калахьян, аха уигы хыреызшёа рбон ақыта ахадара анапхгафцёа. Уи анаркотик матёашьяркёа хёа изышьтоу ахккёа руак абна агёта ылырхааны ишылатцаз рбан, ихыршыаахьян, атызшёа гёгёагы алырххьян азы аргама ицёырганы азёгы илеитцомызт. Уи цшааны иахозгы акёытцит, Чыгь иакёын иазырхоз рхёон.

Чыгь доурышьтын дааижьтёи такёгы аатцит. Ишьтыбжыгы ыкамкёаны дтышёынтёаланы дырбон. «Хай, Дадрыкёа Лажёба насыпк имазаарын, имаца Чыгь игёы даимырго дкалеит» хёа изырхёо иалагахьян.

Шьябат афабрика аихабыс дкалеит, аха ақыта ахадарафёи лассы-лассы дубон, хатыпцафыс дааныжын. Ахра иааизбуаз аускёа зегы Шьябат ида изыбзомызт. Знызынла иахьяаидтёалоз хьяас икны излацёажёоз хёагёацёа таха хамто адиверсиакёа имфёпыргози, Гал араион акны

ауафшырақеи, икалаз ауафгычрақеи ракеын. Гал араион аҕны Қырттэыла иадгылоз, уахтэи азинхьчаратэ органқэа рыдтақэа назыгзоз ыҕан. Урт аңсуаа рымацарагы ракеымкэаны Аңсны иадгылоз агырқэагы иреигзазомызт, Қырттэыла анапхгара еиҕкааны ирымаз «Абнатэ еишыцаа» зыхьзцаны ижэыртцоз агэың ари араион тахак артомызт. Араион аҕны имцапыргоз ацэгыарақэа зызкыз Гал араион Аңсны иацырҕкэаны уахь адцара акэын. Қарт еиҕкааны ирыман «Аңсны автономтэ республика» зыхьзыртцаз иҕам-инымыз автономиа. Ари «Ахауа иалоу атэыла» ахьзутцартэ иҕан, территорияда аструктурақэа ахьамаз азы. Иаңдан аминистррақэа, азинхьчаратэ органқэа. Урт рнапхгафцэас иҕаңдан Аңсны икэынхоз, аибашьра ихнартцэаны уахь иагаз агыруа-қыртқэа. Рыжэлар ржэон, ишыржыалацыз аипш, «Аңсны хара иахтэуп, хара иаагоит» хэа. Гал араион иалаз, мамзаргы иаланхоз хаҕацаа алцатэын, амееиқэа рҕынтэи араион рыцкыатэын. Уи аамта ааины аңсуаа иаарыдгылеит. Зышқытаа аибашьра иалахэыз абцар еиҕашьтырхит, Аңсны ауааңсыра зегы ирусцшыаны иңхьазахах аеалархэразы.

– Уааира шаҕа истахыз, Шьабат – дцагыланы днeciңыхылеит Ахра, Шьабат данаафнала. – Ицеит хаңкэынцаа уахь, усҕан имеибашьуаз Чыгыгы дигэҕасны дзыштыз иабду Дадрыкэа иоуп, рхэеит, амала иаргы мап имкит, рхэеит.

– Ишхыф аҕны дааизар ҕалап Чыгыгы, уажэшьта дыңшам, абахта афгы имахахьеи, – иахаз игэи иаахэеит Шьабат.

– Еихарак узыстахыз аеакуп, – аҕэардэ дааханы дааидиртэалеит Ахра.

– Ақыта ахада сузымзырфыр ҕалома, амала уаацакы, сартмаҕ еиқэыршэаны игылоуп афны, аеа гэыңкгы рееидыркылеит Галҕа ацаразы. Саргы сышцоз анрасхэа,

ухаңхьагылароуп, рхэеит, исзыңшуп, Шэачаҕа ацара сықэымшэазтгы, жэацы акэмыз санцашаз.

Ахра дхэыцуа даанхеит такэаамта. Шьабат дыңшын дзырфуа.

– Сузыңшуп, хқыта ахада, сааира зуҕахыз аақэыргежь, – днeciҕаңшит.

Ахра ихы даафахеит.

– Абра уара уааианза Шьарифа дыҕан. Ар рыматэала деилахэан, артмаҕ лыбҕа икыдын аибашьрахьынтэи иаалгаз, – уа иеааникылеит Ахра.

Шьабат аҕыңыхэа идьирит иҕаз.

– Ддэықэлама, нас? – ихэеит ибжы аармачшэа.

– Ааи. Иахьала ицо азэыр дыҕазар хэа ара дааит. Ицо уаф дыҕазам анысхэа, Назира лмагазин ахь днeciт. Аамтаақэак рышьтахь, рфыцагы еибарччо сара сахь ихалеит «хара хцоит», – хэа еибарххо иреибархэомызт. Шэахьцо ижадырузеи, шэааңшы, имцац азэыр дцарц ихабар хирбозар, ишэасхэоит хэа иақэсыргэыҕит.

– Иабаҕоу дара уажэы?

– Назира лыдэҕан аҕны иҕоуп.

Шьабат дналбаан, адэҕан шыҕоу иҕынеихеит. Уахь днeciуашэа анылба, даадэылтын, днeciпылеит Назира.

– Уааи, Шьабат, арахь уфнал, – дныфналгалеит.

– Шьарифа Галҕа ацара базьрхианы быҕоуп хэа сеихэеит Ахра, аха беааныбкылар иауеи, – дналҕаңшит лылахь даңхьарц иҕаххазшэа.

– Мап, Шьабат, сара уахьцо суцуп, – адахта даатцытны, Шьабат имахэар аанкыланы адэҕан даадэылылгеит.

Гал араион аҕны аиҕахьсрақэа цон Зышқытаа афбатэи ргэың аннеиз. Уртгы алахэеит Гал араион ихацэтэымыз

ауаа ррыцкъара. Алыбеи Шьагәйтба Зышқыт дааит Шьа-
рифа лцара далганы ақытаҕы дыкоуп хәа аниаха. Чыгыи
иареи антакыз Чыгы иеихәахьан рхы ианақәйтхалак, иара
дыштакыз Шьарифа илеимхәарц, лара ақытаҕны дшаалоз,
Чыгыи лареи еибабар шыкалоз дырны. Цабыргны, лара
лцара далганы дааижьтеи шықәсык азы мызқәак ракәын
иагыз, еихарак Акәа акәын дахьыказ, аха атцыхәтәаны
ақытаҕы дыкеижьтеи такәы шытцуазгы, Чыгыи лареи еи-
цәажәартә аицш еиқәымшәацызт.

Шьарифа Гал дышнеиз аниаха, Алыбеигы уахь дцеит,
ииулакгы лацәажәартәк ицшааит.

– Сбышьтеижьтеи акыр цуеит, былабартәк смоуижьтеи
итцуазеи. Галка сааны Зышқытаа ргәыц сзалалаз бара бзоуп,
Шьарифа, – длацәажәон Алыбеи, – аибашьра еилгеит, бцар-
ра балгеит, уажәшьта иахцырхагахои, арахь бхабарк сзыц-
шаауам.

Шьарифа ирониа цшрак налыпшынцаны днаиацәа-
жәеит иажәа даналга.

– Усышьтазма, Алыбеи? – дизтааит, лыцшышьа аамыц-
сахзакәаны.

– Ааи, мшәан, сышцабышьтамыз, бымбара сеиқәырхха
сәанахәон.

– Аха, сара сцакзамызт, сабауцшаауаз?

Алыбеи ацаца неиҕалашәа, иҕы изеихымхуа даан-
хеит иус баацсы шылдыруз аниба. Иихәарагы ииурагы
данрықәымшәаза, дналыдкәаны днытцашәкәа дцар аткыс
акы ихәар еиҕуп хәа ицхьазан, ихы инапаҕы иааигеит,
иеиргәҕеит, агаҕьра аарцшны, лыблақәа дырхыцшыло
даалҕагылеит.

– Сара уахатәҕьа акәзаргы бызгоит, сеитцазырхо хәа
акгы ыказам. Амашьына акәзар, Чыгы Лажәба имашьына
еиқәхацс ара Гал игылоуп. Бхаманы Урыстәылака хцоит,
аибашьра ашьтахь исырхаз ссыза иахь малк-шьалкгы

хагхом, уи ссыза акыр зылшо уафуп, бзанаат ала аусур-
тагы ицшаауеит, – иеылзааигәатәзаны дцәажәон Алыбеи,
иажәақәа дхырхып хәа дгәыҕны.

– Ицабуп, – лхәеит Шьарифа, ажәамкыкыла димацәа-
жәазакәаны, – абансшәа унаскәаны иацы иааз Зышқытаа
хгәыц ашка унацши, агәыц ахада дубахьеит иахьа, аха ду-
дыруама?

– Мшәан, шәқыта ахадас иказ Шьабат Лашарба иами?
Уажәы ачаифабрика кәитцеит, рхәеит, – уахь цшыртас иман
уажәы.

– Убри сизхәаны стәоуп сара. Уара иуқәнагоу азәы
дупшаап, – дындәыкәлеит Шьарифа.

– Баагыли, Шьарифа, – ибжыи налхьыгзаны дааникылеит,
– убри ифабрика аусура ианалаго здырхуада, ачаипланта-
циақәа ицегьгы еинылароуп, уаанза иеиқәатәҕьа изым-
цсахуа даанхоит, баргы ибшәу шыбшәу мацара бкалоит.
Сара ахьтәы хәыдхатца бзаахәаны сцьыба ицоуп, аа, абар,
иаргы, – ицьыба иаатигеит.

– Уи цәахы, Алыбеи, иахьутаххо калап, афабрика акәзар,
ачаи иазцшзам уа икоуп хқытауаа ршәыркәа реизакырта,
– Шьарифа уаха даанымгылазакәаны агәыц рахь днеит.

– Хаи, дад, Гал араион акны ихацәтәымыз ауаа ахьыр-
хәуп, аха абант зызбахә рхәо еицах ихацрызаауам хәоуп
исахауа, урт ирыпсыхәоузеи? – игәы иалырсны даацәа-
жәеит Хабыгә, аилацәажәарахь ииасаанза, иааидибагалаз
рахь.

– Изустада, Хабыгә, узҕу, ант абнауаа хәа изҕу роума? –
дизтааит Шьахан.

«Абнатә еишьцәа» хәа изышьцоу роуп шәызҕу, аха
уртгы цсыхәак рытахап, аҕеакуп ихатцаҕәҕәаны икоу, –
абыргцәа днарылацшит Шьабат.

– Уи арбану? – ыцьа-хыкгы иааицырхәеит.

– Амни Кæдыртæи аиѡхаа ауми зегъы хгæы итѡх. Хадгъыл хамакны итатæоуп ашæанцæа, Қартынтæи иаархæо икæныкæо. Излахахуала, бцъарлагъы еикæдыршæоит, рхæоит.

– Устæи иҳажеларцгъы ргæы итæоуп, рхæоит, – нацитцеит Шъахангъы.

– Икæло аабалап, имгæыгкæа ипсхъада, иаатаххаргъы уа-хъазгъы абцъар шътыхтæхоит, – убра иаахæтцæап аибашъра азбахæ иҳæарашæа, ибжыы ааирмачит Шъабат.

– Уажæшъта ҳаззеидыжæгалаз ахъ ҳаиасып, дадраа, – даарылапшит Хабыгæ.

– Ахрагъы дааит, – иҳæеит аус ахъ аиасра иахыццакауз æеазæгъы.

– Сара исхæарц истæху азын абыргцæагъы ақыта актив-гъы шæаасыпхъеит, Шъабат иабжъагарала. Шъабат «Ақыта ахшыѡ ауаа роуп, – амч, аидгылара» иҳæеит аилацæажæара ансабжъеигоз. Саргъы убас сгæы иаанагоит. Амала, атам-заара шътастæоит сусурта тып ахъ шæахънасымпхъаз. Уақа хцæка кæардæ роуп исызгылоу. Пытѡык шæыртæаны, пыт-ѡык шæыргыланы хшæацæажæар аткъис, зегъы хгылазааит.

– Иауазеи, дад, маи мра кахаа ианыкæоу адæафны ҳа-казааит.

– Аапын ҳауа мап ацæахкуама.

Нацырхæақæеит азæырѡы, рлымхæқæа наизкыдтаны.

– Пыттрак шæсырпшит, – иҳæеит Ахра, – ариаон афынтæи телла ҳаицæажæон иахъагъы, мышқæак рапхъа хшеицæа-жæахъазгъы. Ус хадас ҳапхъа ишътақæоу ирыцкуп ашкол-хæыцқæа абалаганқæа ргыланы ирытаттаны иахъхамоу. Ари иахъеи иаци рақæым, шықæсқæакгъы тæеит, аха уаҳа лшара хмоуит. Атыпқæа ахътшæоу иахъканы анацæеи аба-цæеи рхæыцқæа хбалаганқæа ирывганы, ақалақъқæа рфæу уала–тынхала аанфасыртақæа рзыпшааны ашколқæа ир-тарто иалагеит. Уажæы ус икалеит, аха уашътан хæагъы акы ыками. Урт уа ашколқæа ирылгар, ақалақъ хашъцылеит

хæа уахъ иаанфасуа иалагар калоит. Аибашъра ашътахъ аҳæсаагарақæа зынза иахъмацыз хгæы иалан, уажæы рнцæа ифынтæ, ачарақæа ласы–лассы икæло иалагеит, ахылтгъы дкæмлои, рнцæа рызирхæаит. Наф–наф школда псыхæа ҳа-мазам. Ақытаа ҳахшаѡ ааилахтар, ҳаидгылар, амчгъы ҳæеит. Ашкол аргыларагъы ҳалхаршоит ҳағацæа ирцкъаз ахқæа зныппкæлоу цасатæи хршкол атыпакны. Ариаон афынтæи ажæабжъ бзиа сархæеит иахъа телла. Агетæи ѡндук аархæазаап, ирбганы иааганы школс иҳаргыларц. Иҳалшарыма ирбганы аагара? – даарылапшит Ахра иажæа хыркæшо.

– Иҳалшоит!

– Иҳалхаршароуп!

– Иауазеи иҳалымшакæа!

Зегъы ирхæоз абарт реипш икæо ажæақæа рақæын.

– Арбгареи аргылареи рзы Сасрыкæа Лашарба хид-гылоит, иара ацъабаа иҳарбом, иаахирбо зегъы ҳара иках-цæлоит, – ибжыы аарылаѡит Назира лашъа Тарноу.

– Хнапхгаѡы Тарноу хикæшахатуп, – рыбжъқæа ааила-рыпсеит арт ашықæсқæа зегъы раан ацхыраагзатæ гæып еидкыланы иамаз ачкæынцæа.

– Егъирахъ, – иҳæеит Шъабат даарылапшны, – ҳапсад-гъыл зхы ақæызтæз хқытауаа рбака аргылара аиѡкаара снапы ианышæтцеижътеи акраатцит, аха уи аиѡкаара са-ламгацызт, хқытауаа рылшарақæа мацны избонатцы сеаа-нкыланы сыкæоуп. Уажæы изцæырызгаз, иабакæоу Шъабат хзықæиргæыгыз аобелиск хæа рхæақæеит хæа саҳæеит азы ауп. Шæгæы ишцæанаго, аилапса акатцара напы ахыркрыма? – дрызтæаит.

– Ус кæхæмтар, хзықæгæыгуа хæа кыр ҳазыпшума, дад Шъабат? – дѡарылтцшæа дтæаит Хабыгæ.

– Хабыгæ ухаткы сцеит, хашкол каларц азы аҳæынтқарра цхыраарак хнатеит, аобелиск акатцаразы акы хшæыхæап,

шәәаңшы рхәеит. Халамгаргы ауам, «иумрашәаз амхы илатам иафизоуп» рхәоит, аха хәаңшырма, нас, ишәхәои хбыргцәа? – даарзыңшит Шәабат.

– Ибзиоуп, дад, ибзиоуп.

– Ицегьгы хәаинылақәап.

– Уажәытәкыагы цыхәа змам адгыл җаанза хамхкәа рылатцароуп, ашколгы цхныштыхынза иахмыргылар калом, уаргы шәфабрика ургылеит, аха аус азыруа ама-тәахәкәа реикәыршәара уафуп, урт узааигеит Тәмел, аха ишыақәыргылатәыми, убартгы уеырхыгза, Шәабат дад, – ихәеит атыхәтәаны Хабыгә.

Ақыта атагылазаашәа айгхара лассымхәзеит. Хадара злоу аңшлатцара акәзар, шака цынгыла аиуазеи. Асовет аамта аныказ ахәынтқарра анхацәа иртахыз рзоунашьтуан, атравторкәа рмоторбжкәа ана-ара иуахауан. Уажәы иабакоу, травтор затәык араион акны икалар, агәаран икәгыланы ианбатәцәуеи хәа иазыңшлар акәын, уи ас-щлиарка азаахәтәын, абылтәы масла азырхиатәын, аңскы зкызгы ихә шәатәын, ауалафахәы иоузоумызт.

Зышқытаа рхы иалдыршоз рацәан, еидгыларала иа-хәеибаргәгәоз иабзоураны. Анхафы амла иеаиркуамызт, зымаха-шьаха еибганы аусура зылшоз. Ахымхәацәагы рыдгылкәа латцамкәаны, рәафракәа тагаламкәаны иаан-рыжбуамызт ацхыраагза иазкыз агәың иалахәыз. Хәарада, рымч зкәымхоз ыкан – аагалыхратә наплакык ыкамызт, аеагақәеи абахақәеи рызрыжәырта ада. Амрагыларахә хәацәа рхәаа ыкан, Амраташәарахә Урыстәылака ацара-зы аблокада шацыхызгы ицаны ирыхәашаз акы аагаразы алшарақәа мацын.

Ианааилытқәа Шәабат днаңшааңшуашәа даашыақәхеит. Убаскан Ахра иблақәа ааргызмалшәа ифыза дизыңшуан.

– Иухәозгы сахауан хәилацәажәарафы, аха улақәа шыңшаауазгы збон. Дыкоуп, ара дыкоуп, сара избон Нази-

ра лахь – адәкыан ахь дшыҗналоз. Апоеит баша имхәәзеит «цкәынроуп икоу, еех афаст...» хәа. «Абахчафы арасамахә катката, аҗнатафы аңхәызба еихышәашәа», – ихәан Ахра, Шәабат ижәаа днас–насит, реиҗызарала ус акацара азин иманы ибеит.

Шәабат уртқәа ззихәоз идырын, иблақәа ааихаччеит.

– Иаха ахәылқаз лан длыцны машәыршәа хәхәаиңы-лаз, уатәтәи шәеизибараҗкны сҗалоит хәа слырдырит лан илыцәзаны. Уиоуп сзыңшаауаз, – адәкыан ахь ифәинеихеит.

Ател абжы ааҗын, Ахра итыңахь дхалеит. Шәарифа адәкыан даадәылцит, ашә ала адәахы данынаңш Шәабат днеиуашәа анылба.

– Исхәаз насыгзеит, сааит, аха сыңхашыан шәахыеи-лацәажәоз ахь сымнеизеит. Сан исалымхәацыз ахәылқаз уанахцыла ашытахь исалхәеит, хқытауаа хгәартәзаап, Шәа-рифа Шәабат дизхәоуп, рхәоит лхәеит, уи ауп уахь снейра нызкылаз, – дааидгылеит лара.

– Ианахтаху хзеибамбо, хзымеицәажәо ханхеит, Шәа-рифа, – ихәеит Шәабат уи ахәара иаамтоуп хәа иңхәазаны, – хтасқәа шыкоу ибдыруа ауп, хнеидгыло, хзеиңырымтцау хәрбар, атәы хәхазтцогы мацәахазом.

– Уиашоуп, Шәабат, азыжь цәула ашытыбжь уахазом рхәоит, аха абзиабара цәула ашытыбжь тәҗантәы ихалоит хәа рхәо сахәхейт, – лыблақәа еихаччон Шәарифа, – Сан излалхәаз ала, саб имахацзаап, ларгы уи ицәзо даауазаап.

– Баб ишидыруа аныздыр нахыс, сидгыланы сыз-цәажәом, сыңхашыоит, арахь хқыта аусқәа рзын Ахра-гы саргы хәаидымгылалар калазом, иара хқыта даб-жоуп. Уажәааигәа Акәа саныказ хәйдхатца ссирк саниан, быхьзала иаасхәеит, Шәарифа, напеймдахыс ибыстарц стахуп. – Иңыба иаатыганы иналирбеит, нас инацитцеит:

– Назира слацәажәеит, иааиуа асабша ахәылқаз хахуа-жәра хналыңхыоит. Убра Ахрараакны хәицәажәап. Ауаагы

ианраха, харгы хнейвыс–аивысуа ханынха, хус арлас-
рагы халацэажэп, – дназирхэыцит Шьабат.

* * *

Уатэы сабшан уахеицш, ашьжымтан афабрика
иазеикэдыршээз аусугакэа рышьакэыргыларазы иааны
иказ аказацэа (урт Шьабатраакны акэын пхьартас иахьры-
маз) афабрикафы ианааи, шытыбжыкэмызт, афналарта ашэ
кыакыза иаартын. Иахынапш–аапшыз еидарашытыхга
машынак ашытакэа ыыцза ирбеит, ахырхынхэтакэакгы
ана–ара икапсан. Аштэ акэырша аплатмассатэ фане-
ра кыакык амхын, ахатагы зынзагы иказамызт. Шьабат
афнутка дыфназар хэа иахыныфналаз, атзы иадкатдалаз
акарул ицэартакны Шьабат дпакны, дфахэаны дыкэуп.

– Сшэыртла, абаапска! – ихэеит бжытаала, икышэка
рыда уаха иеизмыртцысуа.

Ажэжэахэа дызлафахэаз зегы пдыртлан, изтааит:

– Икалазеи, узыниазеи? – хэа.

Имч илзааны даахыкэтэалеит Шьабат. Адауапшь дафы-
заны ирбахыз ауафы илахь аитцыхраткагы ицэуа-
дафын.

– Ишэымбои! – ихэан, афабрика афнутка инапшы-аап-
шырц нареихэеит.

Ахырхын хьантыц хэадакэа ихартцдаланы еилажын,
зышытыхра еиха имариахэаз акгы нымхакэаны иган.

Атцх агэазы, ицэа апсымта иакэыршэаны шьоуки
афналан (урт пшыкык ыкан), азэы ихэламшэа таркаца
иааникылеит, егырт инапкэеи ишыапкэеи шахала инеи-
дырхэалеит. Ифы ачабра нтагэаны, ихы ахыкэыз иныкэ-
фархэеит. Ауразоуроу цысрагы изыкамтцо, лацэажэагы
изыкамтцо днышытатаны, рымч зыкэхоз зегы акакала
индэылго аидарашытыхга азна ныкарцеит. Иааин ицы-

бакэа ааимырдан, зинла имаз итапанчеи асабша ахэылпэз
Ахрараакны еикэшэаны, напеимдахьас Шьарифа или-
тараны ицыба итатэахны имаз ахтэы хэйдхатцеи аат-
ганы иргеит. Дуазыруа акы ихэарц даналага, ачабра ифы
иаатыргеит иреихэо рахарц.

– Сышэшыуазар сышэшы, мамзар ахтэы хэйдхатца
сызшэырхынхэ, – даагытэыгытэит ибжы ткаауа Шьабат,
– ари напеимдахьоуп, уатэы ахэылпэзы исызхэаны итэоу
илистоит. Шэуаами, убриак сызшэырхынхэ! – хэа дрыхэеит.

Асабрадакэа рфымхзакэаны инеихэапшы-ааихэапшит
аамтеимкыарак, нас рыччабжыкэа ааигэныфит.

– Пхэыс дигозаап убауоу, игьамагы цэгызам, абзиагы
дипшааит удыруоу! – зынзаск зыбжы имахэацыз бжык
иргэафаны, атэамбара аныпшуа иаагеит руазэк икынтэи.

– Хэышыкэса апхэысаагара азин умаххуеит, иаххэаз
уапыфланы пхэыс данаауга, шэ-псык ухазаргы акы узын-
хажьуам. Апхэыс лызбахэ уфы итымтцоуп, дтас абри
уахтоит. Иузымхари? – ихэан, ифыцэа днарыхэапшит
ицэажэоз.

– Ааи!

– Ааи!

– Ааи!

Рыхыкгы икэшахатхеит.

Абри ашытахь ифырхыз ачабра еицах ифы интаркэахаит.
Уи акэхеит, индэылибахэан аидарамфанагахь инеибар-
фит, аамтацкэак рыла аматор аввы аахгеит, амашына
лыбжыхэаша ицеит.

Акыта ирылафыз ари ажэабж зегы гэалсс икарцеит,
араион милиция акынзагы иназеит. Фыца амилицияцэа
ааны акыта ахадараакны аус хацдырakit. Шьабат уахь ип-
хэаны днаргеит. Гэварас иумада хэа иазтааит.

– Сара аға дсымазам, – ихәеит иара – ғас исымаз, аңсуаа шыағанкыла ҳақәхразы ихәқәлаз ақыртұа фашизм акәын.

– Хаи, дадраа, хзыхьчо рхатарнакцәа шәоуп, ижәдыр-уазаант Шыабат Лашарба хқыта иабжоу уафны дышхамоу, бзиарамзар цәгьарак азәгы ишизимуц, изыруыз зегьы гәала дус икаҳтеит, убри азы ауп абра ҳагәжәәжәо хзеи-лагылоу, – хәа ицәәжәон абыргцәа, ахәса, ахацәа икалаз заҳаны иаиуаз.

– Дадрыкәагы даагәышьоит иекынца, – агәашә ахь днапшны даацәәжәеит Екәың Тарнаа, Дадрыкәа Лажәба дыццакны дшауаз аниба.

Ус даахалейт иаргы.

– Исахаз цабыргума, амилициягы ыкоушәа збоит, азәыр дырзаанкылама? – дцаант дшааизтәкьа.

– Мап, – ихәеит уи атакс Ахра, – иаха атхыбжьон аи-дарамғангага амашына ртәны хқыта илалхәаны иргеит азәгы ихамбазакәаны. Издыруада, азәыр ихабарк уа-хазар? – днеизыпшит.

– Акагы сымбеит, акагы смаҳаит, смаҕагы иаха афны дыкамызт, ааигәоуп данаа. Икалаз хәа акгы изымдыр-уазар акәхап. Даахәыц–хәыцшәа даангылейт Дадрыкәа, – нас инацитцейт: – Уи гәрамгас дышәкызар, ара дыками, шәаргы–саргы хыкәгәыгуа дкалейт хәа хаизыпшыми.

– Уи дарбану? – Ахра днеизыпшит амилицияцәа руазәк.

– Ари хбырг Дадрыкәа Лажәба имаҕа иоуп хазфү.

– Ани Лажәба чкәын иҕақызу? – иеналеигалейт егы амилиция.

– Ааи, ааи, аха уи ацәгьоурақәа дыркәатхьейт, – агу ааилдыргеит изахауаз.

– Усгы даатахцаап, иахагы ари ақытаҕы дыказамызт шәхәейт, – дғагылейт «иҕақызу?» хәа ицааз.

Дадрыкәа амашына дынтартәаны ифны даарган, Чыгь дабакоу хәа ипхәыс илызцаант.

– Уи ара дыкоуп, нанраа, аха дызтаххада, амилицияма-тәа шәшәушәагы збоитеи? Дыцәоуп, дхарфыхарыма?

– Дзырцәеи аенышьыбжьон, даацсаны даама, иаха ара дыказамызт, рхәейт?

– Даацсазар акәхап, мамзар дзыцәоз, сфызак днаскьаз-гон, ихәейт, – иаалцәымыгхашәа аҕак калцейт, Чыгь хәагы лыбжы лыргеит.

Чыгь дцәысжысуа, илақәа ркәычуа даадәылцейт.

– Уара, иаха уабаказ? – ибжы аарыгәгәаны икәфейт Дадрыкәа, егырт акы рхәаанза хәа дымпшзакәаны.

Зегьы зырфуа иааицейпшит, атакс икайтцарызейшь хәа. Дадрыкәа дгылан еиҕатцрак камцазакәаны, ихы дфаҳаны имаҕа дизыпшуа. Чыгь ашәхымс дахьаахыцыз абри аицш азцаара иоузи изыпшыз амилицияаи изеилахан, иихәара ифамшәо даанхейт.

– Уара, уеаанумкыло, уи иазцааша калап, узырцакуа-зей? – Чыгь игылашьей ипшышьей ламхацәгьахейт Чыгь ианду.

– Уааи, уааи, улбааи, – иаарпсыены ибжы иирхәит ами-лицияцәа руазәк.

Чыгь ишы–ишы неикәҕо дылбаауан.

– Ухацаалеишь акалакь аҕынза, – инаидцейт амили-цияцәа афыца рахьтә чынла еихаз.

Чыгь ипшшы ихыгга дкалахьан амардуан дылбаан-загы. Нас иеааихаирпсын:

– Сара цьаргы сцазом, – ихәейт.

– Уаалоит ариаон амилиция аҕынза! – уажәы ибжы мөыгын, ашьтыбжыгы цәгьан.

– Мап, цьаргы сцазом, сара сакәзам ақәылаф, – иеаа-иргәгәейт Чыгь.

Икалаз ақәылара атәы шидыруаз ахәейт ицәәжәашьа. Ақәылара шыкалаз иара иарымхәазацызт, аха «сара сакә-зам ақәылаф» анихәа иара дшалахәыз цәырнагейт. Дад-

рыкәа днеин, имаҭа имахәар нтарсны, днеигәытасшәа агәашәахь иҕынаирхеит.

– Дыжәга, бабараа, акгы ихарамзар, арахь даап, – ами-
лицияцәа рахь дынхьаңшит.

Чыгь араион амилия ркны дахьнаргаз, иҕахәы аниҕырхуаз, иидыруаз хәа ак аанмыжкәаы зегьы ихәеит, уажәы-уажәы илаҕырзкәагы хаддылон.

– Сара, ацәгыарақәа ҕазтақәахьаз Алыбеи Шьагәытба скьалацалашәа саниба, инапаҕы сааиган, ақәылара ицкас-
цеит, хагьеицтаркит, амала, хкамерақәа хаз-хазын. Ихад-
пхьазалаз ашьауҕа халганы ханаурыжь нахыс Ашьагәытба
напшыхақәгы дызбарц стахзамызт. Ари амчыбжь азы
хқытаҕы дааны сипшааит. «Бзиа избо атыпха шәқытаҕы
дыкоуп, усыцхраароуп» хәа сеихәеит азыказы. Галка ац-
хырааразы хқытауаа срыццеит. Ларгы уахь днеизаап. Са-
ра исыздыруамызт иареи лареи шеибабахьаз. «Хаибаба-
хьеит, аха мап сцәылкит, аҕазы дхихзаап», – ихәеит иара.

«Уи шҕакалеи?» – хәа саниазтаа, «сыштакыз лаханы
пытраамтак санылымба, бжьысзак сакәушәа слыпхьазеит,
ажәа истахьеит хәа зызбахә салхәаз длыцрыскьароуп,
– ихәеит. Иҕататәуи хәа санизтаа, «рапхьа иргылары
ааигәа пхәыс дизаамгартә дҕататәуп» – ихәеит. «Лара
ултахума?» – хәа санизтаа, дшылтаху ала агәра сиргеит,
иара уажәыгы ус ауп хәа ауп сшыкоу. «Сызлауцхраари?»
– схәеит. «Амал ахьааиша акы даҕуп, убра дысзеипыркьар,
лассы пхәыс дизаагазом, урт аамтақәа ирылагзаны, лара
схәатәаҕы даазгоит» – ихәеит. «Ацкәынра атәы удыруеит,
мап сцәумкын» хәа дсыхәеит. Хқыта антытынтәи иааигаз
ацкәынцәа ашыцьеи сареи Шьабат Лашарба ифабрикаҕы
ханнеига, амашына сақәымтырц салагеит. Итапанча
аатыганы инасҕеиикын: «Уара узыстаху шәқыта ибзианы
иудыруеит, халганы хдәыкәуцоит хәа ауп. Мап анукгы,
уара инаугәйдтаны, хаазгаз амашынала сынтахәаша

сцоит. Шьабат ега дсышталаргы, знык ақалақь аҕны
ханнеи, хазустцәоу идырраны дыказам», – ихәеит. Атцх
лашәы иалагзаны стаирхар хәа сшәеит, сагыцылбааит,
Аҕәанзагы днаскьазгеит. Уаҕа ицәгы сзымхәеит, шықәс-
қәак исыцтакыз итира сзымгәаҕыт.

Икалаз уи ауп, Шьарифа ахәгы–аҕгы данықәылмыр-
гыла Алыбеи, избазаап имч аус аиурц. Шьабат диқәланы
аматәахәкәа изгар, афабрика аусқәа еипкьон. Убри хьыр-
хәрас ипхьазаны, Чыгь иҕапхьа амцқәа еикәыршәаны
ишьоураҕы дицирхырааит. Убри адыршәҕыны азәгы дыр-
мыпхьазакәаны абыргцәагы активгы, дара–дара еиба-
дырны, ақыта ахадаракны еизеит. Ари аҕны Бадала Аи-
рымбагы икалаз иаханы Аҕәантәи дааны дыкан. Ақыта
ахадарахь ауаа шнеиуаз аниаха, хазы Шьабат ипшаарагы
дашьтамлазакәаны уахь днеит.

– Қарала уеихабуп, рхәан, ацхьа сцәажәарц ишсы-
хәапшуаз збоит зегьы, – дналагеит Хабыгә, Шьабати Ах-
реи дара рахь ианнеи, – ассамысса аҕычрақәа цыхәап-
цәара хзамтеит хәа хахьаидгыло ишеибаххәоз ақәылара
ду иаацәырцит. Аха ахаҕ ҕыцқәа аланамгалазеит, Дад-
рыкәа иҕа затәык деиҕаланацит. Дадрыкәа, укоума? – дна-
рылаңшит.

– Сыкоуп, уххь згеит, сыкамкәаны убааит, – ибжы
ааларкәны Хабыгә иахь днаскьеит Дадрыкәа.

– Ус ахьцоухәои? – аҕу ааилдыргеит изыршәуаз.

– Уи зихәаз шәымбои, даара ихы имагәыхьханы дыкоуп
Дадрыкәа, имаҕа дизымиааит, – игәы иаалирсит Хабыгә,
– ицкәын дыказтгы аҕеакала диабжьарын, аха дабакоу,
ацсәаха димихит, иангы лнапаҕы дыкам, лтаацәа рахь
дцеит, ишыжәдыруа аипш, лхатца данлыпха ашьтахь. Абри
ачымазара баапсгы Дадрыкәа иднамгалар амуит.

– Убри азы ами «ус ахьцоухәои» хәа хзааилагызыз, –
рхәеит.

– Дадрыкәа имата Чыгъ хикәызбоит ицсычера ахьи-
иаиз азы, ашыауагы идрыпхьазалашт, аха хқыта афар
рахытә Чыгъ ишытра рышытраханы иабаз хшырмеигзо
рдырроуп. Чыгъ дахцәызатәхеит. «Азатәра доухалатәи
цсроуп», рхәоит. Даныхәычыз аахыс дзатәны даанхеит,
аибашырагы иеалеимырхәзеит. Убригы ишахәтаз ала
ихәзиаеңнымкылазеит. Ибаапсу ахтыс уананышәа, еицәоу
уапхьа ишыталоит. Аа, уажәы иахзыкайтцаз, – уа даанфасит
Хабыгә.

– Дадраа, Дадрыкәагы хара ихадгыло уафуп, дах-
цәымгны акәзам имата хазикәызбо, убри ифырпшала
хқыта афар зегы ргәыреанахтарц хтахуп, сара уажәшьта
быргзак соуп, иахсылымшаз азы ауп Шьабат афабрика
акарулра сзакәихыз, изхысхәауа, зегы хамч еилатаны
афар хрылабжыап. Досу иқыта иара ишны иафызроуп.
Ифеицштәкьа дзыкәзароуп, иалакьакьо иаргы ила-
кьакьозароуп. Абри рдырааит, ирахааит зегы. – Шыма
игәаанагара ихәеит.

– Узтаху уара узы дбаагәароуп, Дадрыкәа уара зегы
уахтахуп азы уматагы ацәгьа–мыцәгьа далтырц хуз-
гылоуп. Уажәы дзыкәшәаз азы идыртцо ахара макьана
ихаздырам, аха табуп хәа шиарымхәо аабоит. Абри аш-
тахь уаргы–харгы ауаарахь дкылахгароуп, – Дадрыкәа
днеизыпшит Тарнаа Екәыпгы.

– Шәара шәкны сыкоуп сыңсы танатцы, дадраа, абас
шәансыдгыла, смаҭа акахы деицкылаагап. Сара агха сы-
моуп шәфәпхьа, смаҭа аибашыра иеалаимырхәзеит. Иара
иеалеимырхәит, сара еибашыра уца хәа сызидымцеит,
смаҭа мчыла афронт дысзафамыргылеит, абдук иахасаба-
ла исзымгәагыт, дганы дыстәахит. Амала, Мизан Ашыха-
раа дшымеибашыыз аниаеңнихәа, рыгәкәа ахьаабагаз
азы, ахара смаҭа идстеит. Уажәгы, икайтцахьази икайтцази
рзы ахара иаргы саргы еицхадыстоит. Сзыгәғәамхеит уи

ифәпхьа, убри азын аара схы иадыстоит шәара шәфәпхьа,
– дматанеиит Дадрыкәа.

– Аа, уххь аагеит, утагылазаашыагы аабоит, амаҭа иб-
зиабара уахнапаагәышьеит, аха уи амфа икәтцара макьа-
нагы ихьшәазам, хайцхыраароуп.

– Хымпада хувагылоит.

– Иаргы дхәычым, ихы даазхәыцып.

Абыргцәа азәырфы ражәакәа ааиларыпсеит, нас инеи-
лытц–ааилытцкәеит.

Шьабати Ахрей рыхкәа аарыкәыжышәа, фымтц–сымшыт
амардуан инафәлеит.

– Сзызхәыцуа удыруама, Ахра, – ихәеит Шьабат, Ахра
иусурта уадафы ианаибартәакәа.

– Саргы сзызхәыцуа акыкоуп, Чыгъ уажәы деитатар-
кыргы ауеит, ацәгьаура уалахәын хәа ахара идтаны, аус-
збараан казшырбагас иахтари, дантакыз ашытахь цәгьа-
ра каимтцаызт, уажәы амни амееи Алыбеи Шьагәытба
еиҭах дымфәхикьеит хәа акәхап, иабду дрыцхахеит, иц-
кәын ицсра изафыхаханы дыкоуп итәфәаншыап хәа дзыкә-
гәыгуаз дахымфәхьаз, иажәымта харцәгьарым, – Шьабат
днеизыпшит.

– Иухәаз, хымпада, сақәшахатуп, ус иагыкаҭатәуп. Аха
сара «сзызхәыцуа» хәа зысхәаз аеакуп, Ахра. Иуахаит
иацы ицстазаара дшалтыз анхаф бзиа, аибашырагы
иалахәыз Кәышә Амоуба.

– Ааи.

– Уи медицинатә цхыраарак иоузтгы акгы имыхыр
каларын. Уажәы-уашытан ихы ахьаа агхап хәа ишихәапш-
уаз даманы ицеит. Хқытафынтәи шакафы амедицинатә
цхыраара рыгханы рыпстазаара иалтхьоузеи, арахь
амедицинатә царақәа змаз ыцьа азгабцәеи чкәынаки
хқытафынтәи аибашыраангы агоспиталь акны аус руан,

уажэы Аќэа ицаны ахэшэтэыртаќэа рќны аус руеит. Убырт абра ихамазар акэын.

Ахра даахэыцит:

– Ааи, аха дара иртаххома?

– Аибашьра калаанзатэи хмедпункт апхаста гэгэа амоуп, аха уафы дацхраар, акаќны икылигартэ иќоуп. Уара ушпа-хэапшуеи?

– Сасрыќэа зынзаск дахцэажэаанза далагар акы али-хыр калап, – лафшэа итабыргны даацэажэеит Ахра.

– Саб идгыланы арт ашыќэсќэа рзы ицуастоз афар рахьтэ знапќэа кэазахаз калеит. Иатаху абжьгара ауп.

– Уиашоуп, Шьабат, иабжьаугаќээ зегь рахьтэ аусура иалагахьоу ыќоуп рцара ашьтахь, иаламгацгы илагоит. Уара уабжьагарала напы ахаркып амедпункт арееира. Амала, ахаќымцэа рқытахь рырхынхэра уара унапы иа-нызааит.

– Уи аус хфыцьягы ићалхаршап, – дазааит Шьабат.

Ргэы итаркыз аниархэа, Сасрыќэагы дрыќэшахатхеит.

* * *

Аќэылафцэа аус иакэдыршэеит, Чыгь шыќэсык ада аќакра аниќэымшэа, ақыта ахадараќны дааны табуп хэа реихэеит Дадрыќэа.

– Дад Ахра, – ихэеит уи, – Шьабатгы уаргы шэеипш хқыта абыргцэеи активигы табуп хэа расхэоит адгы-лара исыртаз азы. Шьабат уажэы ара дыќам акэымзар, шэфыцьягы аказы сшэыхэарц стахын (Шьабат ақыта аха-дара аќынтэи данцоз, ахада ихатыпуафэра аќны даанымгы-лар рымуит угы).

– Ихэа, Дадрыќэа, иутаху, хамч зыќэхэо акы акэзар, мап уцаахкрым, – абырг дааизызырфэит Ахра.

Аќэылафцэа иргаз амаћэарќэа рыхэ рыќэыртцеит, Аќс-ны иалганы ишырттииз аныддырхэа. Уеизгы, Шьабат урт рыхэ хэа акгы имоузеит. Уцкэын идрыпхьазалаз сутароуп хэа Шьабат атахмада дыхтеимкит, дыхтеикзаргы иишэоз хэа Дадрыќэа акыр изтадаз. Егьыртгы ишэшэа хэа ртаацэа инарыдгылашаз азакэан аќынтэи уаф дыќамызт. Аибашьра ашьтахь ашыќэсќэа акыр шцахьазгы закэан-пќаррак апцаны, ауаа изхымпо ауснагзатэќэа рыдгала-ны хэа изыќамлацызт, ауаа рќазшьаќэа псахын, досу ихы иааташэахьаз ахь акэын ихы ахькыдитцоз. Цабыргны, Зышқыт ақытаќны егьырт ақытаќэа раткыс аизызырфэра алдыршахьан ақыта ахадареи абыргцэеи еицхырааны. Ус шакэызгы, инеипынкыланы аус зуаз адэќыани, ачазыртеи, ашколи раќэын. Аќалаќыќэа рахь ицаны усуртаќэак зып-шаахьаз артафцэа рахьтэ пытфык рырхынхэра рылша-хьан, атцарахьы хэа ирулак зхэыцќэа аќалаќыќэа рахь иганы ашколќэа иртартцахьазгы, пытфык арахь раагара алдыршахьан (амала, мацк зылшараќэа ыќаз рхэыцќэа аќалаќыќэа рахь инхеит, уахь еића адырра роуеит хэа ипхьазаны).

Шьушька Мсыр-пћа лан Барбала (лаб угы дыпсхьан) Аќэа усурак даларганы, ларгы дцаны уа дналыдтэалеит, Шьахан иашьа ипћа илыхьыз хьымзгшьаны цьаргы дцэы-рымцуа далагахьан.

– Мсыраа зегьы хшэыртхашьеит, – ихэеит даара ирым-еыгны Шьахан, Шьушька лан лахь, – бара ибдыруан быпћа лшьафеа ахьейхылгоз, шэфыцьягы иахцэыжэзон, ихашэ-хэазомызт дызтагыланы дыќаз, – ибжы ргэгэаны дла-цэажэон Барбала.

Шьушька лангы ларгы аќалаќ ахь ианаангыла ауп хэыц-хэычы ауаа рахь дцэыртцауа даналага, иќалаз апсуа цасла хьымзг дууп хэа ипхьазон. Уи рбон ақытауаа, аха

зынзаск дадхьымзгкылар хәа иахатыр баны уи азбахә иара икны ицәырыргазомызт.

– Шьахан, иахьуасхәоггы сацәыпхашьоит, уара хатала ууафдсы бзиоуп, хатырггы уқәахтоит, аха исхәароуп, уара уоуп Мсыраа рахьтә абыргцәа иреихабу, насггы Шьушька лаб иашьа агәакьа уоуп, зызбахә сымоу амни абаара иафү, Шьушька дызхагылаз аеыкәабарта ауп. Хқытауаа еыкәабартак рымазар цәгьа ирбазом, иагкәоу рацәахеит, аринахысггы еицәахоит, хнацхрааны азәы днахахаргылар хтахын, – Шьахан днеизыпшит Ахра.

– Ибзиоуп, дад, мап ххәома, Мсыраа еихаггы еигьахшьоит, насггы уи ахыбра зтәыз дықәымтцхьаз, азәггы иахтәзам, шәымтцаазакәаны ари аус шәалагарггы азәггы акаггы шәеихәомызт, – гәтыгыгьаала Ахра инаиагьикит Шьахан.

Зышқытаа абейарахь ркылсра макьана икәмызт, аха ахәынтқараа рганахь ала цхыраагзакәак роуан. Зееи-бызтахьаз анхацәаггы кало иалагахьан. Урт ахымхәацәа ирыцхрауан. Аха макьанаггы имшәо-имырхауа, анхарада хәыцырта рымамкәаны икәмызт. Лассы-лассы ирахауан Қартынтәи амақарбжькәа: «Ақсны хара ихадгьылуп», «Ақсны хара иаагароуп!» Абасггы абжыы аафүан, аибашьыгакәа зеггы ашәанцәа ахьынхоз Кәыдрьтәи аиохафьы иааганы еикәрыжьюан. Уимоу, «Ақснытәи автономия» зыхьзцаны ирымаз, икәм-инымыз автономия анапхгафцәа хәа ипхьазаз ааганы ашәанцәа рыгәта атып рзалырхит. Автономия анапхгафцәа хәа иказ аматцура ахьыз харақкәа рыман. Кәыдрьтәи аиохаахь иаарганза зны Ақытанхамоа аминистр хәа аматцура хьзы змази Тәмел – Сасыркәа иашьей Москва ақалақь ақны еибабейт, аибашьра калаанза Ақәа иеибадыруан.

– Уара Ақсны автономия Ақытанхамоа аминистр ихатыпуаф хәа аматцурахьзы умоуп, шәусуцәей уарей шәызфәуи, икашәтцой? – хәа диазцааит Тәмел.

– Икахто мацхума, – ихәейт егьи, – Ақсны ачаи шака тонна алажәгалаз, район-районла ишаны, Гаграа шака тонна амандарина роуз, Гәылрыпшь араион шака тонна еизнагаз, апш еиха ирацәаны изоуз араион арбану, убарткәа зеггы реихшьала шәкәыла икацаны Қыртәтәыла аихабыра рәапхьа ахасабырбақәа кәхтоит.

Тәмел Лашарба дзырфүан, ихәфь иумортә ччапшьык ықәхысауан. Уи гәазтаз «аминистр ихатыпуаф» дкапшьо мацара ихы аалаиркәит.

Абас аамта цон, амақарбжькәа еиха-еиха ирацәохон. Ақсуа арггы иаарылшоз зегь рыла абцарла аеийкәыршәара иафьин. Дарбанзаалакгы ақсыуак гәтынчрак имазамызт. Амақарбжькәа рахьацпхьаза «Кәыдрьтәи аиохаа ақны ақыртцәа (ашәанцәа) зтәтәоузеи, нагсгы иааганы ирыладыртәаз «Ақснытәи автономия» хәа икәм ахьзала итәоу иахьзузеи, хадгьыл тарцәтәуп!» – хәа рычхарақәа хыжжуан.

Ақәыларәа икалаз ашьтахь Шьабәти иаб иашьа Тәмели рфабрика еитәх иууаза иаанханы икан. Ирбартә ицәыригомызт акәымзар, даара игәнигейт Шьабәт изыруз. Убри аныкала ашьтахь Назирараақны Шьарифа лқыларәа хәа дзыкәгәыгуаз еипкьейт, ифабрика ас ахьны иара ақхәызба лқыларәа атәы здыруз Ахрей Назирей ркны ма дацәыпхашьон мамзарггы игәы азнейуамызт. Шьарифа иарей ларей еипыларц лтахын. Мацк игәы каханы дыкоуп хәа рхәо лахалон, илтахын игәы нейтцызхша ажәақәак наиалхәарц. Абас атагылазаашьа ироуз ауп ақыта ахадаракны экономистс бааи хәа Ахра илнитцаз ажәа мап зацәылкыз.

– Пытрак хәапшып, Ахра, хәатышәынтәалақәап, санггы макьана илтахым аусура саларгара, – лхәейт лара.

Уеизггы уи акәзамызт Шьарифа аусура лтымцра зыхкьоз, – Шьабәт уа ақыта ахадаракны даныкоу еихауп да-

ныкам ааста. Ақәылара ашьтахь иареи лареи гәык-ңсык ала имеицәажәацкәаны аусура далагар убра изымеи-цәажәо, инеивыс-аивысуа инхар, иарггы ларггы рзы иманшәаламкәаны илбон.

Назира артқәа гәалто далагеит Шьарифеи лареи реи-цәажәарақәа раан. Ахра уи аниалхәа, Шьабат илымха ин-тишьит. Шьабатггы уи шитахыз иныңшуа дақәшахатхеит Ахрарааҕны реиңылара. Уаҕа гәаартыла еицәажәеит.

– Сара сгәы змыртынчуаз акы акәын... – уа ләааныл-кылеит Шьарифа.

– Уи арбану, Шьарифа? – убаскак дазгәышьуа дцааит Шьабат, Шьарифа лзыхәан игәы иаатиҳәауаз абзиарақәа зеггы ихаҕи икышьәи ирықәыхәмаруан.

– Сара, – лхәеит нас, маңк даатгыланы, – иузыруз ихьаа-гуацәар хәа сшәаны сзытуан.

Ахатца ацәгъара дақәшәарггы дкьанңьамхароуп. «Уха-тазар ухатцаз, укамлан кьанңьатца!» – ихәеит апоет. Уи баша иҕамшәәзеит.

– Сара агәра згон узыниаз ухатцара шумнамхуаз, аха сара стәала сухзызауан. Уара санумңшааггы сара усың-шаауан, аха «амца урцыхцыхцыңхьаза аҕартбаауеит» рымхәои, иугәаласыршәацәар стәхымхеит, – лыбла хаақәа изырхан.

– Афабрика гылоуп, архиагақәа ңытк ргазарггы, саб-иашьа ҕамел иааигоит, ианакәхо сыздырам аха. Егьи-рахь, амал сахьынҳалом, уи мышкызны иҕалап, амал змоу ицәеиҕы арңхоит, уаха акггы, аус злоу аламыс ауп, залым-дарак сақәшәеит хәа «иламыс лаҕәит» сзырымхәароуп.

– Саб уггы есымчыбҕьа даалоит, зны, дшааз аниаха, Дадрыҕәа Лажәба иара иҕны дниеит. Смаҕа ихкьаны ауаа шәахь ацәыртцра сцәыуадаууп хәа аниеихәа, ауаа хахь-ггы уцәыртцлароуп, ашьауҕа зыхганы иаауа умаҕаггы, ху-цырхырааны, ауаа дрылаургылароуп хәа иеихәеит. Уи

итәы зцәырызгаз, – лхәеит Шьарифа, – «Шьабат дахьызбо анышә самазар еиҕа иеиҕасшьоит, убриаҕара игәнызгоит смаҕа иҕаитцаз, иара зыламыс хараку иоуп», ихәеит. Азәыр-ҕы рҕынтәи исахахьеит уламыс цқьара иалацәажәо. Уи са-ра саҕара сыцнатцоит.

Ңыттрак иаатынчрахеит. Шьарифа илбон Шьабат лара лахь акы далацәажәарц шитахыз, аха ацәыргашьа дша-қәымшәоз. Уи ганкахьала лгәы иахәон, реицәажәара шаҕа аамҕа инаскьоз еиҕаггы еиҕьалшьон, аха иара дхәыцуашәа данаанха, издыруада уажәшьҕа хәиңылара азхархоит хәа ихәарц иҕахызар, лхәан, лсаат днахәаңшит.

– Аамҕа рацәаны иаагеит, ңыракыр уццакуазар? – днеизыңшит.

– Мап, Шьарифа, ццакыра сымазам, уахашаанза хәид-тәалазарггы сгәы ҕыҕзом. Исхәарц истаху амни ауп... – уа даангылеит.

Лара дааизҕлымхәхеит.

– Амни, – ихәеит, – абра, абыржәы хәхьтәоу барггы сарггы еицахьызцәоу Ахреи Назиреи рыҕны, ақәылара аҕалара мышқәак шыбҕьаз хәиңыларц анаххәоз, «ауаа-ггы ианраха, харггы хнеивыс-аивысуа ханықәха, хус ар-ласраггы халацәажәап сымхәази, убри аамҕа хҕагылоуп уажәы... Исхәарц истаху, усқан ибсырбаз, напеимдахьас ибзаасхәахьаз ахьтәы хәйдхатца сцәыргеит, аха уи аҕыза аахәаны иаазгахьеит, ибыстарцггы сызбеит, хәылңазык кахуажәра хәа абраҕа хәиқәшәарц стәхуп.

Шьарифа урт иажәақәа ажәакггы аарыңрымхзақәаны ил-гәалашәон, агәалашәара анаҕсггы, илоураны иҕаз ахамҕа ацынхәра аҕатцара дазыхиан. Абас ажәа анлеихәаз (Ахра-рааҕны ианеицәажәоз), ишаашазтәҕьа Аҕәаҕа дцеит лара, инацәа иазыбзиахоит ззылгәахьыз ахьтәы маңәаз изаалхәеит.

Амеыша ахәылңазтәи реиқәшәараан Шьабат иаацәы-ригеит ахьтәы хәйдхатца атра иштәз, нас дҕагылан ат-

ра ианааџига, ларггы дгылеит. Днеины инапала лыхәда инахеитцеит. Лара, инапы даахан инацәа инахалтцеит ахтәы мацәаз. Шаҕа иртаһыз рџыцџаггы, дыпхәысыз, дхатцаз, «горька» хәа азәы ибжыы рахазтггы. Рылапшқәа еилацәаны инхеит такәаамта, нас икыышә лзамџа инади-кылеит. Лара лылацәақәа хылџон-ихылтуан...

Минутқәак рышьтахь Ахреи Назиреи афатә-ажәтә рыманы иааџналеит, рыпшџыкгы атцәақәа ааиндырслеит.

* * *

Шъарифа ақыта ахадараҕны хасабеилыргаџысггы экономистсггы аусура далагеит. Лаб Бадала ари уамак-ггы игәапхомызт. Итахын Аҕәа имаз абанк аҕны аус лурц. Дызҕабуп, пытрак лпсы лшыааит, лан даалыцхраалааит, ихәеит лтцара далганы данаа. Аха еихарак аусура лаларга-ра зитаһымыз лан лахатыр азы акәын. Уи лҕны дыканатцы иара аџназы игәы тынчын, Аҕәатәи иусурафы еиха алтц-шәа иоуан. Иухәо Анцәа иуцихәозар ауп акәымзар, игәы итан ипшәмапхәыс иаалывагылашаз пхәыск дыпшааны длыдыргыланы, Шъарифа Аҕәаҕа дигарц, ус ипхәысггы илеихәахьан. Аха ипхәыс дзықәшахатыз Шъарифа ақыта ахадараҕны аусура далагарц лгәы итаз акәын.

– Ақалақь ахь бызгап хәа сгәы итан, бан лыцхырааџыс ауаџы дсырхиахьан, – хәа леихәеит лара аусура даналага ашьтахь Бадала аџны данаа.

– Саб, сара ақыта есымшаггы бзиа избон, атыпггы ан-соу ара сыҕазааит, – иаталкит лара.

Изҕаб лахь имхәеит, аха ипхәыс лфы ихәеит Бадала изҕаб лзы иитаһыз:

– Уахь дызгар, лынасыпггы Аҕәа илыпшаарггы ҕаларын, – ихәеит.

Уи мап ахылхәаауамызт лан Пашья, аха араҕа инытцыџ – аатцыџны лынасып азы илахаһызггы мап лзацәкуамызт (Шъабати лареи еикәгәыҕуа иҕоуп хәа лмахаһыз). Шъа-рифа аусура даналага, анапеимдахья шеимырдахызггы лан илахаит. Ҙык итыцуа шә-ҕык ирталоит хәа, Назира лыдәқьан ахь лассы-лассы инеиуаз, ашкол илыцтаз лҕны уи амаза ламхахәазаап. Уи зыгәра лгоз азәы илалхәеит, изалхәаз – аеазәы. Убас-убас издыруаз рацәаџхеит. Ари захаһыз Бадалараа ргәыла пхәыс Пашья даалыдтәалан еамыршыагала длызцааит:

– Пашья, хқытафы иаарылҕьоз ачкәын бызҕаб дизхәоуп, ачара лзуны данбабышьтуеи? – хәа.

– Ыбеит, ухәан-схәанла акы слымха итасхьеит, аха устцәҕа акгы сыздырам, акрыбдыруазар исабымхәои, – агәылапхәыс дналҕапшит Пашья.

– Мшәан, шәызтаһу зеггы хайгәырҕьоит, анапеимдахья еимырдахьеит, рхәеит, сеигәырҕьаны ауп изысхәо, – агәра ллыргеит агәыла пхәыс.

Иаахтны уи азбахә лазхәақәоз ҕалақәеит.

* * *

Аибашья еилгеижьтеи жәохә шықәса ирықәын. Уеиз-ггы ақыта шҕарыц иҕарын. Аапын алатцара аамтақәа рзы анхацәа агәамтрақәа рызцәыртцуан. Араион аҕны хыц-џыцк рыда ацәагәага трактор ыҕамызт. Ацәүгәқәеи акәа-танқәеи аибашья ҕалаанзаггы раамта цахьан, иаанха-ны иҕазггы аибашьяран рцыхәтәа хәацәа ипыртцәахьан. Трактор тацәык анаароуазггы, изланыҕәашаз асалиарка рымпыхьяшәомызт, ирымпыхьяшәазарггы аахәага азы-хәан иманшәалахомызт. Ахәынтқарра макьанаггы ибеиа-мхацизт. Ааглыхратә наплакқәа аусура ирзаламырга-цызт аусуга ҕырҕынқәа ахьяжәһыз, мамзарггы аҕацәа

рнапакны иахыпхастахаз, иахьеимтээз иахканы. Афыцкэа раагаразы ахарць гэгэа атахын, уи иара иалымшацыт. Ааглыхрафы аусура напаркхазаргы, аалыткэа рытира алыршара уадафхон. Избанзар, хэаала иахзааигээзоу Урыстэyleи егырт ахэyntқаррақеи итрыжыа, зхатабзиара хараку аалыткэа Ақсныкагы иаауа иалагхьан азы ахархэафцэа урт ракэын изышыз, атыпэнтэикэа раткыс иахьеигызы азы.

Аибашыра калаанза атыпэнтэи аалыткэагы ажэлэр ркны ахархэара рыман еигызы ахырымбоз азы. Ахашэала рыртон ачаиарыхрей атаынаарыхрей. Избанзар, Ақсны антытка урт рыхэ харакин: ахэyntқаррагы ауаагы рзы ипсеифаган. Урт зегы фара анырмоу, акурорт ианашыту ахашэалахэы ауаафсыра рыбзазара айгытэразы иазхомызт.

Ақалакыуаа рыбзазара еиха еигыхо иалагеит ақытауаа рааста. Ақалакыкэа ркны ахэаахэтра еиха ифеиет: Урыстэylантэи акы аргон, арыстэи Урыстэylaка аеакы ргон. Акэеи Цсоуи иааихмырсыгызакэаны атранспорт аус ауан, Цсоука зхы зырхоз ауаафсырагы рхыпхызара иафымлозар иагхазомызт, еихаракгы ахэса. Ахэса ақытауаа еиха марияла амандарина, араса убас егырт ашэырхккэа рымхэханы, ирыманы амфа икэын.

Абри анаххэо иахгэаламшэарц залшазом фажэа-фажэихэба шыкэса уажэафхэа афсуа ишэыр ақалакы ашка иганы атира шыпхаишыоз. Уи фхашыроуп хэа ипхызан, ирфоз иахашэалоз ашэыр алыгэрақэа ирыкэыпсаны ирцэахуан, азын иуаркалеиуа, агыама бзиаза рыманы, шэыр фатэы бзиас асас иааизцэырыгон, дара рхатакэагы алачон. Уажэы, ашэыр шаакалалак ирыманы ақалакы ахь амфа иныкэлон, рымхкэа рылатцагагы рышэцатэкэакгы атнырхуан.

Ишнеиуаз, ачаиарыхра аус еитыхымзар ада фсыхэа ыкам хэа Зышкытаа рфафхэа иаакэгылеит.

– Шыбат, уааира сахыццакуа стэан абыржэы аказы хайцэажэарц азы, – дфеихатгылеит Ахра, Шыбат ақыта ахадаракны дшааизтэфкэа.

– Сагхама, ианаамтаз сааз фысымшыаз! – даахэмарит Шыбат.

– Ианаамтазтэфкэа уааит, аха сара заа смаар амуит, иуасхэарц сгэы итцхоз аус ашыжы сытцнаркэеит, – ихэеит Ахра ианааибартэакэа.

– Изакеу умхэои? – ифыза дааизфлымхахеит.

– Иацы уара арахь уааиртэ атагылазаашы шумоуз сахэит, саб исеихэеит. Уи излеихэаз ала, уара уеилахара далахэхазаап. Машэыршэа акэзаргы уи дакэшэеит.

– Ааи, афбааагы хадибалеит, афхзы нкатэо. Убыргуп, уаатэа, хэа иасхэозгы амалахазгы ихаймтэеит.

– Уи егыаурым, аус злаз икэыланы иргаз шэусуга рцынхэра ааигеит Тамел, ус ами.

– Ааи.

– Ега аамта шэадхаларгы, уажэшыта шэфабрика хиахоит.

– Аа, убриафэы хааны хаагылт.

– Хэарафэхума, ус ауп, аха иабакоу?

– Саргы ари азцаара сышытыхны самоуп. Аусугакэа шысзауаз Тамел ианысзааицха аахысгы.

– Нас, иузбеи?

– Аус напарктэуп хкытауаа ршэыр аингаларазы.

– Убри азын Тамел икайтэз аартны иуасхэап.

– Ыы?

– Ишудыруа айфш, Тамел Москва баша дыкэтэам, акыр ирхауеит. Арт ашыкэскэа рыла исыкэланы исцэыргаз рцынхэрас ашэыреингалара иатаху зегы аахэаны иааргеит.

– Акэыш дагыуанда, дагыуаганда. Ахшыф кайтэеит Тамел, – ихэеит Ахра.

– Ари аус, Шьабат, иаарласны напы ашәыркыроуп, – нацитцеит нас, азышара уакаанза атцеъ умжыр, азақны уназаанза уәажәкыр калоит, рхәоит, убыс шәмыхьырц азы, – иус Ахра игәцаракны дахьалацәажәоз азы ышыара шиитоз иныцшуан Шьабат.

Тамел ахарцъарцъкәа дрыдгылан, аха урт зегы еи-фызкаауаз, еикәзыршәоз Шьабат иакәын азы, афабрика аихабы хәа дшъан. Ёакала уахәацшуазар, таацәалатәи еилахәыран – Тамел итаацәеи иашъа Сасрыкәа итаацәеи ирзеилан. Тамел иус ахь – Москвака дцеит, Шьабат цыхъа амыругакәа шыақәзыргылаз аусура иалаиргеит.

Шьабат афабрикагы ашәыреингаларагы рбаланс акны афинанскәа аусурақәеи, реихшьалақәеи, реилыргаракәеи ркны ацхырааф димазарц итаххеит. Иусурақәа итаацәаратәны излаказ ала, ахасабеилыргареи аекономика уси, иакны дрыхәацшит, тәымуафык дигарцгы итахымхеит, Шьарифа илылшартә дшыкоу. Аха ацсуа цасқәа данрыхәацш, хатә цхәысыс дигаанза уахь усура днеицхьар ирхырхәарыз издырамызт. Ауафыцәгъа абзиагы ацәгъа алихуеит, ауаабзиақәа ахыкоу ацәгъагы дкамлар калазом, афстаа дихирчар калоит, Шьарифеи иареи ирыбжырго здырхуада. Абас ала ихәыцра дааннакылеит.

Шьарифа атцара анылтозгы уи ашьтахыгы такәаамталаб ибанкакны аус злалухъаз ала, насгы ақыта ахада-рафәтәи лзанаат ала лусурафы лус даара дақәшәо дызлакалахъаз ала, уахыгы афабрикафгы еидылбалартә адырра лыман, апышәагы лоухъан. Уеизгы, иареи лареи рыпс-тазаарақәа еилартцаанза инеидгыланы цыарак русеицура ларгы дақәшахатмызт.

Шьабати Ахрей ирызбеит хәылпазык Ахрараакны Назира лыла Шьарифа днацхъаны реибагара афхәара иалацәажәарц, уи азы шакәу Шьарифа заа иламхәазакәаны. Уи илмахарц азы Назирагы иларымхәазеит ргәи итацә-

къаз, ус иааидтәаларц рызбеит хәа ада. Шьарифа иззеидибагалоз лахаргы акгы амазамызт, аха Назира лкны илхәахъан ари ацхынра иалагзаны рус афхәара ацтәара игәи итоуп хәа шлахахъаз, насгы илалхәеит лашъа Леон цхәыс дааигаанза хатцара дшақәшахатмыз. Иацәшәеит дара ирызбыз еицкәахар хәа.

Абри аамтазы Аиааира жәохә шықәса ахыцратәи ашықәс акәын азы ацхынра ииасаанзагы ари амш аеа-зыкатцара гәгәа цон ахтнықалакь Акәа. Ақытауаагы убри иазыпшын, гәыргъарак ахасабала.

Шьарифа Назирараакны данааи, амра тамшәазацызт. Ацхын атыхәтәантәи амшқәа ацхъазон. Аены шоуран. Ахәылпазрахь инеиуа ианалага, исирыз цшашәшәи цсыр-шьагак афәанахеит. Шьарифа акофта шкәакәеи аицка хәацшшәылеи лшәылтцеит. Урт аусурахь илышәтцаны дымнеицацызт азы, илшәны азәгы димбазацызт. Ианылшәылтоз длакфакуа, ашәтцара лзымгәагъуа дыкан, нас илгәагыт. Икалаз уи ауп, ааигәоуп лашъа Леон Москвантәи ианылзааитиз. Изылзааихәаз Аиааира амш жәохә шықәса ахыцра ахатыр азы ауп. «Убри аены азы!» анын иаццаны илзааитиз асалам къаад. Лашъа илзааицхаз дахыцарц лтахытәкәамызт. Аха лыпсы зыхәлатцаны дзызхәыцуаз Шьабати лареи реикәшәараан илшәылымтдар лгәи иамуит. «Сара мыжда, – лхәеит гәаныла, ианылшәылтца ашьтахь, – хәыццас схәыцит, ахәыцкәа реицш сыматәа фыцкәа сышреигәыргъоз сныцшит. Ачхара зегы ирапызго иаа-ироуп, рымхәеи: «Сара сычхара маццәахама?» Уеизгы илтаххеит урт лышәны Шьабат ипылара.

Илызгәамтазакәаны дыццакуан амфә дахыкәыс, изакәу лзеилымкаауа гәазыхәарак лцәа ианыруан. Уи лара изкәылтаз игәазырхагаз ацсабара ацшзара акәын: лылапш иаатшәәоз шәапыцъапыз, дәеа тиаа хыккәак ра-кәыс, ииатцәа–еилыцъаауан, адәышәткәа какаццсараха

лыбла ихгылан, абнатлашәтқәа зшеикра зхытхъаз амра ирықәнапсоз ашәахәақәеи аңшашәшәи иахьарқашәқа-шәози уамашәа ахәылпәз дырпшзон. Шьарифа лгәи ззы-хәоз амәа дахьықәи абарт аблахкыгақәа илбоз зегьы дрылтны дахьнеиша анеира акәын.

Аштә данааталатқәа илзыпшыз рыхьыкгы налпы-леит. Назира уажәи аеакала длыхәапшуан, Шьарифа илархәараны икәз лара еилылкаахьан азы. Уи уажәи иа-аиз длыхәапшуан, илымбацкәаны илшәи аматәа ґыцкәа аґацаматәа ґыцкәа иранашьаны. Ицәырымтзеит Ахра иани иаби, акала ирпыхагахар хәа ишәаны.

Шьабатгы аблуз шкәакәеи аиқәа еиқәатцәеи рыла деилахәан. Уртгы уажәада ишәны Шьарифа илымбаза-цыт. Ирмашәа дрыхәапшны лара илышәқәазгы дна-рыхәапшлон, хәипшны хәилахәауп хәа лгәи итхәаауа. Аштәґи атла амтәа иаатәеит зназы. Ахрей Назиреи дара рымала иааизныжыны аґныка инеиит, аха рацәак рыґен-мырхәкәаны цьара рцага рыматәақәа рышәтцаны иааит. Урт уахь ианыкәз ауп Шьабати Шьарифеи хәытцәыхәытцәуа, ирхәо иақәымшәо ианаидхала. Аччапшь рґеықәын рґы-цәагы, «Агәатцә итйтцәа аччапшь, гәырпсахәагоуп» хәа, рыгәқәагы тыччаауан, агәахәарагы аадырпшуан.

– Аңхын шәтыкакачүеит уажәи ишыкоу аиңш, – длы-хәампшцәакәаны даацәажәеит Шьабат, – аңхын иапыбго-шәа быкоуп иахьа!

– Иахьа мацароу? – лхәеит уажәи, иихәаз алаф ахь ииалгарц лтахны.

– Мап, мап! Иахьа мацара схәама, мшәан... – ицегьы ациттар итахын, аха Ахрей Назиреи ааит.

– Аґныка ххалап, адәыхт хзықәтәарызеи? – даатгылеит Назира.

Ахрагы уи иналыцихәеит. Пыхьа зны иахьтәаз ауада ианыґнала, ақәардәқәа зваґа агәта игылаз астал, иаа-

цацәамкәан акәзаргы, ихиян: ашоколад, акофе, ашам-панґы ықәгылан.

– Хәи, Назирахеит, кахуак хжәуан, уаха акгы захтахыз, быдәқьан итцаны изаабгазеи? – лхәеит, ианааґналацәкьа Шьарифа, Назира икалтцәз цсышәак аххәаатәуп хәа ип-хьазаны.

– Ас зхыбхәаауа икоузеи, аха санхәа абыстоура даґуп, уигы аахьылыгзап, – хәатәақәапишь, – лхәан Назира, Шьабати лареи рқәардәқәа ганк акны иналыргылан, има-хәар аанкыланы итың наилырбан, ларгы иааигәа дна-тәеит. Егы аган акны Ахрей Шьарифеи неибартәеит, Анцәа, улпха хат, хәа цәыцәк-цәыцәк ашампанґы ааныркылан, ашоколад надкыланы акахуа инахәеит. Аґбатәи атцәа Ахра иаашьтихит.

– Сара, – ихәеит Ахра, – амцхә алалара сәалазгалом, избанзар абра итәоу хара аңшьык еицәаазо хәа акгы хәамазам. Цкьа хаззымдыруа азәи хәидтәалара даґаххәп хәа дхәлахархәытгы, ара хзеикәшәаз ахы-атыхәа зегьы ххәарын, аха ишәтахым зегьы иаадыруеит. Сызлацәажәарц истаху Шьабати Шьарифеи шәус ауп.

Абрака иґеаникылан Ахра, зегьы азәазәала ититцарц иґаххазшәа, инеимда-аимдо рыхьыкгы лаңшыла днар-хысит. Шьарифа лоуп уажәи икоу-иану хәа акгы ззеи-лымкаакәаны Ахра инаихәапшыз. «Шьабати сареи хус ка-цәазами, мшәан, сашьа ипхәысаагара хәзпшзами, мшәан? Мамзаргы хус хыбгалама?» – лгәи дацәажәо далагеит, цәалашәаракгы аалнырит. Аха Шьарифа абас ацәаныррак анлоуаз хықәкыла абзиара, ма ацәгьара иртәзамыт – зны абзи лахәуан, зных – илгәампхоз.

Лыгәтахәыцрақәа зегьы лхаґы иаанихызшәа Ахра: – Абыржәеипш абзиарақәа ххәо Анцәа хкаитцалааит, – ихәан, тынч-тынч иажәа инацитцеит: – Зегьы иаадыруеит, Шьарифа, бара башьазатцәа инасың ббаанза хатцара

бшақәшахатым, аха шәтагылазаашья жәбоит Шьабатгы баргы, шәнеихәаңшуеижьтеи акыртцеит. Уи зысхәо ахатцацареи аңхәысаагареи аамтак-аамтак рымоуп: азгаб ианаамтоу хатца дцароуп, аңкәын ианиаамтоу ңхәыс дааигароуп. Изеицәаазарызеи, уи аамтакәа шәырхыцеит хәа ирыңхьазо иалагеит анаңшцәагы. Абар, Назиреи сареи. Шәаргы хәргы еиқәлацәоу хауп. Хара хык ахәыцкәа хрануп, храбуп. Хашфәоу ххәыцкәа хәхьзап хәа агәыгра хамоуп. Хара иахтахуп шәыңстазаарақәа реилатцара ласхарц, – Ахра уажәы дызхәаңшуаз Шьарифа лакәын – дазааиуама, дазымааиуама.

Шьарифа такәы даахәыцит, аха нас дшақәшахатхаз ала лхы аалырцысит.

– Шьабати, сареи, Назиреи, – инацитцеит Ахра, Шьарифа ләаңшыларәа иажәа анагзара азин шинағаз удырратәы даалахфыххан, – иныкәахцеит, иаакәаххит, аха амни амш ауха иахзахымгеит шәынасыңкәа реилатцара афхәара.

Абри ашьтахь Шьарифа лнапкәа рыла лхафы лтәахуа далагеит, аха маза-маза дцәытдчон, лхафы лашон, лыблақәа тыңыңаауан.

– Аиааира жәохә шықәса ахытра амшныхәа аенынза ибжәоу ымыз роуп, шәеибагара афхәара Аиааира амш ауха акәзааит, ачара – нас!

Ахра абас иажәа данаалга, Назиреи Ахрей роуп знапеинкәабжы гоз, Шьарифеи Шьабати рнапеинкәабжкәа рышьтыбж газомызт, аха рыңыңагы рыгәкәа ркынтәи ирахәуан. Назира ратәцақәа ашампаншы рталтәеит. Зегы астал иахытны иааидгыларц рыдылтцеит ратәцақәа шыр-ку. Лыдта нарыгзеит.

– Горка! Горка! – лыбжы анаатлырга, рыңшьыкгы ратәцақәа ачәхсаххәа иааиныкькеит. Шьабати Шьарифеи рылаңшкәа еилатцәа-еилатцәо, рхафкәа хәыч-хәычы еизааигәахон, аха... Убри аамтазы саанла абыстақәа

ашәеилатцәа ргәылжжы, лмаҭа хәыцкәа лцрыңсса даафналеит Ахра иан... Аңсуара иара атәы канатцеит. «Горка» аус азымузакәаны ианхеит.

– «Даеазны! Даеазны!» – еикәфәртүан Шьабати Шьарифеи рыгәкәа.

Абри адырфәены Шьабат араион ахадарахь иңхьеит. Дахънеиз, ақалакы араион ақытақәа зегы ркынтәи ифеоз ахазхатә еилахәырақәа реихабацәа уа иҭан. Реилацәажәараҭны араион афәтәи ахазхатәрақәа реихабацәа ааидкылары русурақәа реифекаарақәа реихабыс далырхит Шьабат.

Аиааира аенынзагы Шьабат Аҭәаҭа иңхьаны дыргеит, иагыархәеит Аиааира жәохә шықәса ахытра иазкны аены ажәа ихәарц. Шьабати, Ахрей, Шьарифеи, Назиреи еицәажәахьан Аиааира амш аены Аҭәаҭа еиццаны агәыргәара рәаладырхәырц. Уи аңхьаза ирабжәызгаз Шьабат иакәын.

– Шьарифа, – ихәеит Шьабат ари амш ааигәахо ианалага, – аены Аҭәа хәалеиҭеип Ахрарааи хәрей хәицны. Амала, заа ххынхәып. Аухазын Ахра имашына абылтәы азхәрхиап. Хара хтаскәа рыла, быҭны бдәылымтыкәаны Аҭәа хшыҭоу Шәачаҭа хцар, бтаацәа ргәы намзар ҭалоит. Хқытаҭкынтәи Ахра имашынала ауха Шәачаҭа хәигоит.

Шьарифа дақәшахатхеит. Шьабат иңхьаны Аиааира амш азы адтца анирҭа, Шәачаҭа дцаны, ианнеилак азын ртың рхианы дааит, уаҭа аус зуаз, ицеибашьуаз иҭыза аңсыуа чкәынак дицырхырааны. Абас аускәа шеикәиршәаз Шьарифа ианлеихәоз иңыба иааҭигеит амобилтә телкәа ҭба еиңшны.

– Абарт рыла ацәажәаратә еимадара аатит Аҭәа, – ихәеит иара, агәахәара шинағоз ихафы ианыңшуа, – азбахә ансаҭа, бара бзынгы сара сзынгы акака аасхәеит. Руак Шьарифа иналирkit.

– Иҗабуп! – дааигәйргәны иаалыдылкылеит Шьарифа.

Ақытәкны ухәан-схәанла ирдыруан Шьабәти Шьарифеи еикәгәйгуа ицшуп хәа, аха ағхәара рыздырзомызт. Аныхәаха Акаәка еиццеит рхәон, аныхәа аены ашыыжь Ахра имашыынала ишцаз, ахәылқазгы ишааз збазгы.

Аухатәкыа ақыта иаарылафит Шьабәт пхәыс дшигаз, Пашыа лызғаб дышлыцәцаз. Хәаратахума, Пашыа лгәы тынчзамызт, еихаракгы лыцшәма Бадала иахихәаарыз лыздырамызт, уи иакәын еибагоз рус азбахәк змахацыз.

– Бгәы ртынч, Пашыа, бызғаб хара дымцеит, быцкәын Леонгы иашыатас иааивагыло диоуит, амахә дбыдахныхәалоит, – хәа агәыла-азла анаалыдгылалак, нанраа, исхәагәышыозеи, хқытан ацеи бзиа хәа изыштыоу Шьабәт Лашарба махәыс дансоу, лхәон, ехәарашәагы днацпыхәаны.

Адырфәены ауп Бадала ианиаха. Имашыына ала дышзахәоз дааит. Алеи ахәеи нкыдиқышәа дналагеит, аха ирласны иеникылеит, дахәааз дцарцгы имашыынах ифәи неихеит.

– Уара, скажыны зегы шәыспыртцит, сымала ара сахәома, амни иахзааугарц иурхиахыз апхәыс ирласны дысзааугароуп, – наихылыгзеит Пашыа.

Бадала ақәфымтзакәаны амашыына дынтәлеит, аха ианындәықәла, даахыахәын, ибхәаз калоит аанарго ихы налызирцысит.

Шьабәти Шьарифеи Шәачантәи ианыхынхә нахыс шыыжымтанла еицны ақыта ахадаракны иааиуан. Иара, Ахрей иарей ақыта аусқәа инарылацәажәаны, егырт иусқәа рахь дцон, лара лусурта уака акәын. Аха нас афабрикахыгы хасабеилыргашыс аусура далагеит – ашыцъарагы еидылбалон. Уака усутә гәғәакгы лымазамызт, изауадхаз афабрика еикәыршәаны игылан, ашәырқәыр еидызкылоз

рмуствакәа гәалтон, шәкәыла ишытылхуан, Тәмел иааитиуаз аңарала ауалафахәы рылтон.

Иаалыркыны иаанкылахеит ашәыр аингалара – аус рыдулара – Тәмел ажәа ааицхаит иаалагала шмацхаз, аусуцаа ауалафахәы рытара уаха ишилымшоз ала.

– Икалаз хәа иихәои, аусура дакәырхыма? – дцааит Шьарифа, асеипш анлаха.

– Иаанаго саргы исзеилымкаазеит, – ихәеит Шьабәт, – аусура дакәырымхзеит, адунеижәларбжәаратәи аекономикатә кризис кәлеит, заалыт мацыз анаплагкәа акыр аусуракәа иркәырхит, егыртгы раалыт еитцахеит хәа ауп иихәо. Бара економистк иахасаб ала, ара иаанаго еиха ибдыруазар кәлоит, изакәи иара?

Шьарифа даахыцит.

– Аекономисттә цара сахьтаз аекономикатә кризис азбахәалагы иахзапхьон. Итыжыу аалыткәа тымхо ианеиқыылалак, икало ауп зызбахә хәоу, уи иамеханақызаап хдунеи, – илцәымыгханы даацәажәеит Шьарифа.

Ақыта ахадара аеыкәабарта аргыларазы аңаратә цхыраара зкынтәи ироурц изыкәгәйгуазгы, ирахаз мап днаркит. Арт икалаз аиххымзаракәа ақытәкәа рфеиара ишаныцшызгы, Зышқытаа ирылшоз ала ишыхандеиц ихандеиуан. Ауаа адгыл икәаарыхуан, икалаз акризисгы шаамталатәыз ала агәра ргон. Шьабәти Шьарифеи рчарыгы руит. Хәаас ирымаз апсуаа рыдгыл акны рхыцхьазара азырхара акәын. Ари аус, зегьрейха иуадауу усуп хәа ирыцхьазон. Ацааршә илагылоу ашәтцла узымышәтызеи хәа узазгәаараха, ацкәынцәа ахәса заарымгозеи хәа узрыкәызбомызт аамта хьантазы. Аха уажәштыа гәыграк рызцысуа иалагахьан, ахәсаагаракәа рфеыштырхит, ахәыцкәа рирагы иалагеит.

Актив реизарак акны азцаара ыкәгылеит, Тьркәтәылантәи хцьынцъуаа азәыршы Акаа иаахыеит, хцьынцъуаа

рыцсадгыл ахь иаауа иалагеит, хара хазларыцхраарызеи хәа.

– Хара хактив хаизарафны хазлацәажәаша ыкоуп, – Ахра иааирзырфит.

– Иарбану, уххь аагеит! – иааиларыцсеит азәырфы.

– Хқытафы азәгы ихы иаимырхәо адгыл кәазақәа мацзам. Шьабати сареи ажәалагала шәыдаагаларц збаны хакоуп. Хцбынцьюаа ирзалаххып иахцәымыцхәу убарт адгылкәа, – иахырхәаарызеи хәагы даазырфит Ахра.

– Дад Ахра, Шьабати уареи ус шәызбазар, сгәы итышәхәаит хәа исыцхьазоит. – Дәагылеит Хабыгә. – Жәахазны урт адгылкәа рышка сөы саштыны сныднагалан, урт адгылкәа среилахит, схазы акәымкәаны Тьркәтәыла йкоу хцбынцьюаа рзын, дара рахьынтә арахь рыцсадгыл ахь зхы хоу мацфым хәа смахьази.

– Иахышәхәауазеи? – даарылацшит Ахра, Хабыгә данынатәа.

– Хакәшахатуп!

– Иагырыцхраатәуп!

– Ххатакәа урт адгылкәа икеикеиуа ирыцкьаны дара рзы изахмырхиарызеи!

Иааиларыцсеит.

– Ее, баба, урткәа зеггы Анцәа хархынгзааит, амца зыцрамсыц абылрахьаа изеилкаауам, хзыцәшәо иаххаагаз аибашьра афыза хакәшәар хәа ауп. Зака мақарра Кырттәылантәи иаафуа шәымбауеи, – даагынкьит Шьахан дыштәаз.

– Ааи, аха акыртүа уажәшәта дышцакәылари, ихьыз изымхошәа, – инарыцихәеит аибашьра иалахьыз афар рахьтә азәы.

– Каха изхара кахара калазом, – уи иааициргызит ифызакгы.

– Ее, дад, ескьынгы амкәыба азы аанагазом, урт уи аахыс даара рыцдыргәгәеит, Амраташәарахьтәи абцьар-

хккәа зеггы ааганы Кәыдрьтәи айфхаа атажьра ишафәу хмахахьеи, – ихәеит Хабыгә, Шьахан игәала ицеишәо.

– Икалаз шәымбои, – ихәеит дагыфәагыланы Шьабат, – Кавказаа хажьымзг аудухым, иахьатцахаз хьымзгыршьоит, ирылшаратә шаарбалак ихақәларц ртаххоит. Хара хзызгәакуа хаундаз, нас аеакала хәахахьчарын, хашьцәа Нхыцәа хацырхырааны. «Хзызгәакуа» хәа сызфәу Ахьыцшымра ауп.

– Хаи, уххь хара иаагааит, – бырггы фаргы иааиларыцсеит. Иара инацитцеит:

– Абар, иааины иаахадгылоит Хиааира жәаф шыкәса ахыцтрагы. Хтәыла анапхгара Ахьыцшымра аиуразы ицеггы аусутәкәа рымазаап, Урыстәылеи хареи хаимабзиара рхы иархәаны Ахьыцшымра хаура азықәпара иафуп. Досу хажьылоу ихалшо зегь кәхцалар, хажәлар цхьака изго мфәоуп хазну.

– Харгы ихахақәахьан, аха еилыкка ажәабжь бзиа хаухәеит, Шьабат, аха сзызцаауа зеггы ишәахарц стахуп, – дәагылеит Тарнаа Екәып.

– Сзырфәеит, Екәып!

– Ахьыцшымра хәа хазфәу анхаулак, амшыннырцә йкоу хцбынцьюаа абрахь, рыцсадгыл ахь рыгьежьра еиха иманшәаламхари? Сара ус сгәы иаанагоит.

– Хымпада иманшәалахоит. Ахәынтакарра нагза анхаулак, хцбынцьюаагы рыцсадгыл ахь адәықәлара еиха ирзымариахоит.

Абас ишынеицәажәа-ааицәажәоз аамта такәы ргеит, аха азәгы имхәазеит «аамта баша ихарзит» хәа. Избанзар, актив реилацәажәарақәа рышьтахь акыта ускәа еиха еиғьхозшәа рбон, иагыейғьхон.

Зеггы анца ашьтахь Шьабати Ахреи тынч иааидтәалеит. Шьарифа Назира лыхәаахәтыртахь днеины дыкан. Урт

ирхәашаз рыман, аҫаацәаратә ускәагы убраҕа ирыла-
цәажәон.

Ахра уажәы ақыта ускәа зеггы ихы иаатиршәшәан, гәа-
хәарак иныцшуа Шьабат днеизыцшит. Нас аҫенцьыр ахь
цшыртас иааҕаитдан:

– Шьарифа ахшароуратә аамтақәа рзы лхы дақәитах-
тәуеит иахьарнахыс, – ихәеит, – цоу цхау уззыцшу уарггы
дузымдыруазар акәхап.

– Сыззыцшу дсыздырам, аха истаху иоуп иухәаша.

– Иалухуада, нас, иутаху хәа?

– Хәаратахума, аҕа! Цыхьа хабдуцәа аҕа данилак
акәын ианхысуаз, аҕа дытцәаншьапуп хәа дыцхьазаны.

– Аҕа сиргәаҕуа сыҕам, – ихәеит Ахра, цагыарак наи-
фықәланы, – хөык аҕацәа еихыҕа-еитцыцо сашта икәуп.
Сан урт днарыдзыла дцеит, лнапқәа ҕырхахауа раазара
даҕуп.

Ус зхихәаауаз идырит Шьабат, аха иҕала иирхәарц дна-
изтааит:

– Изхухәааи?

– Азҕаб дыстахуп, Шьабат сукәыхшоуп, азҕаб. Азҕаб аҕ-
ны дабжоуп.

– Назираггы аҕсшьара ылхны дцома?

– Ааи, ааи.

– Анцәа шәызирхааит!

– Ааи, аха, Шьабат, уцшәма аҕа дылхылтыр, ихьзудои?

Шьабат даахәыцит. Ихаҕа иааҕьейшьеит аҕа диоур
ихьзитшаз уажәраанза дахьазымхәыцыз. Аха иаарласны
ицшааит ахьз:

– Нагзара! – ихәеит уи дазыхатцхатцо.

Рөыцаггы гәыртәыла иааибарччеит.

– Ари ахьз сгәалазыршәаз уасхәап.

– Аа, аа? – дааизҕылымхахеит.

– Дугәаламшәои? – ихәеит Шьабат, Ахра иахь. – Рацхьа-
затәи актив хайлацәажәараан сасра истааны иҕаз, Баҕал
Қыжә-иҕа, аибашьра ҕалаанзаггы аҕны дахтаахьан, агазет
аҕны аус аниуаз, аибашьраанггы арратә корреспондентын.
Уажәггы редакциятә усзуоуп.

– Нас, нас?

– «Ақыта аҕиарамҕа» хәа хыс иаҕаны хайлацәажәара
агазет ианитцеит, аибашьра аамтақәа инадыркны сызбахә
инартбааны изхәоз.

– Ааи, исгәалашәоит.

– Иананыла адырҕаҕыны, уара араион ахь уцаны уҕан,
дааҕналеит ҕынҕажәаҕа шықәса ихытып ззухәарыз хатцак.

– Сара с-Лашарбоуп, – ихәеит дҕаҕа-ҕаҕа, сгәыд-
кыла-хыдкыла, урысшәала. Днасыртәан, хайцәажәо хҕа-
наахха дыш-галтәыз ихәеит. Сара сиит, ихәеит, Март цшь-
ба рзы. Ари, ишудыруа аицш, ихәеит, Аҕсны Асовет мчра
анышьақәгылаз иамшын. «Нагзара ақәзааит Асовет мчра!»
– хәа аҕырақәа зехьынцәара икыдын. Аҕа дышиз саб
ианиархәа, ихәеит, убратцәҕа ахьз сыхьзитцеит: «Нагзара»
ихьызхааит, ихәеит. Аха ашкол сантала, уаҕа «Нагзара»
рзымхәеит, агырцәа Нугзар сыхьзыртцеит, сыжәлаггы Ла-
шарбахеит.

– Излоухәо ала, Шьабат, Нагзара хьзы бзиоуп.

– Ааи, аха уара азҕаб улзыцшуп, гәаныла лыхьызггы
урхиахьазар акәхап?

– Сгәы иаанаго уасхәап Шьабат.

– Ыы?

– Гәында уамашәа исгәаҕхоит. Ашьхыц рахқәажә Ана-
на Гәында аҕынтәи иаауеит, азәырҕггы ирыхьзуп, ашәа иара
анаалоит, ашьтыбжь гәахәагоуп. Аха сгәы иаанаго даҕакуп,
Шьабат.

– Ыы?

– Ўыца ахацаа рыхъзи џыцаа аҳәса рыхъзи еица-хазбап.

Шьабат даахәыцит.

– Аиаша ухәеит, Ахра, – ихәеит, – ицацаахаргы, ипха-цаахаргы рыхъызкәа хиазааит.

– Уара ак узбеит, сара ак сызбеит, аеа хатцахъзыки пхәысхъзыки хтахуп, уазхәыци.

– Сара аеаки сызбеит, уакәшахатзар, – иџыза ди-хәапшуан Шьабат.

– Уи арбану?

– Хьыпшым хъзы бзиоуп, иагъыцхъзуп, хаззыпшу Ахьыпшымра аһынтәи иаауеит, ирыхъзырталааит, нас, уи ахъз ґыц ииуа апсуаа.

– Иугәампхари, Шьабат, ґыц ииуа азґаб хәычы апсуа хъзы Хьылқан лыхъзахтар? Ари ахы иахылцыз хъзуп, – даатґыланы Шьабат днеизыпшит.

Нас рџыцаагы анапеинкәара иалагеит.

Абри аамтазы еибархәмаруа иааџналеит Шьарифеи Назиреи.

– Хара хцеит, хәгәхәаажәгозар, хәыбехала ирласны аџ-ныкә шәгәарлала! – рџыцаагы еибарччо индәылибахәеит.

* * *

2008 шықәсазы Аиааира жәаф шықәса ахытра ааи-гәахаанзагы Қартынтәи амақарбжкәа еикәтәазомызт. Амақаррақәа рахьтә зны асаркәалбжкәа аипш акаџ-акаџ хәа иааџхәан «уашьтантәи алхрақәа Акәа имџацаагоит» хәа апсуаа хґәыпжәага ажәақәа.

Ахәаратә шәыкәқәа аки-аки еишьтаґыланы ицон адунеитәи ахеилак дуқәа рахь, ицон Урыстәыла анапхга-реи Апарламенти рахь. Апхынра мышқәа риасра иаґын. Август мза ианталоз Шьарифа ахақьымцәа излалабжьар-

газ ала, Акәатәи ахшараниуртаґы дышьтеитцеит Шьабат. Дук хара имгакәаны Назираґы ашьталара лықәшәеит. Шьабати Ахреи асабшазы еицны Акәака ицеит, рыхәсақәа ртаґылазаашьақәа рбаразы. Дара есеынла уахь изцомызт, аха рыхәсақәа Акәа инхоз рыуацаа рнапы ианыртцахьан, ахылапшраґы рызғамызт.

Ахра Бадала ибанк аһны дахьныдґылаз Бадала иеихәеит ипхәыс Пашьаґы ақьтантәи днеины дшыкәз, ичкәын Леонґы ашықәсәзтәи ипсшьара амхны дшааз. Шьабати иа-реи шеицыз анеиликаа, итаххеит ахәылпказы Шьабати иа-реи еицны аһныкә инеирц.

– Ақьтаґы арааґы даадхмырґылазац хәмахә, арахь еибабара хәзғам, Леонґы данакәшәа, ахәылпказы хәаидтәалап, хәмахә дымшәо-дыпхамшьо дааилартә дкәхтап, уахаґы шәаахалапхьа, уатцәы мґеышоуп, – ихәеит Бадала.

Бадала игәылачкәынцәакґы ааипхъеит Шьабати Ах-реи анааи. Атаацәа асасцәа шнеиуаз рымдыруази, астал дырхиахьан.

– Шәааибаныхәала сара саанза, сусуракны цьоукы сзыпшуп, – ихәан Бадала, аґар ааидыртәаланы дцеит.

Пашьаґы рґәы пылымтәарц азы, апсшәақәа анралхәа, ахәыкаттарта лґеааџналкит. Аґар анеизынха, ркәаф катцоччара-хәмарраха ирысны аамта рхыргон, аґәыла зґаб аматц луан. Адәахы иааилашәшәуан аипш, Ахра имобилтә тел акәличылихәа абжы аагеит. Ицъыба иаатґаны илымха аннадикыла, Шьарифа лбжы аатыџит:

– Ғыргьаґәхәаша сутароуп, Ахра, Назира ца длоуит!

Ахра иихәара иґамшәо даабалыбатейт. Даакәтәи-аакәтәиан, имабилтә тел Шьабат илымха инадикылейт.

– Иухы, Ахра, ґутзомеи? – Шьарифа лыбжы аагеит.

– Шьабат соуп, Шьабат, – ибжы мырдуцәакәаны даа-цәажәеит иара.

– Назира җа длоуит, игәамҗазеи, Ахра?
 Ахра аҗенҗыр ахь днаскыаны дгылан. Шьабат амобилтә тел илымҗа иааҗаиган, зегы днарылапшит.
 – Ахра җа диоуит! – ихәеит, ибжы неитыхшәа, дшеи-гәйргәз иныпшуа, нас даҗааччеит.
 – Узырчогы здыруеит! – ибжы нытқакны дааҗәажәеит Ахра.
 – Хык ухаҗарҗарҗәа азә дрыцлеит.
 – Итқәа тык рыцлеит лхәама? – астал дахьахытыз дааины еитәх днахатәеит Ахра.
 Аҗқәынҗәа гыланы анапеинҗара иаҗын. Нас Шьабати Ахрей инарықарыҗсеит:
 – Ак хҗәыжәзоит, иаабоит шәказшьақәа рыла, ихашә-хәар икалозеи?
 – Имзакәаны ишәасхәап икалаз, – дналагеит Шьабат ианаибартәақәа, – Ахрей сареи ххы-хагәқәа рҗны инкыланы ихамоуп ауаатәыфса хыызқәа җшьба: Нагзареи, Хыпшыми, Гәындеи, Хылқани. Иара хык аҗаҗәа рнафс аҗа диоуеит хәа дгәыгуан, иагылхызитон Хылқан. Сара стәы иазыжәуазеи?.. – уа иеааникылеит, иабхәында уа дахыҗаз азы дааҗәыпхашьан.
 Шьабат иажәа инацитҗеит Ахра:
 – Шьабат раҗхәтәи ихшаа дыҗқәынхоит хәа дгәыгуеит, иагылхызитон Нагзара!
 – Нас, уажәшьта ишҗажәуеи? – иааиларыҗсеит итәаз..
 – Сара схазын исызбаз ахыз Нагзара җыц ииз Ахра иҗа хәычы хамтас иҗоит, иагылхызитонит! – ихәеит Шьабат.
 «Ураа!» рхәан, игыланы рнапқәа еинырҗкеит зегы, ииз асаби иныхәаҗазы раҗәақәа еинырҗкеит. Абри аамтәзы Бадала иҗхәыси иареи аафналеит. Зегы ирнырбаалеит затәақәа җазырҗәыз рхаҗы гәйргәхәқәа, Бадалеи Пашеи иаатгылашәа ианаанха, Леон даарызхәпшит:

– Саби нанеи, – ихәан, җынч-җынч дналаганы икалаз реихәеит.
 – Унан, Ахра, аҗа дуоузар ибзиарақәа убо Анҗәа дҗаи-җааит, – лхәан Пашьа, днеины даагәыдылкылеит.
 Бадала игәарҗхазаны дыччо Ахра дизыпшуан:
 – җеила х-Аҗсныра җәуа Анҗәа иҗаитҗааит! – дааны-хәеит нас.

Иааиуаз асабшазы Шьабат Акәаҗа дҗеит, иҗшәмапхәыс лҗагылазашьа аилкааразы.
 – Баапшыроуп хәа сархәеит ахәқымҗәа, – лхәеит Шьарифа.
 – Пытрак афныҗа бызгартә азин җарымҗазои ахәқым-җәа? – длызҗааит Шьабат.
 – Уи саргы иҗтаххеит, аха мап сҗәыркит, раҗәакгы бынхарым излеилкаау ала, рхәеит, – наиаҗалкит.
 – Ибзиоуп нас, ахәқымҗәа ирхәо хәқәныҗәароуп, – ихәан, афныҗа дааит Шьабат.

Мышқәак аатхәан иаарылафит җырттәыла Аладатәи Уаҗстәыла иақәлеит, уахык ала ахҗнықалақь җхинвал җҗашәҗыа иргеит, ауааҗсыра раҗәафны индыртәеит, Урыстәылантәи атынчра мычқәа рзы игылаз рыфныҗҗагы аҗстбарақәа җартҗеит, Уаҗстәыла анықәырхлак Аҗсныҗа рҗаархоит хәа. Аҗсны анапхгареи Алада-Уаҗстәыла анапхгареи аиқәшахәтра җартхәан җырттәыла Аҗсынтәылаҗны акә Уаҗстәылаҗны акә ақәылара аныҗанатҗа, урт рыжәлара рзеипшхарҗ. Аиқәшахәтра инақәыршәаны аҗсуа ари рзапаси жәылеит Кәыдрытәи аифхаа иҗатәаз ашәанҗәа-җыртҗәа җҗаны, урт рҗынтәи аифхаа ахы ақәиттәразы. Аурыс ар рыҗхыраарала аҗыртүа қәылафҗәа Аахыҗ-Уаҗстәылагы иалҗан, Кәыдрытәи аифхаагы иҗҗан.

Сентябр 26 аҗны аҗсуаа адунеи аҗны зегьрейха идуз-зоу хәа ирҗхәязаз аҗәабжь аафит Москвантәи – Урыс-

тәйла, Ақсни Аахыт-Уақстәйлеи ихыпшымы хаз икоу хәынтқаррақәзааит хәа Ахыпшымра рызханатцеит.

Ақсуа жәлар абри иафызаз агәырғьара рымбацыт. Ақсны ахынзаназаазо агәырғьаратә еигәныфракәа цон. Зехынцъара ақсуа бираққәа аҗада ишытыцуан, агәырғьаратә салиутқәа акраамта еихсыгьуамызт. Араионқәеи ақытақәеи зегьы ркынтәи ауаа ишзахәоз Ақәака ицон, ахт-нықалақь агәырғьара реаладырхәырц.

Изылшоз зегьы амҗа иахықәлаз ирыцқәлеит Шьабат, Ахра, Назира лашьа Тарноу, Гәақханашь лычкәын Мралой, иаарыниаз абырг Еқәып Тарнаагьы даашьтыхны (Назира ииз лхәыцы длыманы ахәшәтәырта дтымтцацыт). Ахра имашьына урт иандыртәы, цшрак камтазакәаны Ақәака ддәықәлеит. Ақәака изымцоз ахәса, ахацәа, абыргцәа, ахәыцқәа, адуқәа ухәа ақыта ахадара аштафь еизаны шәахәаран, кәашаран изфьыз.

Ахра имашьынала Ақәака иаауаз Атынчра ашта ду ақны ианааи, ари ашта иазкуамызт ауаа: «Нагзара ақәзааит Ахыпшымра!» – хәа абжықәа еихсыгьра рықәзамызт. Ақалақь ақны амашьынақәа еилагьежьуан, еилахынхәуан ақсуа бираққәа рхаргыланы.

– Хнеип цъара, – ихәеит Шьабат, ицқәаз ааидикылан, Еқәып ижәҗа инапы нықәтцаны, хәылқазхо ианалага, – калк хкып, Анцәа ихәнеишьаз Ахыпшымра хнақәныхәап.

Зегьы ааикәшахатхон аипш, Леон даарыхтыгәлеит. Дрыдныхәалеит, идныхәалеит, нас итәыз амашьына иаргьы дадырkit.

Қафуртак ақны инеит. Уи аҗақхьа ианаангыла, Ахра ус реихәеит:

– Шәара шәыфнал, сара ахшараниуртақынза сныдгылап, Назирараа афныка иоурышьтуазаргьы збап (Назирараа хәа дызфьыз лхәыци лареи ракәын).

– Иоурышьтуазар, амашьына зегьы шәакуеит, сара сьзланеиуа хьаас икашәымцан, уажә иаузбах Ақәантәи Зышқытынза анеира, – имахә инеихыгзеит Тарноу.

– Хәхәақшып, ахақьымцәа ирхәо саҳап, – ихәеит Ахра.

Ақьафурта афнуцка асталқәа акгьы тацәымызшәа рбеит ианыфнала, аха акәакьахьшәа итацәыз столк цшааны инахатәеит. Афнуцка тынчразамызт, асталқәа ирыдтәалаз рыбжықәа рдуны ицәажәон, аныхәаҗақәа зкуаз еихагьы рыбжықәа духон, игьлон, итәон.

– Нагзара ақәзааит ихыпшымы ххәынтқарра!

– Нагзара ақәзааит ихәуз Ахыпшымра!

– Нагзара ақәзааит хара хиааира!

– Нагзара рықәзааит хадгьыл чашәқәа!

– Нагзара ақәзааит Ахыпшымра хазхазтаз Урыстәйла!

Ана-ара абас абжықәа рылка-рылкьон, атәцақәа ачыхсаххәа еиныкькьон. Дара цытрак азцшра рықәшәазаргьы, иҗартцаз афатәи арыжәтәи рстол иқәлеит.

– Напы ашәыркы, Ахрагьы нас дхәхьзап, Анцәа илцха хамаззааит! – ихәеит қарала иреихабыз Еқәып, акрыфара дналаго.

– Ахра мацк дынхацәазшәа збоит. – Шьабат, ашәахь цшыртас икаитцеит.

Ахра иаара зегьреиха Шьабат дахыццакуан. Уи еилкаан, Шьарифа арт афымштәи лтагылазаашьа издырамызт. Ахра еиликаауеит хәа дыпшыны. Акрыфара ианалага, Анцәа, улыцха хат, хәа хпыҗқәак ааныркылеит. Уи ашьтахь «Ауадхара» ажәгас хәа ирымтагылаз атәца гәаҗақәа ыла иртәны Еқәып днеизыпшит Шьабат:

– Иахзаанкыл еихабтас иахьатәи хгәырғьара иазку аныхәаҗа!

Ахыпшымра иазкызы аныхәаҗагьы интыркәкәаны ижәны инықәдыргьлон аамтазы Ахра даафналеит.

– Агәырғара! Агәырғара! – ихәеит иара, дшаарых-тыгәлазтәкьа.

– Агәырғара атәы нахкылеит, Ахра ухаткы, уара уоуп уажәшътә хаззыпшу, – Шьабат Ахра иатәца афы атәтәара далагеит.

– Аѡбатәи агәырғара, аѡбатәи агәырғара! – Ахра иеизеикәкуамызт.

Ишеибакәыз иѡеибаргылеит Екәып ида, лапшыла Ахра дышътәауа.

– Шьарифагы җа длоуит, Шьарифагы җа длоуит! – Шьабат иеынеигәдыжъланы дигәзит.

Уажәы зегьы Шьабат инаихәапшит, аҗа дшизыпшыз рдыруан азы. Атәцакәа рыртәра дафын Ахра. Нас атәыцак ихатә иаашътихит.

– Шьабат аҗа диоур хәа ирхианы имаз ахыз «Нагзара» сара стәы хамтас ихьзитцеит. Уажәы иаргыы аҗа диоуит Ахьыпшымра анхауз аены, иагыихьзахҗап иаб иизбыз ахьыз җыц Хьыпшым!

«Нагзара рыкәзааит Анцәа ихәaneiшьаз Ахьыпшымреи абри аены ииз ахатҗарҗыс Хьыпшыми!» – ибжы ақьафурта амеханакит абырг Екәып Җарнаа. Анапеинкьашьтыбжь ақьафурта азал атәнәтәит. Җарноу Амзыцба аркәашага ашәа анаацәырига, зегьы рнапкәа еинкьо, икәашо иаакәлеит. Шьабат дрыцқәымлеит, имуит, ахылтҗ дзауз дкәашо дықәлар аҗсуа тасла ипшзам хәа ипхьазаны. Дахьылаз игәы җыруан, игәы шәахәон акарматҗыс аипштәкьа. Гәыла дкәашон ашьабыста шьамхы рҗысны.

2009–2010

АХҚӘА

Актәи ахәта4

Аѡбатәи ахәта172

Владимир Константин-ица Басариа

Ацстхәеиқәацәеи ажәәанцлашеи

Ароман

Владимир Константинович Басариа

Черная туча и светлое небо

Роман

На абхазском языке

Аредактор Арсаул Гамба

Акорректор Емма Адлеиба

Асахьаҭыхәы Руслан Габлиа

Компиутерла еиқәлыршәеит Наала Картозиа

Аформат 84x108 $\frac{1}{32}$. Атираж 300.

Иқәацә. акь. бгь. 10,5. Инықә. акь. бгь. 17,6.

Аҧацаңка №